

31

پوسٹال سکر

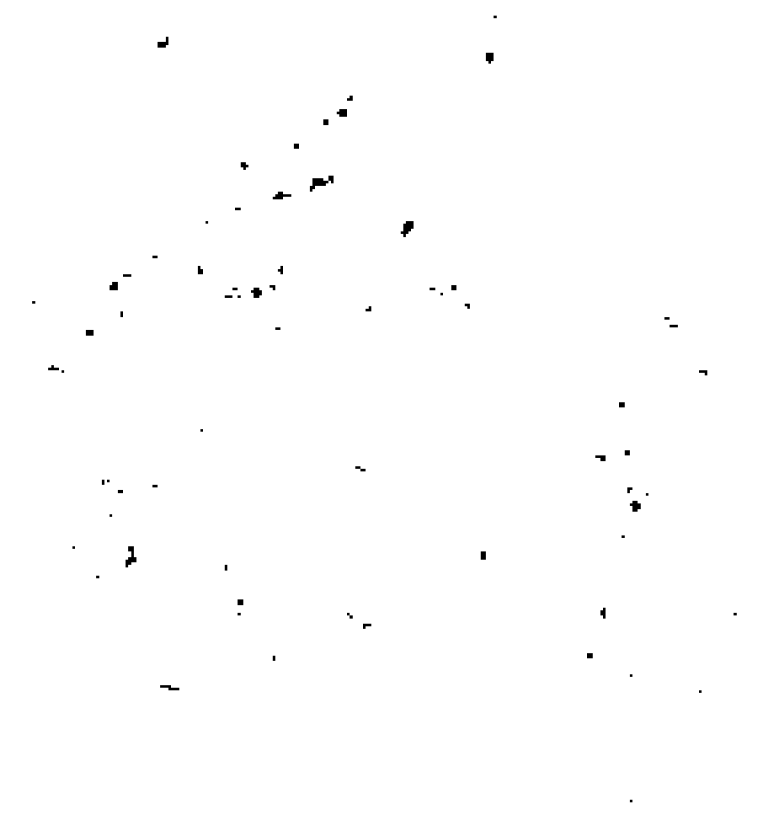
مع فرہنگ

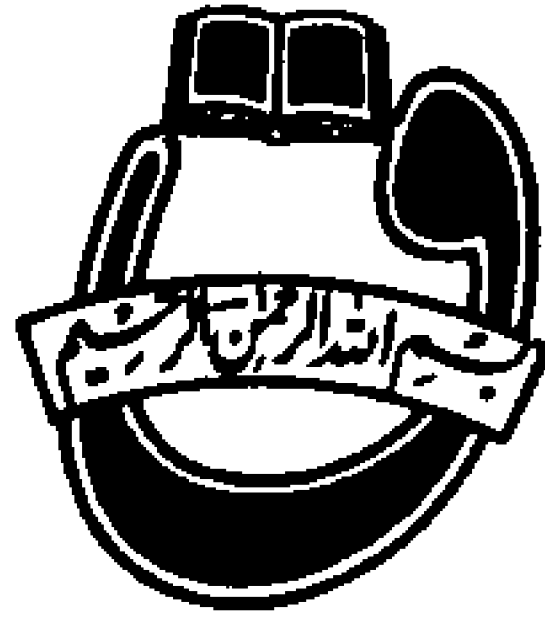
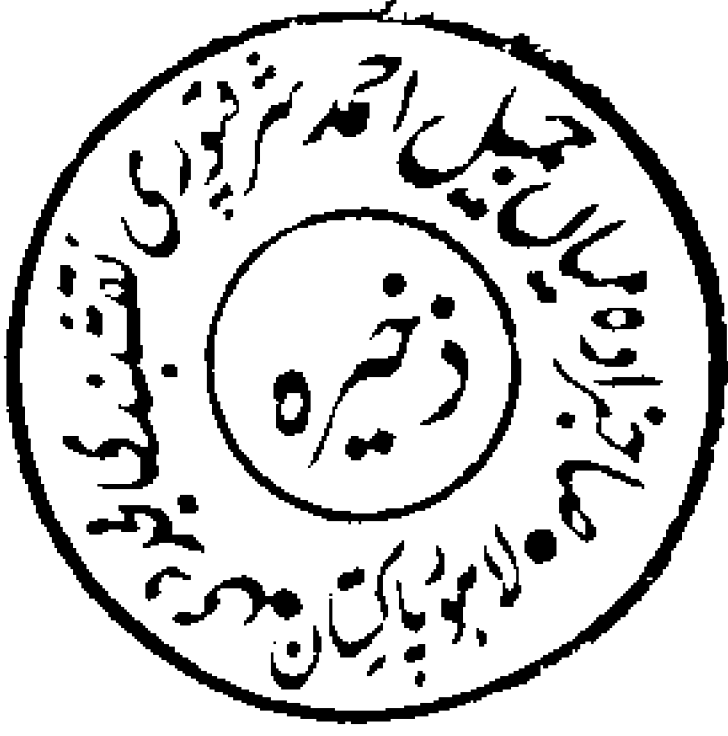
بہ تحشیہ مولانا قاضی سجاد حسین صنا

ناشر

قدیمی کتب خانہ

مقابل آرام باغ کراچی ۱۱

بوستان سعدی

بتحشیہ مولانا قاضی سجاد حسین صاحب

ناشر

مدیری کتب خانہ

مقابل آرام باغ کراچی ۷۷

60218

اس ایڈیشن کی خصوصیات

ارادتمندانِ شیخ سعدیؒ کی خدمت میں تحفہ ”بوستان“ پیش کیا جا رہا ہے۔ فارسی ادب کی اس عظیم کتاب کے بہت سے ایڈیشن شائع ہوئے ہیں، لیکن ہم نے اس ایڈیشن کو سابقہ اور موجودہ ایڈیشنوں سے بہتر بنانے کے لیے مندرجہ ذیل التزامات کئے ہیں:

۱۔ ”بوستان“ کے مستند نسخوں کو سامنے رکھ کر مروجہ نسخوں کی اغلاط کو درست کیا گیا ہے۔
۲۔ ”بوستان“ کے عام نسخوں میں یائے معروف اور یائے مجهول کی کتابت میں کوئی فرق نہیں تھا، درہنہ غنہ اور نون ساکن میں کوئی امتیاز تھا۔ ہم نے یہ التزام کیا ہے کہ یائے معروف کو گول (ی) در یائے مجهول کو لمبا (ے) لکھا ہے۔ نیز نون غنہ پر نقطہ نہیں لگایا ہے اور نون ساکن پر نقطہ لگایا ہے۔
۳۔ دو دونوں میں امتیاز ہو گیا ہے۔

۲۔ جو حروف ایسے ہیں کہ ان کے حرکات بدل جانے سے معنی بدل جاتے ہیں، ان پر حرکتیں لگادی ہیں، اور جہاں کہیں اضافت ہے اس کو حرکتِ اضافت کے ذریعہ ظاہر کیا گیا ہے۔

۴۔ سابقہ و مروجہ ایڈیشنوں کے حواشی سے موجودہ دور کے طلبہ استفادہ نہیں کر سکتے تھے۔ اس ایڈیشن میں آسان اردو زبان میں ایسے طور پر حاشیہ لکھا گیا ہے کہ ہر مشکل لفظ کا ترجمہ ہو جائے اور شعر کا مطلب آسانی سمجھ میں آجائے۔ اس کے علاوہ مفرد کا جمع اور جمع کا مفرد بھی بیان کر دیا گیا ہے۔

۵۔ ”بوستان“ کے بعض اشعار میں اختلافات پائے جاتے ہیں۔ ایسے اختلاف کی صورت میں

وہی شعر لیا گیا ہے جو سب سے زیادہ مستند اور موزوں تھا۔

۶۔ ”بوستان“ کے مروجہ نسخوں میں فہرست مضامین شامل نہیں تھی۔ قارئین کی سہولت کے لیے

ہم نے کتاب کے شروع میں فہرست ابواب و حکایات شامل کر دی ہے تاکہ اگر کوئی مخصوص مضمون تلاش کرنا ہو تو وہ آسانی نکالا جاسکے۔

۷۔ کتاب کے شروع میں شیخ سعدیؒ کی مختصر سوانح حیات بھی شامل کی جا رہی ہے جو باوجود مختصر

ہونے کے مفید معلومات پر مشتمل ہے۔

۸۔ طلبہ کی سہولت کی خاطر کتاب کے آخر میں مشکل الفاظ کی شرح کے لیے ایک فرہنگ لگا دی

گئی ہے۔

۹۔ کتاب کی اہمیت کے پیش نظر اس کی کتابت و طباعت اور کاغذ کا معیار بلند رکھا گیا ہے اور

کتاب کو خوبصورت انداز میں شائع کیا گیا ہے۔

ان التزامات کے بعد امید ہے کہ قارئین اس نسخہ ”بوستان“ کو سب سے عمدہ، مفید اور صحیح

پائیں گے۔

معراج محمد
قلی علی خان صاحب

پیش لفظ

انسان مرنے، ٹٹنے، فنا ہو جانے کے لئے پیدا ہوا ہے، مگر کچھ انسان ایسے بھی ہوتے ہیں، جو مرنے، میٹ جھٹنے، فنا ہو جانے پر بھی مُردہ تاریخ کے صفحات اور زندہ انسانوں کے دلوں میں زندہ رہتے ہیں۔ یہ خوش بخت انسان وہی ہوتے ہیں، جن پر فضل الہی کسی کمال کو اڑا کر دیتا ہے اور یہ انسان اس کمال کی بدولت حیات جاودانی سے شاد کام ہو جاتے ہیں۔

شیخ سعدی بھی ایسے ہی محبوب من اللہ خوش بخت انسان تھے۔ انھیں مرے صدیاں بیت گئیں، مگر آج بھی ویسے ہی زندہ ہیں، جیسے اپنی زندگی میں زندہ تھے، بلکہ امتدادِ زمانہ کے ساتھ ان کی یہ بعد از موت زندگی ہی نہیں بلکہ شہرت، مقبولیت، محبوبیت بھی مستد ہوتی جاتی ہے۔ دنیا کے باکمال اہل قلم میں کم ہی آدمی اس خوش نصیبی میں شیخ سعدی کے شریک کہے جاسکتے ہیں۔

حکمت الہی کے بھید کون جان سکتا ہے؟ اکثر بڑے آدمیوں کی طرح شیخ بھی کمبسنی میں باپ کے سائے سے محروم ہو گیا تھا، لیکن فطرتِ سلیم تھی اور گھر میں دینداری کی فضا تھی، اس لئے شیخ کی اٹھان، دینداری و پرہیزگاری پر ہوئی۔ آخر عمر تک اس کی زندگی بے داغ رہی۔ عبادت، زہد، تصوف کا اس پر غلبہ رہا۔

لیکن شیخ شاعر تھا، پیدائشی و فطری شاعر، اس لئے قد قندی طور پر اس کے حواس بیدار تھے اور ادراکِ حُسن میں از حد حساس، فطری شاعروں کی طرح شیخ بھی زہد و اتقا کے ساتھ حُسن سے کما حقہ متاثر ہوتا اور اپنی کوثر و تسنیم میں دھلی ہوئی زبان سے

حسن کے بیان و شرح میں ڈوب جایا کرتا۔

پھر شیخ ستیاح بھی تھا، ایسا ستیاح نہیں کہ آنکھیں بند کئے زمین ناپ آئے۔ شیخ کی ستیاحی، دنیا کا گہرا معائنہ اور ٹھوس مطالعہ تھا۔ آدمی فطری شاعر ہو اور کھلی آنکھوں سے دنیا کی سیر بھی کر لے، تو ظاہر ہے کہ بے ارادہ بھی سب آدمیوں سے الگ آدمی بن جائے گا۔

شیخ بھی ایک ایسا ہی الگ آدمی بن گیا تھا۔ اس کی دنیا سب آدمیوں سے الگ تھلگ خود اپنی بنائی ہوئی دنیا تھی۔ وہ اپنی اس دنیا کا شہنشاہ تھا اور بے خوف خطر سلطانی کرتا تھا۔

لیکن ہر بڑے آدمی کی طرح شیخ کو بھی حاسدوں، معترضوں، انکسے چینیوں کی چھریاں کھانا پڑیں۔ الحاد، زندقہ، حسن پرستی و زندگی کی تہمتیں تراشی گئیں، لیکن شیخ کی دنیا ان دنیا داروں سے کہیں ارفع و اعلیٰ و اشرف تھی۔ وہ اپنی دنیا میں مگن تھا۔ اس کی دنیا تقویٰ و طہارت، محاسبہ نفس و اصلاح خلق کی دنیا تھی۔ اس دنیا پر سلطانی کرنے والا شیخ بھلا لوگوں کی دشنام و غوغا سے کب متاثر ہو سکتا تھا؟ برابر اپنے کاموں میں مصروف رہا۔ تصنیف و تالیف اس کا من بھاتا مشغلہ تھا اور وہ اپنے قلم و صحائف میں مستغرق رہتا۔

شیخ کے لئے سب سے بڑی ابتلا یہ تھی کہ بادشاہوں کے دربار میں کبھی کبھی جانا پڑتا تھا، مگر شیخ اس ابتلا میں بھی پورا اُترا۔ مدحیہ قصیدے تو اس نے لکھے، مگر دوسرے شاعروں کی طرح خوشامد، تملق، چاپلوسی، جھوٹ سے اس کا دامن آلود نہ ہونے پایا۔ بوستان میں فرماتا ہے :-

دلیر آدمی سعدیاد رسخن	چوتیغے بدست است فتحے بکن
بگو آنچہ دانی کہ حق گفتہ بہ	نہ رشوت ستانی و نہ رشوہ دہ

طع بند دفترِ حکمت بشوے طع بگل دہرچہ خواہی بجوے
 شیخ بزرورد دیا جاتا تھا کہ بادشاہوں کی تعریف میں زمین، آسمان کے قلابے
 ملا دو۔ دولت پھٹ پڑے گی! شیخ کا جواب ہمیشہ ایک ہی ہوتا "آزاد گردن بھی
 کسی کے آگے جھک سکتی ہے؟"

شیخ کی زندگی پر قناعت کی چھاپ سب سے ابھری نظر آتی ہے، مگر شیخ کے
 نزدیک قناعت کا مفہوم، ہم عصر علماء و صوفیاء سے مختلف تھا۔ ان بزرگوں کی قناعت
 یہ تھی کہ امرار سے تو بچا جائے، لیکن غریبوں کی کمائی پر گُل چھڑے اٹائے جائیں۔ اس غلط
 روی کا نتیجہ یہ نکلا کہ اکثر علماء و مشائخ شاہی درباروں اور چاہلو سیوں سے دور رہے، مگر عوام
 کو اپنا رزاق سمجھ کر ان کی خوشامد و چاہلوسی میں لگ گئے۔ ان کی پسندیدہ بدعتوں کو سراہنے
 لگے۔ ان کی بیہودگیوں کے مدح خواں بن گئے۔ آخر وہی ہوا جو ہونا تھا۔ عوام بے مہار ہو کر
 دین و شریعت کے جادے سے ہٹ گئے اور اپنی خرافات ہی کو حق و ہدایات سمجھ بیٹھے۔
 آج تک مصلحین اس فساد کے ازالے میں سرگرم ہیں، مگر کامیابی دور ہے۔

ہمارے شیخ کی قناعت ایسی نہ تھی۔ اس زمانے میں بھی خوشحالی و تو نگری بدترین
 ذلتوں سے حاصل ہوتی تھی۔ خوشامد، ذلتِ نفس، منافقت، ریاکاری، زمانہ سازی، ان
 ننگِ انسانیت خصلتوں میں پختہ ہوئے بغیر آدمی آسودگی حاصل نہیں کر سکتا تھا، لیکن
 مولانا لہمانیؒ کے لفظوں میں شیخ کے بعض اشعار کا ترجمہ ملاحظہ ہو:-

"تم قناعت اختیار کرو گے، تو تم کو بادشاہ و فقیر یکساں نظر آئیں گے تم بادشاہ
 کے آگے کیوں سر جھکاتے ہو، طع چھوڑ دو، تم خود بادشاہ ہو، جو شخص طع پھوڑ دے گا وہ
 اپنے آپ کو غلام اور خانہ زاد نہیں لکھ سکتا۔ نفسِ امارہ انسان کو ذلیل کرتا ہے۔ اگر تم کو
 عقل ہے تو نفس کی عزت کرو، تم کو زمین پر پڑ کر سو رہنا چاہیے، لیکن قالین کے لئے
 کسی کے آگے زمین نہیں چدنی چاہیے"

شیخ کی گستاخوں کی طرح بوستاں کو بھی قبولِ عام حاصل ہو گیا اور گستاخوں کی طرح بوستاں نے بھی رہتی دنیا تک دوام و خلود کا مرتبہ حاصل کر لیا۔ دنیا کی وہ کون متمدن زبان ہے جس میں بوستاں کا ترجمہ نہیں ہوا اور دنیا کا وہ کون مہذب خط ہے جو گستاخوں کے ساتھ بوستاں پر حیرت و استعجاب سے سر نہیں ڈھن رہا ہے۔ شیخ کے کمالات، اس کی معجزانہ جادو بیانی، اس کی بلند و برتر شاعری، غزل، اخلاقی تعلیم، حکیمانہ موفکائیوں میں اس کے فن پر گفتگو کرنا سچ محسوس ج کو چراغ دکھانا ہے۔

یہاں اس دیباچے کے مختصر صفحات نے مجالِ کلام کا دائرہ محدود کر دیا ہے۔ شیخ کی سوانح اور علمی فضائل و کمالات سے واقفیت پیدا کرنے والوں کو مولانا حالی کی ”حیاتِ سعدی“ اور مولانا شبلی کی ”شعرِ اعجم“ پڑھنا چاہیے۔

سجاد حسین

صدر مدرس مدرسہ عالیہ فتح پوری دہلی

مختصر سوانح شیخ سعدیؒ

معراج محمد

آپ کا نام شرف الدین، لقب مُصلح الدین اور تخلص سعدی ہے جو کہ آپ نے بادشاہ شیراز اتابک سعد زنگی کے نام کی نسبت سے اختیار کیا۔ اسی کے ہاں آپ کے والد عبداللہ شیرازی ملازم تھے۔ آپ کے سن ولادت میں اختلاف ہے، بعض ۵۸۹ھ بیان کرتے ہیں اور بعض اس سے بہت پہلے ۵۵۷ھ قرار دیتے ہیں شیخ کے والد متشرع اور خدا ترس انسان تھے، اور گھر میں دینداری کا ماحول تھا۔ لہذا بچپن ہی سے انہیں روزہ نماز کے مسائل یاد کر دیئے گئے تھے اور ابتدائے عمر سے ہی ان میں عبادت، شب بیداری اور تلاوت کلام پاک کا شوق پیدا ہو گیا تھا۔ والد نے ان کی اخلاقی تربیت میں بھی کوئی کسر اٹھانہ رکھی، لیکن شیخ کی بعض تحریروں سے معلوم ہوتا ہے کہ وہ کمسنی میں ہی یتیم ہو گئے تھے اور اس کے بعد ان کی والدہ نے ان کی تربیت کی جو شیخ کی جوانی تک زندہ رہی۔

شیراز اس زمانہ میں ایک اہم علمی مرکز تھا اور اس کے علمی ماحول نے شیخ کے دل میں تحصیل علم کا شوق پیدا کر دیا تھا۔ چنانچہ انہوں نے ابتدائی تعلیم وہیں پائی، لیکن اب وہ علاقہ سیاسی ابتری کا شکار ہو گیا تھا۔ لہذا انھوں نے اعلیٰ تعلیم بغداد جا کر مدرسہ نظامیہ میں حاصل کی۔ اسکے علاوہ وہاں کے مقتدر علماء مثلاً علامہ ابوالفرج ابن الجوزی وغیرہ سے بھی کسب فیض کیا اور تصوف و سلوک میں شیخ شہاب الدین سہروردیؒ کے مرید ہوئے۔

تذکرہ نویسوں نے ان کی عمر کو تین حصوں میں تقسیم کیا ہے، تیس برس تحصیل علم کی اور تیس برس مختلف ممالک کی سیاحت کی، اور بقیہ عمر بیٹھ کر جمیعتِ خاطرِ اَدِیّی کا لطف حاصل کیا۔

تحصیلِ علم سے نارغ ہو کر شیخ نے درویشی اختیار کی اور میدانِ سیاحت میں قدم رکھا تاکہ دنیا و اہل دنیا کا مشاہدہ و مطالعہ کیا جائے، اور جو کچھ کتابوں میں پڑھا ہے اس کا تجربہ حاصل کیا جائے۔ چنانچہ مدت تک شام اور بیت المقدس کے جنگلوں میں رہے۔ صوبہ تیس جھیل کر لے لے سفر کئے، چودہ حج کئے جن میں دس پایادہ تھے، ملک ملک کی سیر کی حتیٰ کہ ہندوستان بھی آئے۔

طویل سیاحت کے بعد شیخ سعدی بڑھاپے میں وطن واپس آئے جہاں اب نئے بادشاہ قلیق خاں ابو بکر بن سعد بن زنگی (۶۲۳-۶۵۸ھ) نے امن و امان قائم کر لیا تھا۔ یہ بادشاہ اور اس کا بیٹا شہزادہ سعد بن ابی بکر "بوستان" و "گلستان" میں شیخ کے مدوح ہیں۔ لیکن شیخ سعدی عام شاعروں کی طرح صرف دعا و ثنا پر اکتفا نہیں کرتے بلکہ ساتھ ساتھ کچھ وعظ و نصیحت بھی کرتے جاتے ہیں، اسی لیے سرکاری درباروں میں ان کی خاطر خواہ پذیرائی نہیں ہوتی تھی لیکن وہ نوجوانی سے ہی اپنے کلام و شاعری کی بدولت عوام اور ذی علم حلقوں میں مقبول و مشہور رہے اور عزت کی نگاہ سے دیکھے جاتے تھے۔ شیراز واپس آ کر شیخ نے شہر سے تین میل دور مقام دلکشا سے کچھ فاصلہ پر پہاڑ کے دامن میں ایک خانقاہ بنوائی اور بقیہ عمر وہیں خلوت گزری۔ معتدین وہیں حاضر ہو کر ملاقات کرتے۔ بالآخر آپ اسی خانقاہ میں جوابِ سعدیہ کہلاتی ہے تقریباً ۱۲ برس کی عمر میں ۶۹۱ھ میں راگمراٹے عالم بقا ہوئے۔ لفظ خاص سے تاریخ و فوات نکلتی ہے۔

شیخ سعدی نے "بوستان" بغداد کی تباہی سے ایک سال قبل ۶۵۶ھ میں نظم کی ہے، "اور گلستان" ۶۵۶ھ میں تصنیف کی ہے۔ ان کے علاوہ بہت سے قصائد و غزلیات بھی یادگار چھوڑے ہیں۔ ان کی کلیات تقریباً ۲۰ ہزار ابیات پر مشتمل ہے لیکن متذکرہ بالا دو تصانیف یعنی "بوستان" و "گلستان" اپنے پیرایہ بیان و طرزِ ادا، فصاحت و بلاغت، روانی و زیبائی، دلربائی و جادو بیانی اور حکمت و معرفت میں ایسی ہیں کہ نہ صرف فارسی زبان بلکہ کسی اور زبان میں بھی ان کی نظیر نہیں ملتی۔ یہی وجہ ہے کہ اگرچہ ان کو تصنیف کئے ہوئے ساڑھے سات سو برس گزر چکے ہیں لیکن یہ آج بھی اسی طرح تعلیم یافتہ لوگوں میں مقبول اور طلبہ و مدارس میں متداول چلی آ رہی ہیں اور دنیا کی بہت سی زبانوں میں ان کے ترجمے ہو چکے ہیں اور امید ہے کہ ان دونوں کی خوشبو دنیا میں تادیر اسی طرح مہکتی رہے گی۔

❀ ❀ فہرست ابواب و حکایات بوستان ❀ ❀

صفحہ	خلاصہ مضمون	صفحہ	خلاصہ مضمون
۳۰	قول: مرارحت از زندگی دوش بود	۱	حمد باری تعالیٰ
۳۰	حکایت و راخبار شاہان پیشینہ ہست	۴	نعت سرور کائنات علیہ افضل الصلوات
۳۱	حکایت شنیدم کہ بگریست سلطان روم	۶	سبب نظم کتاب
۳۲	حکایت خدا دوست نامی در اقصائے شام	۸	ذکر محامدات ابک ابوبکر بن سعد زنگی
۳۴	گفتار: مہار و درمندی مکن بر کہہاں	۱۰	مدح شاہزادہ اسلام سعد بن ابی بکر بن سعد
۳۴	حکایت چنان قحط سالی شد اندر مشق	۱۱	باب اول در عدل رائے تدبیر چہاں داری
۳۶	حکایت شبے و د خلق آتشے بر فروخت	۱۲	حکایت یکی دیدم از عرصہ رودبار
۳۶	گفتار: خبر داری از خسروان عجم	۱۳	پند دادن کسری ہرمزرا
۳۷	حکایت شنیدم کہ در مرزے از باختر	۱۴	پند دادن خسرو شیر و یہ را
۳۹	حکایت یکے بر سر شاخ و بن می برید	۱۵	حکایت چہ خوش گفت بازارگان اسیر
۴۰	صفت جمعیت اوقات در ویش راہنی	۱۵	حکایت شنیدم کہ شاپور دم در کشید
۴۰	حکایت شنیدم کہ یکبارہ در دجلہ	۱۸	حکایت در تدبیر پادشاہان تاخیر کردن ریاست
۴۱	نصیحت در معنی نکوکاری و بدکاری و عاقبت آن	۲۲	مثل: مرا بلیس را دید شخصے بخواب
۴۱	حکایت گریزے بچاہے در افتادہ بود	۲۵	گفتار: نہ بر حکم شرع آب خوردن خطاست
۴۲	حکایت حکایت کنند از یکے نیک مرد	۲۶	حکایت شنیدم کہ فرماندہ ہے دادگر
۴۳	حکایت یکے پند می داد فرزند را	۲۷	حکایت شنیدم کہ ہمیشہ فرخ سرشت
۴۴	گفتار: الا تا بغفلت نخسی کہ نوم	۲۷	حکایت شنیدم کہ دارائے فرخ تبار
۴۴	حکایت یکے را حکایت کنند از ملوک	۲۸	گفتار: تو کے بشنوی نالہ دادخواہ
۴۵	گفتار: جہاں اے سپر ملک جاوید نیست	۲۹	حکایت خبر یافت گردن کشتے در عراق
۴۶	حکایت شنیدم کہ در مصر میرا جل	۲۹	حکایت یکے از بزرگان اہل تمیز

صفحہ	خلاصہ مضمون	صفحہ	خلاصہ مضمون
۴۷	حکایت عابد با شیا و شوخ دیدہ	۴۶	حکایت قزل ارسلان قلعه سخت داشت
۴۸	حکایت پدر ممسک و فرزند جوانمرد	۴۷	حکایت چنین گفت شوریدہ در عجم
۴۹	مثل	۴۷	حکایت چو ایلرسلان جاں بجاں بخش داد
۴۹	باز آدم بحکایت فرزند خلف	۴۸	حکایت بزرگے جفا پیشہ در حد غور
۵۰	حکایت اندر راحت نمایند بہم سایگان	۵۱	حکایت چو دو رخلافیت بماموں رسید
۵۰	حکایت شنیدیم کہ مردے براہ حجاز	۵۲	حکایت شنیدم کہ از نیک مردے فقیر
۵۱	حکایت بسرہنگ سلطان چنین گفت زن	۵۲	حکایت یکے مشت زن بخت روزی نہ داشت
۵۱	حکایت کریم تنگ دست با سائل	۵۵	حکایت حکایت کنند از جفا گسترے
۵۳	حکایت در معنی احسان با خلق خدا	۵۶	گفتار: ہمی تا بر آید بتدبیر کار
۵۴	حکایت بنالید در ویشی از صنغ حال	۵۸	گفتار: دلاور کہ ہارے تہور نمود
۵۵	حکایت یکے سیرت نیک مرداں شنو	۵۹	گفتار: بہ پیکار دشمن دلیراں فرست
۵۶	گفتار اندر جوانمردی و ثمرہ آں	۶۰	حکایت چہ خوش گفت گر گیس بفزند خوش
۵۶	حکایت در معنی صید کردن دلہا با احسان	۶۰	گفتار: دو تن پرور اے شاہ کہتر نواز
۵۷	حکایت در ویش بار و باہ	۶۰	گفتار: بگویم ز جنگ بداندیش ترس
۵۸	حکایت عابد بنخل	۶۱	گفتار: میان دو بد خواہ کوتاہ دست
۵۹	حکایت حاتم طائی و صفت جوانمردی دے	۶۱	گفتار اندر ملاطفت دشمن از رستے عاقبت اندیشی
۸۰	حکایت در آرزو کردن پادشاہین حاتم را بہ آزاد مردی	۶۲	گفتار اندر حذر کردن از دشمنی کہ در طاعت آید
۸۳	حکایت دختر حاتم در روزگار پیغمبر علیہ السلام	۶۲	باب دوم در احسان
۸۳	حکایت در آزاد مردی حاتم و ذکر پادشاہ السلام	۶۴	گفتار اندر نواختن تیمان رحمت بر حال ایشان
۸۴	حکایت در علم پادشاہان	۶۵	حکایت در ثمرہ نیکو کاری
۸۵	حکایت تو انگر سفلہ و در ویش صاحب دل	۶۶	حکایت در اخلاق پیغمبراں
۸۶	گفتار اندر دلداری خلقے ز نابرسند بہ اہل دے	۶۷	گفتار اندر احسان با مردم نیک و بد

صفحہ	خلاصہ مضمون	صفحہ	خلاصہ مضمون
۱۰۴	حکایت در معنی عزت محبوب در نظر محب	۸۶	حکایت دریں معنی
۱۰۵	حکایت مجنون و صدق محبت او بایللی	۸۶	حکایت ہم دریں معنی
۱۰۵	حکایت سلطان محمود و صدق محبت او و سیرت ایاز	۸۸	حکایت پدر بخیل و فرزند لا ابالی
۱۰۶	حکایت در معنی قدم درست مرداں	۸۹	حکایت احسان اندک و ثمره آں بے نہایت
۱۰۷	گفتار اندر معنی فنائے موجودات با کبریاے باری عزوجل	۹۰	حکایت در معنی ثمره نیکوکاری
۱۰۸	حکایت دہقان در لشکر سلطان	۹۱	گفتار اندر ہیبت ملوک و سیاست ملک
۱۰۹	حکایت کرم شب تاب	۹۲	گفتار در معنی احسان با کسے کہ سزاوار نباشد
۱۰۹	حکایت دانشمند با تا یک سعد بن زنگی	۹۳	گفتار اندر پیش بینی و عاقبت اندیشی
۱۰۹	حکایت مرد حق شناس	۹۳	باب سوم در عشق
۱۱۰	حکایت صاحب نظر پارسا	۹۴	گفتار اندر ثبوت عشق حقیقی بدلیل مجازی
۱۱۱	گفتار اندر سماع اہل دل و تقریر حق و باطل آں	۹۵	حکایت گدازادہ با پادشاہ زادہ
۱۱۲	حکایت شکر لب جوانے نے آموختے	۹۷	حکایت در معنی فنائے اہل محبت
۱۱۳	حکایت کسے گفت پروانہ را کالے حقیر	۹۷	حکایت در معنی اشتغال اہل محبت
۱۱۴	مخاطبہ شمع و پروانہ	۹۷	حکایت در معنی غلبہ وجود و سلطنت عشق
۱۱۵	باب چہارم در تواضع	۱۰۰	حکایت فدا شدن اہل محبت و ہلاک انعمیت شمرن
۱۱۶	حکایت دریں معنی	۱۰۰	حکایت در صبر و ثبات روندگان
۱۱۶	حکایت در معنی نظر مردان حق در خوشی و سختی	۱۰۱	حکایت در معنی آنکہ طالب صادق بجای برنگرد
۱۱۷	حکایت سلطان بایزید بسطامی در تواضع	۱۰۲	حکایت یکے در نشا پور دانی چہ گفت
۱۱۷	گفتار در عجب و عاقبت آں و شکستگی و برکت آں	۱۰۲	حکایت در صبر بر جفای آنکہ از صبر نتوان کرد
۱۱۸	حکایت عیسیٰ علیہ السلام و عابدنا پارسا	۱۰۳	حکایت یکم روز بر بندہ دل بسوخت
۱۲۱	حکایت دانشمند در ویش و قاضی متکبر	۱۰۳	حکایت در معنی اختیار در دبر در ماں از قبل دست
۱۲۳	حکایت در توبہ کردن بادشاہ زادہ شہر گنجہ	۱۰۴	حکایت در معنی استیلائے عشق بر عقل

صفحہ	خلاصہ مضمون	صفحہ	خلاصہ مضمون
۱۲۵	باب پنجم در رصنا	۱۲۶	حکایت طواف غسل
۱۲۶	گفتار در صبر و رضا و تسلیم بحکم قضا	۱۲۷	حکایت در معنی تواضع نیکمرداں
۱۲۶	حکایت شاطر سپاہانی	۱۲۸	حکایت در معنی عزت نفس مرداں
۱۲۹	حکایت یکے آہنی پنجه در اردیل	۱۲۸	حکایت خواجہ نیکوکار و بندہ نافرماں
۱۵۰	حکایت طبیب و کُرد	۱۲۹	حکایت معروف کرخی و مسافر رنجور
۱۵۰	حکایت یکے روستائی سقط شد خرش	۱۳۱	حکایت در معنی سفاہت نااہلاں و تحمل نیکمرداں
۱۵۱	حکایت شنیدم کہ دینارے از مقلعے	۱۳۲	حکایت در گستاخی در ویشاں و حلم بادشاہاں
۱۵۱	حکایت فرد کو فت پیرے پسر را چوب	۱۳۵	حکایت اندر مجرومی خویشتن بیناں
۱۵۱	حکایت بلند اخترے نام او بختیار	۱۳۵	حکایت در معنی تسلیم و حق شناسی اں
۱۵۲	حکایت یکے مرد در ویش در خاک کیش	۱۳۶	حکایت در عجز و نیاز مذی صالحاں
۱۵۲	حکایت کرگس و زغن	۱۳۷	حکایت حاتم احم و سیرت او در تواضع
۱۵۳	حکایت چہ خوش گفت شاگرد منسوج بان	۱۳۸	حکایت نابدودزد
۱۵۳	حکایت شتر کرہ بامادر خویش گفت	۱۳۹	حکایت در معنی جفاے دشمن از بہر دوست
۱۵۴	گفتار اندر اخلاص و برکت اں و ریادافت اں	۱۳۹	حکایت چہ خوش گفت بہلول فرخندہ خوئے
۱۵۴	حکایت ندائی کہ بابائے کوہی چہ گفت	۱۴۰	حکایت لقمان حکیم بالبغدادی
۱۵۵	حکایت طفل روزہ دار	۱۴۰	حکایت جنید بغدادی و سیرت او در تواضع
۱۵۷	باب ششم در رقناعت	۱۴۱	حکایت پارسا و بربط زن
۱۵۸	حکایت مرا حاجیے شائے حاج داد	۱۴۱	حکایت در معنی صبر مرداں بر جفاے نااہلاں
۱۵۹	حکایت یکے با طمع پیش خوار زم شاہ	۱۴۳	حکایت امیر المومنین علی و سیرت او در تواضع
۱۶۰	حکایت یکے راتب آمد ز صاحبلاں	۱۴۳	حکایت امیر المومنین عمر بن الخطابؓ
۱۶۰	حکایت در مذلت بسیار خوردن	۱۴۴	حکایت یکے خوب کردار خوشخوئے بود
۱۶۱	حکایت شکم صوفیے رازبوں کرد و فرج	۱۴۴	حکایت ذوالنون مصری و شکستگی او

صفحہ	خلاصہ مضمون	صفحہ	خلاصہ مضمون
۱۷۵	حکایت کسے گفت پنداشتم طیبیت است	۱۶۱	حکایت یکے نیشکر داشت در طبقری
۱۷۶	حکایت مراد نظامیہ اور اربود	۱۶۲	حکایت امیر ختن جامہ از حریر
۱۷۶	حکایت کسے گفت حجاج خوشخوارہ الیت	۱۶۲	حکایت یکے نان خورش جز پیانے نہ داشت
۱۷۷	حکایت شنیدم کہ از پارسیاں یکے	۱۶۲	حکایت یکے گر بہ درخانہ زال بود
۱۷۷	حکایت بطفے درم رغبت روزہ خاست	۱۶۳	حکایت مرد کوتاہ نظر وزن عالی ہمت
۱۷۸	حکایت طریقت شناسان ثابت قدم	۱۶۴	حکایت رہا خوارے اندر دبانے فتاد
۱۷۸	حکایت چہ خوش گفت دیوانہ مرغزی	۱۶۴	حکایت شنیدم کہ صاحب دلے نیکمرد
۱۷۹	حکایت سر کس شنیدم کہ غیبت رواست	۱۶۴	حکایت یکے سلطنت راہ صاحب شکوہ
۱۷۹	حکایت شنیدم کہ دزدے در آندزدشت	۱۶۵	گفتار اندر صبر بر ناتوانی بامید بہروزی
۱۷۹	حکایت یکے گفت با صوفیے با صفا	۱۶۶	حکایت در معنی آسانی در پٹے دشواری
۱۸۰	حکایت فریدوں وزیرے پسندیدہ داشت	۱۶۷	باب ہفتم در تربیت
۱۸۱	حکایت زن خوب فرمانبر پارسا	۱۶۸	گفتار اندر فضیلت خاموشی و عبادت خوشین
۱۸۳	حکایت جوانے زنا ساز گاری جفت	۱۶۹	حکایت در حفظ اسرار
۱۸۳	گفتار در بیان تربیت اولاد	۱۷۰	حکایت سلامت جاہل در حجاب خاموشی
۱۸۵	حکایت شبے دعوتے بود در کوئے من	۱۷۱	حکایت یکے ناسزا گفت در وقت جنگ
۱۸۵	گفتار در احترام از صحبت امرداں	۱۷۱	حکایت عنصر الہر نیک رنجور بود
۱۸۶	حکایت دریں شہر بارے بسمع رسید	۱۷۲	حکایت شنیدم کہ در بزم ترکان مست
۱۸۷	حکایت گروے نشینند با خوش پسر	۱۷۲	مثل
۱۸۷	حکایت یکے صورتے دید صاحب جمال	۱۷۳	حکایت در معنی راحت خاموشی و آفت بسیار سخنی
۱۸۸	گفتار در عدم التفات بر قول اہل دنیا	۱۷۴	حکایت در فضیلت ستر پوشی
۱۹۰	حکایت غلامے بہ مصر اندرم بندہ بود	۱۷۵	حکایت بداند حق مرم نیک و بد
۱۹۱	حکایت جوانے ہنرمند فرزانه بود	۱۷۵	حکایت زباں کرد شخصے بغیبت دراز

صفحہ	خلاصہ مضمون	صفحہ	خلاصہ مضمون
۲۱۴	حکایت یکے پار سامیرت حق پرست	۱۹۲	باب ہشتم در شکر
۲۱۵	حکایت عداوت در میان دو شخص	۱۹۴	حکایت جوانے سرانہ رائے مادر بتافت
۲۱۷	حکایت پدر و دختر	۱۹۵	گفتار اندر صنم باری در ترکیب خلقت انساں
۲۱۷	موعظت و پند	۱۹۵	حکایت نبرہ از مائے زاد ہم فتاد
۲۱۸	حکایت در عالم طفولیت	۱۹۶	گفتار اندر نظر در صنم باری تعالیٰ
۲۲۰	حکایت یکے برد با پادشاہے ستیز	۱۹۷	حکایت یکے گوش کودک بمالید سخت
۲۲۰	حکایت یکے مال مردم بہ تبلیس خورد	۱۹۷	گفتار اندر نظر حال ناتواں و شکر نعمت حق تعالیٰ
۲۲۱	حکایت گل آلودہ ماہ مسجد گرفت	۱۹۸	حکایت سلطان طفل باہندہ مائے پاسباں
۲۲۲	حکایت ہی یادم آید ز عہد صغر	۱۹۹	حکایت یکے راعس دست بر بستہ بود
۲۲۲	حکایت مست خرمن سوز	۲۰۰	حکایت برہنہ تنے یک درم دام کرد
۲۲۳	حکایت یکے متفق بود بر منکرے	۲۰۰	حکایت یکے کرد بر پار سائے گذر
۲۲۳	حکایت ز لیخا چو گشت از مائے عشق مست	۲۰۰	حکایت زرہ باز پس ماندہ می گریست
۲۲۴	حکایت پلیدی کند گر بہ بر جائے پاک	۲۰۰	حکایت نقیبے بر افتادہ مستے گذشت
۲۲۵	حکایت غریب آدم در سواد حبش	۲۰۱	گفتار اندر نظر صاحب دلاں در حق نذر اسباب
۲۲۵	حکایت یکے را بچوگاں شہ دامغاں	۲۰۳	گفتار در سابقہ حکم ازل و توفیق خیر
۲۲۶	حکایت بصنادرم طفلی اندر گذشت	۲۰۳	حکایت سفر ہندوستان و ضلالت بت پرستان
۲۲۷	باب دہم در مناجات	۲۰۸	باب نہم در توبہ
۲۲۸	حکایت تنم می بلرز دچو یاد آورم	۲۰۹	حکایت پیر مرد و تحسّر روزگار جوانی
۲۲۹	حکایت سبہ چردہ را کسے زشت خواند	۲۱۰	حکایت کہن سالے آمد بنزد طبیب
۲۳۰	حکایت چہ خوش گفت در ویش کوتاہ دست	۲۱۱	گفتار اندر غنیمت شمردن قوت جوانی پیش از ضعف پیری
۲۳۰	حکایت مغے در بروی از جہاں بستہ بود	۲۱۲	حکایت در معنی ادراک پیش از فوت
۲۳۱	حکایت مست و موذن	۲۱۲	حکایت قضا زندہ را رگ جاں برید
۲۳۲	فرہنگ "بوستان"	۲۱۴	حکایت فروخت جم را یکے ناز نہیں

۱۵۔ بنام۔ یہ شعر سید کے قائم مقام ہے۔

جہاں گیہاں کا مرتب ہے۔

حکیم۔ یعنی وہ حکیم جس نے زبان کو قوت بخشی

بخشی - خداوند - مالک
دستگیر - بددگار - یوز

بوزن سوزش عذری۔

عزیزے۔ یعنی جو عزت والا

خدا کے دربار سے منہ

موڑیگا اس کو کسی جگہ

عزت نصیب نہ ہوگی۔

گردن فراز یعنی باقد

نیاز۔ عاجزی۔ گردن

کشاں متکبر یفور فوراً

عندنا

توبہ کرنے

والے

جور - ظلم

ختم - عصه - زشت -

بد-ماجری-گذشتہ

دوست-یسی معاف
کے لئے

ردیلا ہے۔ کے۔ یہی

میں نے یہ سب کچھ دیکھا ہے۔

غیر مندرجہ - خادمہ غلام

حضرت ابو بکر صدیق رضی اللہ عنہ

۵ خداوندگار۔ آقا۔

رفیقان - دوست -

بین عصیاں۔ نافرمانی

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

حکیم سخن در زباں آفریں
کریم خطا بخش پوزش پذیر
بهر در که شد پیح عزت نیافت
بدرگاه او بر زمین نیاز
نه عذر آوردن را براند بجور
چو باز آمدی ماجرادر نوشت
پدر بیگماں خشم گیرد بے
چو بیگانگانش براند ز پیش
عزیزش ندارد خداوندگار
بفرسنگ بگریزد ازوے رفیق
شود شاه لشکرکش ازوے بری
بعصیاں در رزق بر کس نه بست
گنه بیند و پرده پوشد بحکم

ہشام جہاندار جاں آفریں
 خداوند بخشنده دستگیر
 عزیزے کہ ہر کسز درش سر بتافت
 سر پادشاہان گردن فرار
 نہ گردن کشاں را بکیرد بفور
 و گزشم گیرد بگردار زشت
 اگر با پدر جنگ جوید کس
 و گر خویش را رضی نباشد ز خویش
 و گر بندہ چاہک نیاید بکار
 و گر بر رفیقاں نباشد شفیق
 و گر ترک خدمت کند لشکری
 ولیکن خداوند بالا و پست
 دو کونش یکے قطرہ در بحر علم

لہ اَدیم زمین۔ روئے زمین۔ خوانِ نِیما۔ وہ دسترخوان جس پر ہر شخص کو کھانسی اجازت ہو۔ جفا پیشہ۔ ظالم۔ قہر۔ عذاب۔ امان۔ بجاؤ۔ ضد و جنس۔ یعنی نہ اللہ جیسے اس کے مقابلہ کا۔ پرستار۔ عباد گداز۔ امر۔ حکم۔ پہن۔ چوڑا۔ سیرغ۔ ایک فرضی جانور۔

۲

ادیم زمین سفرۃ عام اوست
اگر بر جفا پیشہ بشتا فتنے
بری ذاتش از تہمت ضد و جنس
پرستار امرش ہمہ چیز و کس
چناں پہن خوانِ کرم گسترد
لطیف کرم گستر کار ساز
مر اورا رسد کبریا و منی
یکے را بسر بر نہد تاج بخت
کلاہ سعادت یکے بر سرش
گلستاں کند آتش بر خلیل
گر آنست منشور احسان اوست
پس پردہ بیند عملہائے بد
بتہدید اگر بر کشد تیغ حکم
و گرد در دہد یک صلای کرم
بدرگاہ لطف و بزرگیش بر
فرماندگان را بر حمت قریب
برا حوال نابودہ علمش بصیر
بقدرت نگہدار بالا و شیب
نہ مستغنی از طاعتش پشت کس

ہے گویا اس کے سروں
میں تین پرندوں کے
ننگ ہیں۔ قاف نام
پہاڑ قسمت نصیبہ لطیف
مہربان مدارا۔ دارندہ
کبریا۔ بڑائی۔ منی۔ خودی
غنی بے نیاز۔ اندر۔
زیادہ ہے۔ تخت یعنی
تخت شاہی۔ سعادت
نیک بختی۔ گلیم۔ گدڑی۔
لہ شقاوت۔ بد بختی۔
بر۔ تن۔ گلستاں۔
باغ۔ خلیل حضرت ابراہیم
خلیل اللہ۔ گروہ ہے۔
یعنی فرعون کے لشکر
جو حضرت موسیٰ کے تعاب
میں دریائے نیل میں تھے
تھے۔ آن۔ یعنی کلتا
منشور۔ فرمان۔ آن۔
یعنی آگ میں داخل کر دینا
توہین۔ سز کے حکمانہ کی
ہر۔ آلائی۔ نعتیں۔

چہ دشمن بریں خوانِ نِیما چہ دوست
کہ از دست قہرش اماں یافتے
غنی ملکش از طاعت جن انس
بنی آدم و مرغ و مور و مگس
کہ سیرغ در قاف قسمت خورد
کہ دارائے خلقت دانائے راز
کہ ملکش قدیست و ذاتش غنی
یکے را بجاک اندر آرد ز تخت
گلیم شقاوت یکے در برش
گروہ ہے باتش بر در آب نیل
و را نیست توقع فرمان اوست
ہمو پردہ پوشد بالائے خود
بمانند کرو بیاس صم و حکم
عز ازیل گوید نصیب برم
بزرگاں نہادہ بزرگی ز سر
تضرع کناں را بدعوت مجیب
باسرار ناگفتہ لطفش خیر
خداوند دیواں روز حسیب
نہ بر حرف او جائے انگشت کس

تہدید۔ دھکی۔ کروہیاں۔ ملائکہ کی وہ جماعت جنکا تدبیر دنیا سے کوئی تعلق نہیں ہے۔ صم۔ بہرے۔ یکم۔ گونگے۔ صلا۔ صلا عزراہیل
شیطان۔ نصیب۔ حصہ۔ ب۔ و بر جب کیا استعمال ہوں تو اول یا دوم کو زاید قرار دیا جائیگا۔ بزرگان۔ یعنی بڑے لوگ بھی فروتنی اختیار
کرتے ہیں تضرع۔ عاجزی۔ مجیب۔ قبول کرنا۔ نابودہ۔ جنکا دنیا میں وجود نہیں ہے۔ لطف۔ باریک بینی۔ شیب۔ نشیب کا مخفف ہے۔

قدیمے نکو کار نیکی پسند
زمشرق بمغرب مہ و آفتاب
زمیں از تب لرزہ آمد ستوہ
وہد لطفہ را صورتے چوں پری
نہد لعل و فیروزہ در صلب سنگ
زا برا فکند قطرہ سوئے یم
ازاں قطرہ لولوئے لالا کند
برو علم یک ذرہ پوشیدہ نیست
مھیّا کن روزئے مار و مور
بامرش وجود از عدم نقش بست
وگرہ بکستم عدم در برد
جہاں متفق بر الہیتش
بشر ماورائے جلالش نیافت
نہ براوج ذاتش پرد مرغ و ہم
دریں و ربطہ کشتی فروشد ہزار
چہ شبہا نشستم دریں سیر گم
محیط است علم ملک بر بسیط
نہ ادراک در کمنہ ذاتش رسد
تواں در بلاغت بسجباں رسید

بجلاک قضا در رحم نقش بند
رواں کرد و گستر دگیتی بر آب
فرو کوفت بردامنش میخ کوہ
کہ کردست بر آب صورت گری
گل لعل در شاخ پیروزہ رنگ
ز صلب آورد لطفہ در شکم
وزیں صورتے سرو بالا کند
کہ پیدا و پنہاں بہ نزدش یکیست
وگر چند پیداست و پا اندوز و ر
کہ داند جزا و کردن از نیست بہت
وزا نجا بصحرائے محشر برد
فرو ماند در کمنہ ماہیتش
بصر منتہائے جلالش نیافت
نہ در ذیل و صفش رسد دست ہم
کہ پیدا نشد تختہ بر کنار
کہ دہشت گرفت استیغم کہ قم
قیاس تو بروے نگر دو محیط
نہ فکر ت بغور صفاتش رسد
نہ در کمنہ بچون سجاں رسید

صورت گری۔ نقاشی۔ صلب
سخت۔ گل لعل۔ یعنی لعل
کے رنگ کا پھول فیروزہ
رنگ شلخ میں پیدا ہوا
ہے یم۔ سمندر۔ صلب
پشت۔ ازاں۔ یعنی وہ
قطرہ جو سمندر میں گرتا ہے
لالا۔ روشن۔ وزیں۔
یعنی وہ قطرہ جو شکم مادر
میں جاتا ہے۔ مار۔ سانپ
مور۔ چوٹی۔

وگر یعنی
اگرچہ سانپ
بے دست ہے
ہے اور چوٹی بے زود
ہے۔ ۱۵ نقش بست۔
پیدا ہوا۔ دگرہ۔ یعنی
انسان موجود ہونے کے بعد
پھر معدوم ہو جاتا ہے
اور پھر اس کو میدان
حشر میں حاضر ہونا ہے
الہیت۔ خدائی۔ کمنہ۔
حقیقت۔ جلالش یعنی
اللہ کی جلالی صفات

جالتش۔ اللہ کی جمالی صفات۔ اوج۔ بلندی۔ ذیل۔ دامن۔ درطہ۔ بہنور۔ ۱۵ چہ شبہا۔ بہت سی راتیں۔ قم۔ کھڑا ہو۔
محیط است یعنی دہشت نے کہا۔ ملک۔ خدا۔ بسیط۔ زمین یا مجرّوات۔ ادراک۔ علم۔ کمنہ۔ حقیقت۔ غور۔ گہرائی۔ سجاں۔ عرب کا مشہور
فصح۔ بچوں۔ بیٹھال۔ سجاں۔ پاک ذات۔

سلف خاصان۔ انبیاء اولیاء۔ بلا اخصی یعنی ان کو بھی کہنا پڑا ہے کہ اسے خدا ہم تیری تعریف تیری شایان شان نہیں کر سکتے۔ مرکب سواری۔ سپر انداختن۔ عاجز ہو جانا۔ سالک۔ ولی۔ دربار گشت۔ واپسی کا دروازہ۔ ساغر۔ یعنی شراب معرفت کا جام۔ دارو۔ دوا۔

بلا اخصی از تک فروماندہ اند کہ جاہا سپر باید انداختن بہ بندند بروے دربار گشت کہ داروئے بیہوشیش دروہند یکے دیدہ ہا بازو پر سوختہ است و گر بردہ بازو ہر دوں نہ بر کز و کس نہر وہ ست کشتی بروں نخست اسپ باز آمدن پے کما صفائی بتدریج حاصل کنی طلبگار عہد الستت کنند وزیخا بیال محبت پری نماںد سرا پردہ الاحلال عنانش بگیرد تحیر کہ ایست گم آں شد کہ دُنبالِ راعی ز رفت برفتند بسیار و سر گشتہ اند کہ ہرگز بمنزل نخواہد رسید تو اں رفت جز بر پے مصطفیٰ

کہ خاصان ریں رہ فرس اندہ اند نہ ہر جائے مرکب تو اں تاختن و گر سالکے محرم راز گشت کسے را دریں بزم ساغر دہند یکے باز را دیدہ بردوختہ است کسے رہ سوئے گنج قاروں نبرد مردم دریں موج دریائے خوں اگر طابی کیں زمیں طے کنم تا تل در آئینہ دل کنی مگر بوی از عشق مستت کنند بہ پائے طلب رہ بدیخا بری بدو یقین پردہ ہائے خیال و گر مرکب عقل را پویہ نیست دریں بحر جز مرد داعی ز رفت کسانے کہ زیں راہ برگشتہ اند خلاف پیمبر کسے راہ گزید میندار سعدی کہ راہ صفا

باز یعنی وہ ولی جس کو ابھی تک نور معرفت حاصل نہیں ہوا۔ دیدہ باز۔ کھلی ہوئی آنکھیں گنج قارون یعنی معرفت خداوندی کا خزانہ۔ و گر بردہ یعنی معرفت خداوندی حاصل ہوئی بحر خون یعنی دریائے عشق کشتی۔

یعنی سفینہ عقل۔ آں زیں۔

یعنی میدان معرفت۔ اسپ را پے کردن۔ گھوڑے کے سیر کاٹنا تاکہ وہ رفتار کے قابل نہ رہے۔ تا تل۔ غورو فکر۔ عہد است۔ وہ پیمان جو خدا نے ازل میں بندگی کا لیا تھا۔

بدیں جا یعنی مرتبہ عشق یقین یعنی ذات و صفا

در نعت سرور کائنات علیہ افضل الصلوات کریم الشجایا جمیل الشیم نبی البرایا شفیع الامم

کا۔ سرپردہ۔ خیمہ کے دروازے کا پردہ۔ مرکب۔ سواری۔ تیز۔ راو سلوک کا ایک ایسا مرتبہ ہے جس میں سالک گم ہو کر رہ جائے داعی یعنی پیغمبر خدا۔ راعی یعنی پیغمبر خدا۔ زیں راہ۔ یعنی آنحضور کا اتباع۔ منزل مقصود۔ راہ صفا۔ نجات کا راستہ۔ پے قدم کریم اسجایا۔ آنحضور شریفانہ عادتوں والے پسندیدہ خصلتوں والے ہیں۔ تمام دنیا کے لئے نبی اور امتوں کی سفارش کرنے والے ہیں

۱۰ مہبط۔ اترنے کی جگہ۔ خواجہ۔ سردار۔ بعث و نشر۔ قیامت۔ کلیۃً یعنی آپ معراج میں خدا سے ہمکلام ہوئے۔ ہمہ نور یا یعنی تمام کائنات آنحضرت کے نور سے پیدا ہوئی ہے۔

۵

امام رسل پیشولے سبیل
شفیع الوری خواجہ بعث و نشر
کلمے کہ چرخ فلک طور اوست
تیمے کہ ناکردہ قرآن درست
چو عزمش بر آہنخت شمشیریم
چو صیتش در افواہ دنیا فتاد
بلا قامت لات بشکست خرد
نہ از لات و عزّی بر آورد گرد
شبے بر نشست از فلک برگزشت
چنان گرم در تہ قربت براند
بد و گفت سالار بیت الحرام
چو در دوستی مخلص یافتی
بگفتا فراتر مجالم انساں
اگر یکسر موئے بر تر پریم
نماند بعضیاں کسے در گرو
چہ نعت پسندیدہ گویم ترا
درود ملک بر روان تو باد
نخستیں ابو بکر پیر مرید
خردمند عثمان شب زندہ دار

امین خدا مہبط جسریل
امام الہدی صدر دیوان حشر
ہمہ نور با پر تو نور اوست
کتب خانہ معجز ملت بشست
معجز میان قسرد و نسیم
ترزل در ایوان کسری فتاد
باعزادیں آب عزّی برد
کہ توریت و انجیل منسوخ کرد
تہمکین وجاہ از ملک در گذشت
کہ در سدرہ جبریل از وہا زماند
کہ اے حامل وحی بر تر خرام
عنانم ز صحبت چرا تافتی
بماندم کہ نیروئے بالم نماند
فروغ تجلی بسوزد پریم
کہ دارد چنین سید پیشرو
علیک السلام اے نبی الورا
برا صحاب و بر پیروان تو باد
عمر پنجہ بر تیج دیو مرید
چہارم علی شاہ دلدل سوار

پھر بھی اللہ نے آپ کو وہ علم دیا جس نے پہلے تمام مذہبی علوم منسوخ کر دیئے عزم۔ ارادہ۔ بمعجز۔ شوقِ فقر کے معجزہ کی طرف اشارہ ہے۔ صیت۔ شہرہ۔ افواہ۔ فوہ کی جمع منہ ترزل۔ آنحضرت کی پیدائش کے روز کسری کے قلعہ کے کنگرے زلزلہ سے گر گئے تھے۔ بلا۔ یعنی لا الہ۔ الا اللہ کے ذریعہ۔ شکست خرد۔ یعنی ریزہ ریزہ کر دیا۔ آب۔ رونق۔ لات معنی عرب کے مشہور بت تھے۔ نہ۔ یعنی نہ کہ صرف۔ گرد بر آوردن۔ ڈھاڈانا کہ۔ بلکہ۔ شبے۔ یعنی شب معراج۔ تمکین وجاہ۔ مرتبہ۔ ملک۔ یعنی حضرت جبریل علیہ السلام کے ساتھ۔

جبریل بھی ساتھ نہ دے سکے۔ سالار بیت الحرام۔ آنحضور۔ حامل وحی۔ حضرت جبریل۔ تہ۔ میدان۔ سدرہ۔ یعنی سدرۃ المنتہی۔ عنان از صحبت تاقتن۔ ساتھ چھوڑ دینا۔ نیرو۔ طاقت۔ گرد۔ یعنی جہنم کی قید۔ ترا۔ یعنی نبی کریم۔ انورا۔ مخلوق۔ ملک۔ خدا۔ رواں۔ روح۔ پیر۔ حضرت ابو بکر بڑھاپے میں اسلام لائے عمر۔ حدیث میں ہے عمر کے سایہ سے بھی شیطان بھاگتا ہے۔ مرید۔

۱۵ نبی فاطمہ حسنین کی اولاد۔ قول ایمان۔ کلمہ طیبہ اگر یعنی تو میری دعا قبول فرمائے یا نہ فرمائے تجھے اختیار ہے میں

۶

کہ بر قول ایمان کلمہ خاتمہ
من و دست و امان آل رسول
ز قدر رفیعیت بدر گاہ ہے
بہمان دارالسلامت طفیل
زیں بوس قدر توجہ برل کرد
تو مخلوق آدم ہنوز آب و گل
وگر ہرچہ موجود شد فرع تست
کہ والا تری زانچہ من گویمت
ثلثے توطہ ولس بس ست
علیک الصلوۃ اے نبی والسلام

خدایا بحق نبی فاطمہ
اگر دعوتم رد کنی و قبول
چہ کم کرد دے صدر فرخندہ پہ
کہ باشند مشق گدایان خیل
خدایت شن گفت و تجیل کرد
بلند آسماں پیش قدرت خجل
تو اصل وجود آدمی از نخست
ندام کدایں سخن گویمت
ترا عز لولاک تمکین بس ست
چہ و صفت کند سعدے ناتمام

بہر حال آل رسول کا دامن
نہ چھوڑو گا۔ پتے خصلت
تھے۔ یعنی جی قوم دارالسلامت
بہشت طفیل۔ طفیل۔
تجیل تعظیم کرنا۔ زمیں
بوس۔ بوسنہ زمیں۔
قدر۔ مرتبہ۔ خجل۔ شرمندہ
تو مخلوق۔ حدیث میں ہے
میں نبی تھا۔ اور آدم کا
وقت مٹی کا تھا تھے
تو اصل وجود۔

حدیث میں
ہے سب سے
پہلے اللہ نے

میرا نور پیدا فرمایا۔ لولاک
حدیث میں ہے اللہ نے
آنحضرت سے فرمایا اگر تو
نہ ہوتا تو میں زمین و آسمان
پیدا نہ کرتا۔ ظہ و لیلین۔
سورۃ ظہ و لیلین میں آنحضرت
کی تعریف ہے۔ اقصار۔
اطراف۔ بسر۔ یعنی بہت
سی صحبتیں حاصل کیں۔
تمتع۔ نفع اندوزی۔ خرم

سبب نظم کتاب

بسر بردم ایام باہر کسے
زہر خرمنے خوشہ یافتہ
ندیدم کہ رحمت براں خاک باد
برائیکم خاطر از شام و روم
تہید ست رفتن سوئے دوستاں
بر دوستاں ارمغانے برند
سخنہائے شیریں تراز قندہست

در اقصائے عالم گشتم بسے
تمتع زہر گوشہ یافتہ
چو پاکان شیر از خاکی نہاد
تولائے مردان ایں پاک بوم
درینغ آدم زان ہمہ بوستاں
بدل گفتم از مصر قند آورند
مرا اگر تہی بود از ان قند دست

انبار۔ کہ رحمت۔ خدا اس سرزمین پر رحمت نازل فرمائے۔ تولائے۔ دوستی۔ پاک بوم۔ یعنی شیراز۔ بوستان۔ یعنی شام و روم۔ مصر۔ قند مہر
مشہور ہے۔ بر۔ نزدیک۔ ارمغان۔ تحفہ۔

نہ قندے کہ مردم بصورت خورند
چولیں کاخ دولت پیردا ختم
یکے باب عدلست و تدبیر و رائے
دوم باب احسان نہاد ماساں
سوم باب عشقت و مستی و شور
چہارم تواضع رصنا پنجمیں
ہفتم دراز عالم تربیت
ہم راہ توبہ است و راہ صواب
بروز ہمایون و سال سعید
ز ششصد فزوں بود پنجاہ و پنج
الاے خردمند فرخندہ خوی
قبا گر حریرست و گر پر نیساں
تو گر پر نیسانی بایدانکوشش
تنازم بسرماہ فضل خویش
شنیدم کہ در روز امید و بیم
تو نیز از بدے بنیم در سخن
چو بیتے پسند آیدت از ہزار
ہمانا کہ در پارس انشا من
چو بانگ دہل ہو لم از دور بود

عیبہ - گھڑی -

کہ ارباب معنی کاغذ بر بند
برودہ دراز تربیت ساختم
نگہبانے خلق و ترس خدائے
کہ محسن کند فضل حق را سپاس
نہ عشقے کہ بندند بر خود بزور
ششم ذکر مرد قناعت گزین
ہفتم دراز شکر بر عافیت
دہم در مناجات و ختم کتاب
بتاریخ فرخ میان دو عید
کہ پر در شد ایں نام بردار گنج
ہنرمند نشیندہ ام عیب جوی
بناچار حشوش بود در میاں
کرم کار فرما و حشوم بپوشش
بدریوزہ آوردہ ام دست پیش
بداں را بہ نیکاں بہ بخشد کریم
بخلق جہاں آفرین کارکن
بمردی کہ دست از تعنت بدار
چو مشک ست بے قیمت از خشن
بعیبہ درم عیب مستور بود

کتاب کے دس باب ہیں
اساس - بنیاد - کہ -
تاکہ سپاس - شکر گزار
عشق - محبت خداوندی
مستی و شور - تصوف کا
مقام حیرت - ختم کتاب -
یعنی یہ بوستان ۱۰۰
بحری میں جمعہ کے روز
ذیقعد کے مہینہ میں ختم
ہوئی - قبا گر - یعنی قباؤ
کسی کپڑے کی
ہوا سہی
برآؤ ہوتا
ہے - ۱۰۰
پر نیساں - ایک قسم کا شین
کپڑا ہے - دریوزہ - ...
گداگری - روزا میدویم
روز قیامت خلق اخلاق
بمردی - تجھے اپنی اودیت
کی قسم - تعنت - عیب
جوئی - ہمانا - یقیناً - چو -
یعنی جس طرح ختن میں
مشک بے قدر ہے اسی
طرح میرا کلام پارس میں

لہ فلفل ہندوستان۔ سرخ مرچ ہندوستان کی پیداوار ہے۔

۸

استخوان۔ یعنی چھوڑہ کی گھٹلی۔ تاک۔ استاد کو

کہتے ہیں۔ سعد بن زنگی
سجڑ کا آتالیق تھا۔ مراجع
نیز نوع۔ یعنی مجھ اپنی
کتاب میں بادشاہوں کی
مدح سرائی منظور نہیں۔

صرف اس لئے بادشاہ کا
ذکر دیا ہے کہ بعد میں آنے
والے کہہ سکیں کہ سعدی
فلاں بادشاہ کے زمانہ میں
تھا۔ کہ سید۔ آنحضرت
نے نوشیروان
کے زمانہ
میں اپنی
ولادت پر

فخر فرمایا ہے۔ چوبوکر۔
مراد ابن سعد ہے لہ
جہاں۔ بزرگ۔ اسے
جہاں۔ یعنی اہل جہان۔
ایں کشور۔ یعنی ابوبکر کے
مالک محروسہ۔ فطوبی۔
خوشحال وہ دروازہ
جو خانہ کعبہ کی طرح ہے۔
جس کے اطراف میں لوگ
دور دور از راستہ سے

گل آورد سعدی سوگوستاں
چو خرما بشیرنی اندودہ پوست

بشوخی و فلفل ہندوستان
چوبازش کنی استخوانے دروست

ذکر محامد اتابک ابوبکر بن سعد بن طاب شاہ

مراجع زیر نوع خواہاں نبود
ولے نظم کردم بتام فلاں
کہ سعدی کہ گوئے بلاغت نبود
سزد گردورش بنایم چناں
جہاندار دیں پرورداد کر
سر سرفرازان وتاج مہاں
گر از فتنہ آید کسے در پناہ
فطوبی لباب کبیت العقیق
ندیم چنیں گنج و ملک و سریر
نیامد برش دردناک غمے
طلبکار خیرست وامیدوار
کلہ گوشہ بر آسمان بریں
ز گردن فرازاں تواضع نکوست
اگر زیر دستے بیفتد چہ خاست
نہ ذکر جمیالش نہاں میرود

سر مدحت پادشاہاں نبود
مگر باز گویند صاحب دلاں
در ایام ابوبکر بن سعد بود
کہ سید بدوران نوشین واں
نیامد چو ابوبکر بعد از عمر
بدوران عدلش بنایم جہاں
ندارد جزایں کشور آرامگاہ
حوالیہ من کل فج سمیع
کہ وقفست بر طفل و درویش و یر
کہ نہاد بر خاطرش مرہے
خدایا امیدیکہ دارد برآر
ہنوز از تواضع سرش بر زمین
گدا اگر تواضع کند خوتے اوست
زیر دست افتادہ مرد خداست
کہ صیت کرم در جہاں میرود

کہتے ہیں۔ کہ وقفست۔ یعنی ہر شخص سے فائدہ اٹھاتا ہے۔ نیامد۔ وہ ہر درد مند کا غمگسار ہے۔ کلہ گوشہ۔ یعنی اگرچہ وہ بہت ہی بلند مرتبہ پر
پہنچ بھی متواضع ہے۔ زیر دست۔ کمزور۔ بیفتد۔ تواضع کرے۔ صیت۔ شہرہ۔

لہ نہ آرد۔ یعنی ازل سے اُس جیسا کوئی پیدا نہیں ہوا۔ سرِ پنجہ۔ ظالم۔ فریدون۔ مشہور کہانی بادشاہ ہے۔

۹

چنوائے خردمند فرخ نہاد
نہ بسینی در ایام اورنجہ
کس ایں رسم و ترتیب آئیں
ازاں پیش حق پایگاہش قویست
چناں سایہ گسترد بر عالمے
ہمہ وقت مردم ز جور زماں
در ایام عدل تو اے شہریار
بہد تو می بینم آرام خلق
ہم از بخت فرخندہ فرجام تست
کہ تا بر فلک ماہ و خورشید هست
بلوک از کونامی اندوختند
تو در سیرت پادشاہی خویش
سکندر بدیوار روئین و سنگ
ترا سدیاجوج کفر از زرتست
زباں آورے کاندیں امن و داد
زہے بحر بختایش و کانِ جود
بروں بینم اوصاف شاہ از حساب
گراں جملہ را سعدی املا کند
فرماندم از شکر چندیں کرم

نذار دجہاں تا جہانست یاد
کہ نالذربیداد سر پنجہ
فریدون با آن شکوہ ایں ندید
کہ دست ضعیفاں بجاہش قویست
کہ ز آلے نیندیشد از رستم
بنالند و از گردش آسماں،
نذار دشکایت کس از روزگار
پس از تو ندانم سرا انجام خلق
کہ تارتخ سعدی در ایام تست
دریں دفترت ذکر جاوید هست
ز پیشینگان سیرت آموختند
سبق بردی از پادشاہان پیش،
بگرد از جہاں راہ یا جوج تنگ
نہ روئیں چو دیوار اسکندرست
سپاست نگویذ ز بانس مباد
کہ مستظہرند از وجودت وجود
نگنجد دریں تندمیداں کتاب
مگر دفترے دیگر انشا کنند
ہماں بہ کہ دست دعا گسترم

پانچگاہ۔ مرتبہ۔ جاہ۔
مرتبہ۔ ز آلے۔ یعنی
کمزور و قوی کا ڈر نہیں ہے۔
شہریار۔ بادشاہ۔
ہم از بخت۔ یعنی تیری
نیک بختی ہے کہ سعدی
جیسا تیرے زمانہ میں پیدا
ہوا۔ تا بر فلک۔ یعنی
قیامت تک۔ آموختند۔
یعنی خوبیاں اُنکی ذاتی
نہ تھیں۔۔

پادشاہ
پیش۔
ترکستان کے

بادشاہ جو کہ اکثر ظالم
تھے اُسے روئیں۔ تانبہ
یا جوج۔ ایک مفسد قوم
تھی جس کی روک کے
لئے سکندر نے سد بنائی
تھی۔ از زرتست چکیز کو
کی فوج کو روپیہ دے کر
ملک کو تباہی سے بچالیا
زباں آورے۔ فصیح آدمی
از وجودت۔ یعنی تمام

موجودات کو تیری ذات سے قوت ہے۔ اطار۔ بول کر لکھانا۔

جہانت بکام و فلک یار باد
بلند اخترت عالم افروختہ
غم از گردش روزگار ت مباد
کہ بر خاطر پادشاہاں ہے
دل و کشورت جمع و معمور باد
تنت باد پیوستہ چوں دیں درست
درونت بتائید حق شاد باد
جہاں آفریں بر تو رحمت کناد
ہمکنت بس از کردگار مجید
زفت از جہاں سعد زنگی بدر
عجب نیست این فرع زان اصل پاک
خدا یا بر آں تربت نامدار
گر از سعد زنگی مثل ماند و باد

۱۰ کام مقصد -
قد اندیشہ یعنی دل پر
فکر کا غبار نہ پڑے ہم
غم معمور آباد فضا
بے اصل کہانی مزید
زیادتی خلف جانشین
آوج یعنی بہشت -

بفضلت -
نہجہ اپنی
بزرگی
کی قسم -
مثل کہوت یاد -
یادگاری - بتدبیر و پیر
یعنی اس میں بوجھوں
کی سی تدبیر ہے - رود -
یعنی فرزند - بدست کرم
یعنی اس کی سخاوت کے
مقابلہ میں دریا ہیچ ہو گیا

جہاں آفرینت نگہدار باد
زوال اختر دشمنت سوختہ
وز اندیشہ بر دل غبارت مباد
پریشاں کند خاطر عالمے
ز ملک پر اگندگی دور باد
بداندیش را دل چوتدبیر سست
دل و دین و اقلیمت آباد باد
و گر ہر چہ گویم فسانست و باد
کہ توفیق خیرت بود بر مزید
کہ چوں تو خلف نام بردار کرد
کہ جانش با وجہت و جہش بجاک
بفضلت کہ باران رحمت بہار
فلک یاد و سعد بوبکر باد

در ملح شاہزادہ اسلام سعد بن ابی بکر بن سعد گوید

جوان جوان بخت روشن ضمیر بدانش بزرگ و بہمت بلند زہے دولت مادر روزگار بدست کرم آب دریا بسرد	بدولت جوان و بتدبیر سپر بیاز و دلیر و بدل ہوشمند کہ رودے چنین پرورد در کنار برفت محل ثریا بسرد
--	---

۱۵ چشم دولت۔ یعنی تمام بادشاہوں کی نگاہیں تجھ سے لگی ہیں۔

صدف۔ سیپی۔ یکدانہ۔
دریکتا۔ درمکنون۔
چھپا ہوا موتی۔ پیرایہ
آرایش۔ آسیب۔
صدرہ۔ آفاق۔ یعنی
تمام جہان۔ گرامی۔
بزرگ۔ مقیم۔ یعنی ثابت
قدم۔ دوران۔ گردش
بہشتی درخت۔ یعنی شجر
طوبی۔ خیر بیکانہ دان۔
یعنی اس خاندان
کی خیریت
ہیں جو

ہمہ شہر یاران گردن فرار
نہ آں قدر دارد کہ یکدانہ در
کہ پیرایہ سلطنت خانہ
پیرسیناز آسیب چشم بدش
بتوفیق طاعت گرامی کنش
مرادش بدنیا و عقبی براہ
زدوران گیتی گزندت مباد
پسر ناجوی و پدر نامدار
کہ باشند بدگوئے اینخانداں
زہے ملک و دولت کہ پایندہ باد

زہے چشم دولت بروئے تو یا
صدف را کہ بینی ز دردانہ پر
تو آں درمکنون یک دانہ
نگہدار یارب بحشم خودش
خدایا در آفاق نامی کنش
مقیمش در انصاف و تقویٰ بد
غم از دشمن ناپسندت مباد
بہشتی درخت آورد چونتوبار
ازاں خاندان خیر بیکانہ داں
زہے دین و دانش زہے عدل و دامن

باب اول در عدل و رای و تدبیر جہانداری

اس خاندان
کا بدخواہ ہو۔ زہے۔
کلمہ تحسین ہے۔ قیاس۔
اندازہ۔ سبب۔
شکر۔ ظل۔ سایہ۔ برو۔
کامیاب۔ سرش۔ سبز۔
یعنی جوانی کی وجہ سے
اس کے سر کے بال کالے
رہیں۔ حقائق۔ شنو۔
یعنی جبکہ مدوح حقیقت
اگاہ ہے تو ظہیر فاریابی

چہ خدمت گزار و زبان سپاس
کہ آسائش خلق در ظل اوست
بتوفیق طاعت دیش زندہ دار
سرش سبز و رویش بر حمت سفید
اگر صدق داری بیار و بیا
تو حق گوی و خسرو حقائق شنو
ہنی زیر پائے قزل ارسلان

نگنجد کر مہائے حق در قیاس
خدایا تو ایں شاہ درویش دوست
بسے بر سر خلق پایندہ دار
برو مند دار از درخت امید
براہ تکلف مرو سعدیا
تو منزل شناسی و شہ راہ رو
چہ حاجت کہ نہ کرسی آسماں

کے بے اصل مہانوں کی جو اس نے قزل ارسلان کی تعریف میں کہے ہیں۔ تجھے کیا ضرورت ہے۔

لے لگو۔ یعنی بادشاہ کو
غریب کی تعلیم نہ دے۔
آستان۔ درگاہ خداوندی
لبس۔ لباس مخلص
بے پایا۔ کشور خدا۔
یعنی صاحب ملک۔
چہرہ بخیزد۔ کیا ہو سکتا
ہے۔ لطف۔ ہیرانی۔
بسوز۔ یعنی سوز دل سے
گردن کشاں۔ شکریہ۔
نہ ہے۔ یعنی

وہی
بادشاہ
لائی تحسین

ہے جو اپنے خادموں کا
آقا اور اپنے آقا کا خلو
بنار ہے۔ عرصہ میدانی
رودبار۔ قزویں و
گیلان کے درمیان
ایک شہر ہے۔ پلنگ
تیندوا۔ کہ۔ یعنی خون
کی وجہ سے پیر جم گئے۔
لے شگفت۔ عجب۔
داور۔ خدا۔ یاد۔
مددگار۔ گام۔ قدم۔

مکوپائے عزت بر افلاک نہ
بطاعت بنہ چہرہ بر آستان
اگر بندہ سر بریں در بنہ
چو طاعت کنی لبس شاہی میوش
کہ پروردگار تو انگر توئی
نہ کشور خدایم نہ فرماں دہم
چہرہ بخیزد از دست و کردار من
تو بر خیر و نیکی دہم دسترس
دعا کن بشب چوں گدایاں بسوز
مگر بستہ گردن کشاں بردرت
زہے بندگاں را خداوندگار

بگور وئے اخلاص بر خاک نہ
کہ اینست سر جادۂ راستاں
کلاہ خداوندی از سر بنہ
چو درویش مخلص بر آور خر و خش
توانا بر درویش پرور توئی
یکے از گدایان این در گہم
مگر دست لطفت شود یار من
وگر نہ چہ خیر آید از من بکس
اگر میکنی پادشاہی بروز
تو بر آستان عبادت سرت
خداوند را بندۂ حق گزار

حکایت

کہ پیش آدم بر پلنگے سوار
کہ ترسیدم پائے رقتن بہ بستی
کہ سعدی بدارانیہ دیدی شگفت
کہ گردن نہ پیچد ز حکم تو هیچ
خدایش نگہبان ویاور بود
کہ در دست دشمن گزارد ترا
بنہ گام و کامیکہ خواہی بیاب

یکے دیدم از عرصہ رودبار
چناں ہنول از انحال بر من نشست
تبسم کناں دست برب گرفت
تو ہم گردن از حکم داور پیچ
چو خسرو بفرمان داور بود
محالست چوں دوست دارد ترا
رہ اینست رواز طریقت متاب

۱۳ تزرع رواں - جانکنی - دیار - ملک - شبان - چرواہا - پاس

نگہداشت - ریش -

زخم وزخمی - میکنی - بیخ -

اپنی جڑ اکھاڑیگا - مستقیم -

سیدھا - پارسیا -

بزرگ اللہ سے خوف و

امید کی حالت میں زندگی

گزارتے ہیں - گزند -

مصیبت - کسان -

یعنی رعایا - کشور - ملک

اگر پائے بندی - یعنی

اگر انسان صفا

حشر و خدا

ہے تو اس

کوسب کی

رضامندی حاصل کرلی

چاہئے - اگر تنہا ہے تو اسے

اپنا اختیار ہے - مرز -

زمین - مستکبران دلاؤ

یعنی مغرور بہادروں سے

سلطنت کے امور متعلق

نہ کرے - ازاں کو -

جو خدا سے نہ ڈریں ان

سے ڈرنا رہ - کشور آباد

میںد بخواب - چونکہ تعبیر

مذکورہ

نصیحت کے سودمند آیدش

کہ گفتار سعدی پسند آیدش

پند دادن کسرے ہر مرزا
بہر مزچنین گفت نوشیں رواں
نہ در بند آسایش خویش باش
چو آسایش خویش خواہی و بس
شبان خفته و گرگ در گوسفند
کہ شاہ از رعیت بود تا جدار
درخت اے پسر باشد از بیخ سخت
و گر میکنی میکنی بیخ خویش
رہ پارسیاں امیدست و بیم
کہ ترسد کہ در ملکش آید گزند
در آں کشور آسودگی بوئے نیست
و گر یک سوارہ سر خویش گیر
کہ دلتنگ بینی رعیت ز شاہ
از آں کو ترسد ز داور ترس
کہ دارد دل اہل کشور خراب
بزرگاں رسند این سخن را بغور
کہ مرسلطنت را پناہند و پشت

نصیحت کے سودمند آیدش

پند دادن کسرے ہر مرزا

شنیدم کہ در وقت تزرع رواں
کہ خاطر نگہدار درویش باش
نیا ساید اندر دیار تو کس
نیا بد بسزد یک دانا پسند
برو پاس درویش محتاج دار
رعیت چوبیند و سلطان درخت
مکن تا توانی دل خلق ریش
اگر جادہ بایست مستقیم
گزند کسانش نیاید پسند
و گر در سرشت سے این خوی نیست
اگر پائے بندی رضا پیش گیر
فراخی دراں مرزو کشور نخواہ
زمستکبران دلاور ترس
و گر کشور آباد پسند بخواب
خرابی و بدنامی آید ز جور
رعیت نشاید بہ بیداد کشت

عموماً لٹی ہوتی ہے تو مطلب یہ ہوا کہ ملک کی تباہی وہ شخص دیکھے گا جو اہل ملک کو ناراض رکھیگا۔ کہ برائے علت ہے پشت۔ مذکورہ

لہ دہقان۔ چودھری۔ مروت نباشد۔ جس سے نیکی حاصل ہوئی

۱۲

ہو اس سے بدی کرنا خلاف انسانیت ہے

خسرو۔ پرویز کے بیٹے کا نام ہے۔ شیر و یہ۔ یعنی شیر کی مانند۔ کہ چشمش، یعنی مرتے وقت صلاح

بہبودی پیچ۔ یعنی بے عقلی کے کام نہ کرنا۔ رعایا مطیع رہے گی۔ سمر۔ قصہ کہانی۔ جسے بریاد۔ زیادہ وقت نہیں گزرتا

دودل۔ بددعا۔ بر فرخت۔ یعنی آہ وزاری

کے ذریعہ۔ شہرے بخت۔ ویران ہو گیا۔ بہرہ ور۔ نصیبہ ور۔ نوبت۔ باری ترم۔ دعا رحمت۔ تربت۔ قبر۔ بدونیک۔ یعنی جبکہ نیک و بد سب کو مرنا تو بہتر ہے کہ تیرا نام تیرے بعد نیکی سے لیا جا سکے۔ آباد کرنے والا۔ بداندیش۔ یعنی جو دوسرے

مراعات دہقان کن از بہر خویش مروت نباشد بدی با کسے

کہ مزدور خوشدل کند کار بیش کز و نیکی دیدہ باشی بسے

پند دادن خسرو و شیر و یہ را

شنیدم کہ خسرو و شیر و یہ گفت براں باش تا ہر چہ نیت کنی پیچ اے پس گردن از عقل فرای گریز در عیث زبیداد گر بسے بر نیاید کہ بنیاد خود خرابی کند شیر و شمشیر زن چرخے کہ بیوہ زنے بر فروخت وزاں پہرہ در تر در آفاق کیست چونوبت رسد زیں جہاں غربتیش بدونیک مردم چو می بگذرند خدا ترس را بر رعیت گسار بداندیش تست آن و خو خوار خلق ریاست بدست کسلان خطاست نکو کار پرور نہ بیند بدی مکافات دشمن ہماشش مکن

دراں دم کہ چشمش ز دیدن بخت نظر در صلاح رعیت کنی کہ مردم ز دست نہ پیچند پای کند نام ز شش بگیتی سمر بکند آنکہ بہاد بنیاد بد نہ چندانکہ دودل طفل وزن بسے دیدہ باشی کہ شہرے بخت کہ در ملک رانی بانصاف بسیت ترم فرستند بر تربتش ہماں بہ کہ نامت بہ نیکی برند کہ معمار ملکست پر مہینگار کہ نفع توجوید در آزار خلق کہ از دست شاں دستہا بر خداست چو بد پروری خصم جان خودی کہ بخش بر آوردہ باید زبن

کوستا کہ تیرا نفع چاہے وہ تیرا خیر خواہ نہیں ہے۔ دستہا بر خدا یعنی اُس سے پناہ چاہنے کے لئے۔ خصم۔ دشمن۔ مکافات۔ بدلہ۔ چن چن

لہ سرگرم - یعنی بکریاں پھاڑنے سے پہلے ہی ۱۵ بھیڑیے کو مار ڈالنا چاہئے - بازارگان - تاجر - اسیر قیدی - چہ مردان لشکر

یعنی سپاہی اور عورت
برابر تو ایسے لشکر سے کیا
فائدہ - خست - زخمی کیا
رسم بد - براطور - نکو بابت
یعنی جس بادشاہ کو نیک
نام رہنا ہے اُسے تاجر و
اور قاصدوں سے بہتر
سلوک کرنا چاہئے -

کہ نام نکوئی - نیک نامی
مسافروں کے ذریعہ پھلتی
ہے - ۵

غریب -
مسافر
سیاح - مسافر

جلاب - نقل کرنے والا -
ضیف - مہمان - آسیب
تکلیف - حذر - بچاؤ -

زنی - لباس - قدیمان
یعنی پرانے میل جول والے
عذر - دھوکا - سالیانہ -

وہ تنخواہ جو سالانہ دیا جاتا ہے -
ہرم - بڑھاپا - کرم - مہربانی
شاہ پور خسرو کا وزیر جس نے
شیریں کو اس سے ملایا تھا

مکن صبر بر عامل ظلم دوست
سرگرم باید ہسم اوکل برید
چہ از فریبی بایدش کند پوست
انہ چوں گو سفندان مردم درید

حکایت

چہ خوش گفت بازارگان اسیر
چہ مردانگی آید از رہسزناں
شہنشاہ کہ بازارگان راجست
کے آجدا گر ہوشمندان رو
نکو بابت نام ونیکی قبول
بزرگان مسافر بجاں پرورند
تبہ گرداں مملکت عنقریب
غریب آشنا باش وسیلح دوست
نکو دار ضیف و مسافر عزیز
زیبگانہ پرہیز کردن نکوست
قدیمان خود را بیفزای قدر
چو خدمت گزاریت گرد دہن
گراوراہرم دست خدمت بست

حکایت

شنیدم کہ شاپور دم در کشید
چو شد حالش از بینوائی تباه
چو خسرو بر آسمش قلم در کشید
نبشت این حکایت بنزدیک شاہ

بر آسمش - یعنی ملازمت سے اُس کو برطرف کر دیا - بینوائی - مفلسی -

لہ آفاق گستر بعدل۔ ملک میں انصاف رکھنے والا۔ مانند۔ یعنی

۱۶

میں کسی لائق نہ رہا تو کوئی مضائقہ نہیں۔

بذل تو کردم۔ بڑے کاموں میں صرف کی۔ مراہم۔

مجھے نہ ہٹا۔ غریب۔

غیر ملکی۔ کشور۔ ملک۔

خشم زانی۔ عتاب نازل

نہ کرے۔ قفا۔ گدھی۔

زاد بوم۔ یعنی بوم زاد۔

صغار۔ میں کا دارا۔

سقلاب۔ ترکستان کا

ایک شہر ہے۔ پچاشت

یعنی چاشت

کے وقت

تک بھی

اس کو زندہ

نہ چھوڑ۔ برگشتہ باد۔

برباد ہو۔ منعم۔ با آبرو

چو مفلس۔ اگر مفلس نے

خیانت کی تو اس سے

کچھ وصول نہ ہو سکیگا۔

ناظر۔ نگراں۔ ز مشرف

یعنی دونوں کو معزول

کر دے۔ عاقل نشیں۔

پھر بھی نگرانی رکھنا

ہم قلم۔ شریک کار۔

کہ اے شاہ آفاق گستر بعدل

چو بذل تو کردم جوئے خویش

غریب کہ پرقتنہ باشد سرش

تو گر خشم بروے زانی رواست

وگر یارسی باشدش زاد بوم

ہم آنجا امانش مدہ تا بچاشت

کہ گویند برگشتہ باد آں زمیں

عمل گرد ہی مرد منعم شناس

چو مفلس فرو برد گردن بدوشش

چو مشرف دودست از امانت بداشت

ورا نیز در ساخت با خاطرش

خدا ترس باید امانت گزار

بیفشان و بشمار و عاقل نشیں

دو مجننس دیرینہ را ہم قلم

چہ دانی کہ ہمدست گردند و یار

چو دزدان زہم باک دارند و ہم

یکے را کہ معزول کردی زجا

بر آوردن کام امیدوار

نویسنده را کن ستون عمل

اگر من مانندم تو مانی بفضل

بہنگام پسری مرا ہم ز پیش

میا زار و بیرون کن از کشورش

کہ خود خوئے بد دشمنش در قفاست

بصنعاش مفرست و سقلاب روم

نشايد بلا برد گر گس گماشت

کز مردم آید بیرون چنین،

کہ مفلس ندارد در سلطان ہراس

از و بر نیاید دگر جز خروشش

بباید برو ناظرے برگماشت

ز مشرف عمل بر کن و ناظرش

ایں گز تو ترسد امانش مدار

کہ از صدیکے را نہ بینی امیں

نباید فرستاد بجای بہم

یکے دزد باشد یکے پردہ دار

رود در میاں کار وانی سلیم

جو چندے بر آید بہ بخشش گناہ

بہ از قید بندی شکستن ہزار

نیفتد نہ بر دطنا ب اہل

ہمدست۔ ساتھی۔ چو دزدان یعنی جب چوروں میں باہمی اطمینان نہ ہو تب ہی قافلہ بچ سکتا ہے۔ چندے بر آید۔ کچھ دن گزرنے پر نویسنده را۔ یعنی ماہر آدمی پر کام میں اعتماد کرو تا کہ اسے غلطی کہا کرتے ہیں امید قطع کرنیکی نوبت ہی نہ آئے۔

بفرمان بران بر شہ داد گر
گہش میزند تا شود دردناک
چو نرمی کنی خصم گردد دلیر
درشتی و نرمی بہم در بہست
جو آمد و خوش خلق و بخشندہ باش
چو یاد آیدت عہد شاہان پیش
نیامد کس اندر جہاں کو بماند
مرد آنکہ ماند پس ازوے بجائے
ہر آنکو ماند از پسش یادگار
و گرفت و ایثار و خیرش ماند
چو خواہی کہ نامت بود در جہاں
ہمیں کام و ناز و طرب داشتند
یکے نام نیکو سب دراز جہاں
بسمع رضا مشنوا یدائے کس
گنہگار را عذر نیماں بنہ
گر آید گنہگارے اندر پناہ
چو بارے بگفتند و شنیدند
و گر بند و بندش نیاید بکار
چو خشم آیدت بر گناہ کسے

پدر و ار خشم آورد بر سر
گہے میکند آتش از دیدہ پاک
و گر خشم گیری شوند از تو سیر
چو رگ زن کہ جراح و مرہم نہست
چو حق بر تو باشد تو بر خلق پیش
ہمیں نقش بر خواں پس از عہد خویش
مگر آں کز و نام نیکو بماند
پل و خانی و خوان و مہاں ہر اے
درخت و جودش نیاورد بار
نشايد پس مرگش احمد خواند
مکن نام نیک بزرگاں نہاں
باخر برفتند و بگذاشتند
یکے رسم بد ماند از و حب و داں
و گر گفتہ آید بغورش برش
چو زہار خواہند زہار وہ
نہ شرطست کشتن باؤل گناہ
و گر گوشمالش بزدان و بند
درخت خبیثست بخیش بر آر
تا نل کنش در عقوبت بسے

شوند از تو سیر - سبک
دل بھر جائیں گے -
رگ زن - فصد کھولنے
والا - بر تو باشد - یعنی
خدا جب تجھے نوازے -
ہمیں نقش - یعنی تجھے
بھی تیرے بعد نیکی یادی
سے یاد کریں گے - مگر آں
یعنی جس کا نیک نام باقی
ہے وہی زندہ جاوید رہے
مرد آنکہ -

یعنی جس
کی کوئی
اچھی یادگار
باقی ہے وہ مردہ نہیں ہے
درخت - یعنی وہ بے ثمر
درخت کی طرح ہے - ایثار
دوسروں کے لئے قربانی
کرنا - احمد - فاتحہ - ہمیں
جس طرح تیرے لئے اسباب
عیش و ہیا ہیں -
جاوداں ہمیشہ - غور -
گہرائی - نیان - بھول
زہار - توبہ - نہ شرط -

مردی نہیں ہے - چو بارے - یعنی اول نصیحت پھر نصیحت نہ ملے تو پھر فنا - عقوبت - سزا

کہ سہلست لعل بدخشاں شکست

شکستہ نشاید دگر بارہ بست

حکایت در تذییر پادشاہاں و تاخیر کردن در سیاست

ز دریائے عمان برآمد کسے
عرب دیدہ و ترک تاجیک و روم
جہاں گشتہ و دانش اندوختہ
ہیکل قوی چوں تناور درخت
دو صد رقعہ بالائے ہم دوختہ
بشہرے درآمد ز دریاکنار
کہ طبعے نکو نامی اندیش داشت
بشستند خد متکبران شاہ
جو بر آستان ملک بر نہاد
زرقم دریں مملکت منزل
ندیدم کسے سرگراں از شراب
ملک را ہمیں ملک پیرایہ بس
سخن گفت و دامان گوہر فشاند
پسند آمدش حسن گفتار مرد
ز رش داد و گوہر بشکر قدوم
بگفت انچہ پرسیدش از سرگذشت

سفر کردہ ہامون و دریای بے
زہر جنس در نفس پاکش علوم
سفر کردہ و صحبت آموختہ
ولیکن فروماند بے برگ سخت
ز خرق و او در میاں سوختہ
بزرگے دراں ناحیت شہر یار
سر عجز بر پائے درویش داشت
سر و تن بجمامش از گردِ راہ
نیایش کنایں دست بر نہاد
کز آسیب آنردہ دیدم دلے
مگر ہم خرابات دیدم خراب
کہ راضی نگرو د بازار کس
بنطقہ کہ شد آستین بر فشاند
بزد خودش خواند و اکرام کرد
پرسیدش از گوہر و زاد بوم
بقربت زد بگر کساں در گذشت

لہ کہ سہلست۔ تورنا
آسان ہے جو زمانہ شکل
ہے۔ عمان۔ مشہور سمند
ہے۔ ہامون۔ صحرا۔
تاجیک۔ عرب و روم
کے علاوہ نہیں۔ دانش
حکمت۔ ہیکل۔ جسم و صورت
بے برگ۔ بے سامان۔
رقعہ۔ پیوند۔ خرق۔
سوختنی کپڑا۔ شہر یار
پادشاہ۔ عجز
عاجزی
سر و تن
بشستند کا
مفعول ہے۔ نیایش۔
ستایش۔ بر۔ سینہ
آسیب۔ صدمہ۔
سرگراں۔ بدست۔
خرابات۔ میخانہ۔ پیرایہ
آرایش۔ آستین بر فشاند
— جوہر گیا۔ قدوم۔
تشریف آوری۔ گوہر۔
یعنی نسب۔ زاد بوم۔
وطن۔ بگفت۔ یعنی اس

خوبی سے جوابات دینے کہ قرب شاہی میں اس کا مرتبہ دوسروں سے بڑھ گیا۔

ملے رائے زد۔ سوچا۔ دستور۔ وزیر۔ تدبیر۔ رفتہ رفتہ۔ انجمن۔ مجلس۔ سستی۔ کمزوری۔ بقدر ہنر۔ اس کی قابلیت کے مطابق۔
اس کا مرتبہ ہونا چاہیے۔ برد۔ یعنی جواز مودہ کلہ

ملک بادل خوشن رائے زد
ولیکن بست درج تا انجمن
بعقلش بساید نخست آزمود
برد بردل از جور غم بارہا
چو قاضی بفکرت نوید سچل
نظر کن چو سوافارداری شبست
چو یوسف کے در صلاح و نیز
بایام تا بر نیاید لے
زہر نوع اخلاق او کشف کرد
نکو سیرتش دید و روشن قیاس
برای از بزرگان ہش دید بیش
چناں حکمت و معرفت کار بست
در آورد ملکہ بزمیر قسّم
زبان ہمہ حرف گیراں ببست
حسودیکہ یک جو خیانت ندید
ز روشن دلش ملک پر تو گرفت
ندید آں خردمند را رخنہ
ایں و بدانیش طشتند و مور
ملک را دو خورشید طلعت غلام

کہ دستور ملک ایں چینیہ سزد
بستی نهند بر برای من
بقدر ہنر یا یکا ہش فسزود
کہ نا آزمودہ کند کار ہا
نگردد ز دستار بنداں خجل
نہ انکہ کہ پرتاب کردی زدست
بیکسال باید کہ گردد عزیز
نشايد رسیدن بغور کسے
خردمند پاکیزہ دیں بود مرد
سخن سچ و مقدار مردم شناس
نشانده زبردست دستور خویش
کہ در امر و نہیش دروئے نخست
کز و بر وجودے نیامد الم
کہ حرفے بدش بر نیاید زدست
بکارش نیامد چو گندم طلید
وزیر کہن را غم نو گرفت
کہ دروے تواند زدن طعنہ
نشايد در و رخنہ کردن بزور
بسر بر کمربستہ بودے مدام

دستار بندان۔ فضلاء۔
نظر کن یعنی تیر چالنے سے
قبل غور کر لینا چاہیے۔
چو یوسف۔ حضرت یوسف
اپنی قابلیت کی وجہ سے
ایک سال ہی میں عزیز
مصر بن گئے تھے۔ غور۔
گہرائی۔ لے کشف کرد۔
معلوم کیا۔ سیرت۔
عادت۔ روشن۔ قیاس۔
سمجھدار۔۔۔
بہش۔
محفت۔
بہوش۔
اگر دید بیش۔ پڑھا جائے
ورنہ بصورت دید بیش
یعنی بہتر و اش سے کم
ہے۔ زبردست۔ بالا۔
دروئے نخست۔ کسی کا
دل نہ توڑا۔ زیر قلم۔
زیر حکم۔ حرف گیر عینجہ
بکارش نیامد۔ یعنی
اس کا ترپنا اس کے
لئے مفید نہ ہوا۔ گندم۔

محض جو کی مناسبت سے استعمال کر دیا ہے۔ پرتو۔ سایہ۔ رخنہ۔ خرابی۔ آئین۔ اور بدانیش کی مثال طشت اور چینی کی سی
ہے۔ طلعت چہرہ۔ دیدار۔ مدام۔ ہمیشہ۔

۱۵ آئینہ دیگر یعنی اُن دونوں جیسا کوئی تیسرا نہ تھا۔ دو صورت یعنی

۲۰

ایک دوسرے سے اس قدر مشابہ تھا۔ جیسا کہ

آئینہ دیکھنے والا اور
اُس کا عکس شمشاد
بُن۔ شمشاد قد۔ ہوا خواہ
دوست۔ میل۔ میلان۔
بشر۔ یعنی شرارت سے۔
زاسایش یعنی بدو
دیکھے چین نہ آتا۔ سادہ
رو۔ امر و غصن۔ یعنی
نفسانی۔ ہیبت۔ عجب۔
شتمہ قلیل۔ سامان۔
قد۔ آبرو۔

۱۰
سفر
خیال۔

کردگان۔ یعنی غیر ملکی۔
لا ابالی۔ بے پروا۔
خیرہ۔ بے شرم۔ ایوان
محل۔ مگر۔ اگر میں خاموش
رہوں تو تم کو حرام کہلاؤ۔
پندار۔ وہم و گمان۔
گوش داشت۔ دیکھ
رہا تھا۔ بناغیر۔ برائی
کے ساتھ۔ کہ بدمرد یعنی
ہر شخص کی زبان پر۔

جلد آگیا۔ دست یافت۔ موقع ملا۔

دو پاکیزہ پیکر جو حورو پری
دو صورت کہ گفتی یکے نسبت پیش
سخنہائے دانای شیریں سخن
چو دیدند کاوصافِ خلقش نکوست
دروہم اثر کرد میل بشر
از آسایش انگہ خبر داشتے
چو خواہی کہ قدرت بماند بلند
وگر خود نباشد غصن در میاں
وزیر اندریں شمشہ راہ برد
کہ این راندام چہ خوانند و کیست
شنیدم کہ بایندگانش سرست
سفر کردگان لا ابالی زیند
نشاید چنین خیرہ روئے تباہ
مگر نعمت شہ فراموش کنم
بہ پندار نتوان سخن گفت زود
ز فرمانرا نم کسے گوش داشت
من این گفتم اکنون ملک راست یای
بناخو تر صورتے شرح داد
بداندیش بر خورده چوں دست یافت

چو خورشید و ماہ از سہ دیگر بری
نمودہ در آئینہ ہمتائے خویش
گرفت اندراں ہر دو شمشاد بن
بطبعش ہوا خواہ گشتند و دوست
نہ میلے چو کوتاہ بیناں بشر
کہ در روئے ایشان نظر داشتے
دل لے خواجہ در سادہ رویاں بلند
حذر کن کہ دارد ہیبت زیاں
بخت ایں حکایت بر شاہ برد
خواہد بساماں دریں ملک نسیت
خیانت پسندست و شہوت پرست
کہ پروردہ ملک و دولت نیند
کہ بدنامی آرد در ایوان شاہ
کہ بنیم تباہی و خامش کنم
نگفتم ترا تا یقینم نبود
کزیناں دو کتین در آغوش نشست
چناں کا ز مودم تو نیز آزمای
کہ بدمرد را نیک روزے مباد
درون بزرگاں باتش بتافت

بخردہ تو او آتش افروختن
ملک را چنان گرم کرد این خسرو
غضب دست بر خون بر ویش داشت
کہ پرودہ کشتن نہ مردی بود
میا زار پروردہ خویش کشتن
بنعت نبالست پروردنش
از و تا ہنر با یقینت نشد
کنوں تا یقینت نکرد و گناہ
ملک در دل این راز پوشیدہ داشت
دست لے خردمند زندان راز
نظر کرد پوشیدہ در کار مرد
کہ ناگہ نظر زی یکے بندہ کرد
دو کس را کہ با ہم بود جان فروش
تو دانی کہ صاحب نظر زیر
ملک را گمان بدی راست شد
ہم از حسن تدبیر و رائے تمام
ترا من خردمند پیدا شتم
گماں بردست زیرک و ہوشمند
چنین مرتفع پایہ جائے تو نیست

پس آنکہ درخت کہن سوختن
کہ جوشش بر آمد چو منجل بسر
ولیکن سکون دست در پیش داشت
ستم در پے داد سردی بود
چو تیر تو دارد بہ تیرش مزن
چو خواہی بہ بیداد خوں خوردنش
در ایوان شاہی قرینت نشد
بگفتار دشمن گزندش مجواہ
کہ قول حکماں نبوشیدہ داشت
چو گفتی نیاید بزنجیر باز
خلل دید در برای ہشیار مرد
پری بہرہ در زیر لب خندہ کرد
حکایت کنانند و ایشان خموش
نگرد و چو مستقی از دجلہ سیر
بسودا برو خشاکن خواست شد
باہستگی گفتش اے نیکنام
بر اسرار ملکیت امیں داشتم
ندانستمت خیرہ و ناپسند
گناہ از من آمد خطائے تو نیست

لے منجل۔ درانتی۔ ستم
دے پے داد۔ انعام کے
بعد ظلم بدی ہے۔ تیر
تو دارد۔ تیری پناہ میں
ہے۔ بیداد۔ ظلم۔ قرین
ہنشین۔ گزند نقصان
ایں راز۔ یعنی چلی : :
دل است۔ یہ حکماں کا
مقولہ ہے خلل۔ عیب۔
کہ خلل کا بیان ہے۔
زی۔ جانب۔ خندہ
زیر لب : :
سکراہٹ
حکایت
یعنی اشاروں
اشاروں میں بات پہنچانی
ہے۔ لے نظر زیر۔
دزدیدہ نگاہی۔ مستقی
جسے استقار کا مرصن
ہو۔ دجلہ۔ بغداد کا
مشہور دریا۔ راست
شد۔ یقین ہو گیا۔ سودا
غصہ۔ جنون۔ اسرار۔
راز۔ زیرک۔ عقلمند۔
خیرہ۔ بیجا۔ مرتفع پایہ۔
بلند مرتبہ۔

۱۰ بد گھر۔ بد اصل۔ لاجرم۔

لا محالہ۔ حرم گھر خسرو۔

بادشاہ۔ باگ۔ خوف۔

بر زیادہ ہے۔ کہ۔

کدام۔ کائیک وزیر۔

یعنی معزول شدہ وزیر

نے کہاہے۔ تعلق۔ بہا

حجت گیر یعنی ابے لائل

سے کوئی فائدہ نہیں۔

تبسم کناں یعنی سنئے و

نے ہستے ہوئے بیگفت

تعجب۔ جز۔

سوائے

زیر دست

ماحت۔ ۱۰

نگیر بد دست۔ دوست

نہیں بنا سکتا۔ عزت

ذل۔ ذلت۔ حدیث۔

قصہ۔ صنوبر۔ ایک قسم

کا سرو ہے۔ سہمن۔

ہولناک۔ گرا بہ۔ حمام

میں ہولناک تصویریں

منقش کرتے تھے۔ بر

اندا ختم۔ دشمنی کی علت

ہے۔ کیس۔ کینہ۔ علت۔

یعنی حسد۔

کہ چوں بد گھر پرورم لاجرم
بر آورد سر مرد بسیار دال
مرا چوں بود دامن از جرم پاک
بخاطر برم ہرگز این ظن ز رفت
شہنشاہ بر آشفست کائیک وزیر
تبسم کناں دست برب گرفت
حسودیکہ بلید بجائے خودم
من آں ساعت انگاشتم دشمنش
چو سلطان فضیلت نہد برویم
مرا تا قیامت نگیرد بدوست
بریت بگویم حدیثے درست

خیانت روا داردم در حرم
چنین گفت با خسرو کاروان
نیاید ز خبیث بدانیش باک
ندام کہ گفت اینچہ بر من ز رفت
تعلل بلیدیش و حجت مگیر
کز و ہرچہ گوید نیاید شکفت
کجا بر زباں آورد جز بدم
کہ بنشانند شہ زیر دست منش
ندانکہ دشمن بود در پیہم
چو بلید کہ در عزم من ذل اوست
اگر گوش بایندہ داری نخست

مثل

مرا بلیس را دید شخصے بخواب
نظر کرد و گفت اے نظیرِ تیر
ترا سہمن روئے پنداشتند
بخندید و گفت آں نہ شکل نیست
بر انداختم بیخ شاں از بہشت
مرا ہمچنین نام نیک ست لیک

بقامت صنوبر بروی آفتاب
ندارند خلق از جمالت خبر
بگرما بہ در زشت بنگاشتند
ولیکن قلم در کف دشمنست
کنونم بلیں مینگارند زشت
ز علت نگوید بدانیش نیک

وزیرے کہ جاہ من آتش برحیت
ولیکن نیندیشم از خشم شاہ
چو حرم بر آید درست از قلم
نیاوردہ عاقل غش اندر میاں
اگر محتسب گردد آنرا غمست
ملک در سخن گفتنش خیرہ ماند
کہ مجرم بزرق و زباں آوری
ز خصمت ہمانا کہ نشنیدہ ام
کزین زمرہ حلق دربار گاہ
بخندید مرد سخن گوی و گفت
دریں نکتہ رہست اگر بشنوی
نہ بیند کہ درویش بیدست گاہ
مرادست گاہ جوانی برفت
زدیدار ایناں ندارم شکیب
مرا بچنین چہرہ گلغام بود
در غایت رشت باید کفن
مرا بچنین جعد شہرنگ بود
دورستہ درم درد ہاں داشت جا
کنونم نگہ کن بوقت سخن

بفرسنگ باید ز مکرش گر حیت
دلاور بود در سخن بیگناہ
مرا از ہمہ حرف گیراں چہ غم
نیندیشد از رفع دیوانیاں
کہ سنگ ترازوئے بارش کمست
سر دست فرماندہی برفشاں
زجر مسیکہ دارد نکردد بری
نہ آخر بچشم خودت دیدہ ام
نمی باشدت جز در اینان نگاہ
حقست این سخن حق نشاید ہفت
کہ حکمت رواں باد و دولت قوی
بحسرت کند در توانگر نگاہ
بلہو و لعب زندگانی برفت
کہ سرمایہ داران حسند و زیب
بلور سینم از خوبی اندام بود
کہ موکم چو نیہ ست و دو کم بدن
قبادر براز ناز کی تنگ بود
چو دیوارے از خشت سیمیں بپا
بیفتاد یکیک چو جہر کہن

۱۔ آتش برحیت۔ بے آبرو کر دیا۔ فرسنگ۔ تین میل۔ دلاور۔ یعنی بے قصور

۲۔ آدمی بات کہنے میں جری

ہوتا ہے۔ عاقل۔ کارندہ

غش۔ کھوٹ۔ رفع۔

حساب کتاب۔ دیوانیاں۔

دفتری۔ گرد۔ چکر لگانے

خیرہ۔ حیران۔ سہ سہ

دست نشانہ غضناک

ہوا۔ زرق۔ حیلہ۔ نہ

آخر۔ کیا میں نے اپنی انگلی

سے نہیں دیکھا۔ زمرہ۔

جماعت۔ کہ

حکمت۔

جلد دعا

۱۔ دست گاہ

طاقت۔ لہو و لعب۔

کھیل کود۔ شکیب۔ صبر

گلغام۔ گلزنگ۔ بلورین

بلور کی مانند۔ سہ

در غایت۔ یعنی زندگی کے

آخری لمحات گزار رہا ہوں

دوکل۔ نکلہ۔ جعد۔ شہرنگ

بال۔ شہرنگ۔ سیاہ

قد۔ موتی دانت مراد

میں جہر پل۔

لہ پایاں۔ آخر۔ آیں
 کزاں یعنی اس سے بہتر
 جواب نہیں ہو سکتا۔
 شاہد معشوق کہ داند۔
 جو اس طرح کی عذر خواہی
 کرے۔ بدندان۔ یعنی
 افسوس کرنا پڑتا ہے۔
 کاربندی۔ تو عمل
 کرے گا۔ نکو نام۔ یعنی
 نیا وزیر۔ بدگو۔ یعنی
 پرانا وزیر۔
 بشد۔
 یعنی
 بادشاہ کا
 نام مشہور ہوا۔ گوئے
 بردن۔ بڑھ جانا۔ خدیو۔
 بادشاہ۔ کہ شلخ۔ جملہ
 دعائیہ ہے لہ بہشتی
 درخت۔ شجرہ طوبی جس کا
 سایہ ایک سال کی مدت
 میں طے ہو سکیگا۔ طمع۔
 امید۔ ہما۔ ایک فرضی
 جانور ہے جس کے سر پر
 سے گزرتا ہے وہ بادشاہ
 ہو جاتا ہے۔ آیں سایہ۔ منصف بادشاہ۔

در ایساں بحسرت چرا سنگرم
 برفت از من آں روز ہائے عزیز
 چو دانشور این در معنی بسفت
 در ارکان دولت نگہ کرد شاہ
 کسے را نظر سوئے شاہد رواست
 بعقل ارنہ آہستگی کردے
 بہ تندی سبک دست بردن تیغ
 ز صاحب غرض تا سخن نشنوی
 نکو نام را جاہ و شریف مال
 بتدبیر دستور دانشورش
 بعدل و کرم سالہا ملک راند
 چنین پادشاہاں کہ دیں پرورند
 از اناں نہ بیسم دریں عہد کس
 خدیو خردمند فرخ نہاد
 بہشتی درختی تو اسے پادشاہ
 طمع بود در بخت نیک اخترم
 خرد گفت دولت نہ بخشد ہمای
 خدایا بر حمت نظر کردہ
 دعا گوئے ایں دولت مندہ وار

کہ عمر تلف کردہ یاد آورم
 بیایاں رسدنا کہ ایں روز نیز
 بگفت ایں کزاں بہ محالست گفت
 کزین خوبتر لفظ و معنی مخواہ
 کہ داند بدیں شاہدی عذر خواہ
 بگفتار خصمش بیازردے
 بدنداں برو پشت دست دریغ
 کہ گر کاربندی پشیمان شوی
 بیفزود و بدگوی را گوشمال
 بہ نیکی بشد نام در کشورش
 برفت و نکو نامی ازوے بماند
 بیازوے دیں گوئے دولت برند
 و گر بہست ہو کر سعدست و بس
 کہ شلخ امیدش برو مند باد
 کہ افگندہ سایہ یکسالہ راہ
 کہ بال ہمای افگند بر سرم
 گر اقبال خواہی دریں سایہ آی
 کہ ایں سایہ بر خلق گستردہ
 خدایا تو ایں سایہ پایندہ وار

۱۵ صوابست۔ دعلکے بعد پھر اس مضمون کی طرف رجوع کیا ہے۔

صوابست پیش از گشش بند کرد
خداوند فرماں و رای و شکوہ
سر پر عس و راز تحمل تہی
نگویم جو جنگ اوری پائدار
تحمل کند هر کرا عقل هست
چو لشکر بروں تاخت خشم از نمیں
نہ دیدم چنین دیو زیر فلک

کہ نتوان سرکش تہ پیوند کرد
ز غوغائے مردم نگر دستوہ
حرامش بود تاج شاہ منشی
چو خشم آیدت عقل بر جای دار
نہ عقلے کہ خشمش کند زیر دست
نہ انصاف ماند نہ تقویٰ نہ دیں
کز و میگزیزند چندیں ملک

گفتار

نہ بر حکم شرع آب خوردن خطاست
اگر شرع فتویٰ دہد بر ہلاک
و گردانی اندر تبارش کساں
گنہ بود مرد ستمکارہ را
تنت زورمندست و لشکر گراں
کہ وے بر حصارے گریزد بلند
نظر کن در احوال زندانیان
چو بازار گاہ در دیارت ببرد
گزاں پس کہ پروے بگریند زار
کہ مسکین در اقلیم غربت ببرد

و گر خوں بفتویٰ بریزی رواست
الا تا نداری ز گشتنش پاک
برایشان بخشای و راحت رساں
چہ تاواں زن و طفل بیچارہ را
ولیکن در اقلیم دشمن مراں
رسد کشورے بیگنہ را گزند
کہ ممکن بود بیگنہ در میاں
بمالش خستاست بود دست برود
بہم باز گویند خویش و تبار
متاع کزو ماند ظالم ببرد

شکوہ۔ دبدبہ۔ ستوہ۔
عاجز۔ نگویم یعنی لڑائی
میں بہادری دکھانا تو
کوئی کمال نہیں اس نے
میں اس کے بارے میں
کچھ نہیں کہتا ہوں بہاد
تو وہ ہے جو غصہ پی جائے
نہ عقلے۔ جو عقل غصہ سے
مغلوب نہ ہو کہیں۔ گھا۔
۱۵ دیو۔ یعنی غصہ۔

ملک۔ یعنی
تقویٰ اور
دینداری
نہ حکم۔ کیا حکم
شرع کے برخلاف پانی پینا
گناہ نہیں ہے در رمضان
میں) الا۔ ہرگز۔ پاک۔
خطرہ۔ و گردانی۔ اگر
کسی مجرم کو قتل کرنے سے
اس کے خاندان کی ثبات
کا اندیشہ ہے تو ان کی
راحت کا بندوبست
کردو۔ ۱۵ ستمکارہ۔ ستمگر۔
تاوان۔ جرم۔ وے۔

یعنی دشمن۔ کشور۔ یعنی رعایا زندانیان۔ قیدی۔ خستاست۔ کمینہ پن۔ غربت۔ مسافت۔ متاع۔ سامان۔ ۱۵ نون ضرورت شرعی
کی وجہ سے ساکن ہے

۱۵ بے پدر یتیم۔ بسا۔ یعنی بچاس سالہ نیکنامی ایک دن میں بریاد

ہو جاتی ہے۔ جاوید نام۔ جس کا نام نیکی کی

۲۶

دب سے ہمیشہ رہیگا۔
تطاؤل۔ دست دراز
مرد۔ یعنی بہادر مرزا پسند
کرتا ہے غریب کو ستا کر
ہیٹ بھڑنا گوارا نہیں
کرتا۔ ۱۵ دور آستر۔
یعنی اُس کا ابراہیم کی
طرح کم قیمت تھا۔ زوریا۔
یعنی دیبل کے ابرے کی۔
ستر۔ چھپاؤ۔ خراج۔

زمینوں کا
لگان۔
حلہ۔

۱۰۔

کپڑوں کا
جوڑا۔ از۔ خواہش۔
خرینہ۔ خزانہ آئین و
زیور۔ زرب وزینت۔
حدود ولایت۔ ملکی
سرحدیں۔ ۱۳ رشتہ
دہقان۔ بلج۔ خراج۔
وہیک۔ دسوانس۔
مخالفت۔ یعنی غنیم۔ مرو۔
شرافت۔ برد۔ یعنی
چیونٹی کا دانہ پس بہت

بیندیش از اں طفلک بے پدر
بسا نام نیکوئے پنجاہ سال
پسندیدہ کاران جاوید نام
بر آفاق گر سر بسرباد شاست
بمرد از تہیدستی آزاد مرد

وز آہ دل درد مندش خذر
کریک نام زشتش کنڈپانال
تطاؤل نکر دند بر مال عام
چو مال از تو انگرستان گداست
ز پہلوئے مسکین شکم پر نکرد

حکایت

شنیدم کہ فرماندے دادگر
یکے گفتش اے خسرو نیکروز
بلغت ایں قدر ستر و آسایش ست
نہ از بہر آں بیستام خیراج
چو ہچوں زناں حلہ در تن کنم
مرا ہم ز صد گونہ آزد ہو است
خرائن پر از بہر شکر بود
سپاہی کہ خوشدل نباشد ز شاہ
چو دشمن خروستائی برد
مخالف خرش برد و سلطان خراج
مروت نباشد بر افتادہ زور
رعیت درختست گر پروری

قباداشے ہر دور و آستر
قبلے زویاے چینی بدوز
وزیں بگذری زیب آرایش ست
کہ زینت کنم بر خود و تخت و تاج
بمردی کجا دفع دشمن کنم
ولیکن خزینہ نہ تنہا مراست
نہ از بہر آئین و زیور بود
ندارد حدود ولایت نگاہ
نلک باج و دہ یک چرا میخورد
چہ اقبال بینی در اں تخت و تاج
برد مرغ دواں دانہ از پیش مول
بکام دل دوستان بر خوری

پرنہ چلتا ہے۔ بکام دل دوستان۔ یعنی دوستوں کی حسب مشا۔

نیکو کہ نادان۔ اپنی رعیت کو خود تباہ کرنا اپنے

۲۷

اور ہی ظلم کرنا ہے جو نادان ہی کر سکتا ہے۔ آید ز پای۔ گر پڑے۔ دیار۔

بہ بیرحمی از رخ و بارش مکن
کساں بر خورد از جوانی و بخت
اگر زیر دستی در آید ز پای
چو شاید گرفتن بسرمی دیار
بردی کہ ملک سر اسر زمین

کہ نادان کند حیف بر خویش تن
کہ بر زیر دستاں نگیرند سخت
حذر کن ز نالیدنش بر خدای
بہ پیکار خوں از مسامے میار
نیرزد کہ خونے چکد بر زمین

حکایت

شنیدم کہ جمشید فرخ سرشت
بدیں چشمہ چوں مالے دم زدند
گرفتیم عالم بر دی و زور
چو بر دشمنی باشد دسترس
عدو زندہ سر گشتہ پیر امت

بہر چشمہ بر لبگے نوشت
بر قند چوں چشم بر ہم زدند
ولیکن نہ سردیم با خود بگور
مرنجانش کورا ہمیں غصہ بس
بہ از خون او گشتہ در گردنت

حکایت

شنیدم کہ دار آئے فرخ تبار
دواں آمدش گلہ بالے پیش
بصحرادر از دشمنان دار پاک
بر آورد چوپان بد دل خروش
من آنم کہ اسپان شہ پرورم

ز لشکر جدا ماند روز شکار
شہنشاہ بر آورد تعلق ز کیش
کہ در خانہ باشد گل از خار پاک
کہ دشمن نسیم در ہلاکم مکوشش
بخدمت دریں مرغزار آورم

ملک۔ مسام۔ بال کی
جر۔ بر دی۔ یعنی ایک
جان ضائع کر کے تمام
دنیا کی حکومت حاصل
کرنا بہ مناسب نہیں ہے
۱۷ جمشید۔ مشہور بادشاہ
ہے جس نے سینکڑوں سال
حکومت کی اور پھر ضحاک
کے ہاتھوں مارا گیا۔ بہر
چشمہ۔ ایک چشمہ پر کتبہ
لگایا چوں۔ ما۔
مجبہ جیسے
گرفتیم۔
یعنی زد سے

حکومت تو حاصل کر لی
قبر میں ساتھ نہ لجا سکا
ہمیں غصہ۔ یعنی تیری
فتح دی کا۔ پیر آسن۔
گردا گرد۔ ۱۷ دارا۔
ایران کا مشہور بادشاہ
جو سکندری جنگ میں اپنے
لشکروں کے ہاتھ سے مارا
گیا۔ تبار۔ خاندان۔ گلہ
بان۔ چرواہا۔ تعلق تیر

بے پیکان۔ کیش۔ ترکش۔ کہ درخانہ۔ گھر میں پھولوں کی حفاظت کے لئے خار دار باڑھ کی ضرورت نہیں ہے۔ بد دل۔ خوفزدہ۔ مرغ۔
شاداب۔ سبزہ۔ زار۔ جگہ۔

ملہ دل رفتہ یعنی دل کو اطمینان ہو گیا۔ نگوہیدہ رای۔ عقل۔ سرکش۔ حضرت جبریل یا ہر پیغامبر فرشتہ۔ زہ۔ یعنی میں نے چہ کان
 تک پہنچ لیا تھا۔ مرغی۔ چراگاہ۔ کہ دشمن۔ یعنی دوست دشمن میں امتیاز نہ کرے۔ ہنتر۔ سردار۔ کہتر۔ چھوٹا۔ ملہ حضرت ج

۲۸

بخندید و گفت ای نگوہیدہ رای
 و گرنہ زہ آوردہ بودم بگوش
 نصیحت زیاراں نشاید نہفت
 کہ دشمن نداند شہنشہ زدوست
 کہ ہر کہترے را بدانی کہ کیست
 ز خیل و چراگاہ پر سیدہ
 نمیدانیم از بداندیش باز
 کہ اسے بروں آرم از صد ہزار
 تو ہم گلہ خویش داری بیای
 کہ تدبیر شاہ از شبان کم بود

ملک را دل رفتہ آمد بجای
 ترا یوری کرد فرخ سر و ش
 نگہبان مرغی بخندید و گفت
 نہ تدبیر محمود و رستے نکوست
 چنانست در ہتری شرط نیست
 مرا بارہا در حضر دیدہ
 کنونت بہر آدم پیش باز
 تو انم من اسے نامور شہریار
 مرا گلہ بانی بعقلست و رای
 دراں دار ملک از خلل غم بود

دربار خیل۔ گھوڑے
 نمی دانیم۔ یعنی تو مجھے دشمن
 سے ممتاز نہ کر سکا۔ باز۔
 جدا۔ کہ اسے۔ یعنی اپنا
 گھوڑا لاکھوں میں پہچان
 لوں۔ دار ملک۔۔۔۔۔
 دار السلطنت۔ شبان۔
 چرواہا۔ بکیوان۔ تیری
 خوابگاہ کی پھردانی تو
 زحل ستارے کے پاس ہے
 یعنی مظلوموں

سے دور
 ہے ملہ
 خروش۔

گفتار

بکیواں برت گلہ خوابگاہ
 اگر داد خواہے بر آرد خروش
 کہ ہر جور کو میکند جور تست
 کہ دہقان ناداں کہ سگ پرورید
 چوتیغ بدست فتیہ بکن
 نہ رشوت ستانی و نہ عشوہ وہ
 طمع بکسل و ہرچہ خواہی بگوی

تو کے بشنوی نالہ داد خواہ
 چناں خُشپ کا ید فغانت بگوش
 کہ نالہ ز ظالم کہ در دور تست
 نہ سگ دامن کاروانے درید
 دلیر آمدی سعدیا در سخن
 بگو انچہ دانی کہ حق گفتہ بہ
 زباں بند و دفتر حکمت بشوی

چرخ و پکار۔ کہ ہر جور یعنی
 تیرے دور میں کسی ظالم
 کا ظلم کرنا تیرا ہی ظلم کرنا ہے
 کیونکہ تو اسے ظلم سے نہ روک
 سکا۔ کہ دہقان۔ بلکہ
 دہقان چوتیغ۔ یعنی
 سچی بات عشوہ۔ فریب
 زباں بند یعنی اپنے دفتر
 سے مانائی کی باتیں دھو
 ڈال اور زبان بند کر لے

و نہ لپے کو چھوڑ کر بے دریغ نصیحت کر۔

حکایت

خبر یافت گردن گشے در عراق
تو ہم بر درے ہستی امیدوار
دل در منداں بر آور ز بند
پریشانے خاطر دادخواہ
تو خفته خنک در حرم نیمروز
ستانندہ داد آں کس خداست

کہ میگفت مسکینے از زیر طاق
پس امید بر در نشیناں برار
کہ ہرگز نباشد دلت در دمنہ
بر اندازد از مملکت پادشاہ
غریب از بروں گو بگرما بسوز
کہ نتواند از پادشہ دادخواست

حکایت

یکے از بزرگان اہل تمیز
کہ بودش نگینے بر انگشتی
بشب گفتی آں جرم گیتی فروز
قضارا در آمدیکے خشک سال
چو در مردم آرام و قوت ندید
چو بیند کسے زہر در کام خلق
بفرمود و بفر و خندش لبیم
بیک ہفتہ نقدش بتاراج داد
بریدند بروے ملامت کناں
شنیدم کہ میگفت و باران دمع

حکایت کنیز را بن عبد العزیز
فروماندہ در قمتیش جو ہری
درے بود در روشنائی چوروز
کہ شد بد ریمائے مردم ہلال
خود آسودہ بودن مروت ندید
گیش بگذرد آب نوشیں بخلق
کہ رحم آمدش بر غریب و یتیم
بدرویش و مسکین و محتاج داد
کہ دیگر بدست نیاید چناں
بعارض فرومید ویش چو شمع

زوال سلطنت کا سبب
ہو جاتی ہے گو - گو کہ -

ستانندہ یعنی بادشاہ
مظلوم کی فریاد نہیں سنتا

تو خدا اُس سے بدلہ لیتا ہے
سہ ابن عبد العزیز عمر

بنو امیہ کے مشہور خلیفہ -
فروماندہ یعنی بہت بیش

قیمت تھا جرم - جرم مراد
نگ ہے - کہ شد - یعنی

انسانوں کا
چو دھویں
رات جیسا

چاند سا چہرہ
ہلال بن گیا - مروت -

انسانیت کا کم - خلق -
آب نوشیں - شیریں پانی

سیم - سکہ راج الوقت -
بتاراج داد - ٹھایا - برید -

طعنہ دیا - دمع - آنسو -
عارض - رخسارہ - چو

شمع - یعنی جس طرح شمع
پلگتی ہے اور آنسو گرتی

ہے -

۱۰ پیرایہ - عزیت شاید
 ۱۱ نکرند - نکرند یعنی
 ۱۲ ہنرمند لوگ دوسرے
 ۱۳ کی تباہی سے اپنے عیش
 ۱۴ کو پسند نہیں کرتے - سر پر
 ۱۵ تخت - زندہ دارو
 ۱۶ یعنی بادشاہ رات کو
 ۱۷ رعایا کی خاطر جلگے - دیر
 ۱۸ دراز - قامت - قد -
 ۱۹ ماہوش - چاند جیسا
 ۲۰ معشوق -

۱۰ یکے -
 یہ لفظ
 عدد کے بیان

۱۱ کے ساتھ بطور تکیہ کلام
 ۱۲ مستعمل ہو جاتا ہے -
 ۱۳ دوش - گذشتہ شب -
 ۱۴ آئے - تیرے قدم کے مقابلہ
 ۱۵ میں سر وہی پست ہے
 ۱۶ زنگ - یعنی آنکھ -
 ۱۷ نوشیں - شیریں گلبن -
 ۱۸ پھولوں کی ڈالی - لعل -
 ۱۹ سرخ - شوریدہ - پریشا
 ۲۰ پیشینہ - گذشتہ -

تک - ابن زنگی شیراز کا مشہور بادشاہ -

کہ زشتست پیرایہ بر شہریار
 مرا شاید انگشتی بے نکلیں
 خنک آنکہ آسایش مردوزن
 نکر دند رغبت ہنر پر وراں
 اگر خوش بخسید نلک بر سریر
 و گر زندہ دارد شب دیر یاز
 محمد اللہ اس سیرت و راہ راست
 کس از فتنہ در پارس دیگر نشاں
 یکے پنج بتم خوش آمد بگوش
 دل شہری از ناتوانی فگار
 نشاید دل خالقے اندوہ گیں
 گزیند بر آسایش خوشتن
 بشادی خویش از غم دیگران
 نہ پندارم آسودہ خسید فقیر
 بخسند مردم بآرام و ناز
 اتابک ابوبکر بن سعد راست
 نہ بیند مگر قامت مہوشاں
 کہ در مجلس یسر و دند ووش

قول

مرا راحت از زندگی دوش بود
 مرا و را چو دیدم سر از خواب مست
 دے ز گیس از خواب نوشیں نشوی
 چہ میخسپی لے فتنہ روزگار
 نگہ کرد شوریدہ از خواب و گفت
 در ایام سلطان روشن نفس
 کہ آں ماہ رویم در آغوش بود
 بدو گفتم اے سرو پیش تو لپیت
 چو گلبن بخت و چو گلبل بگوی
 بیا و ز منے لعل دوشیں بیار
 مرا فتنہ خوانی و گوی مخفت
 نہ بیند گرفتہ بیدار کس

حکایت

در اخبار شاہان پیشینہ هست
 کہ چون تکہ بر تخت زنگی نشست

۱۰ سبق برد یعنی شاہان گذشتہ پر فوقیت کے لئے صرف اس کی خصلت کافی تھی بیکرہ ایکبار۔

چومی بگزد یعنی جبکہ دنیا فانی ہے ساتھ جانیوالی نہیں تو مجھے گوشہ تنہائی میں بیٹھکر عبادت کرنی چاہیے جو میرے کام آئے لگھ۔ برآشت۔ غصہ ہو گیا۔ طریقت۔ یعنی اصل تصوف خلق خدا کی خدمت ہے۔ نہ کہ گڈری میں مصالے پر بیٹھکر تسبیح خوانی کرنا۔

۱۰ شای میں گدائی کر۔ طامات۔ دینگیں۔ قدم یعنی عمل۔ دم۔ یعنی دعویٰ خرقہ۔ گڈری۔ تھپا پان طاقت۔ جہد کوشش سرور۔ سرور۔ بدگہر۔ بداصل۔ کہ غم۔ غم جان وتن کو گھٹا رہا ہے۔ ولایت ملک۔ کہ از عمر یعنی عمر کا بہتر اور زیادہ حصہ گذر گیا

سبق برد گر خود ہمیں بود و بس کہ عمر بسر رفت بیجا صلے نبرد از جہاں دولت الا فقیر کہ دریا ہمیں این پیروزے کہ ہست بہ تندی برآشت کلے نگاہ بس بہ تسبیح و سجادہ و دلق نیست باخلاق پاکیزہ درویش باش زطامات و دعویٰ زباں بستہ وار کہ اصلے ندارد دم بے قدم چنیں خسر قہ زیر قبادا شتند

بدورانش از کس نیاز زد کس چنیں گفت بیکرہ بصاحب دلے چومی بگزد ملک و جاہ و سریر بخوایم بکج عبادت نشست چو بشیند دانائے روشن نفس طریقت بحر خدمت خلق نیست تو بر تخت سلطانی خویش باش بصدق و ارادت میاں بستہ وار قدم باید اندر طریقت نہ دم بزرگاں کہ نقد صفا داشتند

حکایت

برنیک سرے ز اہل علوم جزایں قلعه و شہر با من نماںد پس از من بود سرور انجمن سر دست مردی و جہد مبتلا کہ از غم بفرسود جان و تنم بریں عقل و ہمت بیاید گر لست کہ از عمر بہتر شد و بیشتر

شنیدم کہ بگریست سلطان روم کہ پایا ہم از دست دشمن نماںد بسے جہد کردم کہ فرزند من کنوں دشمن بد گہر دست یافت چہ تدبیر سازم چہ چارہ کشم برآشت دانا کہ این گریہ چلپیت ولایت چہ باشد غم خویش خور

۱۵ ترا آس۔ تیری زندگی کے لئے جو کچھ ہے وہ کافی ہے۔ اگر ہوشمند۔ یعنی جسکو خود اپنی فکر ہے تو اس کی فکر میں نہ پڑ۔ خواہ وہ دانا ہو یا نادان۔
مشقت۔ یعنی حکومت جیسی چیز جس کی ابتداء بھی خراب اور انتہا بھی خراب۔ اس کا زوال رنج کرنے کے لائق نہیں۔

۳۲

چورفتی جہاں جلے دیگر کست
غم او مخور کو غم خود خورد
گرفتن بشمشیر و بگذاشتن
کہ بعد از تو باشد غم خود خورد
باندیشہ تدبیر رفتن بساز
کہ کردند بر زیر دستاں ستم
نماند بجز ملک ایزد تعال
کہ گیتی ہمیں جلے جاوید نیست
پس ازوے بچندیں شود پایمال
و مادم رسد رختش بر رواں
تو اں گفت با اہل دل کو بماند
کہ بیشک بر کامرانی خوری
منازل بمقدار احساں دہند
بدر گاہ حق منزلت پیشتر
پوشد ہی مرد نا کردہ کار
تنورے چنیں گرم و ناں نہ بست
کہ سستی بود تخم ناکاشتن

ترا آس قدر تابمانی بسست
اگر ہوشمند ست اگر بخیرد
مشقت نیز زد جہاں داشتن
تو تدبیر خود کن کہ آں پر خورد
بدیں پنج روزہ اقامت مناز
کر ادانی از خسروان عجم
کہ در تخت و ملکش نیابد زوال
کہ راجا و داں ماندن امید نیست
کہ اسیم وزر ماند و گنج و مال
وزاں کس کہ خیرے بماند رواں
بزرگی کز و نام نسیکو بماند
آلاتا درخت کرم پروری
کرم کن کہ فردا کہ دیواں نہند
یکے را کہ سعی قدم بیشتر
یکے باز پس خائن و شر مسار
بہل تابندہاں برد پشت دست
بدانی کہ غلہ برداشتن

۱۵ پنج روزہ اقامت۔
زندگی۔ رفتن۔ موت۔
عجم۔ عرب کے علاوہ۔ ایزد۔
تعالیٰ۔ خدا۔ کرا۔ کسی کو
بھی گیتی۔ دنیا۔ جاوید۔
ہمیشہ کرا۔ یعنی ہر کرا۔
چندین۔ چند دفعہ۔ وادما۔
لمحہ بہ لمحہ۔ رواں۔ روح
الہ۔ آگاہ۔ نا۔ البتہ۔
دیوان۔ یعنی اعلان نامہ۔

۱۰
۱۵ منازل
جنت کی
قیام گاہیں
احسان۔

عبادت کا اخلاص۔
باز پس۔ پسماندہ۔
پوشد۔ یعنی پوشیدہ۔
بہل۔ ٹھہرا۔ تنور۔ یعنی
تنور تیار تھاروئی نہ پکا
اسباب عبادت مہیا
اور زاد آخرت تیار نہ کی
بدانی۔ جب غلہ کٹنے کا
وقت آئیگا تب پتہ چلے
گا کہ تخم ریزی نہ کرنا کتنی

حکایت

گرفت از جہاں کنج غارے مقام

خدا دوست نامی در اقصا شام

بے وقتی تھی۔ اقصا۔ اطراف۔ کنج۔ گوشہ۔

بصبرش دریاں کچھ تاریک جای
بزرگاں نہادند سر بردار
تمنا کند عارف پاکباز
چو ہر ساعتش نفس گوید بدہ
دریاں مرزکیں پیر ہشیار بود
کہ ہر ناتواں را کہ دریافتہ
جہان سوز و بے رحمت و خیرہ کش
گروہے برفتند زان ظلم و عار
گروہے بماندند مسکین و ریش
بیدار شدیخ آمدے گاہ گاہ
ملک نوبتے گفتش اے نیکبخت
مرا با تو دانی سر دوستیست
گرفتم کہ سالار کشور نیم
نگویم فضیلت ہم بر کسے
شنید این سخن عابد ہوشیار
وجود پریشانے مخلوق از دوست
تو با دوستداران من دشمنی
گرفتہ ہی دوستی با منت

بکچ قناعت فرو رفته پای
کہ درمی نیامد بدر ہا سرش
بدرپوزہ از خویش تن ترک آرز
بخواری بگرداندش دہ بدہ
یکے مرزبان ستمگار بود
بسر پنجلی پنجہ بر تافتہ
ز تلخیش روی جہانے ترش
بروند نام بدش در دیار
پس چرخہ نفرین گرفتند پیش
نہ بینی لب مردم از خندہ باز
خدا دوست دروے نکرے نگاہ
بنفرت ز مادر کش روئے سخت
ترا دشمنی با من از بہر چلیست
بعزت ز درویش کمت تر نیم
چناں باش با من کہ باہر کسے
بر آشت و گفت اے ملک ہوشدار
ندارم پریشانے خلق دوست
نہ پندار مت دوستدار منی
مگر آں کہ دارد خدا دشمنت

حرص اُسے شہر ہشہرنے
پھرتی ہے - مرز - زمین -
مرزبان - زمینوں کا نگراں
لے سوچگی - طاقت -
بے خیرہ کش - بیگناہ
قتل کرنے والا - دیار -
ملک - ریش - زخمی -
چرخہ - مجمع - ہاتھ -
آمدے - یعنی وہ ظالم
حکمران - ملک - وہی ظالم
حاکم - مرد جوتی
دوستی کا
خیال -
سالار کشور -
تمام جہان کا بادشاہ -
نگویم - میں یہ نہیں کہتا کہ
مجھے کسی سے بہتر سمجھو -
ہوشدار - یعنی لغویاتیں
نہ کر - وجودت - تیرے
وجود سے خلق خدا پریشان
ہے - دوستداران من
یعنی خلق خدا - گرفتہ -
اگر اتفاقاً میری تیری دوستی
ہو بھی جائے - مگر خدا سے
تو تیری دشمنی ہے -

۱۵ خدا دوست یعنی

جو خدا کا دوست ہے۔
اگر لوگ اس کے ٹکڑے
بھی کر دیں تو بھی وہ اپنے
دوست کے دشمن کو دوست
نہیں بنا سکتا۔ بیان بند
مستعد ہو جا۔ مہ۔ ہڑا۔

کہ چھوٹا۔ نط۔ طریقہ۔
پیچ۔ معمولی چیز۔ پا از جاہر
توین کرنا۔ ۱۵ کہ گنج۔
از گنج۔ کہ مردم۔ از مرد۔
دہا افگدن۔
کسی کو
بیکار چھوڑنا۔
ستیزندہ۔

لڑنے والا۔ ۱۵ شور۔
ہلاکت۔ عجز۔ گو۔ یعنی ہر
دیکھنے والے کو کہدے۔
دل۔ نگہبانوں کا قاعدہ
تھا کہ شب بھر کی نگرانی
کرنے کے بعد نثارہ بجا کر
پھر سوتے تھے۔ ایسی۔
تو کھڑکیوں پر ہاں دیکھو
نہ کی۔ دمشق۔ شام کا
دارالسلطنت۔ کہ

یاراں۔ پریشانی و بد حالی میں انسان سب کچھ بھول جاتا ہے۔

خدا دوست را اگر بد زند پو ست
عجب دارم از خواب آں سنگدل
الا گر هست داری و عقل و ہوش
نخواہد شدن دشمن دوست دوست
کہ شہرے بخسپند از و تنگدل
بفضل و ترحم میاں بند و کوش

گفتار

ہزاروں مندی مکن بر کہساں
سر خبہ ناتواں بر سپیح،
مہر گفتمت پائے مردم ز جانی
دل دوستاں جمع بہتر کہ گنج،
میسند از در پای کار کسے
تجمل کن اے ناتواں از قوی،
بہمت بر آراز ستیزندہ شور
لب خشک مظلوم را گو مخند
بیانگ دہل خواجہ بیدار گشت
خورد کاروانے غم بار خویش
گرفتم کز افتاد گال نیستی
بریت بگویم یکے سر گذشت

کہ بریک نط می نماند جہاں،
کہ گردست باید بر آید، سپیح،
کہ عاجز شوی گرد آئی ز پائی،
خزینہ تھی بہ کہ مردم برج،
کہ افتد کہ در پایش افقی بسے
کہ روزے توانا تر ازوے شوی
کہ بازوے بہمت بہ از دست زو
کہ دندان ظالم بخواہند کند
چہ داند شب پاساں چوں گشت
نسوزد دلش بر خر پشت ریش
چو افتادہ بینی چرا با نیستی
کہ سستی بود زین سخن در گذشت

حکایت

چناں قحط سالی شد اندر دمشق
کہ یاراں فراموش کردند عشق

بلا بخل۔ یعنی پانی نہ برسانے کی وجہ سے۔

۳۵

زرع۔ کھیتی۔ بخل۔ یعنی باغات۔ یتیم۔ یعنی یتیم بچہ کی آنکھوں کا چشمہ جارا

چناں آسماں بر زمین شد بخیل
بخوشید سر چشمہ ہائے قدیم
نبودے بجز آہ بیوہ ز نے
چو درویش بے برگ دیدم درخت
نہ بر کوہ سبزی نہ در باغ شمع
دراں حال پیش آدم دوستے
شگفت آدم کو قوی حال بود
بدو گفتم اے یار پاکیزہ خوی
بغریب بر من کہ عقلت کجاست
نہ بینی کہ سختی بغایت رسید
نہ باراں ہی آید از آسماں،
بدو گفتم آخر ترا باک نیست
گرازی نیستی دیگرے شد ہلاک
نگہ کرد در بیدہ در من فقیہ
کہ مردار چہ بر ساحلست اگر فقی
من از بینوائی نیم روی زرد
نخواہم کہ بید خردمند ریش
بجد اللہ ارچہ ز ریش لیمیم
منقص بود عیش آں تندرست

کہ لب تر نکردند زرع و بخیل
نماند آب جز آب چشم یتیم،
اگر بر شدے دودے از روز نے
قوی بازواں سست و درماندہ
بلخ بوستان خورد و مردم بلخ،
از وماندہ بر استخوان پوستے
خداوند جاہ و زر و مال بود
چہ درماندگی پیشت آمد بگوی
چو دانی و پرسی سوالت خطاست
مشقت بحد نہایت رسید
نہ بر میزد و دود فریاد خواں
کشد ز ہر جانبیکہ تریاک نیست
تراہست بطراز طوفاں چہ با
نگہ کردن عالم اندر سفیہ
نیاساید و دوستانش غریق
غم بینوایاں دلم خستہ کرد
نہ بر عضو مردم نہ بر عضو خویش
چو ریشے بہ بنیم بلرز و تنم
کہ باشد پہلوئے بیمار سست

رہا۔ نبودے۔ یعنی کسی
کھرمیں کھانا نہ پکتا تھا کہ
دھواں بلند ہو۔ البتہ
آہوں کا دھواں۔۔۔
تھا۔ درخت۔ یعنی درخت
بھی درویش کی طرح
بے برگ دیکھے۔ ۲۔ شمع
شمع۔ بلخ۔ بلخ۔ پورے
یعنی صرف ہڈی چمڑا رہ
گیا تھا شگفت۔ عجب
غریب۔ ہنسنا۔
غایت۔
انتہا۔
نہ بر۔ یعنی دعا
قبول نہیں ہوتی ہے۔
تریاک۔ زہر کی مشہور
دوا۔ ۳۔ تراہست۔
تو مال دار ہے۔ سفیہ۔
بے وقوف۔ غرق۔ ڈوبا
ہوا۔ بینوائی۔ بے سامانی
نخواہم۔ یعنی یہ بات
نا پسندیدہ ہے کہ عقلمند
انسان اپنے یا دوسرے
کے عضو پر زخم پسند کرے

ریش۔ زخم و زخمی۔ منقص۔ کمزور

سہ کام۔ خلق کیجئے۔ یعنی دوستوں سے کسی ایک کو اگر توجیلنا نہ

بیچئے۔ دود۔ یعنی آہ۔ بغداد۔ باغ داد۔

۳۶

چوبینم کہ درویش مسکین خورد
یکے را بزنداں بری دوستان
بکام اندرم لقمہ زہرست و درد
کجا ماندش عیش در بوستان

حکایت

شبے دود خلق آتشے بر فروخت
یکے شکر گفت اندراں خاک و دود
شندیم کہ بغداد نیچے بسوخت
کہ دکان مارا گزندے نبود
ترا خود غم خوشتن بود و بس
و گرچہ سرایت بود بر کنار
چوبیند کساں بر شکم بستہ سنگ
چوبیند کہ درویش خوں میخورد
کہ می پیچد از غصہ رنجور وار
نخسید کہ واماںدگاں از پسند
چوبیند در گل خرخار کش
ز گفتار سعدیش حرفے بس ست
اگر خار کاری سمن ندروی

گفتار

خبر داری از خسروان عجب ستم
نہ آں شوکت و پادشائی بماند
کہ کردند بر زیر دستاں ستم
نہ آں ظلم بر روستائی بماند

یعنی انصاف کا باغ۔

نوشیرواں ہفتہ میں

ایک دن اس میں عام

مظلوموں کو باریابی بخشا

تھا۔ سہ ترا خود یعنی

مجھے صرف اپنا ہی غم

تھا۔ سرایت۔ سرائے

تو۔ معدہ تنگ کردن

کھانے سے بھر لینا۔ بستہ

سنگ۔ بھوک کی

وجہ۔

خون۔

یعنی خون

دل۔ رنجور۔

رنجیدہ۔ اور علامت

فاعل ہے جیسے مزدور۔

دستور۔ گنجور۔ رنجور

دار۔ مثل بیمار۔ تنگدل

نرم دل۔ سہ از پسند۔

یعنی پیچھے رہ گئے ہیں۔

خرکش۔ لکڑہارا۔

کس۔ مرد معقول۔

بستہ۔ کافی۔ اگر خار

کاری۔ اگر تو نے کھٹے

بوئے ہیں۔ سمن۔ ماوراء النہر میں ایک خاص پھول ہے۔ ندروی۔ تو نہ کھٹے گا۔ روستائی۔ دیہاتی۔

یہ خطا یعنی ظلم رفت گذشت ہو جاتا ہے

۳۷

دنیا ویسی ہی رہتی ہے اور ظالم ظلموں کا پشت تارہ اپنے ساتھ لے جاتا ہے۔

خطا میں کہ بر دست ظالم برفت
خنک روز محشر تن داد گر
بقومے کہ نیکی پسند و خداے
چو خواهد کہ ویراں شود عالمے
سگالند از نسیم کمر داں حذر
بزرگی از ودان و منت شناس
نه خود خوانده در کتاب مجید
اگر شکر کردی بریں ملک و مال
و گر جو در پادشاهی کنسی
حرامست بر پادشاه خواب خوش
میا زار عامی بیک خرد له
چو پر خاش بینند و بیداد ازو
بد انجام رفت و بد اندیشه کرد
نه خواهی کہ نفرس کنند از پست

جہاں ماند او با مظالم برفت
کہ در سایہ عرش دارد مقرر
وہد خسروے عادل نیکی راے
کند ملک در پنچہ ظالمے
کہ خشم خدا یست بیداد گر
کہ ز اہل شود نعمت ناسپاس
کہ در شکر نعمت شود بر مزید
ہملے و ملکہ رسی سیز وال
پس از پادشاہی گدائی کنسی
چو باشد ضعیف از قوی بارکش
کہ سلطان شبانست و عامی گلہ
شبال نیست گر گست فریاد ازو
کہ بازیر دستاں جفا پیشہ کرد
نکو باش تا بد نکوید کست

حکایت

شنیدم کہ در مرزے از باختر
سپہدار و گردن کش و پلٹن
پدہ ہر دورا سہمگن مرد یافت

برادر دو بودند از یک پدر
نکوروی و دانا و شمشیر زن
طلبکار جولان و ناورد یافت

خنک۔ حدیث میں ہے
منصف بادشاہ قیامت
کے دن خدا کے سایہ میں ہوگا۔
بقومے جس قوم پر خدا
کا کرم ہوتا ہے اس کے
لئے اللہ تعالیٰ منصف
بادشاہ مقدر فرمادیتے
ہیں۔ کہ خشم خدا۔ ظالم
بادشاہ خدا کا قہر ہے۔
۳۷ یعنی نعمت خداوندی
پر خدا کا شکر

کرو۔
ورنہ
نعمت زائل
ہو جائے گی۔ نہ خود۔
قرآن پاک میں ہے اگر
تم شکر کرو گے ہم زیادہ
دیں گے۔ چو باشد۔ یعنی
قوی ضعیف پر ظلم کرے
اور بادشاہ داد دے
نہ کر سکے۔ خرد لہ۔ رائی
کا دانہ۔ ۳۷ شبال
نہیں۔ یعنی وہ بادشاہ
نگہبان نہیں ہے بلکہ

دندانہ ہے۔ بد انجام۔ یعنی جو کوئی کمزوروں پر ظلم کرتا ہے اس کا برا انجام ہوتا ہے۔ از پست۔ یعنی تیرے مرثیے بعد۔ باختر۔ مغرب۔
ازیک پدر۔ یعنی حقیقی بھائی تھے۔ سپہدار۔ دارندہ سپاہ۔ شمشیر زن۔ بہادر۔ سہمگن۔ ہولناک۔ ناورد۔ جنگ۔

۱۵ ہفت۔ یعنی مرتے وقت قسمت۔ حصہ۔ نصیب۔ حصہ۔ کیں۔

۳۸

کینہ۔ روزگارے شمر۔ یعنی چند روز جیا۔

اجل و وفات۔ موت۔
مر۔ حساب و عدد۔ حکم
نظر۔ ہر ایک نے اپنی
عقل کے مطابق ترقی کی
راہ اختیار کی۔ ۱۵
گرد آورد۔ جمع کرے۔
عاطفت۔ ہربانی۔
بنا کرد۔ تعمیر کی۔ شب
از بہر درویش۔ بہر
شب درویش۔۔
خلائق۔

۱۰۔ پبلک
رعد۔
کرک۔

شخ امید۔ یعنی اولاد۔
۱۵ ملازم۔ پیوستہ۔
بامدادان۔ صبح۔ قارو
یعنی مالدار بخیل۔ نیاند۔
یعنی اس کے دور حکومت
میں کسی دل کو کاٹنے
سے تو کیا برگ گل سے بھی
مکلف نہیں پہنچی۔ سرآمد۔
غالب آگیا۔ سران۔
سردار۔ سر خط نہاد۔

اطاعت کرنا۔ بازارگان۔ تاجر۔

برفت آں زمین را دو قسمت نہا
مبادا کہ بریکد کر سرکشند
پدر بعد از اں روزگارے شمر
اجل بگسلاندش طناب آمل
مقرر شد آں مملکت بر دوشاہ
بحکم نظر در بہ افتاده خویش
یکے عدل تا نام نیکو برد
یکے عاطفت سیرت خویش کرد
بنا کرد و ناں داد و شکر نواخت
خزائن تہی کرد و پر کرد جیش
بگردوں شدے بانگ شادی چو رعد
خدیو خردمند فرخ نہاد
حکایت شنو کو دک نامجوے
۱۵ ملازم بدلدارے خاص و عام
دراں ملک قاروں بر فتنے دلیر
نیامد بر آیتام او بردے
سر آمد بتائید ملک از سراں
دگر خواست کافروں کند تحت فتاج
طمع کرد در مال بازارگان

بہر یک پسراں نصیبے بداد
بہ پیکار شمشیر کیں برکشند
بجاں آفریں جان شیریں سپرد
وفاتش فرو بست دست عمل
کہ سجد و مر بود گنج و سپاہ
گرفتند ہر یک یکے راہ پیش
یکے ظلم تا مال گرد آورد
درم داد و تیمار درویش کرد
شب از بہر درویش شہخانہ ساخت
چناں کر خلایق بہنگام عیش
چو شیر از در عہد بو بکر سعد
کہ شاخ امیدش برومند باد
پسندیدہ پے بود و فرخندہ خوے
شناگوئے حق بامدادان و شام
کہ شہ داد گر بود درویش سیر
بگویم کہ خارے کہ برگ گلے
نہادند سر بر خطش سروراں
بیفزود بر مرد دہقان خسراج
بلا رنجت بر جان بیچارگان

نگویم کہ بدخواہ درویش بود
بامید بیتی نداد و نخورد
کہ تا جمع کرد آن زراز گریزی
شنیدند بازار گاناں خبر
بر بند از آنجا خرید و فروخت
چو اقبالس از دوستی سرتیافت
ستیز فلک یخ و بارش بکند
وفادار کہ جوید چوپیاں گسخت
چہ نیکی طمع دارد آن بے صفا
چو بختش نگوں بود در کاف کن
چہ گفتند نیکاں براں نیکرد
گمانش خطا بود و تدبیر مست

حقیقت کہ او دشمن خویش بود
خردمند داند کہ ناخوب کرد
پراگندہ شد لشکر از عاجزی
کہ ظلمت در بوم آن بے ہنر
زراعت نیامد رعیت بسوخت
بنا کام دشمن برودست یافت
سیم اسپ دشمن دیارش بکند
خراج از کہ خواہد چود ہقاں گریخت
کہ باشد دعلے بدش در قفا
نکرد آنچہ نیکاں گفتند کن
تو بر خور کہ بیداد گر بر خورد
کہ در عدل بود آنچہ در ظلم جست

حکایت

یکے بر سر شاخ و بن میرید
بگفتا گر این مرد بد میکند
نصیحت نجاتست اگر بشنوی
کہ فردا بد اور برود خسروے
چو خواہی کہ فردا بوی بہترے

خداوند بہتیاں نگہ کرد و دید
نہ با من کہ بانفس خود میکند
ضعیفاں میفلکن بکتف قوی
گدلے کہ پیشیت نیزد جوے
لکن دشمن خویشتن کہترے

یعنی کسی کمتر کو اپنا دشمن نہ بنا۔

رعایا تباہ ہو گئی۔ لہ
نا کام - ناچار - دست
یافت - غالب آگیا۔
ستیز - جنگ - سیم اسپ۔
دشمن کے لشکر نے اس کا
ملک تاراج کر دیا۔ پیمان
عہد - کہ باشد - یعنی،
لوگوں کی بد دعائیں اس
کلیچہا کر رہی تھیں بکاف
کن - کن سے مراد روز
ازل اور اس
کے کان
سے مراد
ابتدا روز
ازل ہے - نیک مرد۔
ظالم کو تعزینا کہا گیا ہے
کہ در عدل - جو اس کا
مقصد تھا وہ ظلم کی بجائے
عدل سے ہی حاصل ہو سکتا
تھا۔ لہ بر سر شاخ یعنی
نشستہ بود - بن - یعنی
شاخ کی جڑ - کہ - بلکہ -
کتف - بازو - داؤد - خدا
فردا - یعنی قیامت - کن۔

سلا آں گدا۔ یعنی کہتر۔ مکن۔ یعنی کمزور سے پنجہ نہ لڑاؤ۔ اور ایسا نہ کرو کہ

۴۰

اگر وہ تمہارا پنجہ پھیر دے
تو تمہیں شرمندگی اٹھانی
پڑے۔ بردند۔ یعنی قیامت
میں ہی ان کا تخت و تاج
باقی رہے گا۔ جاہ۔ مرتبہ
ملک درویش۔ یعنی
تسلیم و رضا کی دولت۔
سلا سبکبار ہلکا۔ تہید۔
یعنی فقیر کو تو صرف روٹی

کی فکر ہوتی ہے لیکن بادشاہ
کو تمام ملک

کی۔
شام کا کھانا۔
شام۔ ملک ہے۔ غم۔

یعنی رنج و خوشی آتی
ہیں اور غم ہو جاتی ہیں
برگ۔ مرنیکے بعد ان کا
تصور ہی باقی نہیں رہتا
سلا اگر سرفرازی۔ یعنی

مرنیکے بعد شاہ و گدا میں
کوئی امتیاز نہیں رہتا۔
دجلہ۔ بغداد کا مشہور
دریا۔ کلاہ۔ یعنی بطور

خرق عادت کے کہا۔ فر۔ شان و شوکت۔ ہی۔ سرداری۔ سپہر۔ آسمان۔ نصرت۔ مدد خداوندی۔ بیازو۔ زعبازو۔

بگیرد بکس آں گدا ادا منت
کہ گربگ گندت شوی شرمسار
بیفتادن از دست افتادگان
بفرزانگی تاج بردند و تخت
و گراست خواہی ز سعدی شنو

کہ چوں بگذرد بر تو این سلطنت
مکن پنجہ از ناتواناں، بدار
کہ زشتست در چشم آزادگان
بزرگان روشن دل نیک بخت
بدنبالہ راستاں کج مرو

صفت جمعیت اوقات درویش راضی

کہ این تراز ملک درویش نیست
حق اینست و صاحب دلاں بشنوند
ملک ہم بقدر چہا نے خورد
چناں خوش بخسید کہ سلطان شام
برگ لیں دواز سر بدر میرود
چہ آں را کہ برگردن آمد خراج
و گرتنگدستی بزنداں درست
نیشاید از یکدگر شاں شناخت

مکو جا ہے از سلطنت پس نیست
سبکبار مردم سبکتر روند
تہیدست تشویش نانے خورد
گدا را چو حاصل شود نان شام
غم و شادمانی بسر میرود
چہ آں را کہ بر سر نہادند تاج
اگر سرفرازی بکیواں درست
دراں دم کا جل بر سر مرد و تاخت

حکایت

سخن گفت با عابدے کلام
بسر بر کلاہ ہی داشت
گرفتیم بیازوئے دولت عراق

شنیدم کہ یکبار در جبلہ
کہ من فر فرماندہی داشتم
سپہم مدد کرد و نصرت وفاق

نیک۔ لہ کرمان۔ ایک شہر کا نام ہے۔ کرمان۔ کیرے۔ بکن۔ کان سے روئی نکال لو۔ تاکہ نصیحت سن سکو۔ نباشد یعنی

نیک کا انجام بد نہیں ہوتا۔ نوزرد۔ نیک ہی کا مستحق نہیں۔ شرانگیز۔

یعنی شر پر چھو کی طرح اپنے گھریں نہیں ٹہرتا۔ دوسروں کو ستلنے کے

لئے مارا مارا پھرتا ہے۔

جوہر یعنی طبیعت انسانی

یکیت۔ بے نفع آدمی

پتھر ہے۔ غلط گفتہ یعنی

بے نفع آدمی

پتھر سے

بھی بدتر

ہے۔ رومی۔

تانبہ۔ لہ تنگ را۔

عیب کی وجہ سے۔ دد

دندہ۔ کہ دد۔ بد آدمی

سے دندہ بہتر ہے۔

در مردم افتد۔ انسانوں

کو بھاڑے۔ دو آب۔

چوبلے۔ زو۔ زاد۔ گرو

سبقت۔ نہ ہرگز۔ یعنی

برے انسان کا نیک

انجام نہیں ہوتا ہے۔

کہ ناگہ بخوردند کرباں سرم
کہ از مردگاں پندت آید بگوش

طمع کردہ بودم کہ کرباں خورم
بکن پنبہ غفلت از گوش ہوش

نصیحت در معنی نکوکاری و بدکاری و عاقبت آل

نوزرد کسے بد کہ نیک آیدش
چو کژدم کہ با خانہ کست ر رود
چنین جوہر و سنگ خارا یکیت
کہ نفعت سراہن و سنگ مروی
کہ بروے فضیلت بود سنگ را
کہ دوز آدمی زادہ بد بہ است
نہ انساں کہ در مردم افتد چو دود
کہ امش فضیلت بود برد و آب
پیادہ برد ز و برستن گرو
کز و خرمن کام دل بر نداشت
کہ بد مرد را نیکی آید بہ پیش

نکو کار مردم نباشد بدش
شرانگیز ہم در سر شر رود
اگر نفع کس در نہاد تو نیست
غلط گفتم اے یار شایستہ خوی
چنین آدمی مردہ بہ تنگ را
نہ ہر آدمی زادہ از دد بہ است
بہ است از دد انساں صاحب خد
چو انساں نداند بجز خورد و خواب
سوار نگول بخت بے سیراہ رو
کسے دانہ نیکی مودی نکاشت
نہ ہرگز شنیدیم در عمر خویش

حکایت

کہ از ہول او شیر ز مادہ بود
بیفتاد و عاجز تر از خود ندید
یکے بر سرش کوفت سنگے و گفت

گر گریزے بچا ہے در افتادہ بود
بداندیش مردم بجز بد ندید
ہمہ شب ز فریاد و زاری نخت

لہ گریز۔ یعنی پہلوان۔ از ہول۔ اس کے ڈر سے ز شیر مادہ بپتا تھا۔ بیفتاد۔ یعنی کنویں میں گر گیا۔

۱۰ تو ہرگز۔ تو نے کبھی کسی کی مدد نہیں کی۔ فریادرس۔ مددگار۔ تخم نیکو۔ یعنی بدی کا بیج۔ لاجرم۔ لامحالہ۔ بڑ۔ پھل۔ کہ۔ کدام۔ مارا۔ ہم جیسے مظلوم۔ بسر۔ انجام کار۔ ۱۱ نیک محضر۔ نیک خصلت۔

۴۲

تو ہرگز رسیدی بفریاد کس
ہمہ تخم نیکو دے کاشتی
کہ بر جان ریشیت نہد مر ہے
تو مارا، ہی چاہ کندی براہ
دو کس چہ کنند از پئے خاص عام
یکے تا کنند تشنه را تازه حلق
اگر بد کنی چشم نیکی مدار
نہ پندارم اے درخزاں کشتہ جو
درخت زقوم اربجاں پروری
رطب ناورد چوب خرزہ رہ بار

کہ میخوای امروز فریادرس
بہیں لاجرم برکہ برداشتی
کہ دلہا ز ریشیت بنالہ ہے
بسر لاجرم درفتادی بچاہ
یکے نیک محضر دگر زشت نام
دگر تا بگردن درافتند خلق
کہ ہرگز نیارد گز انگور بار
کہ گندم ستانی بوقت درو
مپندار ہرگز کزو بہ خوری
چہ تخم افکنی برہماں چشم دار

تباہی کی کوشش کرتا
ہے۔ نیارد۔ یعنی جھاؤ
کے درخت پر انگور نہیں
لگتے۔ وقت درو کی
کا وقت۔ زقوم۔ تھوڑا
درخت۔ بہ۔ بھی۔
رطب۔ تازہ کھجور۔
خرزہ رہ۔ بید سطر کا
سادخت ہے۔ چہ تخم۔
یعنی جو تو نے بویا ہے اس

ہی کی توقع
رکھ۔
۱۰۔
تخلج۔ ابن

حکایت

حکایت کنند از یکے نیکمرد
بسرہنگ دیواں نگہ کرد تیز
چو حجت نماںد جفا جوئے را
بخندید و بگریست مردِ خدای
چو دیدش کہ خندید و دیگر گریست
بگفتا ہمیں گریم از روزگار
ہم خندم از لطف یزدان پاک
یکے گفتش اے نامور شہر یار

کہ اکرام حجاج یوسف نکر و
کہ قطعش بیند از ورکش بریز
پیر خاش در ہم کشد روئے را
عجب ماند سنگیں دل تیرہ رای
پرسید کیں خندہ و گریہ چسیت
کہ طفلان بیچارہ دارم چہار
کہ مظلوم رفتم نہ ظالم بجاک
مکن دست از میں پیر دہقان بد

یوسف مشہور ظالم گور
ہے۔ قطع۔ چمڑے کا
بستر چہریتا بچا دیا
جاتا تھا تاکہ مجرم اس پر
قتل کیا جا۔ چو حجت۔
ظالم لاجواب ہو کر
لڑائی پر آمادہ ہو جاتا
ہے۔ عجب ماند۔ حجاج
ہنسنے پر تعجب میں پڑ گیا
دیگر گریست۔ ہنساؤ

پھر رو دیا۔ بیچارہ۔ لاچار۔ کہ مظلوم۔ دنیا سے مظلوم جا رہا ہوں نہ کہ ظالم بن کر۔ دست بردار۔ معاف کر۔

۱۰۰ خلقے۔ یعنی اس کی اولاد۔ اندیشہ کن۔ ۳۴ یعنی اس کے چھوٹے چھوٹے بچوں سے ڈر۔ مگر۔ شاید۔ پندار۔ یعنی یہ خیال نہ کر

کہ تیرے آخری دن تیرے
بے بہتری ہوگی۔ دود
دل۔ یعنی آخری شب کی
بد دعائیں۔ اٹھ یا رہے۔
یعنی وہ یارب کہہ کر بد دعا
دے۔ حجاج۔ کے معنی بہت
زیادہ دسلیں بیان کرتے
والے کے بھی ہیں۔ نہ آئیں
یعنی شیطان کو بدی کا بد
نتیجہ دیکھنا پڑا۔ بر۔ پھل۔
مدر۔ یعنی آنکہ
بر خود نہ
پسندی
بر دیگران پسند
مزن۔ یعنی جبکہ تجھ میں بچوں
کے مقابلہ کی طاقت نہیں
ہے تو پہلوانوں سے نہ بھڑ
زفرمان۔ تقدیر خداوندی
سے فرار ممکن نہیں ہے۔
گفت۔ یعنی درویش ۳۵
دے۔ یعنی مجھے تو چند منٹ
کی تکلیف اٹھانی پڑی۔
لیکن حجاج کو ابدی عذاب
ہوگا۔ نکودار۔ یعنی عقلمند

روانیست خلقے بیکبار کشت
ز خردان اطفالش اندیشہ کن
کہ برخاندانہا پسندی بدی
کہ روز پس آیدت خیر پیش
زدود دل صبح گاہش ترس
بر آرد ز سوز جگر یار ۳۵
کہ حجاج را دست حجت بہ نسبت
بر پاک ناید ز تخم پلید
کہ باشد ترانیز در پردہ ننگ
چو باکود کاں بر نیائی بمشت
ز فرمان داور کہ داند گریخت
ب خواب اندرون دیدرویش گفت
عقوبت برو تا قیامت بماند

کہ خلقے بد و تکیہ دارند و پشت
بزرگی و عفو و کرم پیشہ کن
مگر دشمن خاندان خودی
پندار و ولہا بدایغ توریش
نخفتست مظلوم از آہش ترس
ترسی کہ پاک اندونے شے
بسودا چناں بروے افشاند
نہ ابلیس بد کرد نیکی ندید
مدر پردہ کس بہنگام جنگ
مزن بانگ بر شیر مرداں درشت
شنیدم کہ شنید و خوش برخت
بزرگے دراں فکر ت آں شریف
دے پیش بر من سیاست نراند

حکایت

نکودار پند خردمند را
کہ یک روزت افتد بزرگے بسر
کہ روزے پلنگیت بر ہم درد
دل زیر دستاں ز من رنجہ بود
نکروم دگر زور بر لاعسراں

یکے پند میداد فرزند را
مکن جور بر خردگاں اے پسر
نیترسی اے کودک کم خرد
بخردی درم زور سرنجہ بود
بخوردم یکے مشت زور آوراں

کا کہا مانو۔ کہ یک روز۔ یعنی تجھے بھی کسی بڑے سے سابقہ پڑنے ہے۔ برہم درد۔ چار ڈالیکا۔ درم۔ مجھ میں۔ زیر دستاں۔ کمزور۔ یکے۔ ایکبار۔ لاغراں۔ کمزور۔

گفتار

حرامست بر چشم سالار قوم
تبرس از زبردستی روزگار
چو داروئے تلخست دفع مرض

اللاتا بغفلت نحسی کہ نوم
غم زبردستان بخور زینہار
نصیحت کہ خالی بود از غرض

حکایت دریں معنی

کہ بیماری رشتہ گردن چو دوک
کہ مسیبر در کتریناں حسد
چو ضعف آمد از بیدقے کترست
کہ عمر خداوند جاوید باد
کہ از پار سایاں چنوتے کمست
کہ مقصود حاصل نشد و نفس
کہ رحمت رسد ز آسماں بر زمین
بخواند ند سپر مبارک قدم
کہ در رشتہ چوں سوزنم پائے بند
بہ تندی بر آورد بانگ درشت
بخشای و بخشایش حق نگر
اسیران مظلوم در چاہ و بند
کجا بینی از دولت آسایش

یکے را حکایت کنند از ملوک
چنانش در انداخت ضعف جسد
کہ شاہ ارچہ بر عرصہ نام آورست
ندیے زمین ملک بوسہ داد
دریں شہر مردے مبارک دست
نبردند پیشش قہات کس
بخواں تا بخواند دعائے بریں
بفرمود تا ہتہ تران خدم
بگفتا دعائی کن اے ہوشمند
شنید ایں سخن پیر خم بودہ پشت
کہ حق نہر بانست بردا دگر
وعلئے منت کے شود سودمند
تو نا کردہ بر خلق بخشایش

۱۰ نوم - نیند - سالار قوم
زینہار اور زینہار کا ٹکد
۱۰ دفع مرض - یعنی مرض
کو دور کرنے والی رشتہ
ایک قسم کا پھوڑا ہے۔
جس میں سوت کے سے ریشے

پیدا ہوتے ہیں۔ دوک۔
تکلا۔ جسد جسم۔ کتریناں۔

یعنی کمزور صحت والے۔
۱۰ شاہ۔ یعنی شاہ شطرنج

عرصہ۔ یعنی

باط

شطرنج۔

بیدق۔

شطرنج کا پیادہ۔ مبارک

دم۔ مستجاب الدعوات

قہات مشکل کام۔

نفس۔ سانس بریں

یعنی مرض۔ کہ در رشتہ۔

یعنی میں اس رشتہ بیماری

کا اس قدر پابند ہو گیا

ہوں جیسا کہ سوئی دھاگے

کی۔ خم بودہ پشت۔ مگر جھکا

دادگر۔ منصف۔

بیادیت عذرِ خطا خواستن
 کجا دست گیر ددعائے ویت
 شنید این سخن شهریارِ عجم
 برنجید بس بادلِ خویش گفت
 بفرمود تا هر که در بند بود
 جہاں دیدہ بعد از دور کعت نماز
 کہ اے بر فرازندہ آسماں
 ولی پہچناں برد عا داشت دست
 تو گفتی ز شادی بخوابد پرید
 بفرمود و گنجینہ گوہرش
 حق از بہر باطل نشاید ہفت
 مرو با سر رشته بار دیگر
 چو بارے فتادی نگہدار پای
 ز سعدی شنو کیں سخن راستست

پس از شیخ صالح دعا خواستن
 دعلے ستمدیدگاں در پیت
 ز خشم و خجالت برآمد بہم
 چہ رنج حقست این کہ درویش گفت
 بفرمانش آزاد کردند زود
 بداور بر آورد دست نیاز
 بجنگش رفتی بصلاحت ہماں
 کہ رنجور افتادہ بر پائے جست
 چو طاؤس چوں رشتہ در پانذید
 نشانند در پای وزیر سرش
 از اں جملہ دامن بیفشانند و گفت
 مبادا کہ دیگر کند رشتہ سر
 کہ یکبار دیگر بلغتہ ز زجای
 نہ ہر بارے افتادہ برخاستست

گفتار

جہاں اے پسر ملک جاوید نیست
 نہ بر باد رفتے سحر گاہ و شام
 با خرنیدی کہ بر باد رفت

ز دنیا و فاداری امید نیست
 سریر سلیمان علیہ السلام
 خاک آنکہ بادانش و داد رفت

بر باد رفتے۔ ہوا میں اڑتا تھا۔ بر باد رفت۔ تباہ ہو گیا

۱۰ بیادیت۔ اگر یہ نسخہ مانا جائے تو دال کے اخفا کے ساتھ تا کو ضرورت

کی وجہ سے زبر پڑھا جلتے
 ورنہ بیادیت کا نسخہ
 درست ہے۔ عذر خطا۔
 گناہوں سے توبہ۔ صالح۔
 نیک۔ وے۔ یعنی صلح۔
 پے پیچھے۔ نجالت۔ شرمندگی
 ہم۔ غم۔ چہ رنج۔ میرے
 رنج کا کیا موقع ہے۔
 جہاں دیدہ۔ یعنی شیخ۔
 لے بر فرازندہ۔ بلند کرنے والا
 ہماں۔ چھوڑ دینے

۱۰۔

مرصع بادشاہ۔ تو گفتی۔
 یعنی بادشاہ صحت کی خوشی
 میں طاؤس کی طرح رقص
 کرنے لگا۔ با سر رشته۔
 یعنی ظلم نہ کر۔ رشتہ سر۔
 یعنی دوبارہ پھوٹا پیدا
 ہو جا۔ لے لغزد۔ پھلے
 نہ بارے۔ ہر بار گر کر
 سنبھلنا ضروری نہیں
 ہے۔ جاوید۔ ہمیشہ۔

لے گئے دولت رבוד۔ بازی لے گیا۔ گرد۔ جمع۔ اجل۔ بزرگ۔

۴۶

اجل۔ موت۔ چوخور۔ یعنی جب سورج نکلے

زرد پڑ جاتا ہے تو دن کا کوئی حصہ باقی نہیں رہتا۔ بجز ملک۔ یعنی خدائی حکومت باقی رہنے والی

ہے زیر لب۔ آہستہ۔ لے عزیز۔ شاہ مصر کا لقب تھا۔ حاصل۔

انجام کار۔ بر۔ پھل۔ دریں کوش یعنی بخشش کرنے میں۔ باتو ماند۔

یعنی جو تو دوسروں کو دیدیگا وہ تیرے ساتھ

جائیگا۔ اور جو تیرے پاس ہے وہ رہ جائیگا۔ کند خواجہ۔ نزع کے وقت انسان کبھی ایک ہاتھ

دراز کرتا ہے دوسرے کو بیٹھا ہے سعدی نے اس کی یہ تشریح فرمائی کہ گویا ہاتھ دراز کرنا لوگوں

کو سخاوت کی دعوت ہے اور ہاتھ سمیٹنا گویا

ظلم و ستم سے ہاتھ کھینچنے کا اشارہ ہے۔ ۳۔ بستر جاں گداز۔ بستر مرگ۔ کہ۔ یعنی چونکہ دہشت نے زبان بند کی ہے۔ خارے۔ مکن۔ یعنی کسی کی تکلیف دور کر دے۔ بتابد۔ یعنی یہ نظام کائنات تو باقی رہیگا اور تیرے لئے قبر سے سر اٹھانیکا موقع بھی نہ رہیگا۔ قزل۔ ارسلان۔ مشہور سلجوقی بادشاہ۔ الوند۔ ہمدان کا مشہور پہاڑ۔

کسے زیر میاں گئے دولت رבוד
بکار آمد آنها کہ برداشتند
کہ در بند آسایش خلق بود
نہ گرد آوریدند و بگذاشتند

حکایت

شنیدم کہ در مصر میرا اجل
جماش برفت از رخ دلفروز
گزیدند فرز انکاں دست فوت
ہمہ تحت و لکے پذیرد زوال
چون نزدیک شد روز عمرش شب
کہ در مصر چوں من عزیزے نبود
جہاں گرد کردم نخوردم برشش
پسندیدہ رائے کہ بخشید و خورد
دریں کوش تا باتو ماند مقیم
کند خواجہ بر بستر جاں گداز
دراں دم ترا مینماید بہت
کہ دستے بخود و کرم کن دراز
کنونت کہ دستت خارے بکن
بتابد بے ماہ و پرویں و ہور
سپہ تاخت بر روزگارش اجل
چو خور زرد شد پس نماںد روز
کہ در طب ندیدند داروئے موت
بجز ملک فرماندہ لایزال
شنیدند و میگفت در زیر لب
چو حاصل ہمیں بود چیزے نبود
بر فتم چو بیچارگاں از سرشش
جہاں از پئے خوشتین گرد کرد
کہ ہرچہ از تو ماند در نیست و بیم
یکے دست کوتاہ و دیگر دراز
کہ دہشت زبانش ز گفتن بہت
و گردست کوتہ کن از ظلم و آزار
و گر کے بر آری تو دست از کفن
کہ سر برنداری ز بالین گور

حکایت

قزل ارسلان قلعه سخت داشت
کہ گردن بالوند بر میفراشت

قزل ارسلان قلعه سخت داشت کہ گردن بالوند بر میفراشت

نہ اندیشہ از کس نہ حاجت بیج
چناں نادر افتاد در روضہ
شنیدم کہ مردے مبارک حضور
حقائق شناسے جہانگیر
بخندید کیں قلعہ خرم است
نہ بیش از تو گردن کشاں داشتند
نہ بعد از تو شاہان دیگر برند
زدوران و ملک پدر یاد کن
چناں روزگارش بکنجے نشاند
چونو میدماند از ہمہ چیز و کس
بر مرد ہشیار دنیا خس است

چو زلف عروساں رہش پیچ پیچ
کہ بر لاجوردی طبق بیضہ
بنزدیک شاہ آمد از راہ دور
بہر مندے آفاق گردیدہ
ولیکن نہ پندارمش محکم ست
دے چند بودند و بگذاشتند
درخت امید ترا بر خوردند
دل از بند اندیشہ آزاد کن
کہ بر یک پیشرش تصرف نماید
امیدش بفضل خدا ماند و بس
کہ ہر مدتے جلتے دیگر کس است

حکایت

چنین گفت شوریدہ در عجم
اگر ملک برجم بماندے و بخت
اگر گنج قاروں بدست آوری

بکسری کہ اے وارث ملک جم
ترا چوں میسر شدے تاج و تخت
نماند مگر آنچہ بخشی بری،

حکایت

چو آلپر سلاں جاں بجاں بخش داد
تربت سپردندش از تاج و گاہ
چنین گفت دیوانہ ہوشیار

پسر تاج شاہی بسر بر نہاد
نہ جلتے نشستن نہ آماج گاہ
چو دیدش پسر روز دیگر سوار

جس کی صحبت بابرکت
ہو۔ حقائق شناس۔
صاحب باطن۔ جہانگیر
تجربہ کار۔ خرم۔ مبارک
محکم مضبوط۔ سطح
گردن کشاں۔ یعنی بادشاہ
دم۔ سانس۔ برند۔
یعنی تیرے بعد اس میں
دوسرے رہیں گے۔

بر۔ پھل۔ اندیشہ یعنی
حوصلہ۔ کنج۔

گوشہ۔
پیشیز۔
پیسہ۔ بر۔

نزدیک خست۔ یعنی

گھاس پھونس۔ ہر مدتے

ہر زمانہ۔ جلتے۔ یعنی

وہی دنیا۔ گاہ شوریدہ۔

دیوانہ۔ کسری۔ خسرو۔

جم۔ جمشید۔ اگر۔ یعنی

تیرا وہی ہے جو تو اس میں

تے خرچ کرے۔ آلپر سلاں۔

آپ یعنی بزرگ۔ اور

ارسلان شیر مست یہ

شاہ نشین۔ دیدش۔

یعنی فقیر نے شہزادہ کو دیکھا۔

لے سرور نشیب۔ اوندھا۔ رکیب۔ گھوڑی کی رکاب۔ سبک سیر۔ ۲۸ تیز رفتار۔ دیرینہ روز۔ بوڑھا۔ عہد۔ یعنی

زہے ملک دوران سرور نشیب
چنین است گردیدن روزگار
چو دیرینہ روزے سر آورد عہد
منہ بر جہاں دل کہ بیگانہ است
نہ لائق بود عیش باد لبرے
نکوئی کن امسال چوں دہہ تراست

پدر رفت و پلے پسر در رکیب
سبک میر بد عہد ناپائدار
جواں دولتے سر بر آرزو مہد
چو مطرب کہ ہر روز در خانہ است
کہ ہر بامدادش بود شوہرے
کہ سال دگر دیکرے وہ خداست

حکایت

بزرگے جفا پیشہ تاحد غور
خراں زیر بار گراں بے علف
چو منعم کسند سفلہ را روزگار
چو بام بلندش بود خود پرست
شنیدم کہ بارے بعزم شکار
پیالے بدنبال صیدے براند
بہ تنہا ندانست روی ور ہے
خرے دید پوسندہ کار گر
یکے مرد کرد استخوانے بدست
شہنشاہ بر آشفت و گفت ایچواں
چو زور آوری خود منائی نمن
پسندش نیامد فرومایہ قول

گرفتہ خر روستائی بزور
بروزے دوسکیں شدئے تلف
نہد بر دل تنگ درویش بار
کند بول و خاشاک بر بام لپت
بروں رفت بیداد گر شہر یار
شبش در گرفت از چشم دور ماند
بیںداخت ناکام شب دروہے
توانا و زور آورو بار بر
چناں میزدش کا استخوان می شکست
ز حد رفت جورت بریں بیزباں
بر افتادہ زور آزمائی مکن
یکے بانگ بر پادشہ زوہول

بادشاہی کا زمانہ۔ عہد۔
گہوارہ۔ مطرب۔ گویا
جو کسی ایک گھر کا پابند
نہیں ہوتا ہے۔ بامداد۔
صبح۔ دہ۔ یعنی ملک۔
جفا پیشہ۔ ظالم۔ غور۔
ملک ہے۔ روستائی۔
دیہاتی۔ علف۔ چارہ۔
روزے دو۔ دو ایک
روز۔ منعم۔ صاحب
نعمت۔ بے غلظت۔
کینہ۔
چوبام۔
یعنی اگر کسی
خود پرست کے مکان
کی چھت اونچی ہوتی ہو
تو وہ پڑوسیوں کی
پنجی چھت کو خراب کرتا
ہے۔ عزم۔ ارادہ۔
شہر یار۔ بادشاہ۔
صید۔ شکار۔ چشم۔ نوک۔
چاکر۔ دوست۔ دہ۔
گاہ۔ پوسندہ۔ تیز رفتا۔
کارگر۔ بارکش۔ گرد۔

ایک قوم ہے جو غلام۔ زور آور۔ طاقتور۔ افتادہ۔ کمزور۔ فرومایہ قول۔ کمزور بات۔ ہول۔ خوفناک۔

لے برو۔ اپنے کام میں لگ۔ معذور نیست۔

۴۹

بلکہ مجرم ہے۔ دآئینی غور سے دیکھے۔ از مصلحت۔ یعنی اس کا کام کسی

گرفتم نہ بیہودہ اینکار پیش
بسا کس کہ پیش تو معذور نیست
ملک را درشت آمد ازوے خطا
کہ پندارم از عقل بیگانہ
بخندید کلے ترک نادان خموش
نہ دیوانہ خواند کس اورانہ مست
جہاں جوی گفت اے ستمگارہ مرد
دراں بحر مردے جفا پیشہ بود
جزائر زکر دار او پر خروش
پس آں راز بہر مصلح شکست
شکستہ متاعے کہ در جزیرتست
بخندید دہقان روشن ضمیر
نہ از جہل می بشکنم پائے خر
خراین چایکہ لنگ و شمار کش
تواں را نگوئی کہ کشتی گرفت
تقوٰی بر چناں ملک و دولت کہ راند
ستمگر جفا بر تن خویش کرد
کہ فردا دراں محفل نام و ننگ
نہد بار اوزارہ برگردنش

گناہ۔ نیارد سر۔ سر نہ اٹھا سکیگا۔

برو چوں ندانی پس کار خویش
چو دابینی از مصلحت دور نیست
بگفتا بیا تا چہ بینی صواب
نہ مستی ہمانا کہ دیوانہ
مگر حال حضرت نیاید بگوش
چرا کشتے ناتواناں شکست
چہ دانی کہ خضر آں برائے چہ کرد
کہ دلہا ازو بحر اندیشہ بود
جہلنے زوشتش چو دریا بخوش
کہ سالار ظالم نگیرد بدست
ازاں بہ کہ در دست دشمن در
کہ پس حق بدست نیست اکامیر
کہ از جور سلطان بپدا گر
ازاں بہ کہ پیش ملک بار کش
کہ چوں تا ابد نام زشتی گرفت
کہ شنت برا و تا قیامت بماند
نہ بر زیر دستاں درویش کرد
بگیرد گریباں و ریش بچنگ
نیارد سر از عار برگردنش

مصلحت سے ہوگا اور
وہ اُس میں مجرم نہ ہوگا۔
صواب۔ درست۔

ہمانا۔ گویا۔ اے ترک۔

یعنی الہرسلان۔ لے مگر۔

یعنی تو نے شاید خضر علیہ

السلام کا حال نہیں سنا

ہے۔ جہاں جوی۔ بادشاہ

جفا پیشہ۔ ظالم۔ جزائر۔

جزیرے۔ خروش۔ آہ

نفاں۔ کہ سالار

مصلحت

کابیان

ہے۔ متاع۔

سامان۔ جز۔ حفاظت۔

ضمیر۔ دل۔ لے جہل

نادانی۔ جور۔ ظلم۔ تیمار

غم۔ زشتی۔ برائی۔

تقوٰی۔ تھوک۔ شنت۔

برائی۔ ستمگر۔ یعنی ظالم

حقیقتاً اپنے اوپر ظلم کرتا

ہے۔ محفل۔ نام و ننگ۔

قیامت۔ جنگ۔ جنگ۔

اوزار۔ وزیر کی جمع بمعنی

۱۵۔ گرفتارم۔ میں مان لیتا ہوں۔ کشد۔ یعنی وہ ظالم۔ بد اختر۔ بد نصیب۔ کہ در را حقش۔ جو دوسرے کو ستا کر آرام اٹھائے تنعم۔ عیش و آرام۔ اگر بر نہ خیزد۔ یعنی مرجلتے۔ کہ خسپند۔ یہ مردہ دل کی صفت ہے۔ دوسرے پر غم۔ یعنی اس حالت

۵۰

گرفتارم کہ خرابارش کنوں کشد
گر انصاف پر سی بد اختر کست
ہمیں پھر وزشش تنعم بود
اگر بر نخیزد بہ آں مردہ دل
شہ ایں جملہ بشنید و چیزے نگفت
ہمہ شب زبیداری اختر شمر د
چو آواز مرغ سحر گوشش کرد
سواراں ہمہ شب یزک تاختند
براں عرصہ بر اسپ دیدند و شا
بخدمت نہادند سر بر زمیں
بزرگاں نشستند و خواں خواستند
چو شور طرب در نہاد آندش
بفرمود و جستند و بستند سخت
سیہ دل بر آہ سخت شمشیر تیز
شمر د آں دم از زندگی آخرش
نہ بینی کہ چوں کار دبر سر بود
چو دانست کہ خصم نتوان گرخت
سر ناامیدی بر آورد و گفت
زنا مہربانی کہ در دور تست

میں بیٹ گیا۔ خوابش
نبرد۔ نیند نہ آئی۔ یزک
تاختند۔ ڈھونڈتے
رہے۔ عرصہ۔ میدان۔
یکسر۔ سب۔ بخدمت
یعنی آداب شاہی بجا
خواں خواستند۔ یعنی
ناشتہ کا دسترخوان
بچھوایا۔ شور طرب۔
خوشی کی زیادتی۔ ۱۵
بفرمود۔

۱۰۔
بادشاہ
نے حکم
دیا۔

یعنی اس دیہاتی کو۔
سیہ دل۔ جلاؤ۔
روی۔ جانب۔ گریہ
در خاطرش۔ جو اس
کے دل میں آیا۔ نہ بینی
یعنی قتل لگانے سے قلم
تیز چلنے لگتا ہے۔ آو تیز
یعنی دیہاتی لڑائی پر
آنا دہ ہو گیا۔ شب گور
یعنی قتل کی شب کو گھر

دراں روز بار خراں چوں کشد
کہ در را حقش رنج دیگر کست
کہ شادیش در رنج مردم بود
کہ خسپند از مردم آزرده دل
بہ بست اسپ سر بر خد زین خفت
ز سودا و اندیشہ خواشش نبرد
پریشانی شب فراموش کرد
سحر کہ پئے اسپ بشناختند
پیادہ دویدند کسر سپاہ
چو دریاشد از موج لشکر زین
نخوردند و مجلس بیاراستند
زدہقان دوشینہ یاد آندش
بخواری فگندند در پائے تخت
ندانست بچارہ روئے گریز
بگفت انجہ گردید در خاطرش
قلم راز بانسش رواں تر بود
بنابا کے او تیر تر کشش بر بخت
شب گور در دہ محالست خفت
ہمہ عالم آوازہ جور تست

میں آرام سے نہیں سویا جاسکتا۔ زنا مہربانی۔ یہ گفت کا مقولہ ہے۔ ہمہ عالم۔ تمام جہان میں۔ جور۔ ظلم۔

۱۰ نفیر۔ فریاد۔ کہ۔ بلکہ۔ زخلق یعنی جبکہ صرف میں ہی نہیں بلکہ تمام انسان تجھے ظالم سمجھتے ہیں تو صرف مجھے مارنے سے کیا فائدہ
عجب یعنی مجھے اس پر تعجب ہے کہ صرف میری

۵۱

مالک۔ ۱۰ خست
دیدگان تجھے نیند کیسے
آجاتی ہے۔ بد آن محض
رو برو تعریف سے جبکہ
پیٹ پیچھے لوگ برا۔
کہیں انسان قابل تر
نہیں ہو سکتا۔ پس چرخ
یعنی پیٹ پیچھے۔ نفیر۔
نفرت۔ گرفت بگوش
یعنی بات سنی۔ طالع۔
نصیبہ۔ بہتری۔

بیاموزی
یعنی عالموں
کی صحبت سے تو انسان
کو عقل میسر آتی ہی ہے
جاہلوں کی عیب جوئی
سے بھی انسان بہت کچھ
سیکھتا ہے۔ ۱۰ زدن
یعنی انسان کو اپنی اصل
حقیقت دشمنوں کی زبانی
ہی معلوم ہو سکتی ہے۔
دوست کو تو برائی بھی
اچھائی نظر آتی ہے۔

کہ خلق ز خلق یکے کشتہ گیر
بکش گرتوانی ہمہ خلق کشت
بأنصاف بیخ نکو ہش بکن
نہ بیچارہ بیگنہ کشتن است
کہ نامت بہ نیکی رود در دیار
نخفتہ زد سنت ستم دیدگان
کہ خلقش ستایند در بار گاہ
پس چرخہ نفس کناں مردوزن
ز سر متے غفلت آمد بہوش
دہی را بخشید فرماں دہی
نہ چند آنکہ از جاہل عیب جوی
ہر آنچہ از تو آید بچشمش نکوست
ملا مت کناں دوستدار تواند
کہ یاران خوش طبع شیریں منش
وگر عاقلی یک اشارت بست

نہ من کردم از دست جورت نفیر
عجب کہ منت بردل آمد درشت
وگر سخت آمد نکو ہش زن
ترا چارہ از ظلم برگشتن است
چو بیداد کردی توقع مدار
ندام کہ چوں خست دیدگان
بداں کے ستودہ شود پادشاہ
چہ سود آفریں بر سر انجمن
گرفت این سخن شاہ ظالم بگوش
دراں وہ کہ طالع نمودن ہی
بیاموزی از عالماں عقل و خوی
زدشمن شنو سیرت خود کہ دوست
ستایش سراپاں نہ یار تواند
تر شروی بہتر کست سرزنش
ازیں بہ نصیحت نگوید کست

حکایت

یکے ماہ پیکر کسینک خرید
بعقل خرد مند بازی کنے
سر انگشت ہا کردہ عتاب رنگ

چو دور خلافت باموں رسید
بچہر آفتابے بتن گلبنے
بخون عزیزاں فرو بردہ جنگ

ستایش سراپاں یعنی خوشامدی لوگ۔ ملا مت کناں یعنی میری بات پر نصیحت کرنے والے شیریں منش۔ جنگی طبیعت میں نرمی ہے۔
وگر عاقلی یعنی عقلمند کے لئے اشارہ کافی ہے۔ دور۔ نوبت۔ مامون۔ مشہور عباسی خلیفہ۔ بیکر۔ شکل و صورت۔ چہرہ۔ گلبن۔
بھولوں کی ڈالی۔ بعقل خرد یعنی عقلمند بھی اس کا دیوانہ ہو جائے۔ عزیزان۔ عاشقان۔

۱۵ برابر و۔ یعنی اس کی عابد فریب ابرو پر خضاب ایسا معلوم ہوتا تھا جیسا کہ آفتاب پر دھنک کمان خلوت۔ تنہائی۔ لعبت۔ کھلونا۔ چوہوزا۔ یعنی جس طرح اخروٹ کے دو ٹکڑے کر دئے جاتے ہیں۔ بگفتا۔ لونڈی نے کہا سر قلم کر دے۔

۵۲

چو قوس قزح بود بر آفتاب
مگر تن در آغوش ماموں ندا
سرش خواست گردن چو جواد
ببند از و با من مکن خفت و خیر
چہ خصلت ز من تا پسند آمدت
زبوتے دہانت برج اندم
بیکبار بوبتے دہاں دمبدم
بشورید و بر خود بہ پیچید سخت
دوا کرد و خوشبوی چوں غنچہ شد
کہ ایں عیب من گفت یار من او
کہ گوید فلاں خار در راہ تست
جفائے تمامست جور قوی
ہنزدانی از جاہلی عیب خویش
کسے را کہ سقمونیہ لائقست
شفا بایدت داروتے تلخ نوش
بشہد عبادت بر آمیختہ

برابر وئے عابد فریب خضاب
شب خلوت آن لعبت حور زاد
گرفت آتش خشم دروے عظیم
بگفتا سر اینک بشمشیر تیز
بگفت از کہ بردل گزند آمدت
بگفت ارکشی و رشگانی سرم
کشد تیر پیکار و تیغ ستم
شنید ایں سخن سرور نیکیخت
دلش گرچہ در حال از درنجہ شد
پری چہرہ را ہمنشین کرد و دوست
بنزد من آن کس نکو خواہ تست
بگمراہ رفتن نکو میروی
ہر آنکہ کہ عیبت نکونید پیش
نکو شہد شیریں شکر فائقست
چہ خوش گفت یکر و زدار و فروش
پیرویزن معرفت بخنتہ

لیکن میرے ساتھ ہمیشہ
نہ کر گزند تکلیف۔
خصلت۔ عادت۔
۱۵ زبوتے۔ یعنی تیرے
منہ کی بدبو سے تکلیف
ہے۔ سرور۔ یعنی ماموں
بر خود بہ پیچید۔ غصہ ہوا
دوا کرد۔ یعنی اپنی گندہ
دہنی کا علاج کیا۔ پری
چہرہ۔ یعنی وہی لونڈی
نکو خواہ۔

خیر خواہ
نکو میری
یعنی کسی
گم گشتہ راہ سے یہ
کہنا کہ تیرا راستہ ٹھیک
ہے۔ ۱۵ ہنزدانی۔
یعنی انسان اپنے عیب
کو ہنر سمجھنے لگتا ہے۔ نکو۔
یعنی جس انسان کو سقمونیہ
دوا یعنی ضروری ہے۔

حکایت

دل آزر دہ شد پادشاہے کبیر
ز گردن کشتی بروے آشفتم بود

شنیدم کہ از نیکم دے فقیر
مگر بر زبانش حقے رفتہ بود

اس کے سامنے شہد
اور شکر کی تعریفیں نہایت
نہیں۔ دار و فروش۔

یعنی واعظ۔ پیرویزن۔ یعنی وہ تلخ دوا تجربہ کی چھلنی سے چھنی ہوئی اور عبادت کے شہد سے میٹھی کی ہوئی ہو۔ کبیر۔ بڑا۔ مگر۔ شاید
حقے۔ کوئی نصیحت۔ گردن کشتی۔ تکبر۔

۱۵ بارگاہ۔ دربار۔ ہفت۔ پوشیدگی۔ این سخن گفت۔ یعنی یہ بات کہنا۔ طاعت۔ عبادت۔ ساعت۔ گھڑی۔ خفیہ۔ پوشیدہ۔ باز۔ زیادہ ہے۔ ظن۔ یعنی اس کا یہ خیال۔ ۵۳ کہ تھوڑی دیر قید میں رہیگا غلط ہے۔ جس۔ قید۔ خسرو۔ بادشاہ۔

۱۵ کہ دنیا۔ یعنی دنیا کی عمر آخرت کے بالمقابل ایک گھڑی سے زیادہ نہیں ہے۔ خرمی۔ خوشی۔ سربری۔ سر قلم کرے۔ عیال۔ بال بچے۔ بیک ہفتہ۔ یعنی تھوڑی دیر میں پھر روز۔ یعنی تھوڑی مدت۔ نہ پیش۔ یعنی کیا ایسا نہیں ہوا کہ تجھ سے پہلے لوگوں نے ظلم و ستم کر کے تجھ سے بھی زیادہ دولت جمع کی۔ ۱۶ تحسین۔ تعریف۔ گور۔ قبر۔ کہیں کہ اس یعنی رسم بدجاہی کرنے والا۔ نہ زیرش۔ یعنی اس کو بھی قبر کی مٹی دبا دیتی ہے۔ دلتنگ روی۔ جس کے چہرہ پر رنج کے آثار ہوں۔ قفا۔ گدھی۔ ہراس۔

کہ زور آزمایست بازوئے شاہ مصارع نبودایں سخن گفت گفت ز زندان ترسم کہ یکساںست حکایت بگویش ملک باز رفت نداند کہ خواهد در اں جس مرد بگفتا بخسرو بگو اے غلام غم و خرمی پیش درویش نیست نہ گر سربری در دل آید غم مرا اگر عیالست و حراماں و رنج بیک ہفتہ باہم برابر شویم تن خوشتن را با آتش مسوز بہ بیداد کردن جہاں سوختند چو مردی نہ برگور نفیس کنند کہ گویند لعنت براں کیں نہاد نہ زیرش کند عاقبت خاک گور کہ بیروں کنندش زباں از قفا ازیں ہم کہ گفتی ندارم ہر اس کہ دامن کہ ناگفتہ داند ہمے گرم عاقبت خیر باشد چہ غم

بزنداں فرستادش از بارگاہ زیاراں یکے گفتش اندر ہفت رسانیدن امر حق طاعتست ہماں دم کہ در خفیہ ایں راز رفت بخندید کو ظن بہودہ برد غلامے بدرویش بردایں پیام کہ دنیا ہمیں ساعتے پیش نیست نہ گردستگیری کنی خستم ترا اگر سپاست و فرمان و گنج بدروازہ مرگ چوں در شویم منہ دل بریں دولت پنخبروز نہ پیش از تو پیش از تواند و خند چناں زی کہ ذکر ت تحسین کنند نباید بر رسم بد آئیں نہاد و گر سر بر آید خداوند زور بفرمود دلتنگ روی از جفا چنین گفت مرد حقائق شناس من از یزبانی ندارم غمے اگر بینوای برم و رسم

خون۔ داند۔ یعنی خدا۔ بینوای۔ فقروفاقہ۔

لہ عروسی۔ شادی۔ نوبت۔ انجام۔ ماتم۔ ریخ۔ مشت زن۔ پہلوان۔ ۵۴۔ بخت۔ نصیبہ۔ اسباب۔ کھانا۔ جور۔ ظلم۔

عروسی بود نوبت ماتم اگر ت نیک روزی بود خات

حکایت

نہ اسباب شامش ہیانہ چاشت
کہ روزی محالست خوردن بمشیت
دلش محنت آلود و تن سوگوار
کہ از بخت شوریدہ رویش ترش
فرمیشدے آب تلخش بخلق
کہ کس دید ازین صعب تر زیست
مراروتے ناں می نہ بیند ترہ
برہنہ من و گریہ را پوستیں
کہ گنجے بدست من انداختے
ز خود گرد محنت بیفشاندے
عظام ز خندان بوسیدہ یافت
گہر باتے دندان فرور بخت
کہ اے خواجہ باہمرا دے بساز
شکر خوردہ انگار یا خون دل
کہ سجا بگردد بے روزگار
غم از خاطرش رخت یکسو نہاد
بکش باریتہار و خود را مکش

یکے مشت زن بخت روزی نداشت
ز جور شکم گل کشیدے بدشت
مدام از پریشانی روزگار
گہش جنگ با عالم خیرہ کش
کہ از دیدن عیش شیرین خلق
کہ از کار آشفتہ بگریستے
کساں شہد نوشند و مرغ و برہ
گر انصاف پرسی نہ نیکو است ایں
دریغ از فلک شیوہ ساختے
مگر روزگارے ہو س راندے
شنیدم کہ روزے زمینے بکافت
بخاک اندر ش عقد بگیختے
دہاں بیزباں پند میگفت و راز
نہ اینست حال دہن زیر گل
غم از گردش روزگاراں مدار
ہماں لحظہ کیں خاطرش روی دا
کہ اے نفس بے رای و تدبیر و ہش

گل کشیدے۔ یعنی مٹی
دھوتا تھا۔ مشت۔ یعنی
پہلوانی۔ مدام۔ ہمیشہ
عالم۔ زمانہ۔ خیرہ۔ ضعیف
شوریدہ۔ پریشان۔
فرمیشدے۔ یعنی تلخ
گھونٹ پیتا۔ صعب۔
دشوار۔ لہ برہ بکری
کا بچہ۔ ترہ۔ ایک قسم
کی سبزی ہے۔ گریہ را
پوستیں۔

بلی پر
قدرت
پوستیں ہے۔

دریغ۔ کاش زمانہ کوئی
ایسی تدبیر کردیتا کہ
کوئی خزانہ مجھے ملجاتا۔
بکافت۔ یعنی وہ پہلوان
زمین کھود رہا تھا۔
عظام۔ ہڈیاں۔ زرخدا۔
ٹھوری۔ بوسیدہ۔
ریزہ۔ ریزہ۔ عقد۔
یعنی دانتوں کی مٹی
بیمراد محروم۔ ۵۳

نہ اینست۔ یعنی خواہ شکر خوردہ ہو یا خون دل پینے والا مٹی میں ملکر سب یکساں حال ہے۔ خاطر۔ خیال۔ طبیعت۔ ہوش۔ ہوش کا
مخفف ہے۔ یکش۔ دل سے غم کا بوجھ نکال دے۔

اگر بندہ باربر سر برد
دراں دم کہ حالش دگر گوں شود
غم و شادمانی ماند و لیک
کرم پائے دارد نہ دیہیم و تخت
مکن تنگیہ بر ملک و جاہ و چشم
زرافشاں چو دنیا بخوای گدا

وگر سر با وج فلک بر برد
بمرگ از سرش ہر دو بیرون شود
جزائے عمل ماند و نام نیک
بدہ کرتو ایں ماند اے نیک بخت
کہ پیش از تو بود است بعد از تو ہم
کہ سعدی درافشاںد گرز زندا

حکایت

حکایت کنند از جفا گسترے
در ایام اور روز مردم چو شام
ہم روز نیکاں از و در بلا
گروے بر شیخ اک روزگار
کہ اے پیر داناں فرخندہ رای
بگفتا در یخ آندم نام دوست
کے را کہ بینی ز حق برکراں
حق گفت اے خسرو نیک رای
بر مرد ناداں نریم علوم
چو دروے نگیرد عدو داند
ترا عادت اے پادشہ حق روست
نگیں خصلتے دارد اے نیک بخت

کہ فرماندہی داشت بر کشورے
شب ازیم او خواب مردم حرام
بشب دست پا کاں از و بردعا
زدست ستمگر گسترند زار
بگو ایں جواں را ترس از خدای
کہ ہر کس نہ در خورد پیغام دست
منہ باوے اے خواجہ حق در میاں
تواں گفت حق پیش مرد خدای
کہ ضائع کنسم تخم در شورہ بوم
بر خجد بجان و بر بخا ندوم
دل مرد حق گوی ازینجا قوسیت
کہ در موم گیرد نہ در سنگ سخت

باقی رہیگا۔ کہ بیش۔
یعنی یہ دولت تیرا ساتھ
نہ دے گی۔ زرافشاں۔
نصیحت کر۔ در۔ یعنی
نصیحت کے موتی۔ جفا
گستر۔ ظالم۔ فرماندہی
حکومت۔ در ایام۔
یعنی اس کے دور حکومت
کے دن تا ایک تھہیم
خون۔ پا کاں۔ بزرگ۔
دعا۔ دعائے
بد۔ شیخ
شریعت
طریقت۔
حقیقت کا جامع انسان
تہ کہ آے۔ یعنی شیخ
سے لوگوں نے جا کر عرض
کیا۔ در خورد۔ لائق۔
کران۔ کنارہ۔ خواجہ
یعنی ابو بکر شیخ سعدی کا
مدوح خسرو۔ یعنی ابو بکر
بر۔ سامنے۔ شورہ بوم۔
شوریلکی زمین۔ نگیرد۔
یعنی بات اثر نہ کرے۔

مرد۔ یعنی سعدی۔ نگین۔ یعنی نگینہ پر جو نقش ہوتا ہے اس کا اثر موم پر اثر ہے نہ کہ پتھر پر۔

۱۵ کہ حفظ۔ جملہ دعائیہ ہے۔ تراکیب۔ یعنی یہ خدا کا فضل ہے۔

۵۶

کہ تجھے کار خیر میں لگا رکھا ہے معطل۔ بیکار۔ گویٰ گیند وقت مجموعہ باد۔ اوقات پریشان نہوں پایہ۔ مرتبہ۔ مرفوع۔ بلند۔ رفتنت یعنی دشمن کے مقابلہ میں جانا۔ ۱۵ مستجاب۔ مقبول۔ مدارا۔ خاطر تواضع۔ کارزار۔ لڑائی۔ اندیشہ خوف۔ خشک۔

گوٹھروں۔ لوس۔ چا پا لوسی۔ بوس۔ یعنی ہاتھوں کو بوسہ دیکر کام نکال۔ ۱۵ رستم۔ اسفندیار کو زیر کرنے کی رسم جیسی تدبیر چاہیئے۔ مراعت۔ نگہبانی۔ حذر کن۔ بچ۔ برابر و گرہ زدوں۔ ناراض ہونا۔ دوست۔ یعنی اس کا دوست بنجانا بہتر ہے۔

عجب نیست گر ظالم از من بجا تو ہم پاسبانی بالانصاف و داد ترا نیست منت ز روئے قیاس کہ در کار خیرت بخدمت بداشت ہمہ کس بمیدان کوشش در اند تو حاصل نہ کردی بکوشش ہشت دلت روشن و وقت مجموعہ باد حیات خوش و رفتنت بر صواب

بر خبد کہ قند دست من پاسبانی کہ حفظ خدا پاسبانی تو باد خداوند را فضل و من و سیاس نہ چوں دیگر انت معطل گذشت و لے گوتے بخشش نہ ہر کس برند خدا در تو خوی بہشتی سرشت قدم ثابت و پایہ مرفوع باد عبادت قبول و دعا مستجاب

گفتار

ہمیں تا بر آید بہت تدبیر کار چوں توان عدو را بقوت شکست گر اندیشہ داری ز دشمن گزند عدو را بجائے خشک زر بریز بتدبیر شاید جہاں خورد و بوس بتدبیر رستم در آید بہ بند عدو را بفرصت توان کند پوئہ حذر کن ز پیکار کمتر کسی مزن تا توانی برابر و گرہ

مدارائے دشمن بہ از کارزار بہ نعمت ببايد در رفتن بہست بتعوید احساں ز بانہش بہ بند کہ احساں کند کند دندان تیز چو دستے نشاید گزیدن بوس کہ اسفندیار شش نجست از کند پس اورا مراعت چناں کن کہ دو کہ از قطرہ سیلاب دیدم بے کہ دشمن اگر چہ زبوں دوست بہ

جنگ ہے۔ نہ مردیست۔ بہادری نہیں ہے۔

۵۷

لہ تازہ۔ یعنی تازہ دم۔ ریش۔ زخمی۔ سپاہ۔ لشکر۔ زخود بیشتر۔ جو تھکے زیادہ

کہ جنگ۔ از جنگ۔ خلاست۔ جب کوئی تدبیر نہ رہے تو لڑنا درست ہے

بود دشمنش تازہ و دوست ریش
مزن با سپاہ زخود بیشتر
و گرز و توانا تری در نبرد
اگر پیل زوری و گر شیر جنگ
چو دست از ہمہ حیلے در گست
اگر صلح خواهد و سر پیچ،
کہ گروے بہ بند و در کارزار
و راویائے جنگ آورد در رکاب
تو ہم جنگ را باش چوں فتنہ خاں
چو با سفلہ کوئی بلطف و خوشی
چو دشمن در آمد بعجز از درت
چو ز بہار خواهد کرم پیشہ کن
زند بیری پیر کہن بر مگرد
در آرنڈ بنیاد روئیں زیائے
بیندیش در قلب ہیجا مفر
چو بینی کہ لشکر زہم دست داد
اگر بر کناری بر فتن بکوشش
و گر خود ہزاری و دشمن دولیت
شب تیسرہ پنجہ سوار از کیس

کسے کش بود دشمن از دوست ریش
کہ نتوان زدا نگشت با بیشتر
نہ مردیست بر ناتوان زور کرد
بزدیک من صلح بہتر کہ جنگ
خلاست بردن بشمشیر دست
و گر جنگ جوید عناں بر پیچ،
ترا قدر و ہیبت شود یک ہزار
خواہد بحشر از تو داور حساب
کہ بر کینہ در مہربانی خطا است
فرزوں گرد دیش کبر و گردن کشی
بدرکن ز دل کین و خشم از سرت
بخشای و از مکرش اندیشہ کن
کہ کار آزمودہ بود سال خورد
جواناں بہ شمشیر و پیراں برائے
چہ دانی کز آن کہ باشد ظفر
بہ تنہا مدہ جان شیریں بباد
و گر در میاں لبس دشمن بپوش
چو شب شد در اقلیم دشمن نہایت
چو با قصد بشوکت بدر دژیں

سر پیچ۔ انکار نہ کر۔ عناں
بر پیچ۔ گھوڑے کی باگ
نہ موز بلکہ جنگ کر ۵
کارزار۔ جنگ۔ داور۔
خدا۔ جنگ را باش جنگ
کر۔ لطف۔ مہربانی۔ سفلہ
کینہ۔ کبر۔ غور۔ بدرکن۔
کینہ دل سے نکال دے۔
خشم۔ غصہ۔ ۵ ز بہار
خواہد۔ امن چاہے۔

مکر۔ چالاکی۔
بر مگرد۔
دشمن۔ یعنی
مضبوط قلعہ۔ ہیجا جنگ
مفر۔ بچاؤ کی جگہ۔ ظفر۔
فتحندی۔ زہم دست دلہ
متفرق ہو گیا۔ بیاد داون
بر باد کرنا۔ لبس دشمن
پوش۔ بھیس بدلے
دولیت۔ دوسو قلم۔
ملک۔ تیرہ۔ تاریک۔
چو با قصد۔ یعنی دوسو
کی پانچ سو کی سی ہیبت
ہوتی ہے۔

سخت۔ پہلے۔ میان دو لشکر۔ یعنی جب تیرا بمقابل شکر ایک روز کی پوری منزل کر کے تیرے پاس پہنچا تو وہ در ماندہ ہو گا تو۔۔۔
 راحت و آرام اٹھائے ہوئے فوراً اس پر ٹوٹ پڑنا۔ چودشمن۔ یعنی دشمن۔ ۵۸ کو شکست دیکر فوراً اس کا پیچھا نہ چھوڑو ورنہ

وہ دوبارہ تیاری کر لے گا
 ہے۔ لیکن خواہ مخواہ
 دشمن کے پیچھے اپنے نگاروں
 سے دور جانا بھی مناسب
 نہیں ہے لہ ہو آہنی۔
 ورنہ تجھے جنگ کے اس
 گرد و غبار کا سامنا کرنا
 پڑ جائیگا۔ جو ابر کی طرح
 ہو گا۔ میخ۔ ابر۔ زمین
 چھوٹا نیزہ۔ تیغ۔ تلوار۔
 دتال پچھا۔
 حلقہ۔
 گھیرا۔
 دلاور۔ بہادر۔
 تہور۔ دلیری۔ بباہ۔
 یعنی اس کا مرتبہ دلیری
 کی بقدر بڑھا۔ ۵۹
 یا جوج۔ یعنی وہ لشکر جو
 تعداد میں قوم یا جوج
 یا جوج کی برابر ہو۔۔۔
 آسودگی۔ یعنی امن کا
 وقت۔ سختی۔ یعنی جنگ کا
 وقت۔ کنون۔ یعنی
 آسودگی کے وقت۔

گفتار

چو خواہی بریدن لشب را ہبا
 میان دو لشکر چو یک روزہ راند
 تو آسودہ بر لشکر ماندہ زن
 چودشمن شکستی میفلکن علم
 بسے در قفلے ہزیمیت مراں
 ہوا بینی از گرد ہیجا چو میخ
 بدنبال غارت نراند سپاہ
 سپہ را نگہبانے شہر یار
 حذر کن سخت از کمیں گا ہبا
 سرخپہ زور مندش ماند
 کہ ناداں ستم کرد بر خویشتن
 کہ بازش نیاید جراحات بہم
 نباید کہ دورافتی از یاوراں
 بگیرند گردت بر و پین و تیغ
 کہ خالی بماند پس پشت شاہ
 بہ از جنگ در حلقہ کارزار
 بیاید بمقدارش اندر فرود
 ندارد ز پیکار یا جوج باک
 کہ در حالت سختی آید بکار
 نہ آنکہ کہ دشمن فرو کوفت کوس
 چرا دل ہند روز ہیجا برگ
 بلشکر نگہدار و لشکر بسال
 چو لشکر دل آسودہ باشد و سیر
 نہ انصاف باشد کہ سختی برد
 دریغ آیدش دست بردن بر تیغ
 دلاور کہ بارے تہور نمود
 کہ بار و گردل نہد بر ہلاک
 سپاہی در آسودگی خوش بدار
 کنوں دست مردان جنگی ہوس
 سپاہی کہ کارش نباشد برگ
 نواحی ملک از کف بد سگال
 تلک را بود بر عدو دست چیر
 بہائے سر خویشتن میخورد
 چو دارند گنج از سپاہی دریغ

کوس۔ نقارہ۔ برگ۔ ساز و سامان۔ ہیجا۔ جنگ۔ نواحی۔ اطراف۔ نگہدار۔ یعنی اطراف ملک کو چیر۔ غلبہ۔ سیر۔ پیٹ بھرا۔
 بہائی۔ قیمت۔ دریغ۔ ممنوع۔ دریغ۔ افسوس۔

چہ مردی کند در صف کارزار چو دستش ہتی باشد و کارزار

گفتار

بہ پیکار دشمن دلیراں فرست
برائے جہاں دیدگاں کارکن
مترس از جوانان شمشیر زن
جوانان پیل افکن شیرگیر
خردمند باشد جہانگیر مرد
جوانان شایستہ و بخت ور
گرت مملکت باید آراستہ
سپہ را مکن پیش و جز کسے
تا بد سگ صید روی از پلنگ
چو پروردہ باشد پرورد شکار
بکشتی و نخپیر و آماج و گوی
برابہ پروردہ و عیش و ناز
دو مردش نشانند بر پشت زین
یکے را کہ دیدی تو در جنگ پشت
مخنت بہ از مرد شمشیر زن

ہزبراں بناورد شیراں فرست
کہ صید آزمودست گرگ کہن
حذر کن ز پیران بسیار فن
ندانند داستانِ روباہ پیر
کہ بسیار گرم آزمودست و سرد
ز گفتار پیراں نہ پیچند سر
مدہ کار معظم بنو خاستہ
کہ در جنگہا بودہ باشد بسے
ز روبہ رد شیر نادیدہ جنگ
نترسد چو پیش آیدش کارزار
دلاور شود مرد پر خاش جوی
بر نجد چو بسند در جنگ باز
بودش زند کودکے بر زمیں
بکش گر عدو در مصافش نکشت
کہ روز و غا سرستابد چو زن

حکایت

بر آئی بہ تدبیر - کہ صید
آزمود - پُرانا بھیڑیا -

شکار کا تجربہ رکھتا ہے
مترس شمشیر زن جوانوں

سے اس قدر نہ ڈرتا کہ
تجربہ کار بوڑھے سے -

دستان - مکر و حیلہ -
روباہ - لومڑی -

جہانگیر - مرد عقلمند
ہوتا ہے - نہ پیچند - یعنی

نیکوخت نوجوان
بوڑھوں

کا کہنا آئے
میں - نوحا -

یعنی نا تجربہ کار - سگ صید
شکاری کتا - روبہ - لومڑی

پروردہ - پروردہ - شکار
یعنی شکار کھیلنے کا عادی

ہو - نخپیر - شکار - آماج
نشانہ بازی کا دمدمہ -

گرابہ - حمام - دو مرد
دو آدمیوں کا سہارا

لے کر وہ گھوڑے پر بیٹھا
اس کو ایک بچہ بھی زمین

پر تھم دیا - مصاف - میدان جنگ - مخنت - ہجڑا - وغا - جنگ -

لہ گر گئیں مشہور ایرانی پہلوان قربان۔ کمان کا غلاف کیش۔ ترکش۔ آب۔ آبرو۔ نہ خود یعنی وہ صرف اپنی ہی نہیں بلکہ تمام بہادروں کی تباہی کا سبب بنتا ہے۔ تہوڑ۔ دلیری۔ سفرہ۔ دسترخوان۔ ۶۰۔ بیجا۔ جنگ۔ ۷۰۔ بجان۔ یعنی دلیری وہی

چہ خوش گفت گر گئیں بفرزند خوش	چو قربان پیکار بر لبست و کیش
اگر چوں زناں جست خواہی گریز	مرو آب مردان جنگی مرز
سوارے کہ بنمود در جنگ پشت	نہ خود را کہ نام آوراں را بکشت
تہوڑ نیاید مگر زان دویار	کہ اُفتند در حلقہ کارزار
دو بجنس وہم سفرہ وہم زباں	بلو شند در قلب ہیجا بجال
کہ تنگ آیدش رفتن از پیش تیر	برادر بچنگال دشمن اسیر
چو بینی کہ یاراں نباشند یار	ہز میت بجائے غنیمت شمار

دو ساتھی دکھا سکتے ہیں جو متحد ہو کر جان کی بازی لگا دیں۔ اسیر یعنی اگر دشمن کا قیدی ہو جائے تو دوسرے کو بھگتے ہو عار محسوس ہوگی۔ ہنز۔ پسائی۔ کہتر نواز۔ غریب پرورد۔ اہل بازو۔ بہادر۔ زنام آوراں۔

جو بادشاہ بہادروں

اور عقلمندوں

کی سرپرستی

کے گا

وہ سب

بازی لجا ئیگا۔ ہر آن۔

جو قلم اور تلوار کا دھنی

نہیں ہے اس کے مرنے

پر افسوس نہ کرو۔

مطب۔ گلنے بجانے

والا۔ زن۔ یعنی مطب

نہ مردیست۔ یعنی دشمن

جنگ کی تیاری میں لگا

ہوا اور توڑنگ رلیوں

میں یہ بڑی بے غیرتی ہے

دو تن پرورائے شاہ کہتر نواز	یکے اہل بازو دوم اہل راز
زنام آوراں گوئے دولت برند	کہ دانا و شمشیر زن پرورند
ہر آل کو قلم را نور زید و تیغ	برو گر بمسیر دلوئے دریغ
قلم زن نگہدار و شمشیر زن	نہ مطرب کہ مردی نیاید زن
نہ مردیست دشمن در اسباب جنگ	تو مدہوش ساقی و آواز جنگ
بسا اہل دولت بازی نشست	کہ دولت برقتش بازی زو نیست

گفتار	گفتار
-------	-------

نگویم ز جنگ بداندیش ترس	در آوازہ صلح از ویش ترس
بسا کس بروز آیت صلح خواند	چو شب شد سپہ بر سر خفتہ راند

بنا۔ یعنی کھیل کود کی بازی کے ساتھ سلطنت کو بھی ہار جاتا ہے۔ گویم۔ دشمن سے صلح کے وقت بہت زیادہ ہوشیار رہنے کی ضرورت ہے۔ آیت صلح یعنی دن میں وصال صلح ہو جاتا ہے رات کو حملہ کر دیتا ہے۔

۱۵ مرد اوڑنان۔ مرد افغن۔ کہ بستر۔ سیوں پر عورتیں لیٹی ہیں۔ نیمہ۔ بہادر نیمہ میں بھی ہتھیار کھول کر نہیں سوتا۔ بیاید۔ پوشیدہ طور پر جنگ کی تیاری رکھو۔ ورنہ جب دشمن پوشیدہ

کم قوت۔ آئین بے خوف۔ ہر دو باہم سگالندراز۔ دونوں ملکر مشورہ کریں گے۔ دست دراز شد۔ طاقت ور ہو جانا۔ نیزنگ۔ بکر و حیلہ۔ دمار۔ ہلاکت۔ بستیز جنگ۔

۱۵ برو۔ تدبیر کا بیان۔ باد شمش۔ دشمن کے دشمن سے دوستی کرے۔ تو بگذار۔ یعنی اپنی تلوار میان میں کر لو۔ تمہیں لڑنے کی ضرورت نہ ہو۔ چو گرگان۔ جب بھیڑیے آپس میں لڑیں تو بکری محفوظ ہو جاتی ہے ۱۵

مشتغل۔ مشغول۔ چو شمشیر۔ یعنی جنگ کے وقت بھی صلح کے مشاقتی رہو۔ لشکر کشوف۔ دشمن کے لشکر کی صفوں کو ہیر ڈالنے والا۔ مغفر۔ خود۔ مصلحت۔

کہ بستر بود خواہ گاہ زناں
برہنہ نشید چو درخانہ زن
کہ دشمن نہاں آورد تا ختن
یزک سدر و نین لشکر گہست

زہ پوش خسپند مرد اوڑنان
نیمہ دروں مرد شمشیر زن
بیاید نہاں جنگ راستا ختن
حذر کار مردان کار آگہست

گفتار

نہ فرزانگی باشد ایمن نشست
شود دست کوتاہ ایشاں دراز
دگر را بر آورد ز ہستی دمار
بشمشیر تدبیر خویش بریز
کہ زنداں شود پیرہن بر تنش
تو بگذار شمشیر خود در غلاف
بر آساید اندر میاں گوسپند
تو بادوست بنشین بارام دل

میان دو بدخواہ کوتاہ دست
کہ گر ہر دو باہم سگالندراز
یکے را بہ نیزنگ مشغول د
اگر دشمنے پیش گیر دستیز
برو دوستی گیر باد شمش
چو در لشکر دشمن افتد خلاف
چو گر گاہ پسندند بر ہم گزند
چو دشمن بدین شود مشغول

گفتار اندر ملاطفت دشمن از روعاقت اندیشی

نگہدار نہاں رہ آشتی
نہاں صلح جو بند و پیدامصاف
کہ باشد کہ در پائیت افتد چو گوی

چو شمشیر پیکار برداشتی
کہ لشکر کشوفان مغفر شگاف
دل مرد میدان نہانی بجوی

جنگ۔ ولی مرد میدان۔ یعنی مخالف لشکر کے بہادروں کی خفیہ طور پر بجوئی کرتے رہو۔ ممکن ہے وہ تمہارے ہمہوا بنجائیں۔

لے چنگ۔ چنگ۔ درنگ۔ تاخیر۔ نیمہ۔ یعنی تمہارا لشکر چنبر۔ دائرہ۔ چونیکش۔ اگر ہتھیار ڈالنے والے کے ساتھ اچھا سلوک کرنا
تو دوسرے مخالف بھی ہتھیار ڈال دیں گے۔ ورنہ آخر دم تک لڑتے رہیں گے۔ ۶۲۔ صدرہ۔ سو بار۔ تلبیس۔ مکر و فریب

بکشتن برش کر دبايد درنگ
ماند گرفتار در چنبرے
نہ بیني دگر بندے خویش را
کہ بر بندیاں زور مندی کند
کہ خود بودہ باشد بہ بندی اسیر
چونیکش بداری نہد دیگرے
ازاں بہ کہ صدرہ شیخوں بری

چو سالارے از دشمن افتد بچنگ
کہ افتد گزین نیمہ ہم سرورے
وگر کشتی ایں بندے ریش را
نترسد کہ دورانش بندی کند
کسے بندیاں را بود دستگیر
اگر سر نہد بر خطت سرورے
وگر خفیہ وہ دل بدست آوری

بداندیش۔ یعنی دشمن کی
میٹھی باتوں پر بھروسہ
نہ کرو۔ نہ ہر شہید میں
ملایا جاسکتا ہے۔ ۳۵
کہ مردوستان۔ حزم و
احتیاط کا تقاضہ ہے کہ
ایک وقت دوست کو
بھی دشمن تصور کرو۔
بسوگند۔ محض قسموں پر
اعتبار نہ کرو۔ خفیہ طور
پر اس کے

گفتار اندر حذر کردن از دشمنی کہ در طاعت آید

ز تلبیس ایمن مشوز نہ ہار
چو یاد آیدش ہر وہیو بند خویش
کہ ممکن بود ز ہر در انگیس
کہ مردوستان را بدشمن شمرد
کہ بید ہمہ خلق را کیسہ بر
وراثا توانی بخدمت لکیر
ترا ہم نداند ز عذرش ہراس
نگہبان پنہاں برو بر گمار
نہ بکسل کہ دیگر نہ بینیش باز
بگیری بزندانیش سپار

گرت خویش دشمن شود دوستدار
کہ گرد و روش بکین تویش
بداندیش را لفظ شیریں مبین
کسے جان از آسیب دشمن برد
نگہدار دآں شوخ در کیسہ در
سپاہی کہ عاصی شود در امیر
ندانست سالار خود را سپاس
بسوگند و عہد استوارش مدا
نو آموز را ریسماں کن دراز
چو اقلیم دشمن بچنگ و حصار

احوال
کی نگہبانی
رکھو۔ نو آموز
نئے ملازم کو ڈھیل تو
دو۔ لیکن بالکل آزاد نہ
چھوڑو۔ ورنہ ہاتھ سے
نکل جائیگا۔ چو اقلیم۔
یعنی مفتوح ملک کو
اُس ملک کے قیدیوں
کے سپرد کر دو۔ اس نے
کہ اُن میں اور اس
ملک کے بادشاہ
میں لامحارہ مخالفت

موجود ہوگی۔ تب ہی تو بادشاہ نے انھیں قید میں ڈال رکھا تھا۔

۱۰ بندہ قیدی۔ دندان بخوں بردن۔ مصیبت جھیلنا۔ بسا ماں ترازوے یعنی رعایا کے ساتھ اس سابق بادشاہ سے زیادہ بہتر سلوک کرو۔ کہ اگر یعنی وہ معزول بادشاہ اگر ملک

۶۳

لا محالہ دشمن ملک پر قابض ہو جائیگا۔ کہ ہمباز دشمن۔ یعنی مظلوم رعایا بھی دشمن ہی ہے۔ لہٰذا بداندیش۔ دشمن مصلح۔ بہتر تدبیریں۔ کہ جاسوس۔ یعنی تمھارے دسترخوان کے شریک بھی جاسوسی کا کام کرتے ہیں بہن۔ اسفندیار شاہ ایران کا بیٹا۔

چپ آوازہ۔ افگند۔ یعنی

ظاہر تو یہ کیا کہ دائیں سمت کو روانگی ہے اور بائیں سمت کو روانہ ہوا۔ لہٰذا چوکارے۔ یعنی جب کوئی گرہ ہاتھ سے کھل سکتی ہے تو دانت لگانے کی ضرورت

نہیں ہے۔ نخواہی۔ اگر خود اپنے لئے آرام چاہتے ہو تو دکھی دلوں کو آرام پہنچاؤ۔ بیازو۔ تمھارے

زحلقوم بیداد گر خوں خورد رعیت بسا ماں ترازوے بدار برآرند عام از دماغش دمار در شہر بر روئے دشمن بند کہ ہمباز دشمن بشہر اندرست مصالح بندیش و نیت بیوش کہ جاسوس ہمکاسہ دیدم بسے در خمیہ گویند در غرب داشت چپ آوازہ افگند و از راست شد براں رای و دانش بیاید گریست کہ عالم بزیہ نکلیں آوری چه حاجت بہ تندی و گردنکشی دل درد منداں بر آوز زبند بروہمت از ناتواناں بخواہ ز بازوئے مردے بہ آید بکار اگر یا فریدون ز داز پیش برد

کہ بندی چو دندان بخوں در برد چو بر کنندی از دست دشمن درآر کہ گریاز کوید در کارزار۔۔۔ و گر شہریاں را رسانی گزند لگو دشمن تیغ زین بردرست بتدبیر جنگ بداندیش کوشش منہ در میاں راز باہر کسی سکندر کہ با شرقیاں حرب دآر چو بہن بزاوستان خواست شد اگر جز تو داند کہ عزم تو چہیست کرم کن نہ پر خاش و کیں آوری چو کارے بر آید بلطف و خوشی نخواہی کہ باشد دولت در دمند بیازو توانا نباشد سپاہ و علے ضعیفان امیدوار ہر آنکہ استعانت بدرویش برد

باب دوم در احسان

کہ معنی ز صورت۔ مانند بجای

اگر ہوشمندی بمعنی گرامی

لشکر کی طاقت غریبوں کی دعا سے ہے۔ اگر یا فریدون جیسے جابر بادشاہ بھی جیت جائیگا۔ معنی۔ یعنی اخلاق پسندیدہ۔ کہ معنی۔ یعنی اخلاق باقی ہیں اور صورت فانی۔

لہ کرادانش جس کے باطنی اوصاف اچھے نہیں ہیں وہ نہ عقلمند ہے نہ اس میں تقویٰ و طہارت ہے۔ کہے۔ یعنی قبریں وہ آرام سے ہے جس سے خلق اللہ آرام پائے۔ غم خویش۔ اپنی زندگی میں اپنی آخرت کی فکر کر دہ دورہ عزیز و قریب تو اپنی دوڑ

۶۴

کرادانش وجود و تقویٰ نبود

کسے خسید آسودہ در زیر گل

غم خویش در زندگی خور کہ خویش

زرو نعمت اکنوں بدہ کان تست

نخواہی کہ باشی پراگندہ دل

پریشاں کن امروز گنجینہ چشت

تو با خود بر توشہ خویش تن

کسے گوئے دولت زد دنیا برد

بغخوارگی جز سر انگشت من

مکن برکت دست نہ ہر چہ هست

پوشیدن ستر درویش کوش

مگرداں غریب از درت بے نصیب

بزرگے رساند محتاج خسر

بحال دل خستگان در نگر

فروماندگان را دروں شاد کن

نہ خواہندہ بر در دیگران

بصورت درکش ہیج معنی نبود

کہ خسپند زو مردم آسودہ دل

بمردہ پیردازد از حرص خویش

کہ بعد از تو بیرون ز فرمان تست

پراگندگان را از خاطر مہل

کہ فردا کلیدش نہ در دست تست

کہ شفقت نیاید ز فرزند و زن

کہ با خود نصیبے لعقبی برد

نخار و کسے در جہاں پشت من

کہ فردا بدنہاں بری پشت دست

کہ ستر خدایت بود پردہ پوش

مبادا کہ گردی بدر ہا غریب

کہ ترسد کہ محتاج گردد بغیر

کہ بارے دل خستہ باشی مگر

ز روز فروماندگی یاد کن

بشکرانہ خواہندہ از در مراں

دھوپ میں لگجائیں گے

تمہارے بعد تمہارے

یتے کچھ نہ کر پائیں گے۔

کان تست۔ زندگی میں

تو تم خود اپنے مال کے

مالک ہو۔ ز خاطر مہل۔

یعنی ضرورت مندی کا خیال

رکھو۔ پریشان کن یعنی

ضرورت مندوں پر تقسیم

کردو۔ ۲۵ چست۔

جلد۔ کلید۔

یعنی تمہارے

خزانہ کی

چابی۔ تو با خود

اپنا توشہ آخرت خود تیار

کرو نصیب یعنی نیکیوں

کا حصہ۔ عقبی۔ آخرت۔

نہ خار۔ دنیا میں کوئی

کسی کی ہمدردی نہیں

کرتا تم اپنی ہمدردی کرو

مکن۔ تمام دولت نہ

شاد و نہ کل کو افسوس

کرنا پڑے گا۔ ستر۔

بدن کا وہ حصہ جس کو

چھپایا جاتا ہے۔ غریب۔

مسافر۔ نصیب۔ حصہ۔ محتاج۔

دوسروں کے در پر نہ مارا پھرے تو اپنے درد آکسے ضرورت مندوں کو نہ ٹھٹھا۔ پدمردہ۔ یتیم۔

گفتار اندر نواختن یتیمان و رحمت بر حال یشان

غبارش بيفشاں و خاکش بکن

پدمردہ را سایہ بر سر فکن

گفتار اندر نواختن یتیمان و رحمت بر حال یشان۔ غبارش بيفشاں و خاکش بکن۔ پدمردہ را سایہ بر سر فکن۔ غریب۔ مسافر۔ نصیب۔ حصہ۔ محتاج۔ شاد کن۔ خوش کر۔ نہ خواہندہ۔ اگر چاہتا ہے کہ دوسروں کے در پر نہ مارا پھرے تو اپنے درد آکسے ضرورت مندوں کو نہ ٹھٹھا۔ پدمردہ۔ یتیم۔

۱۵ بود تازہ۔ یعنی کیا بے جڑ کا درخت ہمیشہ تروتازہ رہ سکتا ہے۔ سرفاگندہ۔ رنجیدہ۔ مدہ۔ اپنے لڑکے کو پیار نہ کر دینا اس
 یتیم کو اپنا باپ یاد اگر سچ ہوگا۔ کہ۔ یعنی ۶۵ اس کا ناز کون اٹھاتا ہے۔ کہ بارشش برد۔ اگر یتیم روتا ہے تو اس کی

کون برداشت کرتا ہے
 الاتانہ گرید۔ یعنی یتیم کو
 نہ رلاؤ اس کے رونے
 سے عرشِ عظیم ہل جاتا ہے
 رحمت۔ شفقت۔ سایہ
 خود۔ یعنی یتیم کا باپ۔
 ۱۵ تاجور۔ تاجدار۔
 کنار۔ بغل۔ وجود۔ جسم۔
 چند کس۔ یعنی ماں باپ
 وغیرہ۔ از سر بر فتم پدر۔
 میرے سر سے
 باپ کا
 سایہ اٹھ
 کیا تھا۔۔

خجند۔ مشہور شہر ہے۔
 کہ خاے۔ یعنی اس
 رئیس نے ایک مرتبہ
 ایک یتیم کے پیر سے کانٹا
 نکالا تھا۔ روضہ بہشت
 کزاں خار۔ اس کانٹے
 کے عوصن بہت سی جھوٹ
 کے پھول کھلے۔ ۱۵
 کہ رحمت۔ جب انسان
 کسی پر شفقت کرتا ہے

بود تازہ بے سنج ہرگز درخت
 مدہ بوسہ بر روی فرزند خویش
 و گزشتہ گیرد کہ بارشش برد
 بلرزد ہی چوں بگرید یتیم
 بشفقت بیفشانش از چہرہ خاک
 تو در سایہ خوشتن پرورش
 کہ سر در کنار پدر داشتہ
 پریشاں شدے خاطر چند کس
 نباشد کس از دوستانم نصیر
 کہ در طفلی از سر بر فتم پدر

ندانی چہ بودش فروماندہ سخت
 چو بینی یتیم سرفاگندہ پیش
 یتیم ار بگرید کہ نازشش خسرد
 الاتانہ گرید کہ عرش عظیم
 بر حمت بکن آتش از دیدہ پاک
 اگر سایہ خود برفت از سرشش
 من آنکہ سر تاجور داشتہ
 اگر وجودم نشستہ بکس
 کنوں گریز نداں بر ندم اسیر
 مرا باشد از درد طفلان خبر

حکایت در شمرہ نیکو کاری

کہ خارے ز پائے یتیم بکند
 کزاں خار بر من چہ گلہا و مسید
 کہ رحمت بر ندت چو رحمت بری
 کہ من سرورم دیگرے زیر دست
 نہ شمشیر دوراں ہنوز اختست
 خداوند را شکر نعمت گزار
 نہ تو چشم داری بدست کہے

کے دید در خواب صدر خجند
 ہی گفت در روضہ ہامی چمید
 مشوتا توانی ز رحمت بری
 چو انعام کردی مشو خود پرست
 اگر تیغ دورانش انداختست
 چو بینی دعا گوئے دولت ہزار
 کہ چشم از تو دارند مردم بسے

تو رحمت خداوندی کا مستحق ہوتا ہے۔ کہ من۔ یہ مغرور ہونے کا بیان ہے۔ کہ چشم۔ یعنی ہزاروں تجھ سے نیکو کرم کے امیدوار ہیں نہ کہ
 توان کا۔

۶۶
 لے کر م یعنی بخشش کرنا بادشاہوں کی عادت ہے نہیں بلکہ یہ پیغمبروں کی صفت ہے۔ ابن اسبیل۔ مسافر۔۔۔

کرم خواندہ ام سیرت سرواں غلط گفتم اخلاق پیغمبروں

مہا سرائے۔ نگرخانہ۔
 خلیل یعنی حضرت ابراہیم
 علیہ السلام۔ فرزندہ۔
 مبارک۔ پگاہ۔ صبح۔
 بینوار۔ یعنی فقیر۔ وادی
 بیابان۔ لے چوہید۔
 یعنی کمزوری سے بید کے
 درخت کی طرح لرز رہا تھا۔
 رستم عادت۔ کریان۔
 نخی لوگ۔ صلا۔ کھلنے
 کا بلاوا۔

حکایت در اخلاق پیغمبروں

نیامد بہاں سرائے خلیل
 مگر بینوا سنے در آید ز راہ
 بر اطراف وادی نگہ کرد و دید
 سرو و موش از برف پیری سفید
 بر رسم کریاں صلائے بگفت
 یکے مردی کن بنان و نمک
 کہ دانست خلقش علیہ السلام
 بعزت نشاند پیر ذلیل
 نشستند بر ہر طرف ہملناں
 نیامد ز پیرش حدیثے بسبح
 چو پیراں نمی بنیت صدق و سوز
 کہ نام خداوند روزی بری
 کہ بشنیدم از پیر آذر پرست
 کہ گہرست پیر تبہ بودہ حال
 کہ منکر بود پیش پا کاں پلید
 بہیبت ملامت کناں کلاے خلیل

شنیدم کہ یک ہفتہ ابن اسبیل
 ز فرزندہ خونی خوردے پگاہ
 بروں رفت و ہر جانبے بنگرید
 بہ تنہا یکے در بیاباں چو بید
 بدلداریش مرحبائے بگفت
 کہ اے چشمہائے مرامردیک
 نعم گفت و بر حبت و برداشت گام
 رقیبان ہماں سرائے خلیل
 بفرمود و ترتیب کردند خواں
 چو بسم اللہ آغاز کردند جہنم
 چنیں گفتش اے پیر دیرینہ روز
 نہ شرطست و قتیکہ روزی خوری
 بگفتانہ گیرم طریقت بدست
 بدانست پیغمبر نیک فال
 بخواری بر اندیش چو بیگانہ دید
 سروش آماز کردگار جلیل

مرح
 آنکھ کی
 پتی۔ مردی۔
 شرافت۔ گام۔ قدم۔
 علیہ السلام۔ یعنی حضرت
 ابراہیم۔ رقیبان۔ نگہبان
 پیر ذلیل یعنی بوڑھا ہماں
 ہملناں۔ ہمگان میں آ
 کر کے بنالیلے جو ہمہ کی
 جمع ہے۔ نیامد پیر یعنی
 بوڑھے نے بسم اللہ نہ
 پڑھی۔ لے دیرینہ روز
 بوڑھا۔ صدق۔ سچائی۔

سوز یعنی سوز ایمانی۔ نہ شرط است۔ کیا یہ ضروری نہیں ہے۔ طریقت یعنی تیرا دین۔ کہ بشنیدم۔ یعنی ایک پیر آتش پرست سے
 اس کی کچھ برائی سن چکا ہوں۔ گہر۔ آتش پرست۔ خواری۔ ذلت۔ بیگانہ یعنی خدا سے منکر۔ برا کردگار۔ جلیل۔

۱۰ منٹس۔ یعنی میں تو اس کو سو سال سے روزی اور جان دے ہوئے ہوں۔ باپس۔ واپس۔ گرہ۔ یعنی یہ سوچ سوچ کر کہ فلاں مکار ہے اور فلاں جھوٹا ہے لوگوں پر اپنے

۶۷

واعظ علم و ادب بیچ کر روٹی کھاتا ہے وہ اپنے کو برباد کرتا ہے۔ لے کجا عقل۔ عقل و شرع کبھی یہ فتویٰ نہیں دے سکتے کہ کوئی دنیا کے بد

ترانفت آمد از ویک زماں
تو با پس چرا میری دست جو

منٹس دادہ صد سالہ روزی و جان
گرا و میرد پیش آتش سجود

گفتار اندر احسان بامردم نیک و بد

کہ ایں زرق و شیدہست آں مکر و فن
کہ علم و ادب می فروشد و شربناں
کہ مرد خرد دین بدنسیا دہد
از ارزاں فروشاں بر غبت خرد

گرہ بر سر بند احساں مزن
زیاں میکند مرد تفسیر و اں
کجا عقل با شرع فتویٰ دہد
ولیکن تو بستاں کہ صاحب خرد

حکایت عابد با شیا و شوخ دیدہ

کہ محکم فروماندہ ام در گلے
کہ دانگے از و بردم وہ من بہت
ہمہ روز چوں سایہ و بنال من
درون دلم چوں در خانہ ریش
جز آں وہ درم چپیز دیگر ندا
خواندہ بجز باب لای نصرف
کہ آں قلتباں حلقہ بر در نزد
ازاں سنگدل دست گیر و بسیم
درستے دو در آستینش نہاد

زبان دانے آمد بصاحب دلے
یکے سفلہ را وہ درم بر من بہت
ہمہ شب پریشاں از و حال من
بگرد از سخنہائے خاطر پریش
خدایش مگر تازما در بزا
ندانستہ از دست ردی آلف
خور از کوہ یگر و ز سر بر نزد
در اندیشہ ام تا کد ام کریم
شنید ایں سخن پیر فرخ نہاد

اینا دین دے ڈالے۔
وینکن۔ یعنی لیکن اگر کوئی
ایسا کرتا ہی ہے تو فوراً
اُس سے معاملہ کر لے تجھے
یہ سودا ستا
پڑے گا۔
شیا و
مکار۔ زباندا
یعنی شاعر۔ محکم مضبوط۔
در گل فروماندن۔ دلدل
میں بھنسننا۔ عاجز آجانا۔
سفلہ۔ کمینہ۔ درم۔ تین تا
اور چار جو وزن کا ہوتا
دانگ۔ درم کا پھٹا
حصہ ہوتا ہے۔ و بنال۔
پچھاوا۔ لے خاطر پریش
دل کو پریشان کرنے والی
بات۔ ریش۔ یعنی دل کو کم
دوب۔

باتوں سے اور دروازہ آمد و رفت سے کھرچ ڈالا ہے۔ خدایش۔ یعنی اُس کو ان درہموں کی ایسی لگی ہوئی ہے گویا کہ جب سے وہ پیدا ہوا
خدا نے ان درہموں کے علاوہ اسے کچھ اور دیا ہی نہیں ہے۔ ندانستہ۔ بالکل جاہل ہے۔ دین کی ایجاد سے بھی واقف نہیں۔ لای نصرف۔
وہ نہ ٹوٹے گا۔ اس نقطہ سے منصرف اور غیر منصرف کی اصطلاح کی طرف اشارہ ہو جانے سے شمس ایک لطف پیدا ہو گیا۔ بخور۔ خود شید۔

شہر کی فردوں کے
نام ہیں۔ گوش ہاشم۔
ستارہ۔ سوخ چشمی۔
بے حیائی ۱۰ سالوں۔
مکرو فریب۔ افسوس
یعنی مجھے کوئی افسوس
ہوگا۔ گریز۔ مکار۔
یادہ۔ بیہودہ۔ بڈل۔
خرچ۔ آس۔ یعنی نیکو
دینا۔ آن۔ بد کو دینا۔
خنگ یعنی

خوش
نصیب
شیوہ۔ طریقہ۔

مقال گفتگو۔ نہ در چشم
یعنی دوسرے شاعروں
کی طرح سعدی غزل گو
نہیں ہے۔ ۱۰ خلعت۔
جانشین۔ نہ دست برز
گرفت۔ یعنی مٹھی بندہ
کی۔ دست ازو بر گرفت
یعنی خرچ کیا۔ زردوش
یعنی فیکروں اور مسافروں
کو ہراتا۔ خرسند۔

زرافتا و در دست افسانہ گوی
یکے گفت شیخ ایں ندانی کہ کیست
گدائے کہ بر شیر نرزیں نہد
بر آشت عابد کہ خاموش باش
اگر راست بود آنچه پنداشتم
اگر شوخ چشمی و سالوش کرد
کہ خود را نگہداشتم آبروی
بدونیک را بڈل کن سیم وزر
خنگ آنکہ در صحبت عاقلان
گرت عقل و رایست و تدبیر و ہوش
کہ اغلب دریں شیوہ دار و مقال

بروں رفت از انجا چو خورتازہ روی
بروگر بمبیر و نباید گریست
ابوزید را اسپ و فرزیں نہد
تو مرد زباں سستی گوش ہاشم
ز خلق آبرویش نگہداشتم
الاتانہ پنداری افسوس کرد
زدست چناں گریز یا وہ گوی
کہ ایں کسب خیرست و آن دفع شرم
بیاموز و اخلاق صاحب دلاں
بعزت کنی پند سعدی بگوش
نہ در چشم وزلف و بنا گوش فحال

حکایت پدر ممسک و فرزند جو احمد

یکے رفت و دنیا ازو یادگار
نہ چوں ممسکاں دست بر زر گرفت
نہ درویش جا را نماندے برش
دل خویش و بیگانہ خرسند کرد
ملا مت کنے گفتش اے باد دست
بسالے تو اں خرمن اند و ختن،

خلعت بود صاحب دلے ہوشیار
چو آزادگاں دست ازو بر گرفت
مسافر بہاں سرای اندرش
نہ بچوں پدر سیم وزر بند کرد
بیک رہ پریشاں کن ہر چہ بہت
بیک دم نہ مردی بود سو ختن،

خوش۔ باد دست۔ فضول خرچ۔ یک رہ۔ ایک مرتبہ۔ خرمن۔ غلہ کا ڈھیر۔

۶۹ صبر و سکون کھو بیٹھتا ہے تو اس کو چاہئے کہ فراخ دستی کے وقت حساب

چودرنگدستی نذاری شکیب

نگہدار وقت فراخی حسیب

مثل

بدختر چہ خوش گفت بانوئے وہ
ہمہ وقت پردار مشک و سبوی
بدنیا تو اں آخرت یافتن
ز دست تہی بر نیاید امید
اگر تنگدستی مرو پیش یار
تہیدست در خوب رویاں میج
وگر ہر چہ داری بگفت بر نہی
گدایاں بسی تو ہرگز قوی

کہ روز نوا برگ سختی بس
کہ پیوستہ در وہ رواں نیست جو
بزر پنجنہ دیو بر تافتن
بزر بر کنی چشم دیو سفید
و لرسم داری بیا و بسیار
کہ بے بیج مردم نیز زدہ هیچ
گفت وقت حاجت بماند تہی
نگردند و ترسم تو لاغر شوی

باز آدم بحکایت فرزند خلف

چو منار خیر ایں حکایت بگفت
پراگندہ دل گشت از اں گفتگو
مراد ستگلہ ہے کہ پیر امنست
نہ ایشان نخست نگہداشتند
بدستم بیفتاد مال پدر
ہماں بہ کہ امروز مردم خورند

ز غیرت جواں مرد رارگ بجفت
بر آشت و گفت لے پراگندہ گوے
پدر گفت میراث جد نیست
بحسرت مردند و بگذاشتند
کہ بعد از من افتد بدست پس
کہ فردا پس از من بیغما برند

سے خرچ کرے۔ بانو۔
بی بی۔ کہ روز نوا۔ یعنی
اسباب و سامان کے
وقت سختی کے دن کہ لئے
اندوختہ کر لینا چاہئے۔
سبوی۔ صراحی۔ جو۔ ہنر۔
نہ بدنیہ۔ مال دولت
کے ذریعہ انسان آخرت
سکتا ہے اور روپیہ کے
ذریعہ قوی پر غالب آسکتا
ہے۔ دیو سفید
مشہور
ہے کہ رسم
نے اس دیو

سے جنگ کر کے اُس کو
پکھاڑا تھا۔ بیا و بسیار۔
دوست کے گھر جا اور
روپیہ پسہ لا۔ بے بیج۔
مفلس۔ بگفت بر نہی۔ خرچ
کر ڈالے۔ کف۔ تہی۔
گدایاں۔ یعنی تیرے دینے
سے دنیا کے غریب مالدار
نہیں ہو سکتے۔ اور تو
مفلس ہو جائیگا۔

منار۔ روکنے والا۔ رگ سخت بست ہو گیا۔ بر آشت۔ غضناک ہو گیا۔ پیر امن۔ اطراف و جوانب۔ جد۔ دادا۔ نہ بولے سہتھا
امروز۔ یعنی زندگی میں میری۔ یتما۔ لوٹ مار۔

۱۰ کسان یعنی دشمن۔ اصحابِ رای عقلمند۔ فرومایہ۔ کمینہ۔ کان تست۔ تیری ملکیت ہے۔ عقبی۔ آخرت۔ حسرت۔ اداسی۔ ۱۰
 کہ دیگر غم۔ یعنی اس گلی کے بنیے سے آٹا وغیرہ نہ خریدا کر۔ گرا آئی۔ مائل ہو۔
 ۷۰ کہ آیں۔ یعنی یہ بقال دھوکہ باز ہے۔ نہ از مشتری

خوروپوش و بخشای و راحت رسا برند از جہاں با خود اصحابِ رای زرو نعمت اکنوں بدہ کان تست بدنیا توانی کہ عقبی خری	نگہ می چہ داری ز بہر کساں فرومایہ ماند بحسرت بجای کہ بعد از تو بیرون ز فرمان تست بخرجان من ورنہ حسرت خوری
---	--

یعنی اس قدر گندہ اور
 بد معاملہ ہے کہ خریدار تو
 اس کے یہاں نظر نہیں
 آتے اور نکھیوں کی کثرت
 سے اُس کا چہرہ نظر نہیں
 آتا۔ صاحب نیاز۔

ضرورت مند۔ روشنائی۔
 یعنی رونق خانہ مراد بیوی
 ہے۔ کلبہ۔ تنگ دکان۔
 اگر گرفت۔ روکنا۔ جو امر
 یعنی سخی۔

کرم پیشہ
 یعنی
 سخاوت کرنا۔
 شاہ مردان حضرت علی
 کا پیشہ ہے۔ حجاز۔ عرب
 کا وہ حصہ جس میں مکہ
 و مدینہ واقع ہیں۔ خطوہ
 قدم۔ چٹاں گرم رو۔

حکایت اندر راحت رسانیدن بہمسیاکا

بزارید وقتے زنے پیش شوے ببازار گندم فروشاں گراے نہ از مشتری کار و حام نگس بدلداری آں مرد صاحب نیاز بامید ما کلبہ آنجا گرفت رہ نیک مردان آزادہ گیر بخشای کا نانکہ مرد حقند جو امر و اگر راست خواہی ولیست	کہ دیگر مخزنان بقال کوئے کہ ایں جو فروش است و گندم غلے بیک ہفتہ رویش ندیدست کس بزن گفت کلے روشنائی بساز نہ مردی بود نفع از و اگر گرفت چو استادہ دست افتادہ گیر خریدار دکان بے رونقند کرم پیشہ شاہ مرداں علیست
--	--

حکایت

شنیدم کہ مردے براہ حجاز چناں کرم رو در طریقِ خدای با خرز و سوا اس خاطر پریش بہ تلبیس ابلیس در جاہ رفت	بہر خطوہ کردے دور کعت نماز کہ خار مغیلاں نکندے ز پای پسند آمدش در نظر کارِ خویش کہ نتوان ازیں خوبراہ رفت
--	---

اس قدر تیزی سے سفر
 کر رہا تھا کہ پیر کا نشانگا
 کی بھی اس کو فرصت نہ
 تھی۔ و سوا اس خاطر پریش
 پریش۔ طبیعت کو پریشان

کرنے والے خیالات۔ کارِ خویش۔ سفر حج۔ تلبیس۔ مکر۔ جاہ۔ غور۔

۱۵ جادہ۔ راہ راست۔ ہاتھ غیبی فرشتہ۔ نزل۔ ہمائی کا کھانا۔ حضرت۔ دربار۔ آلف۔ ہزار۔ سرہنگ۔ سردار ملکہ
نصیب جھٹ۔ مطبخ۔ باورچی خانہ۔ سلطان۔ بادشاہ۔ سرانداخت۔ گردن جھکائی۔ فاقہ ریش۔ فاقہ سے زخمی۔

۷۱

چہ خاست یعنی بادشاہ

کا اس روزہ سے کیا

مطلب ہے۔ افطار۔

روزہ کھولنا۔ خوردہ

یعنی روزہ نہ رکھنے والا۔

صائم الدہر۔ جو تمام عمر

روزہ رکھے۔ سہ

مسلم۔ درست۔ زخود

یعنی روزہ رکھ کر دن میں

نہ کھائے۔ اور پھر شام

کو خود ہی وہ

دن کا

کھانا کھا

خیالات۔

یعنی جاہل عبادت گزرا

کفر و دین کی بنیادوں

کو اکھاڑ کر خلط ملط کر دیا

ہے۔ صفائیت۔ پانی

بھی صاف ہے اور آئینہ

بھی یکن پانی کی صفائی

دوسروں کو صاف کرتی

ہے تو وہ آئینہ سے افضل

ہے۔ قوت۔ مالدار۔

کفاف۔ بقدر ضرورت

مروت۔ جو انفرادی سفلہ کمینہ۔

خداوند۔ مالک۔ بستی۔ یعنی مال

غور شس سر از جادہ بر تافتے
کہ اے نیکیخت مبارک نہاد
کہ نزلے بدیں حضرت آوردہ
بہ از آلف رکعت بہر منزلے

گر شس رحمت حق نہ دریافتے
یکے ہاتھ از غیب آواز داد
میں دار گر طاعتے کردہ
باحسانے آسودہ کردن دے

حکایت

کہ خیزاے مبارک در رزق زن
کہ فرزند گانت بسختی درند
کہ سلطان بشب نیت روزہ کرد
ہمیکفت با خود دل فاقہ ریش
کہ افطار او عید طفلان ماست
بہ از صائم الدہر دنیا پرست
کہ در ماندہ را دہنان چاشت
ز خود باز گیری وہم خود خوری
بہم بر کند عاقبت کفر و دیں
ولیکن صفارا ببا ید تمیز

بسرہنگ سلطان چیں گفت زن
بر قاز خوانت نصیب دہند
بگفتا بود مطبخ امروز سرد
زن از ناامیدی سرانداخت پیش
کہ سلطان انیں روزہ کوئی چہ خاست
خوردہ کہ خیرش بر آید ز دست
مسلم کسے را بود روزہ داشت
وگرنہ چہ حاجت کہ زحمت بری
خیالات نادان خلوت نشیں
صفائیت در آب و آئینہ نیز

حکایت کریم تنگ دست با سائل

کفافش بقدر مروت نبود
جواں مرد را تنگ دستی مباد

یکے را کرم بود و قوت نبود
کہ سفلہ خداوند ہستی مباد

مروت۔ جو انفرادی سفلہ کمینہ۔
خداوند۔ مالک۔ بستی۔ یعنی مال
دولت۔

لہ کسے را۔ جس کے حوصلے بلند ہوتے ہیں۔ اُس کا مقصد کم پورا ہوتا ہے۔ سیلاب۔ بلند ہمت اور دولت کی مثال پہاڑ اور بارش کی سی ہے بارش پہاڑ پر جمع نہیں ہوتی۔ نہ درخور۔ اپنی حیثیت اور سرمایہ سے زیادہ سخاوت کرنا اسوجہ سے ہے۔

۷۲

مرادش کم اندر کمند او فتد
تنگیر و ہی بر لبندی قرار
تنگ مایہ بودے ازیں لاجرم
کہ اے خوب فرجام فرخ سرشت
کہ چندست تامن بزنداں درم
ولیکن بدستش پشیرے نبود
کہ اے نیکنامان آزاد مرد
وگر میگریز و ضماں بر منش
وزیں شہر تاپائے داری گریز
قرارش نبود اندر و کیف
نہ سیرے کہ بادش رسیدے برگرد
کہ حاصل کنی سیم یا مرد را
کہ مرغ ارفس رفتہ نتواں گرفت
نہ رقعہ نبشت و نہ فریاد خواند
بر و پارسلے گذر کرد و گفت
چہ پیش آمدت تا بزنداں دری
نخورد و بچلت گری مال کس
خلاصش ندیدم بجز بند خویش
من آسودہ و دیگرے پائے بند

کسے را کہ ہمت بلند او فتد
چو سیلاب ریزاں کہ بر کوہسار
نہ درخور و سرمایہ کردے کرم
برش تنگستی و دحرانی نبشت
یکے دست گیرم بچندے درم
بچشم اندرش قدر چیزے نبود
نختمان بندی فرستاد مرد
بدارید چنداں کف از دامنش
وز انجا بزنداں درآمد کہ خمیز
چو کنجشک در باز دید از قفس
چو باد صبا زان زمیں سیر کرد
گرفتند حالے جواں مرد را
چو بیچارگاں راہ زنداں گرفت
شنیدم کہ در حبس چندے بماند
زمانہا نیا سود و شبہا نخت
نہ پندار مت مال مردم خوری
بگفتا کہ ہاں اے مبارک نفس
یکے ناتواں دیدم از بند ریش
ندیدم نزدیک دانش پسند

تنگست رہتا تھا۔ لاجرم
لامحالہ۔ دوحرفی مختصر
خط۔ فرجام۔ انجام۔
کہ چندست۔ چند روزہ
میں جیلخانہ میں ہوں۔
لہ قدر۔ مرتبہ۔ پشیر۔
پیسہ۔ خصمان۔ بندی۔
یعنی قرضخواہان۔ کف۔
بتیلی۔ ضمان۔ ذمہ داری
وز انجا۔ یعنی قرض خواہوں

سے منظوری
لے کر جیلخانہ
پہنچا۔
کنجشک۔

چڑیا۔ قفس۔ قیدخانہ
نفس۔ سانس۔ سیر
کرد۔ چلا گیا۔ نہ سیرے۔
ہوا سے بھی تیز چلا۔ لہ
جواں مرد۔ یعنی سفارش
کرنے والا ضامن سخی۔
کہ مرغ۔ پرندہ بچرے میں
پھر واپس نہیں آیا کرتا۔
حبس۔ قیدخانہ۔ رقعہ۔
یعنی سفارشی خط۔ نہ۔

پندار مت۔ مجھے یہ خیال نہیں کہ تو نے کسی کا مال مارا ہو۔ جیلت گری۔ چالاک۔ خلاص۔ چھٹکارا۔ پائے بند۔ قیدی۔

۴۳
 بہت بہتر ہے۔ دل زندہ۔ زندہ دل کبھی
 اس زندہ دل کا جسم جو مٹی میں سویا پڑا ہے وہ ان مردہ دلوں سے جو زندہ ہیں
 نہیں مڑتا۔ رقی۔ آخری سانس۔ کلمہ دلوں کو۔ ٹوپی کا ڈول

بنایا۔ جبل۔ رسی۔ بازو
 کشادہ۔ مستعد ہونا۔
 داور۔ خدا عفو۔ معاف۔
 اندیشہ کن۔ سوچ۔

کہ او۔ یعنی یہ بات سچ
 کہ جب اللہ تعالیٰ نے
 کلمہ کے ساتھ بھلائی کرنے
 کو ضائع نہ فرمایا تو کسی
 نیک انسان کے ساتھ
 بھلائی کیسے ضائع فرما
 ۳۷ کرم کن۔

تم سے
 جس قدر
 بھی بن پڑے

کرم کرو تم اگر غریب ہو
 تھوڑا دینے پر ہی ثواب
 ملے گا۔ چہ۔ چاہ۔ زیار
 گاہ۔ آمد رفت کی جگہ۔

قنطار۔ مال کی بہت
 مقدار۔ گنج۔ خزانہ۔

دست۔ رخ۔ ہاتھ کی
 کمائی۔ یعنی مزدور کے
 پیسہ کا ثواب مالدار
 کے بڑے صدقہ سے

زیر ہے زندگانی کہ نامش
 بہ از عالمے زندہ مردہ دل
 تن زندہ دل گر بمیرد چہ باک

مرد آخر و نیک نامی بسر
 تن زندہ دل خفتہ در زیر گل
 دل زندہ ہرگز نگر دہلاک

حکایت در معنی احسان با خلق خدا

بروں از رقی در حیاتش نیافت
 جو جبل اندراں بستہ دستار خویش
 سگ ناتواں را دے آب داد
 کہ داور گناہان او عفو کرد
 کرم پیشہ گیر و وفا پیشہ کن
 کجا کم کند خیر بانیک مرد
 جہانباں در خیر بر کس نہ بست
 چراغے بنہ در زیارت کہے
 نہ چند آنکہ دینارے از دست بچ
 گرانست پاتے ملخ پیش مور
 کہ فردا نگیرد خدا بر تو سخت
 کہ افتاد گاہ را بود دستگیر
 کہ باشد کہ افتد بفرماں دہی
 مکن زور بر مرد و رویش عام

یکے در بیاباں سگ تشنہ یافت
 کلمہ دلوں کو دال پسندیدہ کیش
 خدمت میاں بست و بازو کشاد
 خرد او پیغمبر از حال مرد
 الا اگر جفا کاری اندیشہ کن
 کسے با سگے نیکوئی کم نہ کرد
 کرم کن براں کت بر آید ز دست
 گرت در بیاباں نباشد چہ
 بقنطار ز رخس کردن ز گنج
 بر دہر کسے بار در خورد زور
 تو با خلق نیک کن اے نیکخت
 گرا ز یاد آید نماند اسیر
 بازار فرماں مدہ بر رہی
 چو حکمین و جاہت بود بردوام

زیادہ ہے۔ فرقاً۔ یعنی روزِ محشر۔ گرا ز یاد آید۔ یعنی جو شخص کمزوروں کی دستگیری کرتا ہے۔ خدا اس کی کمزوری کو معاف
 کر دیتا ہے۔ رہی۔ راہ کی طرف منسوب ہے۔ جو پچہ راستہ پر پڑا ہوا اٹھا کر پال لیا جائے۔ افتد بفرماں دہی۔ وہ حاکم بجالے او
 تم حکوم۔ تمکین۔ قدرت۔ جاہ۔ مرتبہ۔ دوام۔ ہمیشہ۔

۴۲
 ۱۵ کہ افتد۔ ایسا ہو سکتا ہے۔ بیزق شطرنج کی نزدیکیاں کہلاتی ہے۔ فریزن۔ شطرنج کی نزدیکیاں کا دہرہ رکھتی ہے۔
 نہ پاشد۔ یعنی بھلے آدمی میں کوئی دل کینہ کی تخم پاشی نہیں کر سکتا۔
 زیاں۔ نقصان۔ سرگراں کردن۔ تکر کرنا۔

۱۵ کہ افتد کہ با جاہ و تمکین شود
 نصیحت شنو مردم نیک بین
 خداوند خرم زیاں میکند
 ترسد کہ نعمت بمسکین دہد
 بسا زور مندا کہ افتاد سخت
 دل زیر دستاں نباید شکست
 چو بیزق کہ ناگاہ فریزن شود
 نپاشد درو پیچ دل تخم کین
 کہ برخوش چین سرگراں میکند
 وزاں بار غم بردل این نہد
 بس افتادہ رایاوری کرد بخت
 مبادا کہ روزے شود زیر دست

۱۵ یعنی خدا مسکین کو
 مالدار کر دے۔ یاوری۔
 مدد۔ بخت۔ مقدر۔
 شود۔ یعنی وہ کمزور
 کا دل توڑنے والا۔
 صنعت۔ کمزوری۔
 بر۔ سامنے۔ تندرو۔
 بد مزاج۔ دانگ۔ در
 کا چھٹا حصہ جو چھپو
 کے وزن کا ہوتا ہے۔

حکایت

بنالید درویشے از ضعف حال
 نہ دینار دادش سیہ دل نہ دانگ
 دل سائل از جور او خوں گرفت
 توانگر ترش روی بارے چراست
 بفرمود کوتہ نظر تا غلام،
 بزنا کردن شکر پروردگار
 بزنگیش سردر تباہی نہاد
 شقاوت برینہ نشاندش چو سیر
 فسادش قضا بر سر از فاقہ خاک
 سراپائے حالش در گونہ گشت
 غلامش بدست کریمے فتاد
 بدیدار مسکین آشفستہ حال
 بر تندر و سئے خداوند مال
 بروز دبیر باری از طیرہ بانگ
 سر از غم بر آورد و گفت آشگفت
 مگر می ترسد ز تلخے خواست
 بر اندش بزاری و زجر تمام
 شنیدم کہ برگشت از روزگار
 عطار و قلم در سیاہی نہاد
 نہ بارش رہا کرد و نہ بار گیر
 مشعب صفت کیسہ و دست پاک
 بگوش پس از مدتے برگزشت
 توانگر دل و دست فروشن نہاد
 چناں شاد بودے کہ مسکین مال

۴۰
 سر باری۔
 غور۔
 طیرہ۔
 غصہ۔ سائل۔
 مانگنے والا۔ جور۔ ظلم۔
 شگفت۔ عجب۔ خوا۔
 سوال۔ زاری۔ خواری
 زجر۔ جھڑکنا۔ برگشت
 از روزگار۔ زمانہ بدل
 گیا۔ عطار۔ فلک کا
 منشی کہلاتا ہے۔ قلم
 در سیاہی نہاد یعنی
 اس کو قلم زد کر دیا۔
 شقاوت۔ بد بختی۔ سیر۔

لہسن۔ قصنا۔ تقدیر۔ مشعب۔ بازی گر۔ کیسہ۔ تھیلی۔ سراپائے۔ یعنی از سر تاپا۔ بگوش یہ اہل ایران کا محاورہ ہے یعنی وہ
 تباہ ہو گیا۔ توانگر۔ یہ پورا مصرعہ کریم کی صفت ہے۔ آشفستہ۔ پریشان۔

سلا شبانگہ۔ رات کے وقت۔ زسختی۔ یہ یکے کی صفت ہے۔ صاحب نظر۔ رحم دل۔ بہرہ۔ حصہ۔ نعرہ۔ بلند آواز۔ بر۔ سامنے۔ باز۔ واپس۔ عیان۔ ظاہر۔ ۷۵

میرادل بقرار ہو گیا۔
قدیم۔ گذشتہ زمانہ۔
خداوند۔ یہ پورا جملہ
ضمیر سے حال ہے۔
خواہش۔ سوال۔
دوران۔ یعنی دوران
زمانہ۔ نہ آن۔ کیا یہ
وہی تاجر نہیں ہے جس کا
سر تکر کی وجہ سے آسمان
پر رہتا تھا۔ لے من آنم

اور میں وہی
ہوں کہ
جیسے اُسے
اپنے در سے

دھکے دلوائے تھے۔
روزِ من۔ یعنی مفلسی۔
نگہ گرد۔ مہربانی کی۔
فروخت۔ دھووی
ار۔ اگر۔ حکمت۔ دلائل

زبر زبر۔ درہم برہم۔
شبلی۔ حضرت جنید کے
شاگرد مشہور ولی۔
انبان۔ بکری کی کھال کا
مشکیزہ جس میں آٹا وغیرہ

زسختی کشیدن قدم ہاش سست
کہ خشنود کن مرد در ماندہ را
بر آورد بخویشتن نعرہ
عیان کرد اشکش بدیبا جہ راز
کہ اشکت ز جور کہ آمد بروی
بر احوال این پیر شوریدہ بخت
خداوند املاک و اسباب و سیم
کند دست خواہش بدر ہا دراز
ستم بر کس از گردش دور نیست
کہ بردے سراز کبر بر آسماں
بروزنش دور گیتی نشاند
فروختست گرد غم از روتے من
کشاید بفضل و کرم دیگرے
بسا کار منعیم ز بر زیر شد

شبانگہ یکے بردش لقمہ حبست
بفرمود صاحب نظر بندہ را
چونزدیک بردش ز خواں بہرہ
چونزدیک آمد بر خواجہ باز
پیر سید سالار فرخندہ خوی
بگفت اندر و نم بشورید سخت
کہ مملوک وے بودم اندر قدیم
چو کوتاہ شد دستش از عز و ناز
بخندید و گفت اے پیر جو نیست
نہ آن تنگ روز نیست بازار کاں
من آنم کہ آن روزم از در براند
نگہ کرد باز آسماں سوئے من
خدای از حکمت بہند درے
بسا مفلس بے نوا سیر شد

حکایت

اگر نیکروی و پاکیزہ رو
بدہ بردان بان گندم بدوش
کہ سر گشتہ از ہر طرف میدوید
بماوائے خود بازش آورد و گفت

یکے سیرت نیکرداں شنو
کہ شبلی ز جانوت گندم فروش
نگہ کرد مورے در غلہ دید
ز رحمت برو شب نیارست خفت

بہتے ہیں۔ نگہ گرد۔ یعنی اس میں انھوں نے ایک چوٹی کو پریشان دیکھا جو اپنا اصل سوراخ نہ ملنے کی وجہ سے چاروں طرف دوڑتی
پھر رہی تھی۔ نیارست خفت۔ نہ سویا مادی۔ جلے رہا۔ بازش آورد۔ اس چوٹی کو لوٹایا۔

لہ ریش۔ زخمی۔ پراگندہ۔ آوارہ۔ دروں۔ یعنی پراگندہ لوگوں

کی دل جمعی کرو۔ فردوسی۔ شاہنامہ کا مصنف

۷۶

مروت نباشد کہ ایں مور ریش
درون پراگندگاں جمع دار
چہ خوش گفت فردوسے پاکزاد
میا زار مورے کہ دانہ کشست
سیاہ اندرون باشد و سنگدل
مزن بر سر ناتواں دست زور
نہ خشید بر حال پروانہ شمع
گر قم ز تو ناتواں تر بے است

پراگندہ گردانم از جائے خویش
کہ جمعیتت باشد از روزگار
کہ رحمت براں تربت پاک باد
کہ جاں دارد و جان شیریں خوشست
کہ خواہد کہ مورے شود تنگدل
کہ روزے پیاپیش درافتی چومور
نگہ کن کہ چوں سوخت در پیش جمع
توانا تراز تو ہم آخر کسے است

مشہور شاعر کہ رحمت۔
فردوسی کے لئے دعا ہے
دانہ کش۔ ضعیف۔
کہ ہر کہ۔ پیاپیش۔
یعنی کمزور کے پیر تلے۔
در پیش جمع۔ یعنی مجمع
میں شمع کا جلنا۔ پروانہ
کو جلائی کی سزا ہے لہ
گر قم میں نے مانا۔ کسے
است۔ یعنی حضرت
حق تعالیٰ۔

گفتار اندر جو امر دی و مروت آں

بخش اے پسر کاوی زادہ صید
عدو را بالطف گردن بہ بند
چو دشمن کرم بیند و لطف وجود
نکن بد کہ بد بینی از یار نیک
چو بادوست دشوار گیری و تنگ
و گر خواہد بادشمنان نیکو ست

باحساں تو اں کرد و وحشی بقید
کہ نتواں بریدن بہ تیغ ایں کمند
نیاید در خبت از دور وجود
نرود ز تخم بدی یار نیک
خواہد کہ بند تر نقش و رنگ
بسے بر نیاید کہ گردند دوست

کاوی۔
زادہ۔
یعنی آدمی
زادہ کو صید اور وحشی
جانور کو قید احسان سے
کیا جاسکتا ہے۔ ایں
کمند۔ یعنی احسان کا
پھندا۔ یا بد۔ یعنی وہ
دوبارہ خباثت نہ کرے گا
بار پھل۔ گہ چو بادوست
یعنی جب دوست سے
بھی سختی کا معاملہ کرے گا
تو وہ تمہارا خیر خواہ نہ
رہے گا۔ و گر یعنی اگر دشمنوں سے دوستی برتو گے وہ دوست ہو جائیں گے۔ برہ در۔ راستہ میں۔ تنگ۔ بھاگ دوڑ۔ پیش۔ یعنی اس
چون کے پیچھے۔

حکایت در معنی صید کردن دلہا با احسان

بتگ در پیش گو سفندے دواں

برہ دریکے پیشم آمد جواں

بتگ۔ در پیش۔ گو سفندے۔ دواں۔ یعنی اس
برہ۔ دریکے۔ پیشم۔ آمد۔ جواں۔

۱۷ ریمان۔ رسی۔ بیت۔ تیرے پیچھے۔ سبک۔ جلد۔ آغاز کرد۔ یعنی وہ جوان ادھر ادھر دوڑنے لگا۔ برہ۔ بکری کا بچہ۔ درپیش۔
یعنی اس جوان کے پیچھے۔ خویہ۔ بوزن دویدو۔ ۷۷ بوزن عید کچے جو کا چارہ۔ باز آمد۔ وہ نوجوان واپس آیا۔ کہ احسان

کند۔ یعنی اس کی گردن
میں میرے احسان کا
پھندا ہے۔ لطف۔ مہربانی
لے پیل دمان۔ مست
ہاتھی۔ پاس۔ حفاظت
یوز۔ جیتا۔ کہ مالدار چیتے
کو مانوس کرنے کے لئے پیر
چٹایا جاتا ہے۔ روبہ۔
لومڑی۔ فروماند۔ یعنی
بے دست و پا لومڑی کو
دیکھ کر خدا کی

کہ می آرد اندر بیت گو سپند
چپ و راست پونیدن آغاز کرد
کہ جو خورده بود از کف مرد و خویہ
مرادید و گفت اے خداوندی
کہ احساں کند لیت در گردش
نیارد ہی حسلہ بر سیلہاں
کہ سگ پاس دارد چوتان تو خورد
کہ مالذباں بر پیرش دوروز

بد و گفتم ایں ریمانست و بند
سبک طوق و زنجیر از و باز کرد
برہ ہچناں در پیش مسدودید
چو باز آمد از عیش و بازی بجای
نہ ایں ریمان یسر دبا منیش
ملطفے کہ دیدست سیل دمان
بداں را نوازش کن لے نیکمرد
براں مرد کندست دندان یوز

حکایت درویش بارو باہ

غایت
دہربانی
پر حیران ہو گیا
بدیں دست و پا۔ یعنی
ناکارہ ہاتھ پیر۔ سہ
شوریدہ رنگ۔ ماند
دیوانہ۔ شغال۔ گیدڑ
یقین یعنی اس یقین
نے اس پر واضح کر دیا۔
شد۔ یعنی وہ وہاں سے
چلا گیا۔ کزیں پس۔
اور دل میں یہ سوچا کہ
اس کے بعد چوٹی کی

فروماند در صنع و لطف خدای
بدیں دست و پا از کجای خورد
کہ شیرے درآمد شغالے بچنگ
بماند انچہ رو باہ از وسیر خورد
کہ روزی رساں قوت روزش بداد
شد و تکیہ بر آفرینندہ کرد
کہ روزی نخوردند سیلاں بزور
کہ بخشندہ روزی فرستد ز غیب
چو چنگش رگ استخوان ماند و پوست

یکے رو بہ دید بیدست و پای
کہ چوں زندگانی بسر میبرد
دریں بود درویش شوریدہ رنگ
شغالے نگوں بخت را شیر خورد
و گر روز باز اتفا قے فتاد
یقین مرد را دیدہ بینندہ کرد
کزیں پس بکنجے نشینم چو مور
ز ن خداں فرو برد چندے عجیب
نہ بیگانہ تیمار خوردش نہ دوست

طرح گوشہ نشین ہو جاؤں گا۔ اس لئے کہ ہاتھی بھی اپنی طاقت کے بل روزی نہیں کھاتا۔ بلکہ خدا اس کو کھلاتا ہے۔ ز ن خداں۔ یعنی
مراقبہ میں گردن جھکا کر بیٹھ گیا۔ چو چنگش۔ اس فاقہ کشی میں اس کا بدن ستار کی طرح ہو گیا۔ جس میں رگوں ہڈیوں اور کھال کے علاوہ
بچھنہ رہا۔

لہ جو صبرش۔ جب ضعف کی وجہ سے اُس کا صبر و ہوش کم ہو گئے۔ دغل۔ دغا باز۔ شل۔ اپاہج۔ سچی۔ کوشش۔ واما ندہ۔ باقیماندہ۔ چوتھراں۔ یعنی جن کو اللہ تعالیٰ نے طاقت دی ہے وہ کما کر ۷۸ کھائیں۔ دیگر ان۔ یعنی دوسرے محتاج

<p>ز دیوارِ محرابش آمد بگوشش میند از خود را چور و باہِ شل چور و بہ چہ با سنی بوا ماندہ سیر گرافتد چور و بہ سگ از مے بہ است نہ بر فضلہ دیگران گوشش کن کہ سعیت بود در تر از مے خویش محنت خورد دست رنج کساں نہ خود را بیفکن کہ دستم بگسیر کہ خلق از وجودش در آسایش است کہ دول ہمتا ند بے مغز پوست کہ نیکی رساند بخلق خداے</p>	<p>چو صبرش نما ند از مہنی و ہوش برو شیر در ندہ باش اے دغل چناں سعی کن کر تو ماند چو شیر چو شیراں کر اگر دن فر بہ است بچنگ آرو بادیراں نوشش کن بخورتا توانی باز مے خویش چو مرداں بر رنج و راحت کساں برو دست گیر اے نصیحت پذیر خدا را براں بندہ بخشایش است کرم و زرداں سر کہ مغزے درو کسے نیک بیند بہر دوسراے</p>
--	---

میں۔ فضلہ۔ بچا ہوا۔
 نہ گوش کن۔ نگاہ مت
 ڈال۔ ۷۹ کہ سعیت۔
 یعنی قیامت میں نیکیوں
 کے پلڑے میں بہتری سعی
 بھی ہوگی۔ محنت۔ بیچڑا
 دست رنج۔ مزدوری
 دست گیر۔ یعنی دوسروں
 کی دست گیری کرو۔
 اپنی نہ کراؤ۔ مغز۔ گودا۔
 دول ہمتاں۔
 کم ہمت
 لوگ۔
 دوسراے۔

حکایت عابدِ نحیل

<p>شنا ساورہ رو در اقصائے روم فرستیم قاصدِ بیدارِ مرد بتکمین و عزت نشاند و نشست و بے بیروت چو بے بر درخت و بے دیگدانش قوی سر بود ز تسبیح و تہلیل و مارا ز جوع</p>	<p>شنیدم کہ مردیست پاکیزہ بوم من و چند سالوک صحرا نور سر و چشم ہر یک بوسید و دست ز زین دیدم و زرع و شاگرد و خست بخلق و لطف گرم رو مرد بود ہمہ شب نبودش قرار و ہجوع</p>
--	---

دنیا و آخرت۔ ۸۰
 پاکیزہ بوم۔ پاک سرزمین
 اقصا۔ انتہا۔ سالوک۔
 بہت چلنے والا۔ تکمین۔
 مرتبہ۔ رز۔ انگور کا باغ۔
 شاگرد۔ نوکر۔ رخت۔
 سامان۔ بے بر۔ بے
 پھل۔ دیگدان۔ چولہا
 سر بود۔ یعنی وہ نہاں
 نواز نہ تھا۔ ہمہ شب۔

یعنی وہ تو تمام رات تسبیح و تہلیل کی وجہ سے نہ سویا۔ اور ہم بھوک کی وجہ سے نہ سوئے کیونکہ اس نے ہمیں بجز باتوں کے کچھ کھانا نہ دیا تھا۔

۴۹
 ۱۰ سالہ دو شینہ۔ شب گذشتہ۔ بذلہ۔ لطیفہ۔ ربیع۔ مکان۔ گفتا۔ یعنی اس بذلہ گو نے کہا ہمیں بوسہ نہیں بلکہ توشہ چاہیے۔
 تصحیف۔ کسی کلمہ کو کسی لفظ کے اختلاف سے بدل دینا۔ دست برکش۔ یعنی جوتیاں سیدھی نہ کر۔ بلکہ روٹی

دیدے خواہ جوتیاں
 مار۔ ایشار۔ قربانی۔
 سبق۔ سبقت۔ دل
 مردہ۔ جواہر سے کام
 نہیں لیتے۔ ۱۰ کرامت
 بزرگی۔ مقالات۔ گفتگو
 طبل تہی۔ خالی ڈھول
 قیامت۔ قیامت میں
 بہشت میں وہ جائے
 گاجو باطن درست
 کر لے دعویٰ۔

یعنی ظاہر
 بمعنی۔
 یعنی بزرگی

کا دعویٰ درست جب
 ہی ہوگا۔ جب کہ باطن
 درست ہو جائے۔
 دم بیدار۔ یعنی قول
 بلا عمل۔ ۱۰ حاتم
 قبیلہ طے کے عبداللہ
 بن سعد کا بیٹا مشہور
 سخی خیل۔ گھوڑے۔
 بادشاہ۔ صبار فائر گھوڑا۔
 سرعت۔ جلدی۔ رعد

ہماں لطیف دوشینہ آغاز کرد
 کہ باماسافر در اں ربیع بود
 کہ در ویش راتوشہ از بوسہ بہ
 مراناں دہ و کشش بر سر برین
 نہ شب زندہ داراں دل مردہ اند
 دل مردہ و چشم شب زندہ دار
 مقالات بہودہ طبل تہیست
 کہ معنی طلب کرد و دعویٰ بہشت
 دم بیدار تکیہ گاہست سست

سحر کہ میاں بست و در باز کرد
 یکے بذلہ شیرین خوش طبع بود
 مرا بوسہ گفتا بہ تصحیف دہ
 بخد مت منہ دست برکشش من
 بایشار مرداں سبق بردہ اند
 ہی دیدم از پاسبان تار
 کرامت جوامردی و ناں دہیست
 قیامت کسے باشد اندر بہشت
 بمعنی تواں کرد دعویٰ درست

حکایت حاتم طائی و صفت جوامردی

بخیل اندر شش باد پاتے چودو
 کہ برق بیشی گرفتے ہے
 تو گفتی مگر ابر نیساں گذشت
 کہ باد از پیش باز ماندے چو گرد
 سخنہائے حاتم بسطغان روم
 چو اسپش بولان و ناورد نیست
 کہ بالائے سیرش نیرد غراب
 کہ دعویٰ خجالت بود بیگناہ

شنیدم در ایام حاتم کہ بود
 صبا سر عتے رعد بانگ ادھے
 بتگ ژالہ میر بخت بر کوہ و دشت
 یکے سیل رفتار ہاموں نورد
 بگفتند مردان صاحب علوم
 کہ ہمتائے او در کرم مرد نیست
 بیاباں نوردے چو کشتی بر آب
 بدستور دانا چنیں گفت شاہ

بانگ۔ یعنی اس کی بہناہٹ گرج کی طرح تھی۔ ادھم۔ مٹکی۔ بتگ۔ دوڑ۔ نیسان۔ بہار۔ سیل۔ پہاڑ۔ ہاموں۔ بیابان۔
 بولان۔ بھاگ۔ ناورد۔ جنگ۔ دوڑ۔ غراب۔ کوا۔ دستور۔ وزیر۔ خجالت۔ شرمندگی۔

سہ نژاد۔ نسل۔ مکرمت۔ احسان شکوہ۔ شان۔ بطی۔ یعنی قبیلہ طے کی جانب۔ زمین مردہ۔ یعنی شروع برسات تھی۔ صبا کردہ یعنی پروا ہوا اس میں روئیدگی طاقت دوبارہ پیدا کر رہی تھی۔ زندہ۔ رود۔ اصفہان کا مشہور دریا ہے۔ جس

۸۰

نخواہم گرا و مکرمت کرد و داد
و گر رد کند بانگِ طبلِ تہیست
رواں کرد و مرد ہمراہ وے
صبا کردہ بارِ دگر جاں درو
بر آسود چوں تشنہ بر زندہ رو
بدامن شکر داد شاں زربخت
بگفت انچہ دانست صاحبِ خبر
ز حسرت بدنداں ہمیکند دست
چرا پیش از نیم نگفتی پیام
ز بہر شہاد و شش کردم کباب
نشايد شدن در چرا گاہ خیل
جز آئیں بر در بار گاہم نبود
کہ ہماں بخسید دل از فاقہ ریش
دگر مرکبِ نامور گو مباحث
طبیعی است اخلاقِ نیکونہ کسب
ہزار آفریں کرد بر طبع وے
ازیں نغز تر ماجراے شنو

من از حاتم آل اسپ تازی نژاد
بدانم کہ دروے شکوہ ہہیست
رسولِ خرد مند عالم بطے
زمین مردہ وابر گریاں برو
بمنزل گہ حاتم آمد فرود
سماطے بیفگند واسپے بکشت
شب آنجا بودند و روز دگر
ہمی گفت و حاتم پریشاں چوست
کہ اے بہرہ ور موبدِ نیکنام
من آں باد رفتار دلدلِ شتاب
کہ دانستم از دستِ باران و سیل
بنوعے دگر روی و راہم نبود
مروت ندیدم در آئینِ خویش
مرانام باید در اقلیمِ فاش
کساں را درم داد و تشریف واپ
خبر شد بروم از جوامِ در طے
ز حاتم بدیں نکتہ راضی مشو

کا پانی نہایت صاف ہے
سماط۔ دسترخوان۔
بدامن۔ یعنی جہانوں کے
دامن میں شکر اور مٹھی
میں روپے دیئے۔ سہ
شب آنجا۔ یعنی رات
کوٹھے۔ صاحبِ خبر
یعنی بادشاہ کا ایلچی۔
ہمی گفت۔ وہ ایلچی کہہ
رہا تھا۔ ز حسرت۔ افسوس
سے ہاتھوں

کو کاٹ
رہا تھا۔
کہ اے یعنی
حاتم کہہ رہا تھا۔ موبد
دانا۔ دلدلِ شتاب۔
وہ گھوڑا جس میں دلدل
کی سی تیزی تھی۔ دو۔
گذشتہ شب۔ نشاید
شدن۔ یعنی بارش
کی وجہ سے گھوڑوں کے
اصطبل تک نہ جاسکے
گا۔ جز آئیں۔ دروازہ پر
اس گھوڑے کے علاوہ

حکایت در آرمودن پادشاہ مین حاتم را باز آمد مردی

اور کوئی گھوڑا نہ تھا۔ آئین۔ قانون۔ اقلیم۔ ملک۔ فاش۔ ظاہر۔ دگر۔ خواہ پھر نامور سواری رہے یا نہ رہے۔ کساں را۔ یعنی ایلچی اور اس کے ساتھیوں کو۔ طبیعی۔ اخلاقِ عادات فطری ہوتے ہیں۔ جوامِ در طے۔ حاتم۔ نغز۔ عجیب۔ ماجری۔ واقعہ۔

ملکہ کہ کدھام۔ بین۔ مشہور ملک ہے۔

نظیر۔ مثال۔ سحاب۔ ابر۔ درم۔ درہم۔ کسے۔ یعنی جب کوئی اس کے

ندام کہ گفت این حکایت بمن
از نام آوراں گوئے دولت ربود
تواں گفت اورا سحاب کرم
کسے نام حاتم بردے برش
کہ چند از مقالات آں باد سنج
شنیدم کہ جسنے ملوکا نہ ساخت
در ذکر حاتم کسے باز کرد
خدم در برابر سرکینہ داشت
کہ تاہست حاتم در ایام من
بلا جوئے راہ بنی طے گرفت
جوانے برہ پیش باز آمدش
نکوروی و دانا و شیریں زباں
کرم کرد و غم خورد و پوزش نمود
نہادش سحر پوسہ بردست و پای
بگفتا نیارم شداید رقیسم
بگفت ارہنی با من اندر میاں
من دار گفت اے جو اندر گوش
دریں بوم حاتم شناسی مگر
سرش پادشاہ مین خواستست

کہ بود دست فرماند ہے در مین
کہ در گنج بخشی نظیرش نمود
کہ دستش چو باران فشانده
کہ سودا ز رفتے از و در سرش
کہ نے ملک دارد نہ فرماں نہ گنج
چو چنگ اندر راں بزم خلقے نواخت
دگر کس ثنا گفتن آغاز کرد
یکے را بخوں خوردنش برگماشت
نخواہد بہ نیکی شدن نام من
بکشتن جو اندر را لے گرفت
کز و بولے اے فراز آمدش
بر خویش برداں شبش میہماں
بداندیش را دل بہ نیکی ربود
کہ نزدیک ما چند روزے بیای
کہ در پیش دارم مجھے عظیم
چو یاران یکدل بکوشم بجاں
کہ دادم جو اندر دراپرودہ پوشش
کہ فرخندہ نامست و نیکو سیر
ندام چہ کیں در میاں خاستست

اس کے سامنے حاتم کا
ذکر کرتا تو اس کو غصہ
آجاتا۔ کہ چند۔ کب تک
مقالات۔ باتیں۔ باد
سنج۔ مفلس۔ لے فرمان
حکم۔ بزم۔ محفل۔ خلقے
نواخت۔ یعنی لوگوں کو
اپنی بخشش سے نوازا۔
آغاز۔ شروع۔ حسد۔
یعنی حسد نے اس بادشاہ
کو کینہ دہی پر
مجبور
کر دیا۔
خون خوردن
قتل کرنا۔ نخواہد یعنی
میں نیکنام نہ ہو سکوں
گا۔ بلاجوی۔ یعنی وہ
شخص جو حاتم کے قتل پر
مقرر کیا گیا۔ بنی طی۔ حاتم
کا قبیلہ۔ پے گرفت۔
سراغ لگایا۔ برہ۔
راستہ میں۔ پیش با۔
استقبال کرنے والا۔
آمدش۔ اُس مین سے

آنے والے کو۔ انس۔ محبت۔ نکوروی۔ یہ جوان کی صفت ہے جس سے حاتم مراد ہے۔ بر خویش۔ وہ جوان اُس مین کو ہماں بنا کر
لے گیا۔ پوزش۔ عذر۔ بداندیش۔ یعنی مین۔ سحر۔ صبح۔ پیای۔ ہر۔ آیدر۔ اب۔ بہم۔ مشکل کام۔ آر۔ اگر۔ گفت یعنی مین نے کہا۔ جو اندر
ملکہ یعنی مجھے۔ مگر۔ شاید۔ فرخندہ۔ مبارک۔ سیر۔ خصلت۔ کیں۔ کینہ۔

سہ چشم۔ امید۔ لطف۔ ہربانی۔ دوست۔ اسے دوست۔ برتا۔ لوجوان۔ اینک۔ ابھی۔ گزند۔ نقصان۔ جوان۔ را۔ یعنی کو۔
نہاد۔ جسم۔ برپائے جست۔ حاتم کے پیر چوہنے کے لئے بڑھا۔ کش۔ سینہ۔ ۸۲ ۱۰ گئے۔ یعنی پھول بھی پھینک کر اوروں۔ در۔

کیش مردان۔ یعنی
بہادروں کے مذہب
میں میں عورت ہوں۔
دیر گرفت۔ بغلیں ہوا۔
طریق۔ راستہ۔ ملک۔
یعنی بادشاہ اس کی پیشانی
سے فوراً سمجھ گیا۔ فترا۔
شکار دان۔ نبرد جنگ
شاطر۔ چالاک۔ تمکین
نہاد۔ یعنی آداب شاہی

بالایا۔

ازیں در
اس قسم
کی۔ ۱۰

نیوش۔ سن۔ فوق۔

زیادہ۔ دقتا۔ دوبرا۔

شنا۔ تعریف۔ آل۔ طے۔

حاتم کا قبیلہ۔ مہر۔

اشرفی۔ درم۔ درہم۔

کہ ہرست۔ یعنی اس

بادشاہ نے کہا کہ سخاوت

حاتم کے نام پر ختم ہے۔

مراور اسد یعنی اگر

لوگ اس کی سخاوت

گرم رہنمائی بدانجا کہ اوست
بخندید برنا کہ حاتم مسنم
نباید کہ چوں صبح گردد سفید
چو حاتم باز ادگی سر نہاد
بخاک اندر افتاد و برپائے جست
ببنداخت شمشیر و ترش نہاد
کہ گرم گئے برو وجودت زخم
دو چشمش ہو سید مور بر گرفت
ملک در میان دو ابروئے مرد
بگفتش بیا تا چہ داری خبر
مگر بر تو نام آورے حملہ کرد
جوان مرد شاطر زیں بوسہ داد
بدو گفت کائے شاہ باداد و ہوش
کہ دریافتم حاتم نامجوی
جو ائمرد و صاحب خرد دیدش
مرا بار لطفش دوتا کرد پشت
بگفت انچہ دید از کرہائے وے
فرستادہ را داد ہر و درم
مراور اسد گر گواہی دہند

ہمیں چشم دارم ز لطف تو دوست
سر اینک جدا کن بہ تیغ از تنم
گزندت رسد یا شوی نا امید
جوان را بر آند خروش از نہاد
گشت خاک ہو سید و گہ پای و دست
چو فرمانبرار دست برش نہاد
نہ مردم کہ در کیش مرداں زخم
وزا بخاطر یقین بر گرفت
بدانست حالے کہ کارے نکرد
چرا سر نہ بستی بفتراک بر
نیاوردی از ضعف تاب نبرد
ملک را ثنا گفت و تمکین نہاد
ازیں در سخہائے حاتم نیوش
ہنرمند و خوش منظ و خوب روی
بمردانگی فوق خود دیدش
بشمیر احسان و فضل بکشت
شہنشاہ ثنا گفت بر آل طے
کہ مہرست بر نام حاتم گرم
کہ معنی و آوازہ اش ہمہرست

کی گواہی نہ دیں تو وہ اس کا مستحق ہے۔ کہ معنی و آوازہ۔ حقیقت اور شہرت۔

۱۵ طے۔ حاتم کا قید۔ منشور۔ فرمان بٹھیر۔ ۸۳ خوشخبری دینے والا۔ نذیر۔ ڈرائیو والا۔ اسیر۔ قیدی۔ کین۔ ناپاک۔

حکایت دختر حاتم در روزگار پیغمبر علیہ الصلوٰۃ والسلام

شنیدم کہ طے در زمان رسول
فرستاد لشکر بشیر و نذیر
بفرمود کشتن بشمشیر کین
ز نے گفت من دختر حاتم
کرم کن بجائے من اے محترم
بفرمان پیغمبر پاک راے
دراں قوم باقی نہ سازند تیغ
براری بشمشیر زن گفت زن
مروت نہ بسیم رہائی ز بند
ہمگفت گریاں براخوان طے
بخشیدش آل قوم و دیگر عطا

نکردند منشور ایماں قبول
گرفتند از ایشان گروہ اسیر
کہ ناپاک بودند و ناپاک دیں
نخواہند ازین نامور حاتم
کہ مولائے من بود از اہل کرم
کشادند زنجیرش از دست پیائے
کہ راند سیلاب خوں بے دریغ
مرانیز با جملہ گردن بزن
بہ تنہا و یار ام اندر کمند
بسمیع رسول آمد آواز وے
کہ ہرگز نکرد اصل و گوہر خطا

حکایت در آزاد مردی حاتم و ذکر پادشاہ اسلام

ز بنگاہ حاتم یکے پیر مرد
ز راوی چنین یاد دارم خبر
زن از خیمہ گفت ایں چہ تدبیر بود
شنید ایں سخن نام بردار طے

طلب دہ درم سنگ فانیذ کرد
کہ پیشش فرستاد تنگ شکر
ہماں دہ درم حاجت پیر بود
بخندید و گفت اے دلارام

یعنی ان میں خدا کا خوف
نہ تھا۔ نخواہند۔ یعنی
لوگوں کو چاہتے کہ ان
نامور حاتم یعنی رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
سے میرے اوپر کرم کرنے
کی درخواست کریں طے
مولیٰ یعنی باپ۔ دریا
قوم۔ یعنی بقیہ قوم کو
قتل کرنے کا ارادہ کیا۔
شمشیر زن۔
جلاد۔
زن۔
یعنی حاتم کی
لڑکی۔ یار ام۔ میرے
رشتہ دار۔ کمند۔ قید۔
اخوان۔ برادران۔
سمیع۔ کان۔ بخشید۔
یعنی ان کو معاف کیا۔
اور عطادی۔ کہ ہرگز نہ
شریف قوم غداری نہیں
کرتی۔ بنگاہ۔ خیمہ۔ دہ
درم۔ دو تولا سات ماشہ
چاررتی۔ فانیذ۔ بوزن

جاوید۔ بتاؤ۔ راوی۔ بیان کرنے والا۔ تنگ۔ گھوڑے کی لادھی۔ نام بردار۔ نامور۔ دلارام۔ راحت دل۔ طے۔ حاتم کی بیوی کا قید۔

سہ درخور۔ مناسب۔ دوران۔ گردش۔ گیتی۔ جہان۔ مگر۔ لیکن۔ نوال۔ عطا۔ نہد۔ یعنی اُس کی سخاوت۔ سوال کرنے کی نوبت
ہی نہیں آنے دیتی ہے۔ سعی۔ کوشش۔ سہرا فرزند۔ فخر کرتی ہے۔ اقلیم۔ ملک۔ سہ چو حاتم۔ یعنی تیرے اوپر

۸۴

گرا و درخور حاجت خوش خواست
چو حاتم بازاد مردی دگر
ابو بکر سعد آنکہ دست نوال
رعیت پناہ دلت شاد باد
سہرا فرزند ایں خاک فرخندہ بود
چو حاتم کہ گرنیستے فروے
شنا ماندازاں نامور در کتاب
کہ حاتم بداں نام و آوازہ خواہ
تکلف بر مرد درویش نیست
کہ چند آنکہ جہدت بود خیر کن

جو افرنے آل حاتم کجاست
زدوران گیتی نیامد دگر
نہد ہمتش بردہاں سوال
بسعیت مسلمان آباد باد
ز عدلت براقلیم یونان و روم
نبردے کس اندر جہاں نام طے
تراہم ثنا ماند وہم ثواب
ترا سعی و جہد از برائے خداست
وصیت ہمیں یک سخن بیش نیست
ز تو خیر ماند ز سعدی سخن

ہماری سر زمین کو ایسا
ہی فخر ہے جیسا کہ بنوٹے
کو حاتم پر۔ نامور۔ یعنی
حاتم۔ ترا۔ یعنی سعد۔
کہ حاتم تجھے ثواب بھی
اس لئے ملیگا کہ تیری تہمت
کو شش خدا کے لئے ہے
اس کی صرف اپنی نام
و نمود کے لئے تھی۔ مرد
درویش۔ سعدی۔

جہد طاقت
علم
بر دہائی
سہ خرے

حکایت در علم پادشاہان

یکے را خرے در گل افتادہ بود
بیابان و باران و سرما و سہیل
ہمہ شب دریں غصہ تا با مدا
نہ دشمن برست از زبانش نہ دور
قضا شاہ کشور یکے نام جوے
شنید آں سخنہائے دور از صواب
نگہ کرد سالار اتلیم دید

ز سوداںش خوں در دل افتادہ بود
فروہشہ ظلمت بر آفاق ذیل
سقط گفت و نفرین و دشنام داد
نہ سلطان کہ آں بوم و برزان او
بہ پنجر گہ بد بچوگاں و گوے
نہ صبر شنیدن نہ روئے جواب
کہ بر پشتہ ماجرا تے شنید

در گل۔ یعنی گدھا مٹی
میں پھنس گیا تھا۔ سودا
غصہ۔ خون در دل۔
یعنی بہت مصیبت میں
تھا۔ سہیل۔ بہار۔ آفاق
آسمان کے کنارے۔ ذیل
دامن۔ بامداد۔ صبح۔
سقط۔ بہودہ باتیں۔
نہ دشمن برست۔ نہ
دشمن چھٹکارا پاسکا۔

بر بحر کا مقابل۔ قضا۔ اتفاق۔ کشور۔ ملک۔ پنجر۔ شکار۔ چوگان و گوی۔ گیند بٹا۔ دور از صواب۔ نادرست۔ نگہ کرد۔ دیکھا۔

۱۵ شرمگن۔ شرمندہ۔ چشم۔ خدام۔ سودا۔ غصہ۔ کہ نگذاشت۔ کسی کو گالیاں دینے سے نہیں چھوڑا۔ محل۔ مرتبہ۔ محل۔ کیچڑ
 سخنہائے سرد۔ نامناسب باتیں۔ چہ نیکو۔ ۸۵ قہر کے وقت ہر بھی کس قدر بھلی بات ہے۔ ۱۵ اسے پیر۔ یعنی گدھے والا۔

گفتا۔ یعنی گدھے والے
 نے کہا۔ وے۔ یعنی باد
 در خورد۔ لائق۔ بدی
 رابدی۔ بدی کا بدی
 سے بدلہ دینا تو آسان
 ہے۔ حسن الی من اسی
 بدی کرنے والے کے ساتھ
 بھلائی کرو۔ کبر۔ کبر۔
 سائل۔ مانگنے والا۔
 مرد۔ یعنی سائل۔ تفت۔
 سوزش۔

کہ سودائے ایں بر من از بہر حلست
 کہ نگذاشت کس رانہ دختر نہ زن
 خودش در بلادید و خورد و حل
 فرو خورد چشم سخنہائے سرد
 چہ نیکو بود ہر در وقت کہیں
 عجب رستی از قتل گفتا خموش
 وے انعام فرمود در خورد خویش
 اگر مردی احسن الی من آسا

ملک شرمگن در چشم بگرست
 کہ گفت شاہا بہ تیغش بزن
 نگ کرد سلطان عالی محل
 بخشید بر حال مسکین مرد
 زرش داد واسپ و قبا پوستیں
 کہ گفتش لے پیر بے عقل و ہوش
 اگر من بنا لیدم از درد خویش
 بدی رابدی سہل باشد جزا

حکایت توانگر سقلہ و درویش صاحب دل

پوشیدہ
 چشم۔
 اندھا۔ چہ۔

یعنی تجھے غصہ اور گرمی
 میں کس چیز نے مبتلا کر دیا
 ۱۵ جفلے۔ یہ گفت
 کا مقولہ ہے۔ ترک آزا
 کن۔ اس کے ستانیکا
 دھیان کر۔ افطار۔
 چونکہ اس سائل نے تمام
 دن کچھ نہ کھایا تھا بخلق
 یعنی اس سائل کو اپنے
 حسن خلق اور کلام سے

در خانہ بر روئے سائل بہ بست
 جگر گرم و آہ از تفت سینہ سرد
 بگفتا چہ در تابت آورد و چشم
 جفلے کزاں شخصش آمد بروئے
 ایک امشب بنزد من افطار کن
 بمنزل در آوردش و خواں کشید
 بگفت ایردت روشنائی دہا و
 سحر دیدہ بر کرد و دنیا بدید
 کہ بے دیدہ دیدہ بر کرد و دوش

شنیدم کہ مغرورے از کبر مست
 بکنجے فروماندہ بنشست مرد
 شنیدش کہ مرد پوشیدہ چشم
 فرو گفت و بگرست بر خاک کوئے
 بگفت اے فلاں ترک آزار کن
 بخلق و فریش گریباں کشید
 بر آسود درویش روشن نہاد
 شب از زنگش قطرہ چند چکید
 حکایت بشہر اندر افتاد و جوش

گھر چلنے پر مجبور کر دیا۔ خواں کشید۔ ستر خوان بچھایا۔ روشن نہاد۔ روشن ضمیر۔ روشنائی۔ یعنی آنکھوں کی بینائی۔ زنگش۔ اس
 نابینا کی آنکھ۔ بر روشن۔ کہ بے دیدہ۔ شب گذشتہ اندھا بینا ہو گیا۔

لے برگشت۔ واپس ہوا۔ کہ چون۔ یعنی تیرا اندھا پن کیسے جاتا رہا۔

۸۶

کہ برگشت۔ کس نے روشن کر دیا۔ شمع گیتی

فروز۔ یعنی آنکھیں۔

چند۔ یعنی دولت دنیا

ہمای۔ یعنی درویش۔

فراز۔ بند۔ لے خاک

مرداں۔ یعنی بزرگوں

کے مزار۔ پوشیدہ چشم

دل۔ دل کا اندھا۔

ہمانا۔ یقیناً۔ توتیا۔

یعنی خاک مزار۔ حسرت

افسوس۔ شہباز۔ سفید

باز۔ یا زباز

صید۔

شکار۔

دام۔ جال۔

جرہ۔ شہباز۔ آرز۔

حرص۔ لے اہل دل۔

عارف کامل خورش۔

خوراک۔ درلج۔ تیر۔

کبک۔ چکور۔ حمام۔

کبوتر۔ ہمای۔ فرضی

جانور ہے جس کے بالے

میں مشہور ہے کہ جس کے

سر پر سے گزر جائے وہ

بادشاہ ہو جاتا ہے۔

نیاز۔ عاجزی۔ صید۔ یعنی درویش کامل۔ چوبہ۔ تیر۔ ہدف۔ نشانہ۔ راحلہ۔ منزل۔

شنید این سخن خواجہ سنگدل
بگفتا حکایت کن اے نیکبخت
کہ برگردت این شمع گیتی فروز
تو کو تہ نظر بودی و سست را
بروئے من این در کسے کرد باز
اگر بوسہ بر خاک عمر داں زنی
کسانیکہ پوشیدہ چشم دل اند
چو برگشتہ دولت ملالت شنید
کہ شہباز من صید دام تو شد
کسے چوں بدست آورد جرہ باز

کہ برگشت درویش از و تنگدل
کہ چوں سہل شد بر تو اینکار سخت
بگفت اے ستمگارہ آشفتمہ روز
کہ مشغول گشتی بچند از ہماے
کہ کردی تو بر روئے او در فراز
بمردی کہ پیش آیدت روشنی
ہمانا کزین توتیا غافلند
سر انگشت حسرت بدنداں گزید
مرا بود دولت بنام تو شد
فرو بردہ چوں موش دنداں باز

گفتار اندر دل داری خلق تا بر سند باہل دے

الا اگر طلبگار اہل دلی
خورش وہ بدرج و کبک و حمام
چو ہر گوشہ تیر نیاز افگنی
درے ہم بر آید ز چندین صدق

ز خدمت مکن یکرماں غافل
کہ یکروزت افتد ہماے بدام
امید است ناگہ کہ صیدے کنی
ز صد چوبہ آید یکے بر ہدف

حکایت دریں معنی

یکے را پس گرم شد از راحلہ
شبانگہ بگردید در قافلہ

لے روشنائی۔ یعنی نور نظر رکھا۔ کارواں۔ قافلہ۔ سارواں۔ سارا ونٹ بان بمعنی محافظ۔ کو واو سے بدل لیا گیا ہے۔

دوست۔ یعنی رطکا۔ ہر آنکس۔ یعنی ہر سامنے ۸۷ آنے والے پر میں نے رطکے کا گمان کیا۔ مشائخ۔ بزرگ لوگ۔ مردے۔ یعنی

خدا رسیدہ۔ بارہا۔

یعنی محتسب۔ لے مندرجہ

پڑاؤ۔ سنگ لہخ۔

پتھر لی جگہ۔ لایح بمعنی

مقام لیکن اس کا انتہا

استعمال نہیں ہے۔

گوش دار۔ دیکھ بھال

کر۔ بدر۔ باہر۔ در آجا۔

یعنی بروں میں بھلے ایسے

ہی چھپے ہوئے ہیں جیسے

کہ پتھروں میں

لعل۔

سرخ خوش۔

محبت۔

دشمن۔ یعنی رقیب۔

لے بدر۔ یعنی دوست

کی خاطر رقیب کی تکالیف

کو اسی طرح برداشت

کرنا پڑتا ہے جیسے کہ جامہ

گل خار کے ہاتھوں چاک

ہوتا ہے۔ کہ خون۔ بلکہ

رقیب کی تکالیفوں سے

اگرچہ دل انار کے دانوں

کی مانند خون ہو رہا ہو

بتاریکی آں روشنائی بتافت
شنیدم کہ میگفت با سارواں
ہر آنکس کہ پیش آدم گفتم دوست
کہ باشد کہ وقتے بمردے رسند
خورد از برائے گلے خار ہا

زہر خیمہ پر سید و ہر سوشتافت
چو آمد بر مردم کارواں
ندانی کہ چوں راہ بردم بدوست
مشائخ بجاں طالب ہر کسند
برند از برائے دلے بار ہا

حکایت ہمدیں معنی

شبے لعل افتاد در سنگ لایح
چہ دانی کہ گوہر کد امست و سنگ
کہ لعل از میانش نباشد بدر
ہماں جائے تاریک و لعل اندو سنگ
کہ افقی بسر وقت صاحب دلے
نہ بینی کہ چوں بار دشمن کشت
کہ خوں در دل افتادہ خند و چو نار
مراعات صد کن برائے یکے
حقیر و فقیر اندر نظر
کہ ایشاں پسندیدہ حق بسند
چہ دانی کہ صاحب لایت خود است
کہ در ہاست بر روتے ایشاں فرا

رتاج ملک زادہ در مشائخ
پدر گفتش اندر شب تیرہ رنگ
ہمہ سنگہا گوشش دار لے سپر
در او باسش پاکان شوریدہ رنگ
بعزت بخش بار ہر جالے
کے را کہ بادوستی سر خوشست
بدر و چو گل جامہ از دست خار
غم جملہ خورد در ہوائے یکے
گرت خاکپایان شوریدہ سر
توہر گزمیں شان بخشم پسند
کے را کہ نزدیک ظنت بدوست
در معرفت بر کسان نیست باز

لیکن انار کی طرح ہنسنا پڑتا ہے۔ ہوا۔ دوستی۔ خاکپایان۔ فروتنی کرنے والے فقرا۔ توہر گزمیں۔ یعنی تیرے نگاہ میں اگر وہ پسندیدہ نہیں ہیں تو تیری پسندیدگی کی ان کو ضرورت نہیں ہے۔ نظر خداوندی میں ان کی پسندیدگی ان کے لئے کافی ہے۔ در۔ دروازہ۔ معرفت۔ یعنی خدا کی پہچان۔ فرا۔ بند۔

لہ جلد۔ یعنی بہشتی جوڑا۔ نواد بیٹا۔ پوتا۔ نوآخانہ۔ وہ مقام جہاں شہزادگان کو بند رکھا جاتا ہے۔ دست۔ یعنی اگر کچھ عقل ہے تو شہزادگان کی قید خانہ میں دست بوسی کر لے۔ اس لئے کہ کل کو وہی تخت نشین ہوں گے۔ نواسے مراد اولیاء اور

۸۸

کہ آئندہ درجہ دامن کشاں
بلک را نوادر نوآخانہ دست
بلندیت بخشد چو گرد و بلند
کہ در نو بہارت نماید طریف

بسا تلخ عیشاں تلخی چشاں
بوسی گرت عقل و تدبیر بہست
کہ روزے فرج یابد از شہر بند
مسوزاں درخت گل اندر خریف

نوآخانہ سے دنیا مراد ہے
فرج۔ کشادگی۔ خریف۔
یعنی خزاں کا موسم۔
طریف۔ تروتازہ ہے
نہرہ۔ قدرت۔ نداد۔
غریبوں کو بھی نہ دیتا
تھا۔ فردا۔ قیامت۔
بند۔ قید۔ تیم۔ کینہ۔
کین چھینے کی جگہ بر باد
داد۔ اڑا دیا۔ سنگے۔

سونے کی جگہ
پتھر دیا ہے
۱۰
کم زن۔

یعنی کم از زن عورت
سے بھی ناقص العقل۔
میزر۔ تہ بند۔ گرو۔
گروی۔ چنگ۔ چنگل۔
ناتے۔ گلا چنگی۔ ستار
بجھنے والا۔ نائی۔ باشر
بجائیوالا۔ زہر۔ یعنی
رکھنے کے لئے تو پتھر اور
سونائیاں ہیں۔۔۔
زرا ز سنگ۔ یعنی سونا

حکایت پذیریل و فرزند لاابالی

زرش بود دیار لے خوردن نداشت
نداوے کہ فردا بکار آیدش
زروسیم در بند مرد و نسیم
کہ ممسک کجا کرد زرد ز زمیں،
شنیدم کہ سنگے در انجا نہاد
بیک دستش آمد بدگیر خورد
کلا، شش بازار و میز گرد
پسر چنگی و نائی آورد پیش،
پسر باندادال بخندید و گفت،
زہر نہادن چہ سنگ و چہ زر
کہ بخشند و پوشند و آساں خوردند
ہنوز اے برادر بسنگ اندرست
گرت مرگ خواهند از ایشان منال

یکے زہرہ خرچ کردن نداشت
نخوردے کہ خاطر بیا سایدش
شب و روز در بند زرو بود و نسیم
بدانست روزے پسر در کمیں
ز خاکش بر آورد و بر باد داد
جو ائمہ در از ربقائے نکرد
گزین کم ز نے بود ناباک رو
نہادہ پدر چنگ در ناتے خویش
پدر زار و گریاں ہمہ شب نخت
زرا زہر خوردن بود اے پدر
زرا ز سنگ خارابروں آوردند
زرا اندر کف مرد دنیا پرست
چو در زندگانی بدی با عیال

کان سے نکلتا ہے۔ دنیا پرست۔ بخیل۔ بسنگ۔ یعنی کان میں ہے۔ بدی۔ تو برا ہے۔ عیال۔ بال بچے۔ منال۔ شکایت نہ کر۔

۱۰ چٹا رو۔ بوزن شفا لو جانوروں کو ڈرنے کے لئے کھیتوں پر جو کوئی چیز کھڑی کر دی جاتی ہے۔ کہ ازبام۔ یعنی جب تو مر جائے گا۔ طلسم۔ خزانہ کی حفاظت کے لئے خزانہ پر کچھ جادو کی چیز بنادی جاتی تھی۔ بشکنند۔ قضا و قدر کنند۔ یعنی بخیل کے ورثہ۔ کرم گود۔ قبر کے کپڑے۔ مثال۔ کہاؤ۔ ۱۱ دریغ۔ افسوس۔ ۱۲ کزیں۔ یعنی سعدی کی نصیحتیں۔ دانگ۔ درم کا چھٹا حصہ۔ ناگہش۔ یعنی اس نوجوان کو

۸۹

چو چٹا رو آنکہ خورند از تو سیر
بخیل تو نگر بدینار و سیم
ازاں سالہامی بماند زرش
بسنگ اجل ناگہش بشکنند
پس از بردن و گرد کردن چومور
سخنہائے سعدی مثالست ویند
در لغت ازیں روئے بر تافتن

کہ ازبام پنجہ گرفتاری بنیر
طلسمیت بالائے گنج مقیم
کہ لرزد طلسم چنیں بر سرش
باسودگی گنج قسمت کنند
بخور پیش ازاں کت خورد کرم گور
بکار آیدت گر شوی کار بند
کزیں روئے دولت تو اں یافتن

حکایت احسان اندک و ثمرۃ آل بے نہایت

جوانے بدانگے کرم کردہ بود
بحرے گرفت آسماں ناگہش
تماشا کناں بر درو کوے و بام
چو دید اندر آشوب درویش پر
دلش بر جوان مرد مسکین بخت
بر آورد زاری کہ سلطان برود
بہم برہے سود دست دریغ
بفریاد از ایشان برآمد خروش
پیادہ بسر تادر بارگاہ
جواں از میاں رفت و بردن پیر

تمنائے پیرے بر آوردہ بود
فرستاد سلطان بکشتن گہش
تنگاپوتے ترکان و جوش عوام
جواں را بدست خلاق اسیر
کہ بارے دل آوردہ بود بدست
جہاں ماند و خوئے پسندیدہ برد
شنیدند ترکان آہختہ تیغ
تباہی زنایں بر سر و دوش
دویدند و بر تخت دیدند شاہ
بگردن بر تخت سلطان اسیر

اس بوڑھے کو گردن سے پکڑ کر لے گئے۔

سہ مرگِ منت۔ میرے مرنے کی تمنا تو نے کیوں کی۔ بد مردم۔ نیک بادشاہ کے مرنے کی تمنا کرنا عیا کی بدخواہی ہے۔ کہ آئے۔ یعنی تمام جہان تیرے حکم کا مطیع ہے شگفت۔ تعجب۔ سہ چار سوئے قصاص۔ وہ چوراہا جس پر کھڑا کر کے مجرم سے بدلہ لیا جائے

۹۰

کہ مرگِ منت خواستن بر چہ بود
بد مردم آخر چرا خواستی
کہ اے حلقہ در گوس شکست جہاں
مردی و بیچارہ جاں بسرد
کہ چیزش بخشید و چیزے نگفت
ہمی رفت و بیچارہ ہر سود و اں
چہ کردی کہ آید بجانت خلاص
بجانے و دانگے رہیدم ز بند
کہ روز فروماندگی بردہد
عصائے ندیدی کہ عوجے بکشت
کہ بخشایش و خیر دفع بلاست
کہ بویگر سعادت کشور کشائے
جہانے کہ شادی بروئے تو باد
گلے در چمن جور خارے نبرد
پیمبر صفت رحمتہ العالمیں
شب قدر را می ندانند ہم

بہوش پیر سید و ہیبت نمود
چونیکست خوتے من و راستی
بر آورد پیر دلاور زباں
بقول دروغیکہ سلطان بمرود
بلک زیں حکایت چناں بر شگفت
وزیں جانب افتان و خیزان جہاں
یکے گفتش از چار سوئے قصاص
بکوشش فرو گفت کلمے ہوشمند
یکے تخم در خاک ازاں می نہد
جوعے باز دارد بلائے درشت
حدیث درست آخر از مصطفیٰ ست
عدورانہ بینی دریں بقعہ یائے
بگیر اے جہانے بروئے تو شاد
کس از کس بدور تو بارے نبرد
توئی سایہ لطف حق بر زمین
ترا قدر اگر کس نہ داند چہ غم

بجائے۔ ایک جان یعنی
بورھے کی وجہ سے۔ بردہد
پھل سے۔ عصا یعنی عصا
موسیٰ۔ عوج۔ ابن عنق
مشہور ہے کہ تین ہزار
پانچ سو سال کی عمر کا ایک
کافر تھا اور اس قدر لانا
تھا کہ طوفانِ نوح کا پانی
اس کی کمر تک رہا تھا۔
سمندر سے مچھلی پکڑ کر
سوچ سے

بھونکر
کھالیا
کوتا تھا حضرت

موسیٰ نے اپنی لاشی سے
اُس کو مار ڈالا تھا۔ سہ
دفع بلا۔ حدیث ہے۔
الصدقة تروى البلاء۔
خیرات مصیبت کو مالتی
ہے۔ بقعہ۔ سر زمین۔
بگیر۔ تو آخرت کو حاصل
کر لے۔ جس سے تجھے خوشی
میں آئے گی۔ رحمتہ العالمین
تو جہاں کے لئے ابر رحمت

حکایت در معنی ثمرہ نیکو کاری

کسے دید صحرائے محشر بخواب
مس تفتہ روئے زمین ز آفتاب

ہے۔ شب قدر۔ جو رمضان کے اخیر ہفتے میں ہوتی ہے۔ مس تفتہ۔ گرم تابنا۔

ہمی ہر فلک شد ز مردم خروش
یکے شخص ازین جملہ در سایہ
پرسید کلمے مجلس آرائے مرد
رزے داشتہ بر در خانہ گفت
دریں وقت نو میدی آمد در است
کہ یارب بریں بندہ بخشایش
چہ گفتم چو حل کردم این راز را
کہ آفاق در سایہ ہمتش
درختیست مرد کرم بار دار
حطب را اگر تیشہ بر پے زنند
بسے پائدار اے درخت ہنر

دماغ از تپش می بر آند بخوش
بگردن بر از خلد سپر ایہ
کہ بود اندرین مجلس پایم
بسایہ درش نیگم دے بجفت
گناہم زد ادا دار داور بخواست
کز و دیدہ ام وقتے آسایش
بشارت خداوند شیراز را
مقیم اندو بر سفرۂ نعمتش
وزو بگذری ہسینم کو ہزار
درخت برومند را کے زنند
کہ ہم میوہ داری وہم سایہ ور

گفتار اندر ہیبت ملوک و سیاست ملک

بگفتم در باب احسان بسے
بخور مردم آزار را خون و مال
کسے را کہ با خواجہ تست جنگ
بر انداز بخنیک خار آورد
کسے را بدہ پایہ مہتراں
مہنشیای بر ہر کجا ظالمیست

ولیکن نشر طست باہر کسے
کہ از مرغ بد کندہ بہ پرو بال
بدستش چرا میدہی چوب و سنگ
درختے بہر ور کہ بار آورد
کہ بر کہتراں سر ندارد گراں
کہ رحمت بر وجور بر عالمیست

کہ رحمت یعنی ظالم پر رحم کھانا مخلوق پر ظلم کرنا ہے۔

لہ جملہ۔ سب۔ پیرایہ۔ لباس۔ پائے۔ مددگار۔ رز۔ انگور کی ہیل۔

دادار۔ منصف۔ داد۔
خدا۔ لہ این راز۔
یعنی ایک ضرورت مند کو
سایہ کا آرام پہنچانے سے
قیامت میں سایہ حاصل
ہو گیا۔ بشارت۔ خوشخبری
یہ گفتم کا مقولہ ہے۔ سفرہ۔
دستر خوان۔ مرد کرم۔
سختی۔ ہیزم۔ سوختنی لکڑی
حطب۔ ایندھن۔ تیشہ۔
کھارٹا۔ درخت
ہنر۔ یعنی
سعد
ابن ابوبکر

سایہ ور۔ سایہ دار۔
لہ ولیکن۔ یعنی ہر
آدمی کے ساتھ احسان
کرنا مناسب نہیں ہوتا
کہ از مرغ بد۔ یعنی موزی
پرند کے پر و چناہی مناسب
ہے۔ کسے را۔ یعنی ظالم خدا
کا دشمن ہے۔ اس کی
مدد نہ کرو۔ سر ندارد
گراں۔ بکسر نہیں کرتا۔

سہ جہاںسوز یعنی ظالم کا چراغ گل کر دو۔ دارغ یعنی رنج۔ میزنی۔ چور پر رحم کرنا۔ خود چوری کرنے کے مرادف ہے۔ ستم برستم پیشہ۔
ظالم پر ظلم کرنا غم خانہ۔ گھر والوں کو بھڑکا دیتی تھی تو اس کو رنج ہوتا۔

۹۲

یکے بہ در آتش کہ خلقے بد ارغ
ببازوئے خود کارواں میزنی
ستم برستم پیشہ عدست و داد

جہاںسوز را کشتہ بہتر چراغ
ہر آنکہ کہ بر عوز در حمت کنی،
جفا پیشگان را بدہ سر بباد

چھتہ۔ مکن۔ یعنی ان کا
چھتہ نہ اکھاڑ۔ لہ بشد۔
گیا۔ نیش۔ ڈنک۔ بطور
غصہ۔ مکن۔ یعنی شوہر اس
کو کہتا تھا کہ اب آہ وزاری
کر کے لوگوں کو نہ ستا۔
بدآن را۔ یعنی بدوں کے
ساتھ بردباری اُن کی
بدی میں اضافہ کر دیتی ہے۔
چو اندر یعنی مودی کو

ایذا رسانی

سے پہلے
مار ڈالو
سگ یعنی

کتے کو زیادہ سے زیادہ
ہڈی ڈالی جاسکتی ہے۔
اُس کے لئے دسترخوان
بچھنا مناسب نہیں ہے
چونکہ یعنی گانوں کے
بوٹھنے کیا اچھی بات
کبھی۔ لاتیں مارنیوالا
گدھا۔ بوجھ سے لدا رہنا
بہتر ہے لات تو مار نہ سکیگا
عس یعنی اگر پاس

گفتار در معنی احساں با کسے کہ سزاوار نباشد

کہ زنبور در سقف اولانہ کرد
کہ مسکیں پریشاں شوند از وطن
گرفتند بکرو ز زن را بہ نیش
براں بخیر دزن بسے طیرہ کرد
ہمی کرد فریاد و میگفت شوی،
تو گفتی کہ زنبور مسکیں مکش
بداں را تحمل بدافروں کند
بشمیر تیزش بیازار خلق
بفرمای تا استخوانش دہند
ستور لکد زن گرانبار بہ
نیارد بشب خفتن از دزد کس
بقیمت تراز نیشکر صد ہزار
یکے مال خواہد یکے گوشمال
چو فر بہ کنی گرگ یوسف درد

شنیدم کہ مردے غم خانہ خورد
زنش گفت ازیناں چہ خواہی مکن
بشد مرد ناداں بر کار خویش
بیامد ز دکان سوئے خانہ مرد
زن بخیر دبرد و بام و کوی
مکن روے بر مردم اے زن ترش
کسے با بداں نیکیوں چوں کند
چو اندر سرے بینی آزار خلق
سگ آخر کہ باشد کہ خوانش نہند
چونیکوز دست این مثل پیروہ
اگر نیکمردی نماید عس
نئے نیزہ در حلقہ کارزار
نہ ہر کس سزاوار باشد بمال
چو گر بہ نوازی کبوتر برد

چشم پوشی شروع کر دے تو پھر چوہوں کے ڈبے کوئی بھی نہ سو پائے گا۔ نیزہ۔ نیزے کا بانس سے تیار کیا۔ گوشمال۔ سزا۔ یوسف۔
چونکہ یوسف علیہ السلام کے قصہ میں بھیڑنے کا ذکر آتا ہے اس لئے شعر میں ایک لطف پیدا ہو گیا۔

توسن۔ منہ زور گھوڑا۔

باز۔ یعنی اس کی سرکشی

کو روکا جاسکے۔ آب۔

کاست۔ جب پانی امار

پر ہو۔ لہ دل برکن۔

امید نہ رکھو۔ بد گھر۔

بد ذات۔ چہ۔ کنواں۔

در شیشہ۔ مشہور ہے کہ

دیو کو شیشی میں بند

کر دیا جاتا ہے۔ مگو۔

ورنہ لکڑی

کی تلاش

میں سنا

نکل جاتے

گا۔ قلم۔ بحر۔ قلم۔

یعنی تلواریں اس کا ہاتھ

قلم کر دو۔ لہ مدبر۔

یعنی وزیر۔ آتش۔

یعنی دوزخ۔ مدبر۔ بد

اقبال۔ سعید۔ نیک

بخت۔ کہ توفیر۔ یعنی تدبیر

ملک کی افزونی کا سبب

خوشا۔ خد کے دیوانوں

کا وقت اچھا گزرتا ہے۔

بنائے کہ محکم ندارد اس اس

گفتار اندر پیش بینی و عاقبت اندیشی

چہ خوش گفت بہرام صحرائشیں
دگر اسے از گلہ باید گرفت
سر چشمہ شاید گرفتن بمیل
بند لے سپرد جلہ گر آب کاست
چو گرگ خبیث آمد اندر کند
از ابلیس ہرگز نیاید سجود
بد اندیش راجاے و فرصت مدہ
مگو شاید این مار کشتن بچوب
قلم زن کہ بد کرد بازیر دست
مدبر کہ قانون بدی نہسد
مگو ملک را این مدبر بست
سعید آورد قول سعدی بجائے

چو بکراں توسن زدش بر زمین
کہ گر سر کشد باز شاید گرفت
چو پر شد شاید گذشتن بہ پیل
کہ سودے ندارد چو سیلاب خا
بکش ورنہ دل بر کن از کوسفند
نہ از بد گہر نیکوئی در وجود
عدو در چہ و دیو در شیشہ بہ
چو سر زیر سنگ تو دار دیکوب
قلم بہتر اورا بشمشیر دست
ترا میبرد تا آتش دہد
مدبر مخوانش کہ مدبر کست
کہ توفیر ملک است و تدبیر رائے

باب سوم در عشق

خوشا وقت شوریدگان غمش
گدایانے از پادشاہی نفور

اگر ریش بیند و گرم ہمیش
بامیدش اندر گدائی صبور

خواہ انھیں وصال میسر ہو یا فراق۔ نفور۔ متفرق۔ صبور۔ صابر۔

لہ دما دم۔ پے در پے۔ آلم۔ رنج۔ دم در کشند۔ یعنی شکوہ نہیں کرتے ہیں۔ بلائے خمار۔ شراب کے بعد خمار کی کیفیت اس ہی ہے کہ ہر لڑکا لہو س بادہ نوشی نہ شروع کر دے۔ سلحدار۔ ہتھیار بند۔ ۹۴ خلاص چھکارا۔ کند۔ قید۔ عزت۔ گوشہ نشینی ہے۔ خدا۔ منازل۔ اگرچہ نشانات قدم کا پتہ نہیں چلتا لیکن منزل رسیدہ ہیں۔ ۵۲۔ سبکتر۔ مست اونٹ آسانی سے بوجھ لیجاتا ہے کہ چوں جس طرح آب حیات تاریکی میں ہے اس تک رستہ ملنا دشوار ہے اسی طرح با خدا بزرگو کا پتہ چلنا مشکل۔ ۵۳۔ کرم پیلہ۔ ریشم کا کپڑا۔ دلا رام۔ یعنی محبوب سے وصال کے ہوتے ہوئے بھی ان کی طلب ختم نہیں ہوتی۔ مستقی۔ جسے استسقا کی بیماری ہوتی ہے وہ لب جو بھی پیسا رہتا ہے اس کا پیٹ نہیں بھرتا۔ ۵۴۔ ترا عشق۔ یعنی تیرا عشق مجازی سکون قلب کو ختم کر دیتا ہے۔ خد۔ رخسارہ۔ خال۔ تل۔ خیال۔ یعنی معشوق کا تصور۔ باوجودش۔ یعنی محبوب کے وجود کے سامنے۔ شاہد معشوق۔ برت۔ تیرے نزدیک۔ دگر باکست۔ کسی دوسرے سے محبت نہیں رہتی۔ منزل۔ مکان۔ چشم برہم نہی۔ تو سو جائے۔

دما دم شراب الم در کشند
بلائے خمار است در عیش مل
نہ تلخت صبر کیہ بر یاد اوست
اسیرش نخواہد رہائی ز بند
سلاطین عزلت گدایان ہے
ملا مت کشانند مستان یار
بسر وقت شاں خلق کے رہ بر بند
چو بیت المقدس دروں پر زتاب
چو پروانہ آتش بخود در زنند
دلارام در بر دلارام جوئے
نگویم کہ بر آب قادر نسیند

وگر تلخ بینند دم در کشند
سلحدار خارا است با شاخ گل
کہ تلخی شکر باشد از دست دوست
شکارش نخواہد خلاص از کند
منازل شناسان کم کردہ پے
سبکتر برداشتہ مست بار
کہ چوں آب حیواں بظلمت درآ
رہا کردہ دیوار بیروں خراب
نہ چوں کرم پیلہ بخود در تنند
لب از تشنگی خشک بر طرف جوئے
کہ بر ساحل نیل مستقی اند

۵۴۔ کرم پیلہ۔ ریشم کا کپڑا۔ دلا رام۔ یعنی محبوب سے وصال کے ہوتے ہوئے بھی ان کی طلب ختم نہیں ہوتی۔ مستقی۔ جسے استسقا کی بیماری ہوتی ہے وہ لب جو بھی پیسا رہتا ہے اس کا پیٹ نہیں بھرتا۔ ۵۴۔ ترا عشق۔ یعنی تیرا عشق مجازی سکون قلب کو ختم کر دیتا ہے۔ خد۔ رخسارہ۔ خال۔ تل۔ خیال۔ یعنی معشوق کا تصور۔ باوجودش۔ یعنی محبوب کے وجود کے سامنے۔ شاہد معشوق۔ برت۔ تیرے نزدیک۔ دگر باکست۔ کسی دوسرے سے محبت نہیں رہتی۔ منزل۔ مکان۔ چشم برہم نہی۔ تو سو جائے۔

گفتار اندر ثبوت عشق حقیقی بدیل مجازی

ترا عشق ہمچوں خودی ز آب و گل
بر بیدار لیش فتنہ بر خد و خال
بصدقش چناں سر نہی بر قدم
چو در چشم شاہد نیاید ز برت
دگر باکست بر نیاید نفس
تو کوئی بجشم اندرش منتر لست

رباید ہی صبر و آرام دل
بجواب اندرش پائے بند خیال
کہ بینی جہاں با وجودش عدم
ز رو خاک یکساں نماید برت
کہ با او نمائد دگر جائے کس
دگر چشم برہم نہی درد لست

ترا عشق ہمچوں خودی ز آب و گل
بر بیدار لیش فتنہ بر خد و خال
بصدقش چناں سر نہی بر قدم
چو در چشم شاہد نیاید ز برت
دگر باکست بر نیاید نفس
تو کوئی بجشم اندرش منتر لست

ختم کر دیتا ہے۔ خد۔ رخسارہ۔ خال۔ تل۔ خیال۔ یعنی معشوق کا تصور۔ باوجودش۔ یعنی محبوب کے وجود کے سامنے۔ شاہد معشوق۔ برت۔ تیرے نزدیک۔ دگر باکست۔ کسی دوسرے سے محبت نہیں رہتی۔ منزل۔ مکان۔ چشم برہم نہی۔ تو سو جائے۔

ماہ شکیبا۔ صابر۔ بکف برہنہ تھان تھیلی پر رکھ لیتا ہے۔ سر نہی تو سر جھکا دیتا ہے۔ ہوا خواہش نفسانی۔ عجب داری۔ پھر کیا تعجب ہے غرق۔ ڈوبا ہوا۔ زجاں

۹۵

نہ اندیشہ از کس کہ رسوا شوی
گرت جاں بخواد بکف برہنہ
چو عشقے کہ بنیاد او برہواست
عجب داری از سالکان طریق
بسودائے جاناں زجاں مشتغل
بیاد حق از خلق بگریختہ
نشايد بدارود و اگر دشاں
الست از ازل همچنان شاں بگوش
گروہے عملدار عزت نشیں،
بیک نعرہ کوہے زجاں برکنند
چو باد اندہنہان و چالاک پوئے
سحر با بکریں چند آنکہ آب
فرس کشتہ از بس کہ شب راندہ اند
شب و روز در بحر سودا و سوز
چنان فتنہ بر حسن صورت نگار
ندادند صاحب دلاں دل بہوست
مے صرف و حدت کسے نوش کرد

نہ قوت کہ یکدم شکیبا شوی
ورت تیغ بر سر ہند سر نہی
چنین فتنہ انگیز و فرماں رواست
کہ باشند در بحر معنی غرق
بذکر حبیب از جہاں مشتغل
چنان مست ساقی کہ مے رنجیت
کہ کس مطلع نیست بر در دشاں
بفریاد قالوا بلی در خروش
قدم ہائے خاکی دم آتشیں
بیک نالہ ملکہ بہم برکنند
چو مشک اند خاموش و تسبیح گوئے
فروشید از دیدہ شاں کل خواب
سحر کہ خروش شاں کہ داماندہ اند
ندانند از آشفتگی شب و روز
کہ با حسن صورت ندارند کار
و گرا بے داد بے مغزو گوشت
کہ دنیا و عقبی فراموش کرد

حکایت گدازادہ باپا و شاہزادہ

کے ایسے عاشق ہیں کہ
مے سے بھی بے نیاز ہیں۔
مطلع۔ باخبر۔ آست۔
یعنی وہ عہد جو اللہ نے
اپنے بندوں سے ازل
میں است برکم کہہ کر
دیا تھا۔ قالوا بلی۔ انھوں
نے کہا بیشک تو ہمارا راجہ
عملدار۔ وہ غوث اور
قطب جن کے کائنات کا
انتظام سپرد
ہے۔
بیک نعرہ۔
یعنی اگر یہ غوث
و قطب ایک ستانہ
نعرہ لگادیں تو پہاڑ
ہلجائیں۔ چو باد۔ یہ تو
ہوا کی مانند ہیں۔ جو ٹکاپو
سے چھپی ہوتی ہے۔ لیکن
کس قدر تیز رفتار ہے۔
کحل۔ سرمہ۔
فرس۔ یعنی قالب بشری۔
داماندہ۔ عاجز۔ سیرنی
کبھی ختم نہیں ہوتی ہے۔

بحر۔ سمندر۔ آشفتگی۔ دیوانگی۔ صورت نگار خدا۔ ندارند کار۔ انھیں خبر دیوں سے کوئی علاقہ نہیں۔ پوست۔ یعنی حسن ظاہری۔
بلکہ۔ بیوقوف۔ گو۔ گاؤ کا مختصر ہے۔ عقبی۔ آخرت۔

۱۵ نظر داشت۔ عاشق تھا۔ سودائے خام۔ خام خیالی۔ دندان بکام فرو بردن۔ کامیاب ہو جانا۔ میدان۔ یعنی شہزادہ کے کھیل کود کا۔ میل۔ وہ نشان جو چوگان کے میدان میں پلے کی جگہ قائم کر دیا جاتا ہے۔ پیل۔ چمڑے کا توشہ دان یا شطرنج

کا پہلے جو اس پ کے پہلوں
رہتا ہے۔ از گریہ۔ یعنی
زبان سے تو اس نے۔۔
عشق کا اظہار نہ کیا لیکن
آنسو افشاں راز کا
سبب بنے۔ گفتندش
نگہبانوں نے فقیر زادے
کہا پھر ادھر نہ آنا۔ ۱۵
دے۔ تھوڑی دیر خیمہ
زد۔ مقیم ہو گیا۔ ایدر۔
اس جگہ۔

شکیبائی
صبر۔
مگس وار۔

اس کی حالت شکر کی
کٹھی کی سی تھی۔ شوخ۔
بے شرم۔ بگفت۔
یعنی جبکہ محافظ اس کی
مرضی سے مجھے مارتے
ہیں تو گویا وہ خود مارتا
ہے۔ گراؤ۔ خواہ وہ
دوستی کرے یا دشمنی میں
تو اس کی دوستی کا مدی
ہوں ۱۵ کہ با او جبکہ

شنیدم کہ وقتے گدا زادہ
ہمیرفت وی بخت سودائے خام
زمیدانش خالی نبودے چو میل
دلش خوں شد و راز در دل بماند
رقیبان خبر یافتندش ز درد
دے رفت و یاد اندش روئے دوست
غلای شکستش سر و دست و پا
و گرفت و صبر و قرارش نبود
مگس وارش از پیشش شکر بجور
کے گفتش اے شوخ دیوانہ رنگ
بگفت این جفا بر من از دست او
من اینک دم دوستی میزنم
ز من صبر بے او توقع مدار
نہ نیروئے صبرم نہ جلتے ستیز
مگوزیں در بار کہ سر بتاب
نہ پروانہ جاں دادہ در پلے دوست
بگفت از خوری زخم چوگان او
بگفتا سرت گر سبزد بہ تیغ
یکے را کہ معشوق باشد یکے

نظر داشت با پادشا زادہ
خیالش فر برد دندان بکام
ہمہ وقت پہلوئے اسپش چو پیل
وے پایش از گریہ در گل بماند
دگر بارہ گفتندش اینجا مگرد
و گریہ زد بر سر کوئے دوست
کہ بارے نکستیمت ایدر میائے
شکیبائی از روئے یارشش نبود
برانندے و باز گشتے بفور
عجب صبر داری تو بر چوب سنگ
نہ شرط است نالیدن از دست دوست
گراؤ دوست دارد و گردش منم
کہ با او ہم امکان ندارد قرار
نہ امکان بودن نہ پائے گریز
و گر سر جو منجم کشد در طناب
بہ از زندہ در کج تار یک اوست
بگفتا پایش در افتسم چو گو
بگفت اینقدر نبود ازوے درینغ
نیاز از ازوے بہر اند کے

وصل کی حالت میں بھی سکون نہیں ہے تو فراق میں صبر و سکون کی کیا توقع ہے۔ بودن۔ رہنا۔ میخ۔ میخ خیمہ۔ طناب۔ خیمہ کی رسی۔ نہ۔
آیانہ۔ آر۔ اگر۔ چوگان۔ بلا۔ گو۔ کیند۔ یکے۔ جس کا اکلوتہ معشوق ہو وہ اس کی ہر چھوٹی ٹوٹی بات سے رنجیدہ نہیں ہوتا۔

مرا خود ز سر نیست چندان خبر
لکن بامن ناشکیبا عقیب
چو یعقوبم اردیدہ گرد و سپید
رکابش بوسید روئے جوان
بخندید و گفتا عنان بر پیچ
مرا با وجود تو ہستی مانند
گرم جرم بینی لکن عیب من
بداں زہرہ دستت ز دم در رکاب
کشیدم قلم در سر نام خویش
مرا خود کشد تیراں چشم مست
تو آتش بہ نے در زن و در گذر

کہ تاجست بر تار کم یا تیر
کہ در عشق صورت نہ بند و شکیب
نہرم ز دیدار یوسف امید
بر آشفست و بر تافت ازوے عنان
کہ سلطان عنان بر نہ پیچد ز پیچ
بیاد تو ام خود پرستی نمائند
توئی سر بر آوردہ از جیب من
کہ خود را نیاوردم اندر حساب
نہادم قدم بر سر کام خویش
چہ حاجت کہ آری بشمشیر دست
کہ نہ خشک در بیشہ ماند نہ تر

حضرت یوسف علیہ السلام
کے والد عنان گھوٹے
کی باگ۔ ز پیچ۔ بلکہ وہ
سب کی حاجتوں کو پورا
کرتا ہے۔ لے باوجود تو
تیرے وجود کے سامنے۔
توئی سر بر آوردہ یعنی نہیں
اپنا وجود تیرے وجود میں
گم کر دیا ہے۔ اب تمام
حرکات میرے وجود کے
نہیں ہیں بلکہ
تیرے وجود
کے ہیں۔
حساب۔ شمار

حکایت در معنی فنائے اہل محبت

شنیدم کہ بر لجن خنیا گرے
زد لہلے شوریدہ پیرا منش
پراگندہ خاطر شد و خشتناک
ترا آتش لے دوست دامن بست
اگر یاری از خویش تن دم مزین

برقص اندر آمد پری بیکرے
گرفت آتش شمع در دامنش
یکے گفتش از دوستداراں چہ باک
مرا خود بیکبار از من بسوخت
کہ شرکست با یار و با خویش تن

کشیدم۔ اب میں نے
اپنا نام و مقصد مٹا دیا
نئے بینیلی۔ بیشہ بھار
لجن۔ نغمہ و سرود۔
خنیا۔ بوزن دنیا سازو
نغمہ۔ رقص۔ وجد۔
پیرا من۔ اطراف۔ آتش
شمع۔ یعنی عاشقوں کے
دل کی آگ۔ چہ باک۔
کوئی ڈر نہیں۔ اگر یاری۔

حکایت در معنی اشتغال اہل محبت

اگر تو عاشق ہے۔ کہ شرکست۔ عشق میں خودی معشوق کے ساتھ شرک ہے۔

لہ دانندہ۔ دانشمند۔ شوریدہ۔ مستانہ حق۔ کس خویش خواند مجھے اپنا کہا ہے۔ بخشش۔ اس کے حق کی قسم۔ خیال نمود۔ خواب و خیال معلوم ہوتا ہے۔ کہ۔ بلکہ۔ گم کردہ خویش۔ یعنی خدائے تعالیٰ۔

۹۸

۱۰ پرانندگان۔ اولیاء اللہ۔ دد۔ درندہ

ملک۔ فرشتہ۔ یاد ملک۔ یاد خدا۔ نارمند بے چین رہتے ہیں۔ رمند۔ وحشت کرتے ہیں۔ قوی بازوانند۔ یعنی کرامت کے اعتبار سے کوتاہ دست۔ یعنی بظاہر عاجز ہیں۔ خردمند۔ یعنی اللہ کے معاملہ میں۔ شیدا۔ یعنی دنیا والوں کی نظر میں دیوانے ہیں۔ در مجلس۔

یعنی سماع کی محفل میں۔

پریشندہ یعنی عقل و ہوا اس گم کئے ہوئے ہیں۔ بدریا۔ یعنی بحر توحید۔ لے بط۔ یعنی بحر توحید میں غوطہ لگانے والے۔ سمندر۔ وہ جاؤ جو آگ میں پرورش پاتا ہے۔ عذاب الحرق۔ آگ کا عذاب۔ عزیزان۔ یعنی وہ اللہ کو پیارے ہیں۔

چنین دایم از پیر دانشندہ یاد
پدر و فرانش خود و نخت
از آنکہ کہ یارم کس خویش خواند
بخشش کہ تا حق جمال نمود
نشدم گم کہ رواج خلق بتافت
پرانندگانند زیر فلک
زیاد ملک چوں ملک نارمند
قوی بازوانند کوتاہ دست
کہ آسودہ در گوشہ خرقہ دوز
نہ سودائے خود شاں نہ پروا کس
پریشیدہ عقل و پرانندگانند ہوش
بدریا نخواہد شدن بط غریق
تہیدست مردان پر حوصلہ
ندارند چشم از خلایق پسند
عزیزان پوشیدہ از چشم خلق
پراز میوہ و سایہ و رچوں رزاند
بخود سرفرو بردہ ہچوں صدف
نہ مردم ہمیں استخوانند و پوست
نہ سلطان خریدار ہر بندہ ایست

کہ شوریدہ سر بسجرا نہاد
پسر را ملامت بگردند و گفت
دگر با کسم آشنائی نہ اند
دگر ہرچہ دیدم خیالم نمود
کہ گم کردہ خویش را باز یافت
کہ ہم دد تو اں خواند شاں ہم ملک
شب و روز چوں دد مردم رمند
خردمند شیدا و ہشیار مست
کہ آشفتم در مجلس خرقہ سوز
نہ در کج توحید شاں جالتے کس
ز قول نصیحت گرا گندہ گوش
سمندر چہ داند عذاب الحرق
بیاباں نوردان بے قافلہ
کہ ایشان پسندیدہ حق پسند
نہ ز نار داران پوشیدہ دل
نہ چوں ماسیہ کار و ازرق رزاند
نہ مانند دریا بر آوردہ کف
نہ ہر صورتے جان معنی دروست
نہ در زیر ہر زندہ زندہ ایست

نہ ز نار داران۔ یعنی وہ مسلمانوں کے لباس میں کافر نہیں ہیں۔ رز۔ انگریزی کی سیل۔ ازرق رز۔ کپڑوں کو نیلا رنگنے والا جو کہ اکثر صوفیاء کا لباس تھا۔ کف۔ جھاگ۔ جان معنی۔ یعنی معارف خداوندی۔ زندہ۔ پرانا لباس۔ زندہ۔ یعنی زندہ دل۔

لے خرہرہ۔ کوڑی غازی۔ نٹ۔ پائے چوبین۔ جن کو باندھ کر نٹ تماشا کرتا ہے۔ حریفان۔ جو عہد الست کی شراب چکے چکے ہیں۔ وہ تو ایک ہی گھونٹ میں قیامت تک مست رہیں گے۔

۹۹

اگر ژالہ ہر قطرہ در شدے
چو غازی بخود بر نہ بند پائے
حریفان خلوت سرائے الست
بہ تیغ از غرض بر نگیزد چنگ

چو خرہرہ بازار ازو پر شدے
کہ محکم رو دپائے چوبین زجاے
بیک جرعه تانفخہ نہ صور مست
کہ پرہیز و عشق آبکینہ است و سنگ

حکایت در معنی غلبہ و جد و سلطنت عشق

یکے شاہدے در سمرقند داشت
جمالے گرو بردہ از آفتاب
تعالی اللہ از حسن تا غایت
ہمیرفتے و دیدہا در پیش
نظر کردے ایں دوست در کوہنفت
کہ اے خیرہ سرچند پونی نسیم
گرت بار دیگر بہ بینم بہ تیغ
کے گفتش اکنوں سرخویش گیر
نہ پندارم ایں کام حاصل کنی
چو مفتون صادق ملامت شنید
کہ بگذار تا زخم تیغ ہلاک
مگر پیش دشمن بگویند و دوست
نمی بینم از خاک کوشش گریز

کہ گفتی بجائے سمرقند داشت
ز شوخیش بنیاد تقوی خراب
کہ پنداری از رحمت است آیت
دل دوستان کردہ جاں بخش
نگہ کرد بارے بہ تندی و گفت
ندانی کہ من مرغ دامت نسیم
چو دشمن بہ سرم سرت بید تیغ
ازیں سہلتر مطلبے پیش گیر
مبادا کہ جاں در سر دل کنی،
بدرواز دروں نالہ بر کشید
بغلطاندم لاشہ در خون و خاک
کہ ایں کشتہ دست و شمشیر دوست
بہ بیداد گو آب رویم بریز

ہیں۔ پرہیز۔ یعنی خودی
عشق کے لئے ایسی ہی ہے
جیسے پھر شیشے کے لئے۔

وجد۔ بخودی۔ شاہد
معشوق۔ سمرقند۔ تورا
کا مشہور شہر۔ سمر۔ قصہ

گوئی یعنی شیریں گفتار تھا
ز شوخیش۔ یعنی اس کی
شوخی تقوی شکن تھی۔

تعالی اللہ جب کسی کی
تعریف میں
مبالغہ کرتا ہوا

ہے تو یہ
جملہ استعمال
کیا جاتا ہے جس سے مقصد

یہ ہوتا ہے کہ اس سے بڑھ
کر بس خدا ہی ہے۔ در
پیش۔ یعنی عاشقوں

کی نظریں اُس کے پیچھے
چلتی تھیں۔ برخی۔ بوزن
ددی قربانی۔ لے۔ بہ

تیغ۔ بہرہ سے متعلق ہے۔
سرخویش گیر۔ چلتا بن۔
مبادا۔ یہ نہ ہو کہ دل کی

خاطر جان دیدے۔ مگر۔ یقیناً۔ دوستوں اور دشمنوں کے سامنے یہ ذکر تو آئے گا کہ میں اُس محبوب کے ہاتھوں تلوار کا سہم ہوں۔

۱۰۱
 لہ بشوخی مایست۔ یعنی یہاں شہرارت نہ کرو۔ خداوند۔ صاحب۔ خدا۔ حیف۔ افسوس۔ فراتر شدن۔ آگے بڑھنا۔ لہ زرد روی۔
 فرمندی۔ تہی دست۔ خالی ہاتھ۔ مجاور۔ معکف۔ فروشد بگل۔ مرنے کے قریب ہو گیا۔ چراغ سحر۔ جو بجھنے کے قریب
 ہوتا ہے۔ غفل۔ شور۔
 فرح۔ خوشی۔ من دق۔
 سخی کا دروازہ جس نے
 بھی کھٹکھٹایا ہے۔ دروازہ
 کھلا ہے۔ صبور۔
 بہت صبر کرنے والا۔
 حمل۔ بہت برداشت
 کرنے والا۔ ملول۔ رنجیدہ
 چہ زہا۔ یعنی کس قدر رویہ
 بریاد کرتے ہیں۔ مس۔
 تانبہ۔ زر۔
 یعنی روپے
 کے ذریعہ
 آخرت خریدنا
 سب بہتر ہے۔ گرازدہ۔
 پورا مصرع شرط ہے۔۔
 مصرع ثانی جزا ہے۔ یعنی
 اگر کوئی ناقص معشوق ہے
 تو خواہ مخواہ اس کے مصائب
 جھیلنا مناسب نہیں اس
 جیسا دوسرا ہاتھ آسکتا
 ہے دوسرے شعر کا بھی
 یہی مطلب ہے۔ دے۔
 لیکن اگر بے نظیر معشوق
 ہے تو اس سے روگردانی مناسب نہیں۔ تو ان۔ یعنی اس معشوق سے دل ہٹایا جاسکتا ہے جس کے بدوں زندگی ممکن ہو۔ ورنہ پھر اس ہی
 معشوق رکھنا ضروری ہے۔

یکے گفتش ایں خانہ خلق نیست
 پر سید ایں خانہ کیست پس
 گفتا خموش اینچہ لفظ خطاست
 کہ کرد قنذیل و محراب دید
 نہ حیفست ازینجا فراتر شدن
 رفتم بنومیدی ازینچہ کوئے
 ہم آنجا کنم دست خواهش دراز
 بنیدم کہ سالے مجاور نشست
 بنے پائے عرش فروشد بگل
 و برد شخصے چراغش بسر
 میگفت غفل کناں از فرح
 لبگار باید صبور و حمل
 ز رہا بخاک سپہ در کند
 راز بہر چیزے خریدن نکوست
 راز دلبرے دل بتنگ آیدت
 سرتلخ عیشی زروئے ترش
 لے گر بخوبی ندارد نظیر
 و اں از کسے دل بیروختن

کہ چیزے دہندت بشوخی مایست
 کہ بخشا کیشش نیست بر حال کس
 خداوند خانہ خداوند ماست
 بسوز از جگر نعرہ برکشید
 در نیست محروم ازین در شدن
 چرا از در حق روم زرد رویے
 کہ دام نگردم تہیدست باز
 چو فریاد خواہاں بر آوردست
 طپیدن گرفت از ضعیفیش دل
 رنق دید از وچوں چراغ سحر
 و من دق باب الکریم انفج
 کہ نشنیدہ ام کیما گر ملول
 کہ باشد کہ روزے مسے زر کند
 نخواہی خریدن بہ از ناز دوست
 و گر غمگسارے بچنگ آیدت
 بابے دگر آتشش باز کشش
 بانک دل آزار تر کشش مگیر
 کہ دانی کہ بے او تو اں ساختن

نکایت در معنی آنکہ طالب صادق بجفا برنگردد

۱۰۲

لے زندہ داشت۔ رات بھر عبادت میں مصروف رہا۔ ہاتھ غیبی آواز۔ بے حاصل تیرا مقصد حاصل نہ ہوگا۔ بخواری برو۔ خواہ ذات سے چلا جایا کھڑا کر رکھ دیتے جا۔ بست در۔ تیرے لئے دروازہ بند ہے۔ سنی۔ کوشش۔ دیباچہ۔ چہرہ۔ یا قوت

فام۔ یا قوت رنگ یعنی
 سرخ عینان۔ باگ۔
 برگ سست۔ موڑے۔
 فزاک۔ تھیلا جو زین کے
 آگے یا پیچھے توشہ وغیرہ
 رکھنے کے لئے باندھتے ہیں
 خواہندہ سائل۔ شنیدم
 میں نے ہاتھ غیبی سے سنا
 ہے۔ روی۔ جانب۔۔
 گفتند۔ کارکنانِ قضا
 و قدر نے کہا۔

نڈی۔
آواز۔
ہنر۔ قہر۔
۳۰ نشاپور۔ خراسان
کاشہور شہر۔ از قہر
خفتن نجفت۔ یعنی عشا
کی نماز پڑھے بدوں سو گیا
گر کسی۔ اگر تو آدمی ہے
سمیلان جو۔ ایک قسم
کی گھاس ہے جو کھیتی کٹنے
کے بعد خود نکل آتی ہے۔
سود۔ نفع۔ زیان۔ نقصان
فارغ زیاں۔ جو لوگ
بے فکری کی زندگی گزارتے

شبے تا سحر صلحے زندہ داشت
یکے ہاتھ انداخت در گوش پیر
بریں کو علتے تو مقبول نیست
شبے دیگر از ذکر و طاعت خفت
چو دیدی کزاں روتے بستست در
بدیاجہ بر اشک یا قوت فام
پندار اگر وے عنای بر شکست
بنومیدی انکہ بگردیدے
چو خواہندہ محروم گشت از درک
شنیدم کہ راہم دریں کوئے نیست
دریں بود سر بر زمین فدرے
قبولست گر چہ ہنر نیستش

سحر دستہائے دعا بر فراشت
 کہ بیجا صلی روسرخویش گیر
 بخواری برویا بزاری بالست
 مریدے ز حالش خبر داشت گفت
 بہ بیجا صلی سعی چندیں مبر
 بحسرت ببارید و گفت اے غلام
 کہ من باز دارم ز فراق دست
 از پی رہ کہ راہ دگر دیدے
 چہ غم گر شناسد در دیگرے
 و لے سحر را بہ دگر روتے نیست
 کہ گفتند در گوش جان نشنیدے
 کہ جز نا پناہے دگر نیستش

حکایت

یکے در نشا پور دانی چہ گفت
توقع مدار اے پسر گر کسی
سمیلان جو بزرنگیر د قدم
طمع دار سود و ترس از نیاں

چو فرزندش از فرض خفتن بخت
کہ بی سعی ہرگز بجائے رسی
و جود لیست بے منفعت چوں علم
کہ بے بہرہ باشند فارغ زیاں

حکایت در صبر بر جفائے آنکہ از و صبر نتوان کرد

شکایت کند نوع و شس جوان
کہ پسند چندیں کہ با این پسر
کسانیکہ با من دریں منزلند
زن و مرد با ہم چنان دوستند
ندیدم دریں مدت از شوتے من
شنید این سخن پیر فرخندہ فال
جوابے چہ پیرانہ اس گفت خوش
در نیست روی از کسے تا فتن
چرا سرکشی زانکہ گرسر کشد
رضادہ بفرمان حق بندہ دار

بہ پسرے ز داما و نامہریاں
بتلخی رود روزگارم بسر
نہ بینم کہ چوں من پریشاں دلند
کہ گوی دو مغز ویکے پوستند
کہ بارے بخندید در روتے من
سخنداں بود مرد دیرینہ سال
کہ گر خوب و لیست بارش بخش
کہ دیگر نشاید چنویا فستن
بحرف وجودت قلم در کشد
کہ چوں او نہ بینی خداوندگار

حکایت

یکم روز بر بندہ دل بسوخت
ترا بندہ از من بہ افتد بے

کہ میگفت و فرماندیش می فروخت
مرا چوں تو دیگر نیفتد کسے

حکایت در معنی اختیار درد بر در مال ز قبل دست

طیبے پر پھرہ در مرو بود
نہ از درد دلہائے ریشش خبر
حکایت کند درد مندے غریب
نمی خواستم تندرستے خویش

کہ در باغ دل قاتلش سرو بود
نہ از چشم بیمار خویشش خبر
کہ خوش بود چندے سرم طیب
کہ دیگر نیاید طبیبم بہ پیش

تو پھرہ طیب آتا چھوڑ دے گا۔

ہے۔ در روی من میرے
سامنے۔ لہ فرخندہ فا۔
مبارک نصیبہ والا۔ گر
خبرو۔ یعنی اگر شوہر خوب
ہے۔ چتو۔ اس جیسا۔
بحرف۔ یعنی تجھے ملے۔
خداوندگار۔ صاحب۔
یکم روز۔ ایک روز مرا۔
فرماندہ۔ آقا۔ چوں تو۔
تجھ جیسا آقا۔ طیب۔
حکیم۔ ۵۔

۱۰۴

خراسان
کا مشہور شہر

ہے۔ قامت۔ قد۔ سرو۔
مشہور درخت ہے جس سے
قد کو تشبیہ دیکاتی ہے۔
نہ از چشم۔ یعنی اس کو پنی
بیمار آنکھوں کا بھی خیا
نہ تھا۔ ورنہ ان کا علاج
کر لیتا۔ غریب۔ مسافر۔
کہ خوش بود یعنی وہ
کی طرف مائل تھا۔ کہ دیگر
نیاید۔ یعنی اگر میں اچھا ہوں

سہ بسا عقل۔ اکثر غالب عقل عشق سے مغلوب ہو جاتی ہے۔ خرد۔

۱۰۴

عقل۔ نیار۔ پھر اس عقل کو ہوش نہیں

آتا۔ استیلا۔ غلبہ۔

راست کر دینے اپنے

پنجہ کو مشق کر کے قوی

کیا۔ خواست کرد۔

ارادہ کیا۔ لہ چہ پستی

چو زن عورت کی طرح

سست کیوں پر ۴۳

دراں زیر گفت۔ در زیر

آں شیر گفت یاد راں

حالت زیر لب گفت۔

گفت۔

کوفت

کا

مخفف ہے

مردا و زن۔ مرد افکن۔

از عقل دیگر ملو۔ پھر عقل

کی بات نہ کر۔ لہ دو

عزادہ۔ یعنی چیرے بھائی

بہن۔ وصلت۔ نکاح۔

نژاد۔ اصل۔ یکے را۔

یعنی بیوی کو شوہر بہت

پسند تھا۔ نافر۔ نفرت

کرنے والا۔ یکے۔ یعنی

بیوی۔ پری وار۔ پریو

جیسی۔ رو در دیوار داشتن

غملین ہونا۔ دگر۔ یعنی شوہر۔ پسر۔ یعنی شوہر۔ تہریم کے زیر کے ساتھ محبت اور زبرد کے ساتھ نکاح کا عوض

صد گو سفند۔ جو کہ ہر تھا۔ تغابن۔ ٹوٹا۔

بسا عقل زور آور چیر دست
چو سودا خرد را بمالید گوش
کہ سودائے عشقش کند زیر دست
نیار دگر سر بر آور و ہوش

حکایت در معنی استیلائے عشق بر عقل

یکے پنجہ آہنیں راست کرد
چو شیرش بسر پنجہ در خود کشید
یکے گفتش آخر چہ خطہ پی چو زن
شنیدم کہ مسکین دراں زیر گفت
چو بر عقل دانا شود عشق چیر
چو در پنجہ شیر مرد او زنی
چو عشق آمد از عقل دیگر ملوے
کہ با شیر زور آوری خواست کرد
دگر زور در پنجہ خود ندید
بسر پنجہ آہنیش بزن
نشايد بیدیں پنجہ با شیر گفت
ہماں پنجہ آہنیں است شیر
چہ سودت کند پنجہ آہنیں
کہ دردست چو گاں الیست کے

حکایت در معنی عزت محبوب در نظر محب

میان دو عزادہ وصلت فتاد
یکے را بغایت خوش افتادہ بود
یکے لطف و خلق پری وار داشت
یکے خوشتن را بیاراستے
پسر را نشاند پیران دہ
بخندید و گفت اصد گو سفند
دو خورشید سیمائے مہر نژاد
دگر نافر و سرکش افتادہ بود
یکے روی در روی دیوار داشت
و گر مرگ خویش از خدا خواستے
کہ مہر ت برو نیست قہرش بدہ
تغابن نباشد رہائی ز بند

جیسی۔ رو در دیوار داشتن غملین ہونا۔ دگر۔ یعنی شوہر۔ پسر۔ یعنی شوہر۔ تہریم کے زیر کے ساتھ محبت اور زبرد کے ساتھ نکاح کا عوض

صد گو سفند۔ جو کہ ہر تھا۔ تغابن۔ ٹوٹا۔

ہمارے شکیم زد دوست۔ یعنی یہ نہیں ہو سکتا کہ ۱۰۵ ہرے کراس شوہر سے صبر کر بیٹھوں۔ وصول۔ یعنی وصل۔ مرازاں چہ۔

مجھے اس سے کیا بحث۔
میں تو بہر حال اس کی
خواہاں ہوں۔ جفا بیسم۔
ظلم سہوں گی محبت کروں
گی۔ سہی صد ہزار تیس لاکھ
دلآرامت ادست۔ جھٹکا
وہ تیرا معشوق ہے کہ مشق
کو بھی اُس کی دہ سے
چھوڑ بیٹھا۔ لکھ شوریدہ
حال۔ یعنی طالب خدا۔

ماجرای۔ قصہ
پسند دراز
میرے لئے
وہ پسند کرے

نیک ہے۔ نیک قدم۔
حی۔ یعنی یلی کا قبیلہ۔
شور عشق میل عشق۔
دستم۔ یعنی مجھے نہ ستاؤ۔
جراحت۔ زخم۔ لکھ نہ
دوری۔ دور رہنا معشوق

سے صبر کر لینے کی ہی علامت
نہیں ہے بسا اوقات مجبوراً
دوری اختیار کرنی پڑتی ہے
کہ حقیقت۔ محبوب کے سامنے

کہ ہرگز نہیں کے شکیم زد دوست
مرازاں چہ گر رد کن دیا قبول
جفا بیسم و مہربانی کنسم
نباید بنا دیدن روئے یار
گر انصاف پرسی دلآرامت است
کہ دوزخ تمنا کنی یا بہشت
پسندیم انچہ اول پسند مرا

بنا خن پر چہرہ میکند پوست
کند ترک مہر و وفا و وصول
بیا، بچنیں زندگانی کنسم
نہ صد گو سفندم کہ سید صد ہزار
ترا ہر چہ مشغول دارد زد دوست
یکے پیش شوریدہ حلے لبشت
بگفتا میرس از من این ماجرا

حکایت مجنون و صدق محبت اوبالسیلی

چہ بودت کہ دیگر نیائی بکے
خیالت در گشت و میلے نماذ
کہ لے خواجہ دستم زد امن بدار
تو نیزم نمک بر جراحت مریز
کہ بسیار دوری ضروری بود
پیامیکہ داری بلیلی بگوے
کہ حقیقت ذکر من اسجا کہ دوست

بمجنوں کسے گفت کلے نیکے
مگر در سرت شور لسیلی نماذ
چو شنید بیچارہ بگر لیت زار
مرا خود دل درد مند است خیز
نہ دوری دسیل صبور ی بود
بگفت اے وفادار فرخند خجے
بگفتا میر نام من پیش دوست

حکایت سلطان محمود و صدق محبت او و سیرتایا

کہ حسنے ندارد دایا ز اے شکفت

یکے خردہ بر شاہ غزنیں گرفت

عاشق کا ذکر بھی مناسب نہیں۔ اس سے دوئی کی بولائی ہے۔ خردہ۔ عیب۔ غزنیں۔ سلطان محمود کا پلئے تخت۔

تنگنای تنگ علی۔ حور۔ موتی۔ یغما۔ لوٹ مار۔ تعجیل۔ جلدی۔ مرجان۔

14

گلے را که نازنگ باشد نه بوی
 محمود گفت این حکایت کس
 که عشق من اینخواجہ بر خوتے او
 شنیدم کہ در تنگنای شتر
 بیغمالک استیں برفشان
 سواراں پیئے در و مرجاں شدند
 مانند و شاقان گردن فراز
 نگہ کرد کای دلبر پیچ پیچ
 من اندر قفای تو می تا ختم
 گرت قریبے هست در بار گاہ
 خلاف طریقت بود کا و لیا
 گرازدوست چشمت برا حسان او
 ترا تا دین باشد از حرص باز
 حقیقت سرائیست آراستہ
 نہ بینی کہ جلتے کہ برخاست گرد
 غریبست سودایے بلبل بروئے
 بہ چید از اندیشہ بر خود لبے
 نہ بر قد و بالای نیکوئے او
 بیفتاد و شکست صندوق در
 وز انجا بتجیل مرکب براند
 ز سلطان بیغاپریشاں شدند
 کسے در قفای ملک جزایاز
 ز یغما چہ آوردہ گفت بیج
 ز خدمت بنمت نپر و ختم
 بخلعت مشوغافل از پادشاہ
 تمنا کند از خدا جز خدا
 تو در بند خوشی نہ در بند دوست
 نیاید بکوش دل از غیب راز
 ہوا و ہو س گرد برخاستہ
 نہ بیند نظر و رچہ بیناست مرد

و شاق خدمت گار۔
 و بزرگ بیچ بیچ بہت زیادہ
 دربار۔ اسچ۔ کچھ بھی نہیں۔
 نعمت۔ یعنی موتی و مونگا۔
 خلعت۔ شاہی جوڑا خلا
 طریقت۔ یہ تصوف میں
 جائز نہیں کہ ولی خدا سے
 بجز اُس کی ذات کے کچھ
 اور طلب کرے۔ ۵۳
 تو در بند خویشی۔ تو خودی
 میں گرفتار ہے
 نیاید۔
 یعنی تو
 اس پر خداوند

۳۴۰

کا آشنا نہیں بن سکتا۔
حقیقت یعنی ذات و
صفات باری۔ نہ بیز۔
جب انسان ہوا و ہوس
میں مبتلا ہو جاتا ہے تو
حقیقت اس کی نگاہوں
سے اوجھل ہو جاتی ہے۔

قدم دست مرداں اولیا
کی ثابت قدمی۔ قضا را۔
اتفاقاً۔ قاریاب۔ ترکستان

حکایت در معنی اقدم درست مرداں

رسیدیم در خاک مغرب بآب بکشتی و درویش نگذاشتند	قصنار امن و پیرے از فاریاب مرا یک درم بود و برداشتند
--	---

کامشہور شہر ہے۔ درخاک مغرب۔ مغرب کی سرزمین میں۔ باب۔ لب دریا۔ نگذاشتند۔ اس درویش کو کشتی میں چھوڑا۔

لہ سیاهان۔ ملاحان۔ دود۔ دھواں۔ ناخدا۔ ملاحوں کا سردار۔ تیمار۔ غم۔ جفت۔ ساتھی۔ قہقہہ بخندید۔ قہقہہ مار کر ہنسا۔ پر خرد۔ عقلمند۔
 آنکس۔ یعنی خدا۔ سجادہ۔ مصلیٰ یا خیاست میں۔ ۱۰۶

کرامات میں جبرانی کی وجہ
 سے۔ بامدان۔ صبح۔ لہ
 مرا۔ یعنی ظاہر میں میری
 بات پر یقین نہ کریں گے کہ
 ابدال آگاہ دہانی میں بھی
 چلتے پھرتے ہیں۔ نہ کیا ایسا
 نہیں ہے۔ ہر ور۔ ہر بیان
 وجہ بے خودی۔ منظور
 عین الحقد۔ وہ خدا کے
 منظور نظر ہیں۔ تاب۔

سوزش۔
 غلیل۔
 حضرت
 ابراہیمؑ

تالوت۔ صندوق۔ شناو۔

تیراک۔ پہناؤ۔ پاٹ والا

چوں۔ کس طرح۔ چومردان۔

اولیاء اللہ کی طرح۔ تر

دامنی۔ گناہوں سے تیرا

دامن تر ہے۔ ۳۔ پچ بر

پچ۔ یعنی مشکل۔ عارفان۔

خدا کو پہچاننے والے۔

پچ نیست۔ کچھ نہیں۔

اہل قیاس۔ جو محض عقل

کہ اں ناخدا ناخدا ترس بود
 براں گریہ قہقہہ بخندید و گفت
 مرا آنکس آرد کہ کشتی برد
 خیالست پنداشتہم یا بخواب
 نگہ بامداداں بمن کرد و گفت
 ترا کشتی آورد و مارا خداے
 کہ ابدال در آب و آتش روند
 نگہدار دش مادر ہر ور
 چنین داں کہ منظور عین الحقد
 چو تابوت موسیٰ ز غرقاب نیل
 نترسد و کرد جلم بہنا و رست
 چو مرداں کہ بر خشک تر دامنی

سیاہاں براندند کشتی چو دود
 مرا گریہ آمد ز تیسار جفت
 مخور غم برائے من اے پر خرد
 بگترد سجادہ بر روی آب
 زندہ ہوشیم دیدہ اں شب سخت
 عجب ماندی اے یار فرخندہ را
 مرا اہل صورت بدیں نگر وند
 نہ طفلے کز آتش ندارد خبر
 پس آنا کہ در وجد مستغرقند
 نگہ دار از تاب آتش خلیل
 چو کوک بدست شناور برست
 تو برو تے دریا قدم چوں زنی

گفتار اندر معنی فنا موجودات با کبریا باری عزائمہ

بر عارفان جز خدا ہیچ نیست
 ولے خردہ گیرند اہل قیاس
 بنی آدم و دام و د کیستند
 بلویم گراید جوابت پسند
 پری و آدمی زاد و دیو و ملک

رہ عقل جز ہیچ بر ہیچ نیست
 تو اں گفتن این با حقائق شناس
 کہ پس آسمان وز زمین چیستند
 پسندیدہ پر سیدی اے ہوشمند
 کہ ہامون و دریا و کوہ و فلک

سے کام لیتے ہیں کہ پس یعنی اگر کچھ نہیں تو پھر یہ تمام کائنات کیا چیز ہے۔ دام۔ وہ وحشی جانور جو دندے نہیں ہیں۔ پسندیدہ پری۔ تو نے
 اچھا سوال کیا۔ ہامون۔ صحرا۔

لہ ازان یعنی اللہ کے وجود کے سامنے یہ چیزیں اس لائق نہیں کہ ان پر وجود کا اطلاق ہو۔ گردون گردان۔ گھومنے والا آسمان۔ آوج۔ بلندی اہل صورت۔ ظاہرین۔

ہمہ ہرچہ ہستند از آل کستہ رند
عظیمست پیش تو دریا بموج
وے اہل صورت کجا لے برند
کہ گرافتا بست یک ذرہ نیست
چو سلطان عزت علم بر کشد
کہ با ہستیش نام ہستی برند
بلند است گردون گرداں باوج
کہ ارباب معنی کلکے درند
و گرفت دریاست یک قطرہ نیست
جہاں سر بجیب علم در کشد

کہ ارباب معنی یعنی جو
اصحاب باطن ہیں وہ اپنے
ملک میں پہنچے ہوئے ہیں۔
جہاں ان چیزوں کی کوئی
حقیقت نہیں۔ سلطان
عزت۔ خدائے تعالیٰ علم
بر کشد۔ اپنی صفت جلال
کا پر تو ڈال دے۔ جہاں۔
یعنی تمام کائنات معدوم
ہو جائیں۔ لہ قلب۔

حکایت دہقان در شکر سلطان

رئیس دہے با پسر در رہے
پسر چاوشاں دید و تیغ و تبر
یلان کماندار پنجیر زن
یکے در برش پر نیائی قباہ
پسر کاں ہمہ شوکت و پایہ دید
کہ جالش بگردید و رنگش بخت
پسر گفتش آخر بزرگ دہی
چہ بودت کہ بیریدی از جاں امید
بلے گفت سالار و فرماند ہم
بزرگاں ازاں دہشت آلودہ اند
تو اے بخیبر ہمچنان درد ہی
نگفتند حرفے زباں آوراں
گذشتند بر قلب شاہنشہ
قباہائے اطلس کمرہائے زر
غلامان ترکش کشش تیر زن
یکے بر سرش خسروانی کلاہ
پدر را بغایت فرومایہ دید
ز نہایت بہ پیغولہ در گر بخت
بسر داری از تکر بزرگاں رہی
بلرزیدی از پادشاہے چو بید
وے عزتم ہست تا در دہم
کہ در بارگاہ ملک بودہ اند
کہ بر خویشتن منصبے می ہنی
کہ سعدی نگوید مثالے براں

یعنی لشکر کا
در میان
حصہ۔
چادر شاہ۔
باڈی گاڈ۔ کمرہائے زر۔
زندیہ بٹیاں۔ یلان۔
پہلوان لوگ۔ پنجیر۔
شکار۔ پریشان۔ ایک قسم
کا ریشمین کپڑا ہے۔ فردا
حقیر۔ پیغولہ۔ گوشہ۔
لہ از سر بزرگان ہی۔
توسر داروں کا سردار
ہے۔ بیریدی از جاں امید
یعنی رعب کی وجہ سے تو

اپنی زندگی سے بھی مایوس ہے۔ تا در دہم۔ جب تک اپنے گاؤں میں ہوں۔ ملک۔ یعنی خدائے تعالیٰ۔ منصب۔ مرتبہ۔ کہ سعدی یعنی جو بات
شاعر کہتے ہیں سعدی اس پر ایک مثال پیش کر دیتا ہے۔

حکایت کرم شب تاب

مگر دیدہ باشی کہ در باغ و راغ
یکے گفتش اے مرغک شب فروز
بہیں کالتشیں کرکے خاکزاد
کہ من روز و شب جز بصر انیم

بتابد لبش کرکے چوں چراغ
چہ بودت کہ بیروں نیانی بروز
جواب از سر روشنائی چہ داد
ولے پیش خورشید پیدانیم

حکایت دانشمند با ایک سعدین زنگی غفر اللہ

شنا گفت بر سعد زنگی کسے
درم داد و تشریف و بنواختش
چو اللہ و بس دید بر نقش زیر
ز سوزش چناں شعلہ درجاں گرفت
یکے گفتش از ہنشینان دشت
تو اول زمیں بوسہ دادی سہ جا
بخندید کاؤل ز بیم و امید
باخرز تمکین اللہ و بس

کہ بر تریش باد رحمت بسے
بمقدار خود منزلت ساختش
بشورید و برکت خلعت زیر
کہ بر جست و راہ بیاباں گرفت
چہ دیدی کہ حالت و گر گونہ گشت
نبایستی آخر زدن پشت پلے
ہمی لرزہ برتن قدام چو بید
نہ چیزم بچشم اندر آمد نہ کس

حکایت مرد حق شناس

بشہرے دراز شام غوغا فتاد

گرفتند پیرے مبارک نہاد

لے کرم شب تاب جگنو
راغ۔ دامن کوہ کرکے
چھوٹا کپڑا۔ روز۔ دن
آتشیں۔ مانند آتش۔
روشنائی۔ دانائی۔
پیدانیم یعنی سوچ کے
بالمقابل میں نظر نہیں تاہو
لے کہ بر تریش سعد زنگی
کے لئے دعا ہے۔ تشریف۔
خلعت چو اللہ و بس۔

یعنی اللہ و
بس۔
۱۰۴
اس خلعت
پر کڑا ہوا
تھا۔ بز جسم۔ چہ دیدی۔
تو نے کیا دیکھ لیا تھا
تو اول۔ یعنی جبکہ تو نے
پہلی پہل تو بادشاہ کی
خوشامد اور خلعت کے لالچ
میں بادشاہ کی زمین
بوسی کی۔ پھر اس خلعت
پر لات مار کر بھاگنا مناسب
نہ تھا۔ تمکین۔ دیدہ بہ۔
غوغا۔ شور۔ نہاد۔

اصل۔

سہ حدیث۔ بات۔ سلطان یعنی اللہ تعالیٰ۔ زہرہ۔ قوت۔ غارت۔ لوٹ مار۔ بیاہد۔ یعنی جو دشمن کسی دوست نے مسلط کر دیا ہو اس دشمن سے
بھی دوستی ضروری ہے۔ عمر زید۔ یعنی انسان۔ دار۔ دوا۔ نہ بیمار۔ بیمار۔ طبیب سے زیادہ نہیں سمجھتا۔ لہذا ان مصائب

۱۱۰

ہنوز آں حکیم بگوش اندر دست
کہ گفت ار نہ سلطان اشارت کند
بباید چنین دشمنی دوست داشت
اگر عزت و جاہست و گردل و قید
زعلت مداراے خردمند بیم
بخور ہرچہ آید ز دست حلیب

چو قیدش نہادند بر پا و دست
کہ از ہرہ باشد کہ غارت کند
کہ میدانش دوست بر من گاشت
من از حق شناسم نہ از عمر و زید
چو داروئے تلخت فرستد حکیم
نہ بیمار دانم تراست از طبیب

دنیا کو دارو سے تلخ تصور
کرنا چاہیے۔ گرد بود۔ گرفتار
تھا۔ بدق یعنی اس کی
دیوانگی کے ڈھول بجو آؤ
قفا خورے۔ گدھی پر
ٹھانچے کھاتا ہمار کیل۔
پیشانی آوردہ پیش۔
خوشی سے۔ آشوب کرد۔
ہجوم کیا۔ لکڑ کوب۔ پانا۔
لے دشمن۔ رقیب۔

حکایت صاحب نظر پارسا

یکے را چون دل بدست کسے
پس از ہوشمندی و فسر زانگی
قفا خوردے از دست یاران خویش
خیالش چناں بر سر آشوب کرد
زدشمن جفا بردے از ہر دوست
نبودش ز تشنیع یاران خبر
کہ اپائے خاطر بر آید بسنگ
شبے دیو خود را پر چہرہ ساخت
سحر کہ مجال نمازش نبود
بآبے زورفت نزدیک بام
نصیحت گرے لومش آغاز کرد

گر بود و میبرد خواری سے
بدف بر زدندش زد یوانگی
چو ہمار پیشانی آوردہ پیش
کہ بام دماغش لکڑ کوب کرد
کہ تریاک اکبر بود ز ہر دوست
کہ غرقہ ندارد ز باران خبر
نہند لشد از شیشہ نام و ننگ
در آغوش آں مرد و بروئے بتا سر
ز باران کس آگہ ز رازش نبود
بروبستہ سر مادرے از رخام
کہ خود را بکشتی دریں آب سر

تریاک۔ تریاق
تشنیع۔
برائی
کرنا۔ غرقہ۔
ڈوبا ہوا۔ سنگ۔
یعنی جو اپنے دل کو عشق
کے پھر سے ٹکرا دے اُسے
آبرو کی پروا نہیں تھی۔
پرچہ۔ ساخت۔ صین
بنایا۔ بروئے بتا۔
یعنی اُس کو خواب میں،
نہایت کی حاجت ہو گئی۔
مجال۔ قدرت۔ آبے۔
وہ صبح کے وقت اس پانی

سے نہایا جو سردی کی وجہ سے جگر سنگ مر مر بنا ہوا تھا۔ بام۔ باداد۔ نوم۔ ملاط۔

لے برتا۔ نوجوان۔ منکر۔ برا۔ شکفت۔ صبر۔ خلق۔ اخلاق۔ شخص۔ وجود۔ آر۔ اگر۔ امر۔ حکم۔ دائم۔ ہمیشہ۔ سدا۔ گانا سننا۔ کم
خوش گرا۔ اپنے کو معدوم سمجھ۔ لے کہ باقی

زیر نلے منصف برآمد خروش
مرا پھر و ز این پس در لفافیت
نیرسید بارے بخلق خوشم
نپس آنرا کہ شخصم ز خاک آفرید
عجب داری ارباب امرش برم

کہ ز نہار ازیں حرف منکر خموش
ز مہر ش چنانم کہ نتوان شکفت
نگر تاجہ بارش بجاں میکشم
بقدرت درو جان پاک آفرید
کہ دائم با حسان و فضلش درم

گفتار اندر سماع اہل دل و تفریق و باطلان

اگر مرد عشقی کم خوش گیر
مترس از محبت کہ خاکت کند
نروید نبات از جوب درست
ترا با حق آن آشنائی دہد
کہ تا با خودی در خودت راہ نیست
نہ مطرب کہ آواز پائے ستور
مگس پیش شوریدہ دل پر نزد
نہ ہم داند آشفتمہ ساماں نہ زیر
سر ایندہ خودی نگر و خموش
چو شوریدگان مے پرستی کنند
برقص اندر آیند دولاب وار
بہ تسلیم سرور گریباں برند

و گرنہ رہ عافیت پیش گیر
کہ بھاتی شوی گر ہلاکت کند
مگر خاک بروے بگرد نخست
کہ از دست خویشیت رہائی دہد
وزیں نکتہ جز بخود آگاہ نیست
سماعت اگر عشق داری و شو
کہ اوچوں مگس دست بر سر نزد
باواز مرغ غم بنالد فقیر
ولیکن نہ ہر وقت باز است گوش
براواز دولاب مستی کنند
چو دولاب بر خود بگریند زار
چو طاقت نماند گریباں درند

گھاس۔ جوب۔ بیج۔
مگر۔ یعنی جب تک خاک
میں نہیں دھایا جاتا۔ دہد۔
یعنی عشق۔ در خودت۔
تیرے باطن میں۔ بخود۔
عاشق۔ مطرب۔ گویا۔
کہ۔ بلکہ۔ ستور۔ چوپایا۔

لے پر نزد بکھتی کے پر
مارنے سے بھی ہلکی سی آواز
پیدا ہوتی ہے۔ دست بر

نزد۔ وجہ میں
آجائے
م۔ سار
کی بلند آواز

زیر۔ باریک آواز۔ فقیر۔
عاشق حقیقی۔ نگر و خموش
یعنی غیب سے تو ہر وقت سر
کی آواز آتی ہے لیکن ہمار
کان کبھی کبھی کھلتے ہیں
یعنی شراب معرفت۔ دولاب
رہٹ۔ رقص۔ دھد۔
چو دولاب۔ یعنی رہٹ کی
طرح وہ بھی گریہ شروع
کر دیتے ہیں۔ تسلیم۔ یعنی

رضاء حق۔ طاقت نماند۔ یعنی مراقبہ کی۔

۱۱۲

تبر کھاڑا کور۔ جسے نور
 معرفت حاصل نہیں۔
 ۲۔ لہ حدی۔ وہ نغمہ جو
 اونٹوں کو مست کرنے
 کے لئے سنایا جاتا ہے۔
 تاکہ وہ تیز چلیں۔ رقص۔
 وجد۔ طرب۔ یعنی مستی۔
 خراست۔ پھر وہ آدمی
 آدمی نہیں بلکہ گدھا ہے۔
 فکر کب۔ خوش آواز۔
 نے۔ بانسری۔
 نے۔

نے۔ بانسی
نے۔
نرسل جو
جلانے کے کام

آتی ہے۔ بانگِ زدن۔
 چیمنا۔ آدا۔ آواز و نغمہ۔
 سماعش۔ اُس بانسری کے
 گلنے نے۔ خوی۔ علامت
 داو معدو لہ سینہ ہار۔ دفعہ
 ۳ چار بار فشانند۔ وجد
 میں ہاتھ کیوں پجاتے ہیں۔
 کشاید۔ کھلتے ہیں۔ واردات
 فیوضِ رحمانی جو سالک کے
 دل میں اترتے ہیں۔

کتاب

شکر لب جو آنے نے آموخته
پدر بارها بانگ بروے زده
شبه برادراتے پسر گوش کرد
همی گفت و بر چهره افگند خوی
ندانی که شوریده حالان مست
کشاید درے بر دل از واردات
حلاش بود رقص بر یاد دوست
گرفتسم که خود چابکی در شنا
بکن خرقة نام و ناموس و زرق

که دلها در آتش چو نے سوخته
به تندی و آتش در اں نے زده
سماعش پریشان و مدہوش کرد
که آتش بن زد در ایں بار نے
چرا برفشانند در رقص دست
فشانند سر دست بر کائنات
که ہر استینیش جانے در دست
برہنہ توانی زدن دست و پا
کہ عاجز بود مرد با جامہ غرق

فشانہ سردست برکات۔ دین سے دست بردار ہوتا ہے۔ کہ۔ یعنی جس کی آستین فشانی کوئی معنی رکھتی ہو۔ چابی درشنا۔ توترا کی میں ہر
ہے۔ برہنہ توانی۔ یعنی جب تک تعلقات دنیا سے نکلے نہ ہو جاؤ گے بحر معرفت میں شناسائی نہ کر سکو گے۔ لیکن۔ نام و نمود کے لباس اور نیل گو
لباس کو اتار پھینکو۔ اس لئے کہ جو روح کپڑوں کے ڈوب رہا ہے اُس کا تیر نکلا مشکل ہوتا ہے۔

لہ درخورد۔ اپنے مناسب۔ رجا۔ امید۔ از گجاتا کجا۔ یعنی دونوں میں بہت فرق ہے۔ سمندر۔ وہ جانور جو آگ میں پرورش پاتا ہے۔ کہ مردانگی۔ یعنی پہلے مردانگی پیدا کر دے۔ ۱۱۳ پھر تر آزمائی کرنا۔ موش کو چھو نہ۔ نہ از عقل باشد۔ دشمن سے دوستی

کرنا عقل کا کام نہیں ہے۔
او۔ یعنی شمع۔ لہ دخت
دختر کا مخفف ہے۔ قفا

خورد۔ چیت کھائے۔ گجا
در حساب آورد۔ وہ شمع
تجھ جیسے دوست کو کس
شمار قطار میں لا سکتی ہے۔
جبکہ ملوک و سلاطین اس
کی طرف مائل ہیں۔ مدارا۔
خاطر تواضع۔ گرمی گند۔
وہ شمع تجھے

جلادیتی
سوزناک۔

برسوز۔ سہ مراچوں۔
یعنی میرے دل میں غلیل آگ
جیسی آگ لگی ہوئی ہے۔
جس کے مقابلہ میں یہ آگ
پھول معلوم ہوتی ہے۔

نہ دل۔ یعنی میرا دل مجھ
کا دامن نہیں کھینچتا بلکہ
اس ہی کی محبت میری جان
کی طلبگار ہے۔ نہ خود را۔
یعنی میرا چلنا اختیار نہیں

چو پیوندا بگلی واصلی

حکایت

برو دوستی درخورد بگلی
تو دہر شمع از گجاتا کجا
کہ مردانگی باید آنگہ نبرد
کہ جہلست با آہنیں پنجہ زور
نہ از عقل باشد گرفتن بدوست
کہ جاں در سرو کار اومی کنی
قفا خورد و سودائے بیہودہ بخت
کہ روتے ملوک و سلاطین درو
مدارا کند با چو تو مفلسے
تو بیچارہ بر تو گرمی کسند
چہ گفتے عجب گر بسوزم چہ با
کہ پنداری ایں شعلہ بر من گلست
کہ ہر شس گریبان جاں میکشد
کہ زنجیر شوق است در گردنم
نہ ایں دم کہ آتش بن در فروخت
کہ با او توان گفتن از زاہدے
کہ من را ضیم کشتہ در پائے دوست

تعلق جالست و بی حاصلی

کے گفت پروانہ را کالے حقیر
رہے رو کہ بینی طریق رجا
سمندر نہ گرد آتش مگرد
ز خورشید پہاں شود موش کو
یکے را کہ دانی کہ خصم تو دوست
ترا کس نکوید نکومی کنی
گدائے کہ از یاد شہ خواست دخت
کجا در حساب آورد چو تو دوست
پندار کو در چنناں مجلسے
و گر با ہمہ خلق نرمی کسند
نگہ کن کہ پروانہ سوزناک
مرا چوں غلیل آتشے در دست
نہ دل دامن دستان میکشد
نہ خود را بر آتش بخود میزنم
مرا بچناں دور بودم کہ سوخت
نہ آن میکنند یار در شاہدے
کہ علیم کسند بر تولائے دوست

ہے۔ مرا بچناں۔ یعنی اس نے تو دور ہی سے مجھے جلا ڈالا تھا۔ نہ آن۔ عشق جو عاشق کے ساتھ معاملہ کرتا ہے۔ زاہد تو وہ سمجھایا بھی نہیں جاسکتا۔
تولاء۔ دوستی۔

لہ چوا و ہست یعنی میں اس پر قربان ہو جاؤں اور وہ رہے ہی میرے لئے کافی ہے۔ بسوزم۔ میں اس لئے جتنا ہوں کہ عاشق صادق وہی ہے جس میں سوز معشوق اثر کرے۔ حریف۔ ہم صحبت ہم پیشہ۔ اندرز نصیحت۔ مثال۔ مت رو۔ نخواہد

۱۱۳

چوا و ہست اگر من نباشم رواست
کہ دروے سرایت کند سوز دوست
حریف بدست آرہم در خویش
کہ کوئی بکژدم گزیدہ مثال
کہ دانی کہ دروے نخواہد گرفت
نگویند کاہستہ راں اسے غلام
کہ عشق آتش است اسے پسند باد
پلنگ از زدن کینہ ور تر شود
کہ رویم فراچوں خودی میکنی
کہ باچوں خودی گم کنی روزگار
بکوئے خطرناک مستان روند
دل از سر بیکبار برداشتم
کہ بد زہرہ بر خوشن عاشقت
ہماں بہ کہ آں نازنینم کشد
بدست دلا آرام خوشتر ہلاک
پس آں بہ کہ در پلے جاناں دہی

مرا بر تلف حرص دانی چراست
بسوزم کہ یار پسندیدہ دوست
مرا چند گونی کہ در خورد خویش
بداں ماند اندرز شوریدہ حال
کسے را نصیحت مگو اے شکفت
زکف رفتہ بیچارہ را لگام
چہ نغز آمد این نکتہ در سند باد
بیاد آتش تیز بر تر شود
چونیکت بدیدم بدی میکنی
ز خود بہتری جوے و فرصت شمار
پئے چوں خوداں خود پرستاں روند
من اول کہ ایں کار سرداشتم
سر انداز در عاشقی صادقست
اجل نلگے در کینہ کشد
چو بیشک نبشتست بر سر ہلاک
نہ روزے بہ بیچارگی جاں دہی

گرفت نصیحت اثر نہ کرے
گی۔ زکف رفتہ۔ جن بیچارے
کے ہاتھ میں گھوڑے کی باگ
ہی نہ رہی ہو اس کو آستہ
چلانے کی نصیحت بیکار
ہے۔ سند باد۔ حکیم ازرقی
کی مشہور کتاب ہے جس
میں عورتوں کے کرد و غیر
کو بیان کیا گیا ہے۔ پند
باد۔ یعنی عشق کو نصیحت

اسی طرح
بھڑکاتی
ہے
جیسے ہوا

آگ کو۔ چونیکت بدیدم۔
یعنی پردانے نے جواب
دیا کہ غور کرنے سے معلوم
ہوا تیری نصیحت دراصل
میرے ساتھ بدی ہے اس
لئے کہ تو خودی کی تعلیم
دیتا ہے چوپست ہمتی ہے
پئے چوں خوداں۔ خودی
رکھنے والوں کا راستہ
خود پرست اختیار کرتے

مخاطبہ شمع و پروانہ

شنیدم کہ پروانہ با شمع گفت

شبے یاد دارم کہ چشم نخفت

ہیں۔ جو لوگ بادہ عشق سے مست ہیں وہ تو عشق کا خطرناک راستہ ہی اختیار کرتے ہیں۔ ۱۔ من اول۔ یعنی میں نے تو جبکہ مذہب عشق
اختیار کیا ہے جان سے ہاتھ دھوئے ہیں۔ اجل نلگے۔ یعنی ناگہانی موت سے یہ بہتر ہے کہ معشوق کے ہاتھ پر جان دیدے۔ نہ روزے بیشک
ایک۔ ایک دن مرنا ہے تو معشوق کے قدموں میں ہی کیوں جان نہ دیدے۔

ملہ کہ سن۔ یعنی میں تو عاشق ہوں میرا جلنا تو درست ہے۔ تو معشوق ہو کر کیوں گریہ و سوز اختیار کئے ہوئے ہے۔ شمع سے جو موم کے قطرے
چمکتے ہیں اس کو گریہ سے تعبیر کیا جاتا ہے۔
ہوا دار۔ عاشق۔ انگبین۔ شہد۔ چو شیرینی۔ یعنی چونکہ مجھ سے میری شیرینی

جدا ہو گئی ہے تو میری بھی

وہی حالت ہے جو کہ فرہاد

کی شیریں کے فراق میں

تھی۔ سیلاب دروئیہ

آنسو۔ مدعی۔ ناقص

عاشق۔ یعنی پردانہ۔

یارائے ایست۔ میدان

عشق میں ثابت قدمی۔

۱۵ خام۔ اے خام عشق

پر بسوخت۔ آتش عشق

نے تیرا تو ایک

پر ہی جلا

ہے۔

زلفہ۔ پھر

ہی نہیں کہ میں سر پہ پر

ہم جلتی ہوں بلکہ ہر شب

کوئی نہ کوئی پر پھر مجھ

مار ڈالتا ہے۔ دق دق

بسر یعنی شمع سے دھوا

اٹھ رہا تھا بکشتن۔ یعنی

بہ نسبت جلنے کے مرنے میں

خوشی محسوس ہو مقبول

اوست۔ عاشق مقبول

ہی مقبول بارگاہ۔۔۔۔

ترا گریہ و سوز بارے چر است

برفت انگبین یار شیرین من

چو فرہاد آتش بسر مسرود

فر و مید ویدش برخسار زرد

کہ نہ صبر داری نہ یارائے ایست

من استادہ ام تا بسوزم تمام

مرا ہیں کہ از پائے تا سر بسوخت

کہ ناگہ بکشتش پری چہرہ

ہمیں بود پایان عشق اے پسر

بکشتن فرج یابی از سوختن

بر و خرمی کن کہ مقبول اوست

چو سعدی فروشوی دست از غرض

و گر بر سرش تیر بارند و سنگ

و گر میروی تن بطوفاں سپار

کہ من عاشقم گر بسوزم رواست

بگفت اے ہوا دار مسکین من

چو شیرینی از من بدر مسرود

ہم گشت و ہر لحظہ سیلاب در

کہ اے مدعی عشق کار تو نیست

تو گریزی از پیش یک شعلہ خام

ترا آتش عشق اگر پر بسوخت

ز رفتہ ز شب ہچمال بہرہ

ہم گشت و میرفت دودش بسر

اگر عاشقی خواہی آموختن

مکن گریہ بر گور مقتول دوست

اگر عاشقی تیر مشوی از مرص

فدائی نذار دزد مقصود چنگ

بدریا مرو گفتمت زینہار

باب چہارم در تواضع

پس اے بندہ افتادگی کن چو خاک

ز خاک آفریدندت آتش مباحش

بیچارگی تن بیداخت خاک

ز خاک آفریدت خداوند پاک

حریص و جہا نسوز و سرکش مباحش

چو گردن کشید آتش ہولناک

عشق ہے۔ ۱۵ سر مشوی یعنی غسل صحت نہ کر۔ مرص۔ یعنی عشق۔ غرض۔ یعنی سعدی کی طرح غرض سے دست بردار ہو جاؤ۔ فدائی۔ جاں نثار
عاشق۔ مقصود۔ معشوق۔ چنگ۔ ہاتھ۔ زینہار۔ ہرگز۔ تواضع فروتنی۔ افتادگی۔ عاجزی۔ آتش۔ یعنی غضبناک۔ گردن کشید۔ تکبر کیا

سہ ایس۔ آگ۔ آں۔ خاک۔ کمی۔ یعنی فروتنی۔ نخل۔ شرمندہ۔ پہنا۔ چوڑا۔ صدق۔ یعنی صدف نے اس کو انتہائی

۱۱۶

چوایں سرفرازی نمود آں کمی

ازیں دیو کردند ازاں آدمی

حکایت دریں معنی

یکے قطرہ باراں زابرے چکید
کہ جائیکہ دریاست من کیستم
چو خود را بچشم حقارت بدید
سپهرش بجائے رسانید کار
بلندی بداں یافت کولپست شد

نخل شد چو پہنائے دریا بدید
گرا و مست حقا کہ من نیستم
صدف در کنارش بجاں پرورید
کہ شد نامور و لوئے شاہوار
در نیستی کوفت تا هست شد

محبت سے پالا۔ لوگو۔
موتی۔ سہ شاہوار۔
لائق شاہ۔ بدان۔ بآن
کو۔ کہ او۔ بوم۔ طینت۔
در بند۔ مقلوب بند در
جو کہ ایک دال کی تحفیت
سے بند یعنی ساحل سمندر
مستعمل ہے۔ جاعیز۔
خانہ خدا۔ سر صالحان۔
خطیب مسجد کہ خاشاک۔

یعنی مسجد کو

۴۰

خس و

خاشاک

سے پاک و

صاف کر دے۔ سہ

ہماں۔ اس ہی وقت۔

مردم ہر دو۔ یعنی عقلمند

نوجوان۔ بروں رفت۔

مسجد سے باہر چلا گیا۔

حمل کر دند۔ یعنی اس کے

مسجد سے چلے جانے کو۔

کہ پرولے خدمت۔ یعنی

فقر خدمتگداری کی

طرت توجہ نہیں کرتا۔

جوانے خرد مت پاکیزہ بوم
درو فضل دیدند و فقر و تمیز
سر صالحاں گفت روزے برد
ہماں کہیں سخن مرد ہر و شنید
براں حمل کر دند یاران و سیر
دگر روز خادم گرفتش براہ
ندانستی اے کودک خود پسند
گرستن گرفت از سر صدق و سوز
نہ گرد اندر آں بقعہ دیدم نہ خاک

ز دریا بر آمد بدربند روم
نہادند رختش بجائے عزیز
کہ خاشاک مسجد بپیشان و گرد
بروں رفت و بازش کس آنجانند
کہ پروائے خدمت ندارد فقیر
کہ ناخوب کردی برائے تباہ
کہ مرداں ز خدمت بجائے رسد
کہ لے یار جاں پرورد و نفوز
من آلودہ بودم دراں جائے پاک

راہی تباہ غلط راہی۔ بجائے رسد یعنی خدمت کر کے کسی قابل بنتے ہیں۔ گرسن۔ یعنی اس بات پر اس نوجوان عقلمند نے رونا شروع

کر دیا۔ بقعہ۔ جگہ۔ من آلودہ بودم۔ یہی مسجد خس و خاشاک سے تو پاک تھی۔ میں ہی اس میں معصیت آلود تھا۔

گرفتم قدم لاجرم باز پس
طریقت جزیں نیست درویش را
بلذیت باید تواضع گزین

کہ پاکیزہ مسجد بہ از خاک و خس
کہ افگندہ دارد تن خویش را
کہ ایں بام را نیست سلم جزیں

حکایت سلطان بایزید بسطامی قدس سرہ در تواضع

شنیدم کہ وقتے سحر گاہ عید
یکے طشت خاکسترش بخبر
ہمگفت و ژولیدہ دستار و مو
کہ اے نفس من در خور آتشم
بزرگاں نکردند در خود نگاہ
بزرگی بنا موس و گفتار نیست
قیامت کسے بینی اندر بہشت
تواضع سر رفعت افزادست
بگردن قدس سرکش تند خوے

ز گریاہ آمد بروں بایزید
فرورختند از سرائے لبس
کہ دست شکرانہ مالاں برو
بخاکسترے روئے در ہم کشم
خدا بینی از خویشتن ہیں مخواه
بلندی بدعوی و پندار نیست
کہ معنی طلب کرد و دعوی بہشت
تکبر بخاک اندر انداز دست
بلذیت باید بلندی مجوے

گفتار در عجب و عاقبت آن و شکستگ و برکت آن

ز مغرور دنیا رو دیں مجوے
اگر ت جاہ باید مکن چوں خساں
گماں کے بر مردم ہوشمند

خدا بینی از خویشتن ہیں مجوے
بچشم حقارت نگہ در کساں
کہ در سر گرا نیست قدر بلند

لہ لاجرم۔ لامحالہ۔۔

خاک و خس۔ یعنی میرا

وجود۔ کہ افگندہ۔ یعنی

تواضع اختیار کرے۔

بام۔ بالاخانہ۔ سلم۔

سیڑھی۔ سحر گاہ۔ صبح۔

گریاہ۔ حمام۔ لہ یکے۔

یعنی نادانستہ طور پر ایک

طشت خاک ان کے سر پہ

ڈال دیا۔ ژولیدہ۔ ابھی

ہوئی۔ مالاں۔ ملتے ہوئے

در خور آتشم۔

میں تو

جلائے

جانے کے قابل

ہوں۔ بخاکسترے۔ تو

کیا پھر مجھے راکھ کی وجہ سے

ناراض ہونا چاہیے؟

خویشتن ہیں۔ خود پسند

ناموس۔ عزت۔ پندار۔

گھمنڈ۔ لہ رفعت۔

بلندی۔ تند خوے۔ بد مزاج

عجب۔ تکبر۔ شکستگی۔ عاجزی

خساں۔ کینے۔ کسان۔

یعنی خلق خدا۔ سرگرائی۔

غور۔

لے محل۔ مرتبہ پسندیدہ خوی۔ خوش خلق۔ چوں توئی۔ تجھ جیسا۔ بزرگش نہ بینی۔ تو اس کو بڑا نہ سمجھیکا۔ پہچان نہائی۔ تو بھی دوسروں کی نظر میں ایسا ہی ہوگا جیسے کہ تیری نگاہ میں دوسرے تکبر۔ مخند۔ یعنی کم درجہ۔ لوگوں کا مذاق نہ اڑا۔ گرفتند جاتے۔ یعنی کمتر

۱۱۸

کہ خواند خلقت پسندیدہ خوی
بزرگش نہ بینی بچشم خسرو
نمائی کہ پیشیت تکبر کسناں
برافتادہ گریو شمندی مخند
کہ افتاد گانش گرفتند جلے
تعنت مکن بر من عیب ناک
یکے در خرابا تے افتادہ مست
دریں را براند کہ باز آردش
نہ آں را در تو بہ بست پیش

ازیں نامور تر محلے مجوسے
نہ گریوں توئی بر تو کبر آورد
تو نیز از تکبر کنی ہمچنان
چو استادہ بر مقام بلند
بسا استادہ در آند زیائے
گرفتم کہ خود ہستی از عیب پاک
یکے حلقہ کعبہ دار دبدست
گراں را بخواند کہ نگذار دیش
نہ مستظهر ست ایں باعمال خویا

لوگوں نے بڑوں کا مقام
حاصل کر لیا ہے۔ ۱۱۸
تعنت۔ سرکشی۔ یکے۔ یعنی
حاجی اور عبادت گزار ہے
خرابات۔ میخانہ۔ آزار۔
شرابی کو۔ کہ نگذار دیش۔
اس کو دربار حق میں سنا
سے کون روک سکتا ہے۔
آیں یعنی عبادت گزار۔
مستظهر۔ قوی۔ آیں۔
عبادت گزار۔
آں۔
مخوار۔
را دی۔ قصبہ

بیان کرنے والا فضیلت
گمراہی۔ سر آوردہ بود۔
عمر کو گزارے ہوئے تھا۔
۱۱۹ سبب نامہ۔ اس کا
نامہ اعمال سیاہ تھا۔
فجلی۔ شرمندہ۔ بسر بردہ
ایام۔ زندگی گزارے ہوئے
تابودہ۔ جب پیدا ہوا تھا۔
احتشام۔ غور۔ ناراحتی۔
بری باتیں۔ دودہ۔

حکایت عیسیٰ علیہ السلام وعابد ناپارسا

کہ در عہد عیسیٰ علیہ السلام
بجہل و ضلالت سر آوردہ بود
ز ناپاکی ابلیس ازوے نجل
نیاسودہ تابودہ ازوے دل
شکم فرہ از لقمہ ہائے حرام
بناداشتی دودہ اندودہ
نہ گوشے چو مردم نصیحت شنو
نمایاں بہم چوں مہ نور دور

شنیدستم از راویان کلام،
یکے زندگانی تلف کردہ بود
دلیرے سبب نامہ سخت دل
بسر بردہ ایام بیجا صلے
سرش خالی از عقل و پیر احتشام
بناراستی دامن آلودہ
نہ پاتے چو بسندگان راست رو
چو سال بد ازوے خلایق منفور

خاندان۔ پسندگان۔ روشن ضمیر۔ سال۔ بد۔ قحط کا سال۔ نفور۔ متنفر۔ چوں مہ نور۔ یعنی جس طرح دور سے چاند کی طرف اشارے ہوتے ہیں
اس طرح دور سے انگشت نمائی کرتے تھے۔

ہوا و ہوس خرمش سوختہ
سیہ نامہ چننا تنگم براند
گنہگار و خود راے و شہوت پرست
شنیدم کہ عیسیٰ در آمد ز دشت
بزیر آمد از غرقہ خلوت نشین
گنہگار برگشتہ اختہ ز دور
تا تل بحسرت کناں شرمسار
نجل زیر لب عذر خواہاں بسوز
سر شک غم از دیدہ باران چو میخ
بر انداختم نقد عمر عزیز
چو من زندہ ہرگز مبادا کسے
برست آنکہ در عہد طفلی ببرد
گناہم بخش اے جہاں آفریں
دریں گوشہ نالاں گنہگار سپر
نگوں ماندہ از شرمساری سرش
وزاں نیمہ عابد سر پر غرور
کہ ایں مدبر اندر پیے ما چراست
بگردن بآتش در افتادہ
چہ خیر آمد از نفس تر و دامنش

جوے نیک نامی نیند و خستہ
کہ در نامہ جائے بنشتن ماند
بغفلت شب و روز مخمور و مست
بمقصودہ عابدے برگزشت
بیایش در افتاد سر بر زمین
چو پروانہ حیراں در ایشاں ز نور
چو درویش در دست سرمایہ دار
ز شبہائے در غفلت آورده رو
کہ عمر بغفلت گذشت اے دریغ
بدست از نکوئی نیاورده چیز
کہ مرگش بہ از زندگانی بے
کہ پیرانہ سر شرمساری نبرد
کہ گریامن آید فتنس القریں
کہ فریاد عالم رس اے دستگیر
رواں آب حسرت بشیب برش
ترش کرده بر فاسق بر فردوس
نگوں بخت ناداں چہ بخت ماست
بیاد ہوا عمر بردادہ
کہ صحبت بود بایس و منشش

آخر جس کا ستارہ گردن
میں ہو۔ ۲۔ چو درویش
یعنی جس طرح فقیر مالدار
کے ہاتھوں کو حسرت سے
دیکھتا ہے۔ نجل۔ نر مند
ز شبہائے۔ یعنی اُن
راتوں کے بارے میں عذر
خواہ تھا جن کو غفلت میں
گنوا یا تھا۔ سر شک۔
آنسو۔ میخ۔ ابر بر
انداختم۔ میں
نے بر یاد
کردیا۔
بدست۔ یعنی
کوئی ننگی ہاتھ نہ آئی۔ کہ
مرگش۔ جس کا مرنا چاہیے
سے بہتر ہے۔ برست۔ چھو
گیا۔ عہد۔ زمانہ۔ کہ گریا
من آید۔ یعنی اگر وہ گناہ
قیامت میں میرے ساتھ
ہو۔ فتنس القریں۔
پس برا ساتھی ہے۔ ۳۔
فریاد عالم رس۔ میرے
حال کی فریاد سی کیجئے۔

بشیب برش یعنی بغل نیمہ۔ جانب۔ مدبر۔ بد بخت۔ تر دامن۔ گنہگار۔ مسیح۔ حضرت عیسیٰ علیہ السلام۔

لہ زبیش یعنی ہمارے سامنے سے چلا جائے اور اپنی کرنی بھگتے مبادا کہیں اس کے گناہ ہمیں نہ لے ڈوبیں۔ محشر۔ میدان قیامت۔
انجن۔ مجمع۔ دریں بد۔ دوہی باتیں کر رہا تھا جلیل الصفات۔ خدائے تعالیٰ کہ گر عالمست یعنی میں عالم و جاہل

۱۲۰

بدونخ برفتنے پس کار خوش
مبادا کہ درمن فتدا تشش
خدایا تو یا او مکن حشر من
درآمد بعیسی علیہ الصلوٰۃ
مراد عوت ہر دو آمد قبول
بنالید برمن بزاری وسوز
نیز از مش ز آستان کرم
در آرم بفضل خودش در بہشت
کہ در خلد باوے بود ہم نشست
کہ آں را بخت بر ندایں بنار
گر ایں تکیہ بر طاعت خویش کرد
کہ بیچارگی بہ زکبر و منی،
در دوزخش را نیاید کلید
بہ از طاعت و خوشن بنیت
نمی گنجد اندر خدائی خودی
نہ ہر شہسوارے بدر برد گوئی
کہ پنداشت چوں پستہ مغزے در
برو عذر تقصیر طاعت بیار
کہ با حق نگو بود و با خلق بد

چہ بودے کہ ز حمت بردے ز پیش
ہمی رنج از طلعت ناخوشش
بمشر کہ حاضر شود انجن
دریں بد کہ وحی از جلیل الصفات
کہ گر عالمست آن و گروے جہول
تبہ کردہ ایام برگشتہ روز
بہ بیچارگی ہر کہ آمد برم
عفو کردم ازوے عملہائے زشت
و گر عار دارد عبادت پرست
بگونگ از و در قیامت مدار
کہ آں را جگر خوں شد از سوز و درد
ندانست در بار گاہ غنی،
کہ اجامہ پاکست و سیرت پلید
بریں آستان عجز و مسکینیت
چو خود را ز نیکاں شمر دی بدی
اگر مردی از مردے خود مگوئے
پیاز آمد آں بے ہنر جملہ پوست
ازیں نوع طاعت نیاید بکار
نخورد از عبادت براں بخیرد

دونوں کی سنتا ہوں۔
آستان کرم دروانہ
بخشش۔ عفو۔
معافی۔ و گری یعنی اگر
عبادت گزار کو اس کے
ساتھ بہشت میں رہنے
سے عار آتی ہے۔ آن۔
گنہگار۔ ایں۔ عبادت
گزار۔ نار۔ جہنم۔ تکیہ بر
طاعت خویش کرد۔ اپنی
عبادت پر
گھنڈ کیا
غنی۔
بے نیاز۔

۴۰

متی۔ خودی۔ لہ در
دوزخش یعنی اس کے
انتظار میں جہنم کا دروازہ
کھلا پڑا ہے۔ بریں آستان
آستانہ خداوندی۔
خوشن بینی بیکر بنی گنجد
خدا کو خودی پسند نہیں۔
از مردی خود مگو۔ اپنی
بہادری نہ جتلا۔ بدر برد
گو۔ یعنی بازی نہیں جیت

سکتا۔ پیاز آمد۔ یعنی وہ بے ہنر جو اپنے اندر پستے کا سا مغز سمجھتا ہے وہ تو پیاز کی طرح محض چھلکائی چھلکا ہے۔ آریں نوع۔ پر غرور عباد
تو اس قابل ہے کہ اس سے توبہ کیجئے۔ نخورد۔ اس عبادت گزار کو عبادت کا کوئی پھل نہ ملا۔ جو اللہ کی تو عبادت کرے۔ لیکن خلق اللہ کو مستلک

۱۲۱

۱۔ گنہگار خدا سے ڈرنے والا گنہگار اس عبادت گزار سے بہتر ہے جو عبادت کی نمائش کرتا ہے۔ فقیہ۔ علم فقہ کا جاننے والا۔ یہ خود شیخ مسند
رحمۃ اللہ کا قصہ ہے۔ جس کو فقیہ کے نام سے بیان کیا گیا ہے۔ تیز تیز۔ یعنی غصہ سے۔ ۲۔ معرفت۔ دربار کا وہ عہدیدار

سخن ماندا ز عاقبلاں یادگار گنہگار اندیشہ ناک از خدائے	ز سعدی ہیں یک سخن یاد دار بہ از پار سائے عبادت نمائے
--	---

احکامیت دانشمند درویش و قاضی متکبر

فقیہ کہن جامہ تنگ دست نگہ گرد قاضی درویش تیز ندانی کہ برتر مقام تو نیست بجائے بزرگاں دلیری مکن نہ ہر کس سزاوار باشد بصدور دگر رہ چہ حاجت بہ پذیر گشت بعزت ہر آنکو فروتر نشست چو آتش بر آورد درویش دود فقیہاں طریق جلد ساختند کشادند برہم در فتنہ باز تو گفتی خروسان شاطر جنگ یکے بخود از خشمناکی چو مست قتادند در عقدہ پیچ پیچ ، کہن جامہ در صفت آخر ترین کہ برہاں قوی باید و معنوی	درا یوان قاضی بصف بر نشست معرفت گرفت آستینش کہ خیز فروتر نشیں یا برویا بالیست چو سر پنچہ ات نیست شیریں مکن کرامت بجاہست و منزل بقدر ہمیں شرمساری عقوبت بست بخواری نیفتد ز بالا بہ پست فروتر نشست از مقامیکہ بود کم و لائسم در انداختند بلا و نعم کردہ گردن دراز قتادند درہم بمقار و چنگ یکے بر زمین میزند ہر دو دست کہ در حل آں رہ نبردند پیچ بخرش درآمد چو شیر عریں نہ رگہائے گردن بخت قوی
---	---

جو لوگوں کو پہچان کر
دربار میں اُن کو حسب
حیثیت جگہ دے اور ادا
شاہی سکھائے۔ سر پنچہ۔
طاقت۔ شیریں۔ بہادر
کرامت بجاہست۔ مرتبہ
کے مطابق عزت ہوتی
ہے۔ دگر رہ۔ یعنی اس با
اٹھائے جانیکی جو تجھے
شرمندگی ہوگی وہ تیرے
لئے کافی ہوگی
دوبارہ
کسی کو
نصیحت کرنے
کی ضرورت نہ پیش آئے
گی۔ بعزت۔ یعنی جو آدمی
باوجود عزت کے اپنے مرتبہ
سے کم تر جگہ پر بیٹھے گا اس کو
ذلت نہ اٹھانی پڑے گی۔
جلد۔ یعنی کج بختی۔ کم۔
کیوں۔ لائسم۔ ہمیں تسلیم
ہیں۔ یہ الفاظ مباحثہ
میں مستعمل ہوتے ہیں۔ لا۔
نہیں۔ نعم۔ ہاں۔ یہ الفاظ

بھی مباحثہ میں بولے جاتے ہیں۔ عقدہ پیچ پیچ۔ نہ حل ہونے والا مسئلہ۔ غریب۔ غراہٹ۔ عریں۔ کچھار۔ نہ رگہائے گردن۔ یعنی گردن کی
رگیں پھیلانے سے کوئی فائدہ نہیں ہوتا۔

لہ مرانیز یعنی میں بھی اس میدان کا کھلاڑی ہوں اگر اجازت ہو تو کچھ کہوں۔ کلک۔ قلم۔ بدلیا چو نقش نگین۔ دلوں پر ایسا کندہ کر دیا جیسا کہ نگ پر نقش۔ کو۔ کوہ۔ سمند۔ گھوڑا۔ خلاص۔ کچھڑ۔ طاق۔ یعنی شہ نشین۔ ۱۲۲۔ ہیہات۔ افسوس۔ قدومت۔ آپ کی تشریف

بگفتند ار نیک دانی بگوئے
بدلیا چو نقش نگین برنگاشت
قلم بر سر حرف دعوی کشید
کہ بر عقل و طبع ہزار آفریں
کہ قاضی چو خرد در خلاصے بماند
با کرام و لطفش فرستاد پیش
بشکر قدومت نسر دا ختم
کہ ببنیم ترا در چمنیں پایہ
کہ دستار قاضی نہد بر سرش
منہ بر سرم پاتے بند غرور
بدستار پنجہ گرم سرگراں
نمایند مردم بچشم حقیر
گرش کوزہ زریں بود یا سفال
نباید مرا چوں تو دستار نغز
کہ دوسر بزرگست و ہمغز نیز
کہ دستار پنبہ است و سبک شیش
چو صورت ہماں بہ کہ دم در کشند
بلندی و نحسی مکن چوں زحل
کہ خاصیت نیشکر خود دروست

مرانیز چو گانِ حرفست و گوئے
بکلک فصاحت بیانیکہ داشت
سراز کوئے صورت بمعنی کشید
بگفتندش از ہر کنار آفریں
سمند سخن تا بجائے براند
بروں آمد از طاق و دستار خویش
کہ ہیہات قدر تو نشنا ختم
دریغ آدم با چمنیں پایہ
معروف بدلداری آمد بر سرش
بدست وزباں منع کردش کہ دو
کہ فردا شود بر کہن مسیزاں
چو مولام خوانند و صدر کبیر
تفاوت کند ہرگز آب زلال
خرد باید اندر سرمرد و مغز
کس از سر بزرگی نباشد بچیز
میفر از گردن بدستار وریش
بصورت کسانیکہ مردم و رشند
بقدر ہنر حُبت باید محسل
نئے بوریا را بلندی نکوست

آوری۔ شہ تائبہ۔ سرمایہ
علم۔ پایہ۔ مرتبہ۔ پاتے
بند غرور۔ غرور کی بٹری۔
یعنی دستار جو نیکر کا سبب
بنتی ہے کہن میزراں۔
پرلے تہ بند دلے۔ پتھر گز۔
پایہ گزی دستار بخلا۔
آقا۔ صدر کبیر۔ بالانشین۔
آب زلال۔ نیریانی۔
سفال۔ مٹی کا پیالہ۔ نغز۔
نادر۔ کس۔

یعنی محض
سرگراں
ہونا کوئی
چیز نہیں۔ ۳۔ کدو۔
یعنی تونیا۔ پنبہ بروئی
سبک۔ موچہ جیش۔
گھاس۔ مردم و دش۔
آدمی کی طرح۔ صورت۔
تصویر۔ دم در کشند۔
دعوی نہ کریں۔ زحل۔
ساتویں آسمان کا ستارہ
ہے۔ کس قدر بلند مرتبہ
رکھتا ہے لیکن سب سے

بڑا منحوس سمجھا جاتا ہے۔ نئے بوریا۔ زحل کس قدر بلند ہوتی ہے لیکن کیا بلندی کی وجہ سے اس میں نے شکر کی سی شیریں پیدا ہو گئی ہے۔

بدین عقل و ہمت نخواہم کست
چہ خوش گفت خرہرہ در گلے
مرا کس نخواہد خریدن بہج
نہ منعم بمال از کسے بہترست
بدین شیوہ مردِ سخنگوئے چست
دل آزرده را سخت باشد سخن
چو دستت رسد مغرور دشمن برار
چنان ماند قاضی بجورش اسیر
بدنداں گزید از تعجب بدین
وزا نجا جواں روئے ہمت بتافت
غریب از بزرگانِ مجلس بنجاست
تقیب از پیش رفت و ہر سودا
یکے گفت ازیں نوع شیریں نفس
براں صد ہزار آفریں کہیں بگفت

و گر میرود صد غلام از پست
چو بر داشتش پر طمع جا به
بدیوانی در حریم پیچ
خراخراطلس بپوشد خراست
باب سخن کینه از دل شست
چو خصمت بیفتاد سستی مکن
که فرصت فروشید از دل غبار
که گفت اِنَّ هَذَا لَیَوْمٌ عَرِیْرٌ
ماندش در و دیده چون فرقی
برو افت و بازش نشان کس نیافت
که گوئی چنین شوخ چشم از کجاست
که مرده بدین نعت و صلوات که دید
درین شهر سعدی شناسیم و بس
حق تلخ بین تاجه شیرین بگفت

حکایت در توبه کردن پادشاه هزاره گنجبه

یکے پادشہ زادہ گنجہ بود
بمسجد درآمد سراپان و مست
بمقصود درپار سائے مقیم

کہ نا اہل و ناپاک و سر پنجمے بود
مے اندر سر و ساتکینے بدست
زبان دلاویز و قلبے سلیم

مقصودہ۔ حجرہ۔ گفت او۔ یعنی اس پار سا کا دعو۔

اس کا کام تمام کر دے۔
 اسیر گرفتار۔ اِنَّ هٰذٰلِکُمْ
 عَمِیْرٌ بَیْشَکْ یَہْ دَنّ ہست
 سخت ہے۔ یہ جملہ قیامت
 میں کفار کہیں گے۔ یدین
 دونوں ہاتھ۔ فرقہ دین۔
 دو ستارے ہیں جن کا
 رخ برج جدی کی طرف
 رہتا ہے۔ ہمت۔ ارادہ
 غریب۔ یعنی حاضرین مجلس
 چنچ پڑے کہ یہ
 بے باک
 کہاں کا
 ہے۔ س نقیب
 پہرہ دارِ نعت۔ صفت
 نوع۔ قسم۔ شعیب بن نفیس۔
 شعیب بن سخن۔ حق تلخ۔ سچی
 بات جو کڑوی ہوتی ہے۔

اس کو کس شیریں پیرایہ
میں ادا کر دیا۔ گنجہ۔ تبریز
کے قریب ایک مشہور
شہر ہے۔ جو شیخ نظامی کا
وطن ہے۔ سرخجہ۔ ظالم۔
ساتلگین۔ جام شراب۔

لہ کم از مستحق۔ یعنی کم از کم وعظ سننے والا بن۔ حرون۔ سرکش۔ منکر۔ برا۔ قدم۔ عمل۔ کہ یارد۔ کوئی بھی اسے نیک کام کا حکم نہیں دے سکتا۔ حکم۔ حکومت جتنا۔ سیر۔ بس۔ جنگ۔ ستر۔ دہل۔ ڈھول۔ یعنی۔ ۱۲۴

تے چند بر گفت او مجتہ
چو بے عزتی پیشہ کرداں حروں
چو منکر بود پادشہ را قدم
تجکم کند سیر بر بونے گل
گرت نہی منکر بر آید ز دست
و گردست قوت نداری بگوے
چو دست وزباں را نماند مجال
یکے پیش دانستے خلوت نشین
کہ یکبارے آخر بریں رند مست
دم سوزناک از دل باخبر
بر آورد مرد جهان دیدہ دست
خوشست این سیر و قش از روزگار
کے گفتش اے قدوۃ راستی
چہ بد عہد را نیک خواہی زہر
چنین گفت بیندۂ تیز ہوش
بطامات مجلس بسیار استم
کہ ہر کہ باز آید از خوئے زشت
چنین سخن روزہست عیش مدام
حدیثے کہ مرد سخن ساز گفت

پھر خاموش نہ بیٹھنا چاہئے
۱۲۴ اندرز۔ نصیحت۔ مجال۔ طاقت۔ بہمت۔ یعنی باطنی
توصیہ اصلاح کر دیتے
ہیں۔ رند مست۔ یعنی
شہزادہ۔ کہ تا۔ یعنی ہم
میں دست وزباں سے
نصیحت کرنے کی طاقت
نہیں ہے۔ دم سوزناک
مرد خدا کی ایک آہ وہ
کام کر جاتی

۱۲۰ جو تیغ و تبر
نہیں کر سکتے۔
ایں پسر۔ یعنی یہ شہزادہ
خوش نصیب ہے۔ اس
کے تمام اوقات بہتر کرے
۱۲۵ قدوۃ۔ پیشوا۔ چہ
بد عہد۔ کسی عہد کی بھلائی
کی دعا کرنا تمام مخلوق کی
برائی چاہنا ہے۔ چو ہر
سخن۔ جب بات کی تہ کو
نہ پہنچو تو جو خوش نہ دکھائی
بطامات یعنی دعائیں۔

چو عالم نباشی کم از مستحق
شدنداں عزیزاں خراب اندر
کہ یارد ز دازا مر معروف دم
فرو ماند آواز جنگ از دہل
نشايد چو بیدست پایاں شست
کہ پاکیزہ گردد باند ز خوے
بہمت نمایند مردی ر جال
بنالید و بکرست سر بر زمین
دعا کن کہ تا بے زبانیم و دست
قوی تر کہ ہفتاد تیغ و تبر
چہ گفت اے خداوند بالا و پست
خدا یا ہمہ وقت او خوش بدار
بدیں بد چرانیکوئی خواستی
چہ بد خواستن بر سر خلق شہر
چو سر سخن در نیابی مجوش
زداد آفریں توبہ اش خواستم
بعیشے رسد جاوداں در بہشت
ترک اندر شش عیش ہائے مدام
یکے زال میاں با ملک باز گفت

بعیشے یعنی اس کو بہشت میں عیش جاوداں حاصل ہوگا۔ عیش مدام۔ شراب کا لطف۔ مدام۔ ہمیشہ۔ سخن ساز۔ یعنی پارسا۔ ملک۔ شہزادہ۔

لہ وجد بخودی۔ میخ۔ ابر۔ سیل درین۔ افسوس کا سیلاب۔ نیران۔ آگ۔ حیا دیدہ۔ یعنی شرم کی وجہ سے اس کی نگاہیں نیچی
تھیں۔ نیک محضر۔ وہ شخص جس کی موجودگی باعث برکت ہو۔ یعنی پارسا۔ برہم۔ دور کردوں۔ سخن پرورد۔ یعنی پارسا

۱۲۵

لہ شکر دیدہ۔ عتاب و
شکر شراب کے ساتھ بطور
گڑک کھائے جاتے ہیں۔
--- غائب از خود۔
بے ہوش۔ سرچنگی۔

یعنی ستارچی نیند کی وجہ
سے سر ڈالے ہوئے تھا۔
بجز زکس یعنی زکس کھلاؤ
سب کی آنکھیں بند کی
وجہ سے بند تھیں۔ درود۔
تل چھٹ۔ درود۔

ایک پاچا
ہے۔ گویند
قوال۔ دن۔

شراب کا ٹکا۔ سہ
کدو جس میں شراب بھری
تھی۔ بظ۔ یعنی صراحی۔
خم آہستن۔ یعنی شراب
کی مٹکی گویا کہ نواہہ شراب
سے حاملہ تھی جس کا اس
شور و غل میں اسقاط
ہو گیا۔ شکم۔ یعنی مشکیزہ
شراب کو ناف تک چاک
کر ڈالا۔ قدح را۔ اس

ببارید بر چہرہ سیل درین
حیا دیدہ بر پشت پالش بدوخت
در توبہ گویاں کہ فریاد رس
سر جہل و ناراستی برہم
سخن پرورد در ایوان شاہ
دہ از نعمت آباد و مردم خراب
یکے شعر گویاں صراحی بدست
زد گیر سوا و از ساقی کہ نوش
سرچنگی از خواب در بر چو چنگ
بجز زکس آنجا کسے دیدہ باز
بر آورد زیر از میاں لالہ زار
مبدل شد آن عیش صافی بدرد
بدر کرد گویندہ از سر سرود
کدو را نشانند و گردن زدند
تو گفتی شد است از بظ کشہ خوں
دراں فتنہ دختر بنیادخت زود
قدح را برو چشم خونیں پر اشک
بلندند و کردند نوباز جاتے
بشستن نمیشد ز روئے رخام

ز وجد آب در چشمش آمد چو میخ
بہ نیران شوق اندر و نم بسوخت
بر نیک محضر فرستاد کس
قدم رنجہ فرمائی تا سرہنم
دور و یہ ستادند بر در سپاہ
شکر دید و عتاب و شمع و شراب
یکے غائب از خود یکے نیم مست
ز سوتے بر آوردہ مطرب خروش
حریفان خراب از مئے لعل رنگ
نبود از ندیمان گردن فسر از
دف و چنگ بایکدگر سازگار
بفرمود و در ہم شکستند خرد
شکستند چنگ و گستند و
بیمخانہ در سنگ بردن زدند
رواں خم و چنگ او فادہ نگوں
خم آہستن خمزنہ ماہہ بود
شکم تا بنافش دریدند مشک
بفرمود تا سنگ صحن سرائے
کہ گلگونہ خم یا قوت فام

حالت کو دیکھ کر قدح شراب کی خونیں آنکھیں آنسو بہا رہی تھیں۔ بفرمود۔ شہزادہ نے مکان کا فرش اکھاڑ کر نیابندے کا حکم دیدیا۔ رخام۔
سنگ مرمر۔

سہ بالوعہ چاہ کچھ جس میں گھر کا مستعمل پانی جمع ہوتا ہے۔ دگر۔ شہزادہ کے ان احکام کے بعد۔ بریط۔ سارنگی۔ دف۔ ڈھول۔ چنگا۔ ستار۔ طنبور۔ طنبورہ۔ جوانے۔ یعنی وہی شہزادہ جو کبر و غرور سے مست رہتا تھا۔ بہول۔ دھکی سے۔ قول۔ گفتار۔

۱۲۶

عجب نیست بالوعہ گر شد خراب
دگر ہر کہ بریط گرفتے بکف
و گر فاسقے چنگ بردے بدوش
جوانے سر از کبر و پندار مست
پدر بار ہا گفتے بودش بہول
جفتے پدر بردوزندان و بند
گرش سخت گفتے سخن گوی و ہل
خیال و غورش براں داشتے
سپر نفکند شیر غراں ز جنگ
بنری زدشمن تو اوں کرد دوست
چو سنداں کسے سخت روئی نکرد
بگفتن درشتی مکن با امیر
با خلاق باہر کہ بینی باز
کہ ایں گردن از نازی بر کشد
بشیریں زبانی تو اوں برد گوئے
تو شیریں زبانی ز سعدی بکیر

جفتے پدر۔ یعنی باپ کی مار توڑ دہ کام نہ کر کی جو نصیحت کر گئی۔ سخت گئے۔ یعنی نرم گفتگو کرنے والا پار سا اگر سختی سے اس سے بات کرتا۔۔۔ بیندیشد۔ یعنی جنگ کے وقت وہ اپنے تیغ براں جیسے جنگ کی سوچتا ہے۔ سنداں۔ گھن غایک۔ ہتھوڑا۔

بر سر خورد یعنی جو گھن کی سی سخت روئی نہیں دکھاتا بلکہ نرم بات کرتا ہے اس کے سر پر ہتھوڑے نہیں پڑتے ہیں۔ سست گیر۔ نرمی سے بات کر۔ اگر۔ یعنی خوا وہ کمزور ہو یا طاقتور۔ نازی۔ غرور۔ سر اندر کشد۔ مطیع ہو جائے گا۔

تو اوں برد گوئے۔ بازی جیتی جاسکتی ہے۔ ترش روئے را۔ یعنی بد مزاج سے کہدو۔ طواف۔ پھیری لگانے والا۔ غسل۔ شہد۔ شکر خندہ۔ خوش مزاج۔ انگبین۔ مشہد۔

کہ خوردانندراں روز چنداں شرآ
قفا خوردے از دست مردم چو
بمالیدے اورا جو طنبور گوش
چوپیراں بکج عبادت نشست
کہ پاکیزہ رُو باش و شایستہ قول
چناں سودمندش نیامد کہ پند
کہ بیروں کن از سر جوانی و جہل
کہ درویش رازندہ نگداشته
بیندیشد از تیغ بران چنگ
چو بادوست نرمی کنی دشمن او
کہ خایسک تا دیب بر سر خورد
چو بینی کہ سختی کند سست گیر
اگر زیر دست ہست و گر سر فراز
بگفتار خوش داں سر اندر کشد
کہ پیوستہ تلخی بردتند خونے
ترش روئے را گو بتلخی مبیر

حکایت طواف غسل

شکر خندہ انگبین می فروخت کہ دلہا ز شیرینش می بسوخت

روئے را۔ یعنی بد مزاج سے کہدو۔ طواف۔ پھیری لگانے والا۔ غسل۔ شہد۔ شکر خندہ۔ خوش مزاج۔ انگبین۔ مشہد۔

۱۲۷
بہ تان۔ یعنی دوسرے حسین اُس کے شکر

خریدنے کے لئے مکھیوں کی طرح اُس پرجوم کرتے تھے۔ فی المثل۔ مثلاً۔

بتلنے میاں بستہ چوں نیشکر
گرا و زہر برداشتنے فی المثل
گرا نے نظر کرد در کار او
دگر روز شد گردستی دواں
بسے گشت فریادخواں پیش و پس
تبا نگر چون نقدش نیامد بدست
چو عاصی ترش کردہ روی از وعید
زنے گفت بازی کتاں شوئے را
حرامت بود نان آنکس چشید
مکن خواجہ بر خوشتن کار سخت
گرفتم کہ سیم وزرت چیز نیست

بروشتری از مگس بیشتر
بخوردند از دست و چوں غسل
حسد برد بر روز بازار او
غسل بر سر و سر کہ برابر و اں
کہ نشست انگبینش مگس
بدلتنگ روی بکنجے نشست
چو ابروئے زندانیاں روز عید
غسل تلخ باشد ترش وئے را
کہ چوں سفر ابرو ہم در کشید
کہ بدخوئے باشد نگون رنجت
چو سعدی زبان خوشت نیز نیست

حکایت در معنی تواضع نیکمرداں

شنیدم کہ فرزانه حق پرست
ازاں تیرہ دل مرد صافی درو
یکے گفتش آخر نہ مردی تو نیز
شنید ایں سخن مرد پاکیزہ خوئے
در دمست ناداں گریبان مرد
زہشیا ر عاقل ترسد کہ دست

گریاں گرفتش یکے رند مست
قفا خورد و سر بر نکر داز سکول
تخل در لغت ازیں بے تمیز
بدو گفت ازیں نوع با من مگوئے
کہ با شیر جنگی سگالہ نبرد
زند در گریبان نادان مست

بد مزاج کا شہد بھی کڑوا
ہوتا ہے۔ سفر۔ دستر
خوان۔ نگون رنجت۔
اوندھے نصیب والا۔ گرفتہ۔
یعنی اگر روپیہ پیسہ نہیں ہے
تو سعدی کی سی خوش گلا
پیدا کرے سہ فرزانہ۔
عقلند۔ رند۔ شرابی۔
تیرہ دل۔ سیاہ باطن۔
قفا خورد۔ تانچہ کھایا۔

تخل۔ برداشت۔ نوع۔ قسم۔ کہ۔ بلکہ وہ تو شیر سے جنگ کرنے کی سوچتا ہے۔ زہشیا۔ لیکن عقلند آدمی کی جانب سے وہ مطمئن ہے کیونکہ وہ نادان مست کے ساتھ دست و گریبان ہونا پسند نہیں کرتا۔

ملہ جفا ظلم۔ صحرانفس۔ درویش۔ زہر شس۔ اس کی بجائے خوش کا

۱۲۸

بھی نسخہ ہے۔ خیل۔ یعنی فقیروں کا گروہ۔ کہ

آخر یعنی تو نے کتے کو کیوں نہ کاٹا۔ پس۔ بعد۔۔۔

بابک۔ بابا کی تصغیر ہے

جو محبت کے موقع پر اولاد

کے لئے بھی بول دیا جاتا ہے

سلطنت طاقت۔ دریغ

آدم۔ میں نے اپنے خلق

و دانت کو بچایا۔ محال۔

ناممکن۔ دندان برم۔

کاٹوں۔ بدرگی کیسگی۔

سگی۔ کتا بن۔

نکو سیدہ۔

نا پسندیدہ

ازیں۔ یعنی وہ

غلام اس قسم کا تھا۔

خفق۔ بے عزت۔ بدئے

یعنی ایسا بد تھا کہ ہمیشہ

بدمزاجی کرتا تھا۔ ثعبان۔

اژدہا۔ گرو۔ سبقت۔

مدام۔ ہمیشہ۔ سبیل۔

آنکھ کے روئے۔ پیاز بگل

بگل گند۔ گرہ۔ یعنی کھانا

پکانے سے ناک بھوں پڑھا

با خواجہ زانو زوے۔ ساتھ

کھلنے بیٹھ جاتا۔ دمام۔

پے در پے۔ وگر۔ اس قدر سست تھا کہ پانی پلانے پر مرنے کو ترجیح دیتا۔ گفت۔ نصیحت۔ کندوکوب۔ خرابی۔

ہنرور چسپیں زندگانی کند جفا پسند و مہربانی کند

حکایت در معنی عزت نفس مرداں

سگے پائے صحرا نشینے گزید
شب از در دیچارہ خواہش نبرد
پدر را جفا کرد و تنہا نمود
پس از گریہ مرد پر اگندہ روز
مرا گرچہ ہم سلطنت بود پیش
محالست اگر تیغ بر سر خورم
تواں کردہانا کساں بدرگی
بختی کہ زہر شس زنداں چکید
بخیل اندر شس دخترے بود خرد
کہ آخر ترانہ سیز زنداں نبود
بخت دید کلے بابک و لفرود
دریغ آدم کام و دندان خویش
کہ دندانہاں پائے سگ اندر برم
ولیکن نیاید ز مردم سگی

حکایت خواجہ نیکو کار و بندہ نافرماں

بزرگے ہنر مند آفاق بود
ازیں خفہ مویئے بالمیدہ
چو ثعبان ش آلودہ دندان بزہر
مدامش بروی آب چشم سبیل
گرہ وقت بختن برابر وزوے
دمادم بناں خوردنش ہم نفس
نہ گفت اندر و کار کردے نہ چوب
غلامش نکو سیدہ اخلاق بود
بدے سر کہ در روئے مالیدہ
گر و بردہ از زشت رویان شہر
دمیدے و بوئے پیاز بگل
چو بختند با خواجہ زانو زوے
و گر مردے آ بے ندادے بکس
شب و روز از خانہ در کند و کو

کھلنے بیٹھ جاتا۔ دمام۔ پے در پے۔ وگر۔ اس قدر سست تھا کہ پانی پلانے پر مرنے کو ترجیح دیتا۔ گفت۔ نصیحت۔ کندوکوب۔ خرابی۔

لے مالکان۔ مرغی۔ چم۔ کنواں۔ سیما۔ چہرہ۔ فراز آمدے۔ سلنے آنا۔ چہ خواہی۔ یعنی اس سے کیا چاہتے ہو جبکہ اس میں نہ ادب نہ ہنر۔
اور نہ حسن۔ نیز زد۔ یعنی وہ ان برائیوں کے

۱۲۹

کہے خار و خس در رہ انداختے
زیماش و حشت فراز آمدے
کے گفت ازیں بندہ بد خصال
نیز زد وجودے بدیں نا خوشی
منت بندہ خوب نیکو سیر
و گریک بسیج آورد سر پیچ
شنیدایں سخن مرد نیکو نہاد
بدست ایں پس طبع و خویش و لیک
چو زد کردہ باشم تحمل بے
مروت ندانم کہ بفروشمش
چو من در بلائش تحمل کنم
چو خود را پسندی کسے را پسند
تحمل چو زہرت نہاید نخست

کہے مالکیاں در چہ انداختے
نرفتنے بکارے کہ باز آمدے
چہ خواہی ادب یا ہنر یا جمال
کہ جوش پسندی و بارش کشی
بدست آرم ایں را بہ نخاس بر
گرانست اگر راست خواہی پہچ
بخندید کاسے یا فرخ نژاد
مراز و طبیعت شود خوتے نیک
توانم جفا بردن از ہر کسے
بدگیر کسے عیب برگویش
بسے بہ بود گر تحمل کنم
تو در زحمتی دیگرے را مبد
ولے شہد گرد چو در طبع رست

حکایت معروف کرخی و مسافر رنجور

کسے راہ معروف کرخی نجست
شنیدم کہ ہما نش آمد یکے
سرش موی و روش صفار بختہ
شب آنجا بیفکند و بالش نہاد

کہ نہاد معروفی از سر نخست
ز بیماریش تا بمرگ اند کے
بموش جاں در تن آویختہ
رواں دست در بانگے نالش نہاد

میں تمھارے لئے اچھا غلام
لاؤں گا۔ لے نخاس۔
غلام فروش۔ بیج۔
پیسہ۔ بدست۔ یعنی اس
لڑکے کی عادت و طبیعت
اگرچہ بد ہے۔ تو انم۔ یعنی
طبیعت میں برداشت
پیدا ہو گئی ہے۔ بسے بہ۔
یعنی مجھے تو برداشت کی
عادت ہو گئی ہے لہذا
بہی بہتر ہے کہ
میں اسے
برداشت
کرتا رہوں۔
تحمل۔ منتقل کرنا۔ لے
چو خود را۔ یعنی دوسرے
کے لئے بھی وہی چاہوں جو
اپنے لئے چاہتے ہو۔۔۔
در طبع رست۔ یعنی جب
برداشت کی عادت ہو جا
معروف۔ آپ کرخ کے
باشندے تھے۔ جو کہ
بغداد کا ایک محلہ ہے۔
اولیا اللہ میں آپ کا

شمار ہے۔ معروفی۔ نام و نمود۔ سرش۔ یعنی بیماری نے نہ اس کے سر پر بال چھوڑے تھے نہ چہرہ پر رونق۔ دست نہاد۔ کام شروع کرنا۔

ملہ نہ خوابش۔ یعنی نہ خود سویا نہ اوروں کو سونے دیا۔ نہاد۔ وجود۔ نمی مرد۔ یعنی وہ بیمار ان حالات میں خود تو مرنے کا نام نہ لیتا تھا۔
دوسروں کو اپنی وائے دیلا سے مارے ڈالتا تھا۔ خفت و خیز بے چینی۔
۱۳۰ زدیار مردم۔ یعنی صاحب خانہ کے متعلقین میں

سے۔ کس۔۔۔۔۔ یعنی کس
ماند۔ مروت۔ یعنی حضرت
کرنی۔ ملہ ز خدمت یعنی
اُس مرہن کی خدمت
گذاری کی وجہ سے۔ کہ
چند۔ یعنی آخریدار آدمی
کب تک تاب لا سکتا ہے
پراگندہ گفتن۔ بکواس
کرنا۔ نسل۔ یعنی صوفیاء
کہ نامند۔ یعنی محض نام
نمود کے ہیں۔
زرق۔
مکر۔
باد۔ غرور۔
بلند اعتقادان۔ یعنی
شکریں۔ لت۔ شکم۔
انباء۔ مشکیزہ۔ یعنی پر
فکم۔ ملہ کہ بیچارہ۔ یعنی
میں بیمار۔ فرو خورد۔ پی
گیا۔ پوشیدگان۔ مستورا
سپس۔ بعد۔ تعنت۔ ریج
جائے خودست۔ اپنی جگہ
پرست۔ بالش۔ تکبہ
شورہ۔ شوریلے زمین۔
مراعات۔ رعایت۔ گم کن۔ ضائع نہ کر۔

نہ خوابش گرفتے بشب کیفس
نہادے پریشان و طبع درشت
ز فریاد و نالیدن و خفت خیز
زدیار مردم درال بقعہ کس
شنیدم کہ شبہا ز خدمت خفت
شبے بر سرش لشکر آورد خواب
بیکدم کہ چشمانش خفتن گرفت
کہ لعنت بریں نسل ناپاک باد
بلند اعتقادان پاکیزہ پوشش
چہ داندلت ابنالے از خواب مست
سخنہائے مُتکر معروف گفت
فرو خورد شیخ ایں حدیث از کرم
یکے گفت معروف را در نہفت
بروزیں سپس گو سر خویش گیر
نکوئی و رحمت بجائے خودست
سر سفلہ را گرد بالش منہ
مکن بابتان نیکی اے نیکبخت
نگویم مراعات مردم مکن
باخلاق نرمی مکن با درشت

نہ از دست فریاد و خواب کس
نمی مرد و خلقے بخت بکشت
گرفتند از خلق راہ گریز
ہماں ناتواں ماند و معروف و پس
چو مرداں میاں بست کردانچہ گفت
کہ چند آورد مردنا خفتہ تاب
مسافر پراگندہ گفتن گرفت
کہ نامند و ناموس زرق اندوباد
فریبندہ پارسائی فروش
کہ بیچارہ دیدہ برہم نہ بست
کہ یکدم چرا غافل ازوے بخت
شنیدند پوشیدگان حرم
ندیدی کہ درویش نالاں چہ گفت
تعنت بیرجائے دیگر بمیر
ولے بابتان نیکردی بدست
سر مردم آزار بر سنگ بہ
کہ در شورہ ناداں نشاند وخت
کرم پیش نامردماں گم مکن
کہ سگ را نالند چوں گریہ پشت

۱۳۱
 ۱۔ سیرت۔ عادت۔ ناسپاس۔ ناشکرا۔ برت آب۔ برت کاپانی۔ مکافات۔ بدلہ۔ برتخ نویس۔ پانی۔ اور برت پر لکھنا بیکار بات ہے
 ۲۔ چکس۔ کمینہ۔ دل آرام جفت۔ یعنی محبوب
 ۳۔ بیوی۔ خروخش۔ شور۔ غنود۔ نیند۔ طلسم۔ جادو۔ واسمت۔ بمرود۔

گر انصاف خواہی سگ حق شناس
 برون آب رحمت مکن بر خیس
 ندیدم چنین پیچ بر پیچ کس
 بخندید و گفت اے دل آرام جفت
 گرا ز ناخوشی کرد بر من خروخش
 جفلے چنین کس بیاید شنود
 چو خود را قوی حال بینی و خوش
 اگر خود ہمیں صورتی چوں طلسم
 و گریورانی درخت کرم
 نہ بینی کہ در کرخ تربت بیست
 بدولت کسانے سرافراختند
 تکبر کنند مرد حشمت پرست

بسیرت بہ از مردم ناسپاس
 چو کردی مکافات برتخ نویس
 مکن پیچ رحمت بریں ہیچکس
 پریشاں مشو زیں پریشاں کہ گفت
 مرا ناخوش ازوے خوش آمد بگوش
 کہ نتواند از بیقراری غنود،
 بشکرانہ بار ضعیفاں بخش
 بیری واسمت بمرود چو جسم
 بر نیک نامی خوری لاجرم
 بجز گور معروف معروف نیست
 کہ تاج تکبر بیدار تختند
 نداند کہ حشمت بکلم اندرست

حکایت در معنی سفاہت نا اہلان و تحمل نیکو داں

طمع برد شوئے بصاحدے
 کمر بند و دستش تہی بود و پاک
 بروں تاخت خواہندہ خیرہ رو
 کہ ز بہار ازیں کژ دمان خموش
 کہ چوں گریہ زانو بدل بر نہند

نہود آل زماں در میاں حاصلے
 کہ ز زبر فشانڈے برویش چو خاک
 نکو ہیدن آغاز کردش بکوئے
 پلنگان در زندہ صوف پوش
 و گر صیدے افتد چو سگ در جہند

گھات لگانا یعنی مراقبہ۔ صید۔ شکار۔

نام بھی مٹ جائے گا۔
 لاجرم۔ لامحالہ۔ تربت
 قبر۔ ۱۳۔ معروف۔ مشہور
 حشمت۔ دبدبہ۔ حلم۔
 بردباری۔ سفاہت۔
 نادانی۔ طمع۔ یعنی خا۔
 شوخ۔ بے شرم۔ نبود
 یعنی ایسے وقت اُس نے
 اپنی حاجت پیش کی کہ
 اُس سے کچھ حاصل ہو
 نہ تھا۔ اس
 لئے کہ

● صاحب
 دل کا ہاتھ

خالی تھا۔ کہ زر۔ یعنی زر
 اُس صاحب دل کی
 نظر میں روپیہ پیسہ اور
 خاک یکساں تھی۔ وہ
 اس پر زر قربان کر دیتا
 خواہندہ۔ وہی شوخ۔
 خیرہ روی۔ بے شرم۔
 ز بہار۔ پناہ۔ کژ دم۔
 بچھو۔ صوف پوش۔
 صوفی۔ زانو بدل نہاد

لے دے۔ یعنی یہ صوفی لوگوں کے کپڑے کھسٹتے ہیں۔ پارہ۔ یعنی گڈڑی کے پیوند۔ شب کوک۔ وہ فقیر جو رات کو کسی بلند جگہ پر کھڑے ہو کر اہل محلہ کو نام بنام دعائیں دے اور صبح کو ان سے بھیک مانگے۔ عصا۔ کلیم۔ یعنی حضرت موسیٰ کے لٹکی طرح ہیں کہ

۱۳۲

نظام ہر لاغری کن جب نکلے
برائے تو سینکڑوں اژدھوں
کو نکل جلتے۔ لے بلیلا نہ
بلال کا اماں ہے یعنی حضرت
حبش۔ حضرت بلال کا
وطن۔ جامہ زن کنند۔

اپنی بیویوں کے جوڑے
تیار کرتے ہیں۔ مگر۔ بجز
خواب پیشین۔ دوپہر کا
سونا۔ شکم
تاسر آگندہ
مرک
بھرا ہوا

پیٹ۔ از لقمہ تنگ بقول
سے بھر لو۔ ہفتاد رنگ
فقروں کے کشکول میں
رنگارنگ کا کھانا ہوتا ہے
خواہم۔ یہاں سے اب
شیخ سعدی کا مقولہ شروع
ہوا اس سے قبل اس ہی
شوخی کی گفتگو تھی۔ لے
کے۔ یعنی وہ خود بے آبرو
ہو۔ نہ از عقل کرد۔ یعنی

سوئے مسجد آوردہ دکان شید
رہ کارواں شیر مرداں زند
سپید و سیہ پارہ بردوختہ
زہے جو فروشان گندم نمائے
مبیں در عبادت کہ پیر اندوخت
عصائے کلیم اند بسیار خوار
نہ پر سبز گارونہ دانشوران
عبائے بلیلا نہ در تن کنند
ز سنت نہ بینی در ایشاں اثر
شکم تاسر آگندہ از لقمہ تنگ
نخواہم دریں باب ازین پیش گفت
و گفت ازین شیوہ نادیدہ گو
یکے کردہ بے آبروئی بسے
مریدے شیخ ایں سخن نقل کرد
بدے در قفا عیب من گفت خفت
یکے تیرے افگند و در رہ فتاد
تو برداشتی و آمدی سوئے من
بخندید صاحب دل نیکوئے
ہنوز انچہ گفت از بدم اند کیست

کہ در خانہ کمتر تو اں یافت صید
و لے جامہ مردم ایناں کنند
بسالوس و سپہاں ز راندوختہ
جہاں گرد و شب کوک خرمن گردا
کہ در رقص محالت جو اندوخت
پس آنگہ نمایند خود را نزار
ہمیں پس کہ دنیا بدیں میخورند
بدخل حبش جامہ زن کنند
مگر خواب پیشین و نان سحر
چو زنبیل در یوزہ ہفتاد رنگ
کہ شنت بود سیرت خویش گفت
نہ بیند ہنر دیدہ عیب جوے
چہ غم داردش ز آبروے کسے
اگر راست پرسی نہ از عقل کرد
بتر زوق رینے کہ آورد و گفت
وجودم نیاز در درخسہم نداد
ہمی در سپوزی بہ پہلوئے من
کہ سہلست ازین بیشتر گو بگوے
از انہا کہ من دامن از صد کیست

اس مرید نے شیخ سے اس شوخی کی گفتگو نقل کر کے عقل کا کام نہیں کیا۔ در قفا۔ پیٹ پیچھے۔ خفت۔ چھپ گیا۔ بتر آؤ۔ یعنی اس سے براہہ ہمیشہ
ہے جو سامنے آکر اس کی باتیں سنا جلتے۔ در رہ فتاد۔ تیرا راستہ میں رہ گیا۔ کہ سہلست۔ یعنی جواب تک برائیاں کی ہیں۔ گو بگوئی۔ اس شوخی کو
کہہ دو کہ اس سے زیادہ کہے۔ از صد کیست۔ یعنی وہ ایک فیصدی بھی میری برائیاں بیان نہیں کر سکا۔

ملہ گمان۔ یعنی اس نے تو محض گمان سے برائیاں کی ہیں۔ یقین۔ مجھے اپنی برائیوں کا یقین ہے۔ پیوستہ۔ بامواصل۔ وہ مجھ سے صرف اس سال ملا ہے۔ ہفتاد۔ شتر یعنی مجھ میں عمر پھر کے عیب ہیں۔ عالم الغیب۔ خدا تعالیٰ۔ نیک پندار۔ صحیح خیال۔ محشر۔ میدان قیامت۔

۱۳۳

زروئے گمان بر من اینہا کہ بہت
وے امسال پیوستہ بامواصل
بہ از من کس اندر جہاں عیب من
ندیدم چنین نیک پندار کس
محشر گواہ گناہم گراوست
گرم عیب گوید بدانیش من
کساں مرد راہ خدا بودہ اند
زباں باں تا پوستینت درند
گرا ز خاک مردم سبوتے کنند

من از خود یقین می شناسم کہ بہت
کجا داند م عیب ہفتاد سال
ندانہ بجز عالم الغیب من
کہ پنداشت عیب من اینست و پس
ز دوزخ ترسم کہ عالم نکوست
بیا گوید نسخہ از پیش من
کہ بر جاس تیر بلا بودہ اند
کہ صاحب دلاں بار شوخاں برند
بسنگش ملامت کناں بشکنند

عالم نکوست۔ یعنی اگر
برائیاں محض اس کی گواہی
سے گنی جائیں گی تو کم ثابت
ہوں گی اور بہتر حالت
رہے گی۔ نسخہ۔

یعنی اس عیب جو ہے کہ
دو کہ میرا خود نوشتہ اعمال
بجائے اس میں عیب یاد
تحریر ہوں گے۔ بر جاس۔
وہ نشانہ جس پر تیر بازی
کرتے ہیں۔ زباں۔
بہش۔

خاموش
رہ۔ پوستینت

درند۔ تیرے عیب ظاہر
کریں۔ گرا ز خاک۔ یعنی
بزرگوں کی قبر کی مٹی سے
بھی اگر صراحی بناؤ گے تو
اس کو سنگ ملامت
مار کر توڑ ڈالیں گے۔ یعنی
مرنے کے بعد بھی معاف
نہیں کرتے۔ صلاح۔ اس
بادشاہ کا نام ہے۔ رسم۔
طریقہ۔ نسخہ نیمہ بر بستہ

حکایت درگستانی درویشان و علم پادشاہاں

ملک صالح از پادشاہان شام
بگشتے در اطراف بازار کوئے
کہ صاحب نظر بود و درویش دوست
دو درویش در مسجد خفتہ ریاست
شب سرد شاں دیدہ نابردہ خوا
یکے ز اں دو میگفت با دیگرے
گرایں پادشاہان گردن فراز
در آیند با عاجزاں در بہشت

بروں آمدے صبحدم با غلام
بر رسم عرب نیمہ بر بستہ روئے
ہر انگیں دو دار ملک صالح اوست
پریشاں دل و خاطر آشفتم یافت
چو حراتا مل کتاں ز آفتاب
کہ ہم روز محشر بود داورے
کہ در کہو و عیش اند و با کام و ناز
من از گور سر بر نگیرم ز خشت

کوئے۔ ڈھانٹا بانڈھے ہوئے۔ صاحب نظر۔ مردم شناس۔ ملک صالح۔ نیک بخت بادشاہ۔ خفتہ۔ یعنی لیٹے ہوئے۔ شب سرد۔ یعنی رات
راغیں ٹھنڈی وجہ سے نیند نہ آتی تھی۔ حرات۔ آفتاب پرست۔ یعنی گرگٹ۔ داور۔ منصف۔ تہو۔ کھیل کود۔ کام۔ مقصد۔ در آیند۔ یعنی اس
عمر کے بادشاہ اگر جنت میں فیروں کے ساتھ جائیں گے۔ ز خشت۔ یعنی قبر سے اٹھ کر مقبرے کے نیچے جنت میں جانا گوارا نہ کروں گا۔

سلہ ماویٰ۔ پناہ گاہ۔ ایخان۔ یعنی اس طرح کے بادشاہ۔ زحمت۔ یعنی ساتھ رہنے کی۔ صراح۔ وہی شام کا بادشاہ۔ مصالح۔ مصلحت۔
دے رفت۔ تھوڑا ہی وقفہ گزرا تھا۔ رواں خواند۔ فوراً بلایا۔ حرمت۔ عزت۔ گردن۔ یعنی اُن پر سے ذلت کی گرد کو

۱۳۴

بہشت بریں ملک ماواکاست
ہمہ عمر ازیناں چہ دیدی خوشی
اگر صالح آنجا بدیوار باغ
چو مرداں سخن گفت فصالح شنید
دے رفت تا چشمہ آفتاب
رواں ہر دو کس را فرستاد و خواند
برایشاں ببارید باران جود
پس از رخ سرا و باران و سیل
گدایان بے جامہ شب کردہ روز
یکے گفت ازیناں ملک را نہاں
پسندیدگان در بزرگی رسند
شہنشاہ ز شادی چو گل بر شکفت
من آں کس نیم کز غرور چشم
تو ہم با من از سر بنہ خوتے زشت
من امروز کردم در صلح باز
چنین راہ گر مقبلی پیش گیر
بر از شلخ طوبی کسے برنداشت
ارادت نداری سعادت مجوئے
ترا کے بود چوں چراغ الہاب

سخاوت کی بارش سے دھو
ڈالا۔ نامداران خیل۔ فوج
افسران۔ سلہ گدایاں۔
وہ فقیر جنہیں رات کو بھی
کپڑا میٹرنہ تھا اب کپڑوں
کو جلتے اگر سے معطر کر رہے
میں محکمیت تیرا حکم۔
پسندیدگان۔ یعنی مقرب
لوگ۔ غرور چشم۔ لاؤشکر
کا گھمنڈ۔ کنا ساز گاری
یعنی اپنی اس
بری
عادت
کو دماغ سے
دور کر دے کہ میرے ساتھ
جنت میں موافقت نہ
کرے گا۔ سلہ در صلح۔
صلح کا دروازہ۔ فراز۔
بند۔ گر مقبلی۔ اگر توصیف
والہے۔ شرف۔ بزرگی
بر۔ پھل۔ ارادت۔ بزرگوں
کا اعتقاد۔ خدمت۔
یعنی بزرگوں کی۔ الہاب
یعنی سوزش عشق۔ خود۔

کہ بند غم امروز بر پائے ماست
کہ در آخرت نیز زحمت کشی
در آید کفشش بدرم دماغ
دگر بودن آنجا مصالح ندید
ز چشم خلائی فروشست خواب
بہیبت نشست و حرمت نشانہ
فروشست شاں گردن از جود
نشستند یا نامداران خیل
معطر کناں جامہ بر عود سوز
کہ اے حلقہ در گوسن محکمیت جہاں
زما بند گانت چہ آمد پسند
بخندید در روتے درویش گفت
زیچار گان روتے در ہم کشم
کہ ناساز گاری کنی در بہشت
تو فردا کن در برویم فراز
شرف بایست دست درویش گیر
کہ امروز خشم ارادت نکاشت
بچوگان خدمت تو اں برد گوئے
کہ از خود پیری بچو قندیل از آب

خودی۔ قندیل۔ شیشہ کے برتن میں پانی اور زنا میل وغیرہ کا تیل بھر کر اس میں فیتلہ روشن کرتے ہیں۔

وجود دہر و شنائی مجمع کہ سوزش در سینه باشد چو شمع

حکایت اندر محرومی خوشین بیناں

یکے در نجوم اند کے دست داشت
سوئے کوشیار آند از راہ دور
خردمند از و دیدہ درد و ختہ
چو بے بہرہ عزم سفر کردہ باز
تو خود را کہاں بردہ پر خرد
زد عوی تہی آئی تا پر شوی
ز ہستی در آفاق سعدی صفت

ولیک از تکر سہرست داشت
دلے پر ارادت سہر پر غرور
یکش حرف خدمت نیا موختہ
بد و گفت دانائے گردن فراز
انائے کہ پر شد دگر چوں پرد
تو از خود پیری ز اں تہی میروی
تہی گرد و باز آئی پر معرفت

حکایت در معنی تسلیم و حق شناسی آل

بخشم از ملک بندہ سہر بتافت
چو باز آند از راہ خشم و ستیز
بخوں تشنہ جلا و ناہسریاں
شنیدم کہ گفت از دل تنگ لیش
کہ پیوستہ در نعمت و ناز و نام
مبادا کہ فردا بخون منشش
ملک را چو گفت وے آند بگوشش

بفرمود جستن کشش در نیافت
بشمشیر زن گفت خوش بریز
بروں کردہ چوں تشنہ دشنہ زباں
خدا یا بجل کردش خون خویش
در اقبال او بودہ ایم دوست کام
بگیرند و خرم شود دشمنش
دگر دیگ خشمش نیاورد جوشش

تکر سے بھرا
ہے تو اس میں علم کی گنجائش
کہاں ہے - تہی - خالی -
ز ہستی تہی گرد - یعنی اپنی
ہستی کو گم کر دے - معرفت
علم بخشم - غصہ کی وجہ سے
ستیز - لڑائی - بشمشیر زن
جلا د - تلہ چوں تشنہ -
یعنی اُس نے دشنہ (خنجر)
کو اس طرح باہر نکالا -
جیسا کہ تشنہ زبان منہ

سے باہر آتی ہے - بجل خوردش - وہ غلام کہہ رہا تھا کہ میں نے اپنا خون بادشاہ کے لئے معاف کر دیا ہے - نام - ناموری - دوست کام -
بامراد - فردا - قیامت -

ملہ بوس۔ بوسہ۔ خداوند رایت۔ وہ سردار جس کے ہاتھ میں جھنڈا ہوتا

۱۳۶ ۴۔ رفق۔ نرمی۔ حدیث۔ قصہ۔ مومن۔

میدان۔ خفتان۔ ایک
فوجی لباس ہے۔ چورین
کپڑے کی چالیس تہ سے
تیار کیا جاتا ہے اور تلوار
دینے سے بچاؤ کے لئے
پہنا جاتا ہے۔ حریر۔ ریشم
کپڑا۔ کہ نرمی۔ اس ہی لئے
خفتان پر تلوار اتر نہیں
کرتی ہے۔ ملہ زندہ۔

گدھی۔ بگوش۔ یعنی اس
جگل سے جہاں
ایک فقیر
رہتا تھا
ایک آدمی کو
کتے کے بھونکنے کی آواز
آئی۔ درآمد۔ وہ وطن
پہنچا۔ عارف۔ باخدا رز
فعل۔ شرمندہ۔ آغاز۔
شروع۔ بحث۔ کھود کرید
کرنا۔ ہلا۔ آگاہ۔ درآ۔
اندا۔ دیدہ روشنم۔
میرے نور نظر۔ کز۔ ہر کہ۔
آید۔ ابھی۔ ملہ بیچاری
میخورد۔ یعنی اللہ تعالیٰ کو
عجز پسند ہے۔ مسکین۔ عاجز۔ قدر والا۔ بلند مرتبہ۔ شیب۔ خرد۔ ریزہ ریزہ۔ عیوق۔ ایک ستارہ کا نام ہے۔

لبے بر سرش داد و دیدہ بوس
برفق از چہاں سہمگن جایگا ہ
غرض زین حدیث آنکہ گفتار نرم
نہ بینی کہ در معرض تیغ و سیر
تواضع کن اے دوست باختتم
خداوند رایت شد و طبل و کوس
رسانید و ہر شش بدایا پایگا ہ
چو آبست بر آتش مرد گرم
بیوشند خفتان صد تو حریر
کہ نرمی کند تیغ بر زندہ کند

حکایت در عجز و نیاز مندی صالحی

زویرانہ عارف زندہ پوشش
بدل گفت گوئے سگ بیجا چرات
نشان سگ از پیش و از پس ندید
خجل باز گردیدن آغاز کرد
شنید از دروں عارف آواز پائے
نہ پنداری اے دیدہ روشنم
چو دیدم کہ بیچارگی میخورد
چو سگ بر درش بانگ کردم لبے
چو خواہی کہ در قدر والا رسی
دریں حضرت آناں گرفتند صد
چو سیل اندر آمد بھول و نہیب
چو شبنم بفتاد مسکین و خرد
یکے رانجام سگ آمد بگوش
درآمد کہ درویش صالح کجاست
بجز عارف آنجا و گر کس ندید
کہ شرم آمدش بحث آں راز کرد
ہلا گفت بر درجہ پائی در آئے
کز ایدر سگ آواز کرد این منم
نہادم ز سر کبر و رای و خرد
کہ مسکین ترا ز سگ ندیدم کہ
ز شیب تواضع بیالارسی
کہ خود را فراتر نہادند قدر
فتاد از بلندی بسر و شیب
نکر کا قلابش بعیوق برد

142

کہ حاتم اصرم بود باور مکن
 کہ در چنبر عنکبوتی فتاد
 مگس قندیندا شتش قید بود
 کہ اے پاتے بند طمع پاندار
 کہ در گوشہ دامیارست و بند
 عجب دارم اے مردِ راہِ خدا
 کہ مار ابد شخواری آمد بگوش
 نشاید اصرم خواندنت زیں سپس،
 اصرم بہ کہ گفتارِ باطل بنوش
 مرا عیب پوش و ہنر گستراند
 کند، ستم زیر و نخوت زبوں
 مگر کز تکلف مُبَرّا شوم
 بگویند نیک و بدم ہر چہ بہست
 ز کردار بد دامن اندر گشتم
 چو حاتم اصرم باش و غیبت شنو
 کہ گردن ز گفتارِ سعدی بتافت
 ندانم پس ازوے چہ پیش آیدت

گروہے برآئند از اہل سخن
برآمد طنین مگس بامداد
ہمہ ضعف و خاموشیش کید بود
نگہ کرد شیخ از سرِ اعتبار
نہ بر جا شکر باشد و شہد و قند
یکے گفت از اہل حلقہ اہل رائے
مگس را تو چوں فہم کردی خروش
تو کا گاہ کردی بیابانِ مگس
بتسم کناں گفتش اے تیز ہوش
کسانیکہ با من بخلوت در اند
چو پوشیدہ دارندم اخلاقِ نول
فراموش نہایم کہ می نشنوم
چو کالیوہ دانندم اہل نشست
اگر بد شنیدن نیاید خوشم
بجملِ ستائش فراچہ مشو
سعادتِ نجست و سلامتِ نیت
ازیں بہ نصیحت گرے بایدت

برداشت کرنا۔ میرا۔ بری۔

کے بعد۔

حکایت زاہد و دزد

کہ ہمارے بیدار و شبخیز بود
بہ پیچید و بر طوط بائے فکند
زہر جانے مرد با چوب خاست
میان خطر جلتے بودن ندید
گریزے بوقت اختیار آمدش
کہ شب دزد بیچارہ محروم شد
براہ و گریش باز آمدش
بمردانگی خاک پائے توام
کہ جنگ آوری برد و نوعست بس
دوم جاں بدر بردن از کارزار
چہ نامی کہ مولائے نام توام
بجائیکہ میدانمت رہ برم
نہ پندارم آنجا خداوند رخت
یکے پائے بردوش دیگر نہیم
ازاں بہ کہ گردی تہیدست باز
کشیدش سوئے خانہ منویشتن
بکفش برآمد خداوند ہوش

عزیزے در اقصائے تبریز بود
شبے دید جائیکہ دزدے کند
کسانرا خبر کرد و آشوب خاست
چونامردم آواز مردم شنید
نہیے ازاں گیر و دار آمدش
ز رحمت دل پار ساموم شد
بتاریکی ازوے فراز آمدش
کہ یارامرو کا شنائے توام
ندیدم بسر پنجگی چون تو کس
یکے پیش خصم آمدن مردوار
بدیں ہر دو خصلت غلام توام
گرت راتے باشد بکلم کرم
سرائیست کوتاہ و در بستہ سخت
کلوخے دو بالائے ہم بر نہیم
بچندانکہ در دست اقتد باز
بدلداری و چاپلوسی و فن
جواں مرد شبے فروداشت دوش

خانوں پر چڑھ جلتے ہیں۔
بام - بالا خانہ - آشوب -
شور - چوب - لکڑی -
نامردم - یعنی چور - نہیب -
خوف - اختیار - پسند -
سلاہ موم شد - نرم ہو گیا
فراز - آگے - آشنائی -
جان پہچان - سر پنجگی - طاقت -
نوع - قسم - ختم - دشمن -
کارزار - جنگ - مولای -
غلام - رہ برم -
یعنی مجھے
ایک ایسی
جگہ معلوم ہے
جہاں چوری ہو سکتی ہے
وہاں تک تیری رہبری
کردوں - سلاہ خداوند
رخت - سامان والا -
کلوخے - یعنی ہاونیا پنٹیں
رکھ کر ہر ایک دوسرے
کے کندھے پر چڑھ کر اس
گھر میں اتر جائیں گے - خانہ
خویشتن - یعنی اس بہانہ
سے وہ بزرگ چور کو اپنے
گھر لے گئے - شب رو - چور - یعنی چور نے کا نڈھا دیا - کتف - کندھا -

لہ بظاق۔ کرتہ۔ زبالا۔ اوپر سے۔ ثواب۔ یعنی بزرگ نے یہ شور کیا کہ اے نوجوان پورے اگر مدد کرو گے تو ثواب اور اجر پاؤ گے۔
یہ شعرا حاقی معلوم ہوتا ہے۔ سرگشتہ۔ یعنی پھر۔ ۱۳۹

گزارتے ہیں۔ سادہ روی
بے ریش معشوق۔ در
افتادہ بود۔ عاشق ہو گیا
تھا۔ زچوگان۔ یعنی سختی
کے ڈنڈے سے گیند کی طرح
اچھلتا تھا۔ چین برابر۔
یعنی ناراض نہ ہوتا تھا۔
بازی۔ ہنسی مذاق۔ تنگ۔
غیرت۔ لہ سیلی و سنگ۔
یعنی وہ پتھر اور طمانچے جو

رقیب اس کو
مارتا تھا
سنبہ۔
چکنا۔ دونوں

کینے۔ زبوناں۔ ناتواں
خطا درگذاشت۔ یعنی
جاہل کی خطامعات نہ
کرنی چاہیے۔ یار۔ طاقت
شاید نبشتن بزر۔ سونے
کے پانی سے لکھنے کے قابل
خانہ مہر محبت کی جگہ کیوں۔
کینہ۔ بہلول۔ خوش مزاج۔

ایک عارف کامل تھے جو
اپنے آپ کو دیوانہ بہانے

زبالا بدامان اور گزاشت
ثواب اے جوانان و یاری مزد
دواں جامہ پارسا در بغل
کہ سرگشتہ را برآمد مراد
بہ بخشود بروے دل نیکمرد
کہ نیکی کنند از کرم بابداں
و گرچہ بداں اہل نیکی نیند

بغلطاق و دستار و ختیکہ داشت
وزا نجابر آور و غوغا کہ دزد
بدرجست از آشوب دزد و غل
دل آسودہ شد مرد نیک اعتقاد
خیمش کہ بر کس تر حسم نکرد
عجب نیست در سیرت بخرداں
در اقبال نیکاں بداں میزیند

حکایت درمئی جھلے دشمن از بہر دوست

کہ با سادہ روئے در افتادہ بود
ز چوگان سحمتی بختے چو گوئے
ز بازی بہ تندی نیرداختے
خبر زیں ہمہ سیلی و سنگ نیست
زدشمن تحمل زبوناں کنند
کہ گویند یار او مردی نداشت
جوابے کہ شاید نبشتن بزر
ازاں می نگجد در و کین کس

یکے را چو سعدی دل سادہ بود
جفا بروے از دشمن سختگوئے
ز کس چیں برابر و نینداختے
یکے گفتش آخر تراننگ نیست
تن خویشتن سنبہ ووناں کنند
نشايد ز جاہل خطا درگذاشت
چہ خوش گفت شیدا شوریدہ سر
دلہم خانہ مہر یار است و بس

حکایت

چو بگذشت بر عارف جنگجوئے

چہ خوش گفت بہلول فرخند خوئے

ہوئے تھے۔ عارف جنگجوئے۔ بزرگ جو کسی سے لڑتا تھا۔

کرنے کے عادی تھے۔ لے
جئے۔ یعنی ایک آقا
جس کا ایک غلام بھاگ
گیا تھا۔ کارگل۔ کھدائی
چنائی کا کام۔ زناختش۔
چونکہ سرائے کی تعمیر نہایت
مشائی سے کی۔ بندہ رفتہ۔
بھاگا ہوا غلام۔ ہیبت۔
خوف۔ پاپیش در افتاد۔
جب بغدادی آقا کو معلوم

ہوا کہ یہ میرے
غلام نہیں
بلکہ لقمان
میں تو ان کے
قدموں پر گر پڑا۔ پوزش۔
معافی۔ ساعت۔ گھڑی۔
کہ سود تو۔ تیرے فائدے
نے ہمارا کوئی نقصان نہیں
کیا۔ لے شہستان۔
زنان خانہ۔ در زخم میرے
ساز و سامان میں کارکن
محنت مزدوری۔ جور۔
ظلم۔ دشوار۔ سخت کام
درستی۔ سختی۔

گرایں مدھی دوست بشناختے
گراز ہستی حق خبر داشتے

بہ پیگار دشمن نہ پر داختے
ہمہ خلق را نیست پنداشتے

حکایت لقمان حکیم با بغدادی

شنیدم کہ لقمان سیہ پام بود
یکے بندہ خویش پنداشتش
بسالے سرائے پر داختش
چو پیش آمدش بندہ رفتہ باز
پپایش در افتاد و پوزش نمود
بسالے ز جورت جگر خوں کشم
ولے ہم بخشایم اے نیکمرد
تو آباد کردی شہستان خویش
غلابیست در رخم اے نیکبخت
دگر رہ نیاز ارشش سخت دل
ہر آنکس کہ جو رہز رگاں نہر د
چنین گفت بہرام شہ با وزیر
گراز حالماں سخت آید نہ سخن

نہ تن پرور و نازک اندام بود
بہ بغداد و در کار گل داشتش
کس از بندہ خواجہ شناختش
ز لقمانش آمد ہیبت فراز
بخندید لقمان کہ پوزش چہ سود
بیک ساعت از دل بدر چوں کشم
کہ سود تو مارا زیانے نکرد
مرا حکمت و معرفت گشت بیش
کہ فرمایش وقتہا کار سخت
چو یاد آیدم سختے کار گل
نسوزد دلش بر ضعیفان خرد
کہ دشوار بازیر دستاں گیر
تو رہزیر دستاں درستی مکن

حکایت جنید بغدادی و سیرت او در تواضع

غرم۔ پہاڑی بکرا۔ آہو۔
ہرن سے۔ قیلہ۔ یک نیت
آدھا۔ کہ داند کسے معلوم
ہے کہ کتے اور مجھ میں کون
بہتر ہے۔ دگر۔ یعنی اس کے
بعد قیامت میں میرا کیا حال
ہونے والا ہے۔ تاج
عفو۔ خدا کی معافی کا
تاج۔ دگر۔ اگر معرفت خدا
کا لباس بدن پر نہ رہا
تو اس کتے
سے بھی بدتر
ہوں۔
مرآورا۔ یعنی

سگے دید برکنده دندان صید
فرماند عاجز چور و باہ و پیر
لکد خورده از گو سپندان ہے
بد و داد یک نیمہ از زاد خویش
کہ داند کہ بہتر ز ماہر دو کیست
دگر تاجہ راند قضا بر سرم
بسر برنہم تاج عفو خدا نے
نماند بہ بسیار ازین کمترم
مرآورا بدوزخ خواہند بود
بعزت نکردند در خود نگاہ
کہ خود را بہ از سگ نہ پنداشتند

شنیدم کہ بردشت صنعا جتید
ز نیروئے سرخی شیر گیر
پس از غرم و آہو گرفتن بہ پے
چو مسکین و بے طاقتش دید و ریش
شنیدم کہ میگفت و خون میکرست
بظاہر من امروز ازین بہترم
گرم پلے ایمان نلغزد ز جائے
و گر گسوت معرفت در برم
کہ سگ با ہمہ زشت نامی چو مرد
و این است سعدی کہ مروان را
ازین بر ملائک مشرف داشتند

حکایت پارسا و بریط زن

بشب در سر پارسا شکست
بر سنگ دل بردیکشت سیم
ترا و مرا بریط و سر شکست
ترا بہ نخواہد شد الا سیم
کہ از خلق بسیار بر سر خورند

یکے بریطے در غل داشت مست
چور و ز آمد آں نیکم و سلیم
کہ دوشینہ مغرور بودی و مست
مرا بہ شد آں زخم و برخاست بیم
ازین دوستان خدا بر سرند

حکایت در معنی صبر مرداں بر جفائے نا اہلاں

تمام رات بجلنے سے تیری بریط ٹوٹی میرا سر برخاست بیم خطرہ جانا ہوا۔ الا سیم۔ تیری بریط روپوں سے درست ہوگی۔ بر سر آند۔ یعنی سر داریں۔
بر سر خورند۔ برداشت کرتے ہیں۔

لہ و خش۔ بدخشاں میں ایک شہر ہے۔ جہان۔ یعنی اولیاء۔ مجرّد بمعنی یعنی حقیقتاً دنیا سے بے تعلق۔ عارف بدلق۔ جو کہ محض گدڑی پہنکر ولی ہے۔
 دراز دیگر اں۔ یعنی دنیا والوں سے اس کا کوئی تعلق نہ تھا۔ زباں آور۔ زباں دراز۔
 ۱۲۲ سستاں۔ مکر۔ ریو۔ مکر ۲۵ چو دیو۔ مشہور ہے

یکے بود در کنج خلوت نہاں
 کہ بیروں کند دستِ حیاتِ بخلق
 دراز دیگر اں بستہ بر روئے او
 ز شوخی بہ بد گفتن نیکمرد
 بجائے سلیمان نشستن چو دیو
 طمع کردہ در صید موشان کوئے
 کہ طبل تہی را رود بانگ دور
 برایشان تفرّج کناں مرد وزن
 کہ یارب مرا پس شخص را تو بہ بخش
 مرا تو بہ دہ تا نکر دم ہلاک
 کہ معلوم من کرد خوئے بدم
 و گریستی گوید باد سنج
 تو مجموع شو کویرا گندہ گفت
 چنین است گو گندہ مغزی مکن
 کہ دانا فریب مشعب خورد
 زبان بداندیش بر خود بہ نسبت
 نیابد بنقص تو گفتن مجال،
 تو بر زیر دستاں درشتی مکن
 کہ روشن کند بر من آہوتے من

شنیدم کہ در خاکِ خوش از مہاں
 مجرّد بمعنی نہ عارف بدلق
 سعادت کشادہ درے سوئے او
 زباں آورے بخیر سعی کرد
 کہ ز بہار ازیں مکر و دستان و دیو
 دما دم بشویند چوں گرہ روئے
 ریاضت کش از بہر نام غرور
 ہمیکفت و خلقے بروا سخن
 شنیدم کہ بکرسیت دانائے خوش
 و گر راست گفت ای خداوند پاک
 پسند آمد از عیب جوئے خودم
 گرائی کہ دشمنت گوید مرج
 و گر ابلہے مشک را گندہ گفت
 و گر میرود در پیاز این سخن
 نہ آئین عقلست و رای و خرد
 پس کار خویش آنکہ عاقل نشست
 تو نیکو روش باش تا بد سگال
 چو دشخوارت آید ز دشمن سخن
 جزاں کس ندانم نگو گوئے من

کہ حضرت سلیمان کی انگوٹھی
 جس کے ذریعہ وہ حکمرانی کرتے
 تھے ان کی لونڈی کے پاس
 تھی۔ صفحہ نامی دیو نے اس
 لونڈی سے انگوٹھی حاصل
 کر لی۔ اور ان کی بجائے
 تخت نشین بن گیا۔ آصف
 ابن برخیا وزیر کے ذریعہ
 دوبارہ تخت نشین ہوئے
 اور وہ دیو غائب ہو گیا۔
 چوں گرہ روی۔
 بلی منہ کو
 چاٹ کر
 صاف کرتی
 رہتی ہے۔ جہل تہی۔ یعنی
 جس کا باطن خالی ہوتا ہے
 اس کا آوازہ دور تک
 ہوتا ہے۔ براؤ۔ یعنی لوگ
 اُس بت بننے کے ارد گرد
 جمع تھے۔ برایشاں۔ اُن
 عارف پر۔ تفرّج۔ تفرّج۔
 گفت۔ یعنی جو اس نے برائیاں
 بیان کی ہیں معلوم من
 کہو۔ مجھے بتادیا۔ ۲۵

۲۰

گرائی۔ اگر تو ایسا ہی ہے جیسا کہ دشمن نے کہلے۔ باد سنج۔ جو اس کرتا پھر ابلہ۔ بیوقوف مجموع شد۔ جمع خاطر رکھ۔ ایں سخن۔ یعنی اگر وہ پیاز
 کوید بودا رہتا ہے تو کہہ دے بات ٹھیک ہے اور ناخوش نہ ہو۔ مشعب۔ شعبہ باز۔ عاقل نشست۔ یعنی جو اپنے مقصد میں عقلمندی سے لگا رہے گا۔
 نکتہ چینوں کی زباں بندی کر دے گا۔ آہو۔ ہرن۔ عیب۔

حکایت امیر المومنین علیؑ و سیرت او در تواضع

کے مشکلے بردپیش علیؑ
امیر عدو بند کشور کشائے
شنیدم کہ شخصے دراں انجمن
نرخید از وحیدر نامجوئے
بلغفت آنچه دانست و پاکیزہ گفت
پسندید از و شاہ مرداں جواب
بہ از من سخن گفت و دانایکست
گرامروز بویے خداوند حبّہ
بدر کردے از بارگہ حاجبش
کہ من بعد بے آبروئی مکن
یکے را کہ پندار در سر بود
ز علمش ملال آید از وعظ تنگ
نہ بینی کہ از خاک افتادہ خوار
مریزاے حکیم آستیں لمئے در
بچشم کساں در نیاید کسے
مگوتا بگویند شکر ہزار

مگر مشککش را کند منجلی
جوابش بگفت از سر علم و راستے
بلغفتا چنین نیست یا ابوالحسن
بلغفت ار تو دانی ازیں بہ بگوئے
بگل چشمہ خورشید نہفت
کہ من بر خطا بودم او بر صواب
کہ بالاتر از علم او علم نیست
نکردے خود از کبر دروئے نگاہ
فرو کو فتندے بنا و آبش
ادب نیست پیش بزرگاں سخن
مپندار ہرگز کہ حق بشنود
شقاق بیاراں نروید ز سنگ
بروید گل و بشگفت نو بہار
کجا بینی از خویش تن خواجہ پر
کہ از خود بزرگی نماید بسے
چو خود گفتی از کس توقع مدار

حکایت امیر المومنین عمر بن الخطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ

۱۔ منجلی۔ روشن۔ عدو بند۔
دشمن کو قید کرنے والا۔
ابوالحسن۔ حضرت علی
کرم اللہ وجہہ کی کنیت ہے
اور حیدر لقب ہے۔
پاکیزہ گفت۔ اچھا جواب
دیا۔ بگل۔ یعنی آفتاب پر
خاک نہیں ڈالی جاسکتی۔
شاہ مردان۔ حضرت
علی کا لقب ہے۔ دانہ۔
یعنی حضرت حق۔ خداوند
جاہ۔ یعنی حق
علی کے
علاوہ۔
حاجب۔
دیور ہی بان۔ نا واجب۔
بلا حق۔ عظم تنگ۔
یعنی جس میں قبول حق کی
صلاحیت نہ ہو اس کی مثال
پتھر کی سی ہے جس پر گل لالہ
نہیں اگ سکتا۔ نو بہار۔
سبزہ۔ خویش تن۔ تکرور
غرد۔ کساں۔ یعنی بہتر
لوگ۔ تا بگویند۔ یعنی جب
تک یہ معلوم نہ ہو کہ وہ تیر
شکر گزار ہوں۔ خود گفتی۔
یعنی بدون طلب کے۔

لے بر پشت پائے۔ یعنی فقیر کے پیر پر رکھ دیا۔ کہ رنجیدہ۔ مصیبت زدہ

۱۴۴

کو دوست دشمن کی تیز نہیں رہتی۔ کوری۔ تو

اندھا ہے۔ خطا رفت کار۔
کام غلط ہو گیا۔ گزین۔

پسندیدہ۔ فردا۔ یعنی
قیامت۔ لے گردناں۔

تکبران۔ روز شمار۔ روز
قیامت۔ از تو ترسد۔

یعنی عاجز۔ کہ دست بستہ
تجھ سے بھی کوئی قوی ہے

کہ بد سیرتاں۔ بروں کو
بھی بھلا کہتا تھا۔ درگذشت۔

مرگیا۔ صوت۔
آواز۔

نگفتند۔
یعنی منکر نکر۔

لے ذوالنون۔ مچھلی
والا۔ یہ مصر کے ایک مشہور

بزرگ کا لقب پڑ گیا تھا۔
جس کی وجہ یہ تھی کہ ایک

بارکشی کے سفر میں انھیں کسی
نے ایک موتی چرانے کا الزام

لگا دیا۔ اُن کی دعا پر سجدہ
کی مچھلیاں منہ میں موتی

لے ہوئے تو دار ہوئیں
اور انھوں نے ایک مچھلی کے

نہادش عمر پائے بر پشت پائے
کہ رنجیدہ دشمن ندانند زد دوست
بدو گفت سالار عادل عمر
ندانستم از من گنہ در گذار
کہ بازیر دستاں چنین بودہ اند
نہد شاخ پرمیوہ سر بر زمین
نگوں از خجالت سر گردناں
ازاں کہ تو ترسد خطا در گذار
کہ دست بستہ بالائے دست تو ہم

گدائے شنیدم کہ در تنگ جائے
ندانست درویش بیچارہ کوست
بر آشفت بروی کہ کوری مگر
نکورم ولیکن خطا رفت۔۔ کار
چہ منصف بزرگان دیں بودہ اند
فوتن بود ہوشمند گزین
بنازند فردا تو واضح کناں
اگر می تری ز روز شمار
مکن چیرہ بر زیر دستاں ستم

حکایت

کہ بد سیرتاں را نگو گئے بود
کہ بارے حکایت کن از سر گذشت
چو بلبل بصوت خوش آغاز کرد
کہ من سخت نگر فتنے بر کسے

یکے خوب کردار خوشخوئے بود
بخوابش کسے دید چوں در گذشت
دہانے بخندہ چو گل باز کرد
نگفتند با من بسختی بسے

حکایت ذوالنون مصری رحمۃ اللہ علیہ و شکستگی او

نکرد آب بر مصر سالے سبیل
بزاری طلبگار باراں شدند
بسیاد مگر گریہ آسماں

چنین یاد دارم کہ سقائے نیل
گروہے سوئے کو ہساراں شدند
گرسند و از گریہ جوئے رواں

منہ سے موتی لے کر اس الزام لگانے والے کو دیدیا۔ سقا۔ یعنی ابر۔ نیل۔ یعنی مصر کا مشہور دریا ہے۔ سبیل۔ یعنی جاری۔ شدت۔ یعنی استسقاء
کی نماز پڑھنے گئے۔ گریہ آسمان۔ یعنی بارش۔

بذی النّوں خبر بردار ایشاں کسے
فرماندگان را دعائے یکن،
شنیدم کہ ذوالنّوں بکدین گنجت
خبر شد بکدین پس از روز بیست
سبک عزم باز آمدن کرد پیر
پرسید از وعار فے در نہفت
شنیدم کہ بر مرغ و مور و دداں
دریں کشور اندیشہ کردم بے
برستم مبادا کہ از شر من
توانگہ شوی پیش مردم عزیز
بزرگے کہ خود را بخردے شمر د
ازیں خاندان بندہ پاک شد
آلا اے کہ بر خاک ما بگذری
کہ گر خاک شد سعدی اورا چہ غم
بیچارگی تن فرا خاک داد
بے بر نیاید کہ خاکش خورد
نگر تا گلستان معنی شکفت
عجب گر بمیرد چنیں بلبلے

کہ بر خلق رنجست و سختی بے
کہ مقبول را در دنیا شد سخن
بے بر نیامد کہ بار اں بر بخت
کہ ابر سیہ دل برایشاں گرسیت
کہ پر شد بسیل بہاراں غدیر
چہ حکمت دریں رفتنت بود گفت
شو دتنگ روزی بفعّل بداں
پریشاں ترا ز خود ندیدم کسے
بہ بند و درخسیر بر انجمن،
کہ مر خوشستن را نگیری بچیز
بدنیا و عقبی بزرگی بسر د
کہ در پاتے کمتر کسے خاک شد
بخاک عزیزاں کہ یاد آوری
کہ در زندگی خاک بود دست ہم
و گر گرد عالم بر آمد چو باد
و گر بارہ بادش عالم برد
برو ہیچ بلبل چنیں خوش نگفت
کہ بر استخوانش نرود گلے

باب پنجم در رصنا

جسم کو مٹی کھا جائے گی۔ دگر بارہ۔ یعنی پھر دوبارہ ہوا اس کی اُمّی کو عالم میں اڑائے پھرے گی۔ گلستان معنی۔ یعنی عالم شعور و سخن و حکمت۔ بلبل۔

یعنی شاعر و حکیم۔ چنیں بلبلے۔ یعنی سعدی۔ گلے۔ یعنی رمت خداوندی کے پھول۔ مضافاً یعنی تقدیر پر شاکر رہنا۔

زیادہ وقت نہ گذرا تھا۔
ابر سیہ دل۔ کالا بادل۔
گرسیت۔ یعنی برسات بیکہ۔
جلد۔ عزم۔ ارادہ۔
بیر۔ ذوالنّوں۔ غدیر۔
تالاب۔ عارت۔ پا خدا۔
ودان۔ درندگان۔
پریشان۔ یعنی گنہگار۔
شر۔ بدی۔ انجمن۔ گروہ۔
عزیز پیارا۔ نگیری بچیز۔
کچھ نہ سمجھے۔

۱۵۔
بجوفے۔
چھوٹے۔
کی برابر۔

ازیں خاندان۔ بنی آدم۔
کہ در۔ یعنی جو چھوٹوں کی
خاک پا بنے۔ بخاک عزیزاں۔
بزرگوں کی قبر کی قسم تو
مجھے فاتحہ سے یاد کرنا۔
اور یہ کہنا۔ فرا خاک۔
نہ خاک۔ و گر۔ اگر چہ۔
ابتداء تمام عالم میں ہوا
کی طرح مارا مارا پھرا۔
۱۵ خاکش خورد۔ اس کے

شبِ زیتِ فکر تہی سو خستم پراگندہ گوئے حدِ تم شنید ہم از خبتِ نوئے در و درج کرد کہ فکرش بلیغست و رایش بلند نہ در خشت و گوپال و گرزِ گراں ندانکہ مارا شہرِ جنگ نیست تو اتم کہ تیغِ زباں بر کشم بیاتادریں شیوہ چالش کنیم	چراغِ بلاغت بر افرو خستم جز آخست گفتن طریقے ندید کہ ناچار فریادِ خیزد ز درد دریں شیوہ زہد و طامات و پند کہ این شیوہ ختمست بر دیگران و گرنہ مجالِ سخن تنگ نیست جہانِ سخن را قلم در کشم سہرِ خصم را سنگِ بالاش کنیم
--	--

بولا جاتا ہے۔ خبت۔ بدی۔
کہ ناچار۔ چونکہ اس کے دل
میں حسد کا درد اٹھا تھا۔
بُے تواہ کرتی تھی۔ طام۔
صوفیا کی باتیں۔ خشت۔
چھوٹا نیزہ جو دشمن پر پھینک
کر مارا جاتا ہے۔ گوپال۔
گرز کی قسم ہے۔ بر دیگران۔
یعنی سعدی تو محض بر نیہ
شاعری کر سکتے ہیں۔ رزمیہ
شاعری تو

گفتار در صبر و رضا و تسلیم حکمِ قضا

فردوسی
و گنجوی کا
حقد ہے۔

سعادت بہ بخشایشِ داور بہست چو دولت نہ بخشد سپہرِ بلند نہ سختی رسید از ضعیفی بمور چون تو اں برا فلاک دستِ آختن گرت زندگانی نبشت است دیر و گر در حیاتِ نماندست بہر نہ رستم چو پایانِ روزی بخورد	نہ در جنگ بازوئے زور آور بہست نیاید بمردانگی در کمند نہ شیراں بسرنجہ خوردند و زور ضرورتِ لیت باگردشش ساختن نہ مارت گزاید نہ شمشیر و شیر چنانست گشد نوشدارو کہ زہر شغاد از نهادش بر آورد گرد
---	---

سہ سہ۔ خیال۔ مجال۔
جہاں سخن۔ یعنی دوسروں
کی شاعری۔ قلم در کشم۔
قلم پھیر دوں۔ چالش۔
رفتار۔ جنگ و جدل۔
بالش۔ تکیہ۔ یعنی دشمن
کو پتھر پر رکھ کر کچل دیں۔
داور۔ خدائے تعالیٰ۔
نہ در جنگ۔ یعنی نیک نیتی
ان چیزوں کے ذریعہ نہیں

حکایت شاطر سپاہانی

حاصل ہوئی۔ دولت۔ یعنی سعادت۔ سپہر۔ آسمان۔ سہ سختی۔ فاقہ۔ مور۔ چوئی۔ دستِ آختن۔ ہاتھ پہنچانا۔ دیر۔ بہت سے سال۔ سانپ۔ بہر۔ حصہ۔ چنانست۔ یعنی نوشدارو زہر کا کام کرتا ہے۔ پایانِ روزی۔ زندگی کا آخر لقمہ۔ شغاد۔ رستم کا بھائی جس نے رستم کو دھوکے سے کوزوں میں گرا دیا تھا۔ شاطر۔ چالاک۔

۱۲۷
۱۲۸
۱۲۹
۱۳۰
۱۳۱
۱۳۲
۱۳۳
۱۳۴
۱۳۵
۱۳۶
۱۳۷
۱۳۸
۱۳۹
۱۴۰
۱۴۱
۱۴۲
۱۴۳
۱۴۴
۱۴۵
۱۴۶
۱۴۷
۱۴۸
۱۴۹
۱۵۰
۱۵۱
۱۵۲
۱۵۳
۱۵۴
۱۵۵
۱۵۶
۱۵۷
۱۵۸
۱۵۹
۱۶۰
۱۶۱
۱۶۲
۱۶۳
۱۶۴
۱۶۵
۱۶۶
۱۶۷
۱۶۸
۱۶۹
۱۷۰
۱۷۱
۱۷۲
۱۷۳
۱۷۴
۱۷۵
۱۷۶
۱۷۷
۱۷۸
۱۷۹
۱۸۰
۱۸۱
۱۸۲
۱۸۳
۱۸۴
۱۸۵
۱۸۶
۱۸۷
۱۸۸
۱۸۹
۱۹۰
۱۹۱
۱۹۲
۱۹۳
۱۹۴
۱۹۵
۱۹۶
۱۹۷
۱۹۸
۱۹۹
۲۰۰
۲۰۱
۲۰۲
۲۰۳
۲۰۴
۲۰۵
۲۰۶
۲۰۷
۲۰۸
۲۰۹
۲۱۰
۲۱۱
۲۱۲
۲۱۳
۲۱۴
۲۱۵
۲۱۶
۲۱۷
۲۱۸
۲۱۹
۲۲۰
۲۲۱
۲۲۲
۲۲۳
۲۲۴
۲۲۵
۲۲۶
۲۲۷
۲۲۸
۲۲۹
۲۳۰
۲۳۱
۲۳۲
۲۳۳
۲۳۴
۲۳۵
۲۳۶
۲۳۷
۲۳۸
۲۳۹
۲۴۰
۲۴۱
۲۴۲
۲۴۳
۲۴۴
۲۴۵
۲۴۶
۲۴۷
۲۴۸
۲۴۹
۲۵۰
۲۵۱
۲۵۲
۲۵۳
۲۵۴
۲۵۵
۲۵۶
۲۵۷
۲۵۸
۲۵۹
۲۶۰
۲۶۱
۲۶۲
۲۶۳
۲۶۴
۲۶۵
۲۶۶
۲۶۷
۲۶۸
۲۶۹
۲۷۰
۲۷۱
۲۷۲
۲۷۳
۲۷۴
۲۷۵
۲۷۶
۲۷۷
۲۷۸
۲۷۹
۲۸۰
۲۸۱
۲۸۲
۲۸۳
۲۸۴
۲۸۵
۲۸۶
۲۸۷
۲۸۸
۲۸۹
۲۹۰
۲۹۱
۲۹۲
۲۹۳
۲۹۴
۲۹۵
۲۹۶
۲۹۷
۲۹۸
۲۹۹
۳۰۰
۳۰۱
۳۰۲
۳۰۳
۳۰۴
۳۰۵
۳۰۶
۳۰۷
۳۰۸
۳۰۹
۳۱۰
۳۱۱
۳۱۲
۳۱۳
۳۱۴
۳۱۵
۳۱۶
۳۱۷
۳۱۸
۳۱۹
۳۲۰
۳۲۱
۳۲۲
۳۲۳
۳۲۴
۳۲۵
۳۲۶
۳۲۷
۳۲۸
۳۲۹
۳۳۰
۳۳۱
۳۳۲
۳۳۳
۳۳۴
۳۳۵
۳۳۶
۳۳۷
۳۳۸
۳۳۹
۳۴۰
۳۴۱
۳۴۲
۳۴۳
۳۴۴
۳۴۵
۳۴۶
۳۴۷
۳۴۸
۳۴۹
۳۵۰
۳۵۱
۳۵۲
۳۵۳
۳۵۴
۳۵۵
۳۵۶
۳۵۷
۳۵۸
۳۵۹
۳۶۰
۳۶۱
۳۶۲
۳۶۳
۳۶۴
۳۶۵
۳۶۶
۳۶۷
۳۶۸
۳۶۹
۳۷۰
۳۷۱
۳۷۲
۳۷۳
۳۷۴
۳۷۵
۳۷۶
۳۷۷
۳۷۸
۳۷۹
۳۸۰
۳۸۱
۳۸۲
۳۸۳
۳۸۴
۳۸۵
۳۸۶
۳۸۷
۳۸۸
۳۸۹
۳۹۰
۳۹۱
۳۹۲
۳۹۳
۳۹۴
۳۹۵
۳۹۶
۳۹۷
۳۹۸
۳۹۹
۴۰۰
۴۰۱
۴۰۲
۴۰۳
۴۰۴
۴۰۵
۴۰۶
۴۰۷
۴۰۸
۴۰۹
۴۱۰
۴۱۱
۴۱۲
۴۱۳
۴۱۴
۴۱۵
۴۱۶
۴۱۷
۴۱۸
۴۱۹
۴۲۰
۴۲۱
۴۲۲
۴۲۳
۴۲۴
۴۲۵
۴۲۶
۴۲۷
۴۲۸
۴۲۹
۴۳۰
۴۳۱
۴۳۲
۴۳۳
۴۳۴
۴۳۵
۴۳۶
۴۳۷
۴۳۸
۴۳۹
۴۴۰
۴۴۱
۴۴۲
۴۴۳
۴۴۴
۴۴۵
۴۴۶
۴۴۷
۴۴۸
۴۴۹
۴۵۰
۴۵۱
۴۵۲
۴۵۳
۴۵۴
۴۵۵
۴۵۶
۴۵۷
۴۵۸
۴۵۹
۴۶۰
۴۶۱
۴۶۲
۴۶۳
۴۶۴
۴۶۵
۴۶۶
۴۶۷
۴۶۸
۴۶۹
۴۷۰
۴۷۱
۴۷۲
۴۷۳
۴۷۴
۴۷۵
۴۷۶
۴۷۷
۴۷۸
۴۷۹
۴۸۰
۴۸۱
۴۸۲
۴۸۳
۴۸۴
۴۸۵
۴۸۶
۴۸۷
۴۸۸
۴۸۹
۴۹۰
۴۹۱
۴۹۲
۴۹۳
۴۹۴
۴۹۵
۴۹۶
۴۹۷
۴۹۸
۴۹۹
۵۰۰
۵۰۱
۵۰۲
۵۰۳
۵۰۴
۵۰۵
۵۰۶
۵۰۷
۵۰۸
۵۰۹
۵۱۰
۵۱۱
۵۱۲
۵۱۳
۵۱۴
۵۱۵
۵۱۶
۵۱۷
۵۱۸
۵۱۹
۵۲۰
۵۲۱
۵۲۲
۵۲۳
۵۲۴
۵۲۵
۵۲۶
۵۲۷
۵۲۸
۵۲۹
۵۳۰
۵۳۱
۵۳۲
۵۳۳
۵۳۴
۵۳۵
۵۳۶
۵۳۷
۵۳۸
۵۳۹
۵۴۰
۵۴۱
۵۴۲
۵۴۳
۵۴۴
۵۴۵
۵۴۶
۵۴۷
۵۴۸
۵۴۹
۵۵۰
۵۵۱
۵۵۲
۵۵۳
۵۵۴
۵۵۵
۵۵۶
۵۵۷
۵۵۸
۵۵۹
۵۶۰
۵۶۱
۵۶۲
۵۶۳
۵۶۴
۵۶۵
۵۶۶
۵۶۷
۵۶۸
۵۶۹
۵۷۰
۵۷۱
۵۷۲
۵۷۳
۵۷۴
۵۷۵
۵۷۶
۵۷۷
۵۷۸
۵۷۹
۵۸۰
۵۸۱
۵۸۲
۵۸۳
۵۸۴
۵۸۵
۵۸۶
۵۸۷
۵۸۸
۵۸۹
۵۹۰
۵۹۱
۵۹۲
۵۹۳
۵۹۴
۵۹۵
۵۹۶
۵۹۷
۵۹۸
۵۹۹
۶۰۰
۶۰۱
۶۰۲
۶۰۳
۶۰۴
۶۰۵
۶۰۶
۶۰۷
۶۰۸
۶۰۹
۶۱۰
۶۱۱
۶۱۲
۶۱۳
۶۱۴
۶۱۵
۶۱۶
۶۱۷
۶۱۸
۶۱۹
۶۲۰
۶۲۱
۶۲۲
۶۲۳
۶۲۴
۶۲۵
۶۲۶
۶۲۷
۶۲۸
۶۲۹
۶۳۰
۶۳۱
۶۳۲
۶۳۳
۶۳۴
۶۳۵
۶۳۶
۶۳۷
۶۳۸
۶۳۹
۶۴۰
۶۴۱
۶۴۲
۶۴۳
۶۴۴
۶۴۵
۶۴۶
۶۴۷
۶۴۸
۶۴۹
۶۵۰
۶۵۱
۶۵۲
۶۵۳
۶۵۴
۶۵۵
۶۵۶
۶۵۷
۶۵۸
۶۵۹
۶۶۰
۶۶۱
۶۶۲
۶۶۳
۶۶۴
۶۶۵
۶۶۶
۶۶۷
۶۶۸
۶۶۹
۶۷۰
۶۷۱
۶۷۲
۶۷۳
۶۷۴
۶۷۵
۶۷۶
۶۷۷
۶۷۸
۶۷۹
۶۸۰
۶۸۱
۶۸۲
۶۸۳
۶۸۴
۶۸۵
۶۸۶
۶۸۷
۶۸۸
۶۸۹
۶۹۰
۶۹۱
۶۹۲
۶۹۳
۶۹۴
۶۹۵
۶۹۶
۶۹۷
۶۹۸
۶۹۹
۷۰۰
۷۰۱
۷۰۲
۷۰۳
۷۰۴
۷۰۵
۷۰۶
۷۰۷
۷۰۸
۷۰۹
۷۱۰
۷۱۱
۷۱۲
۷۱۳
۷۱۴
۷۱۵
۷۱۶
۷۱۷
۷۱۸
۷۱۹
۷۲۰
۷۲۱
۷۲۲
۷۲۳
۷۲۴
۷۲۵
۷۲۶
۷۲۷
۷۲۸
۷۲۹
۷۳۰
۷۳۱
۷۳۲
۷۳۳
۷۳۴
۷۳۵
۷۳۶
۷۳۷
۷۳۸
۷۳۹
۷۴۰
۷۴۱
۷۴۲
۷۴۳
۷۴۴
۷۴۵
۷۴۶
۷۴۷
۷۴۸
۷۴۹
۷۵۰
۷۵۱
۷۵۲
۷۵۳
۷۵۴
۷۵۵
۷۵۶
۷۵۷
۷۵۸
۷۵۹
۷۶۰
۷۶۱
۷۶۲
۷۶۳
۷۶۴
۷۶۵
۷۶۶
۷۶۷
۷۶۸
۷۶۹
۷۷۰
۷۷۱
۷۷۲
۷۷۳
۷۷۴
۷۷۵
۷۷۶
۷۷۷
۷۷۸
۷۷۹
۷۸۰
۷۸۱
۷۸۲
۷۸۳
۷۸۴
۷۸۵
۷۸۶
۷۸۷
۷۸۸
۷۸۹
۷۹۰
۷۹۱
۷۹۲
۷۹۳
۷۹۴
۷۹۵
۷۹۶
۷۹۷
۷۹۸
۷۹۹
۸۰۰
۸۰۱
۸۰۲
۸۰۳
۸۰۴
۸۰۵
۸۰۶
۸۰۷
۸۰۸
۸۰۹
۸۱۰
۸۱۱
۸۱۲
۸۱۳
۸۱۴
۸۱۵
۸۱۶
۸۱۷
۸۱۸
۸۱۹
۸۲۰
۸۲۱
۸۲۲
۸۲۳
۸۲۴
۸۲۵
۸۲۶
۸۲۷
۸۲۸
۸۲۹
۸۳۰
۸۳۱
۸۳۲
۸۳۳
۸۳۴
۸۳۵
۸۳۶
۸۳۷
۸۳۸
۸۳۹
۸۴۰
۸۴۱
۸۴۲
۸۴۳
۸۴۴
۸۴۵
۸۴۶
۸۴۷
۸۴۸
۸۴۹
۸۵۰
۸۵۱
۸۵۲
۸۵۳
۸۵۴
۸۵۵
۸۵۶
۸۵۷
۸۵۸
۸۵۹
۸۶۰
۸۶۱
۸۶۲
۸۶۳
۸۶۴
۸۶۵
۸۶۶
۸۶۷
۸۶۸
۸۶۹
۸۷۰
۸۷۱
۸۷۲
۸۷۳
۸۷۴
۸۷۵
۸۷۶
۸۷۷
۸۷۸
۸۷۹
۸۸۰
۸۸۱
۸۸۲
۸۸۳
۸۸۴
۸۸۵
۸۸۶
۸۸۷
۸۸۸
۸۸۹
۸۹۰
۸۹۱
۸۹۲
۸۹۳
۸۹۴
۸۹۵
۸۹۶
۸۹۷
۸۹۸
۸۹۹
۹۰۰
۹۰۱
۹۰۲
۹۰۳
۹۰۴
۹۰۵
۹۰۶
۹۰۷
۹۰۸
۹۰۹
۹۱۰
۹۱۱
۹۱۲
۹۱۳
۹۱۴
۹۱۵
۹۱۶
۹۱۷
۹۱۸
۹۱۹
۹۲۰
۹۲۱
۹۲۲
۹۲۳
۹۲۴
۹۲۵
۹۲۶
۹۲۷
۹۲۸
۹۲۹
۹۳۰
۹۳۱
۹۳۲
۹۳۳
۹۳۴
۹۳۵
۹۳۶
۹۳۷
۹۳۸
۹۳۹
۹۴۰
۹۴۱
۹۴۲
۹۴۳
۹۴۴
۹۴۵
۹۴۶
۹۴۷
۹۴۸
۹۴۹
۹۵۰
۹۵۱
۹۵۲
۹۵۳
۹۵۴
۹۵۵
۹۵۶
۹۵۷
۹۵۸
۹۵۹
۹۶۰
۹۶۱
۹۶۲
۹۶۳
۹۶۴
۹۶۵
۹۶۶
۹۶۷
۹۶۸
۹۶۹
۹۷۰
۹۷۱
۹۷۲
۹۷۳
۹۷۴
۹۷۵
۹۷۶
۹۷۷
۹۷۸
۹۷۹
۹۸۰
۹۸۱
۹۸۲
۹۸۳
۹۸۴
۹۸۵
۹۸۶
۹۸۷
۹۸۸
۹۸۹
۹۹۰
۹۹۱
۹۹۲
۹۹۳
۹۹۴
۹۹۵
۹۹۶
۹۹۷
۹۹۸
۹۹۹
۱۰۰۰

مراد سپاہاں یکے یار بود
مدامش بخوں دست و خنجر خضاب
ندیدمش روزے کہ ترکش نہ بست
دلاور بسر پنجہ گاو زور
بدعوی چناں ناوک انداخته
چناں خار در گل ندیدم کہ رفت
نزد تارکے جنگجوئے بخشش
چو کنجشک روزِ ملخ در نبرد
گرش بر فریدون بدے تاختن
پلنگانش از زورِ سر پنجہ زیر
گرفتے کمر بند جنگ آزمائے
ز رہ پوش راچوں تیر زین زدے
نہ در مردی اورا نہ در مردی
مرا یکدم از دست نگذاشته
سفر ناگہم زان زین در ر بود
قضا نقل کرد از عراشم بشام
وگر پر شد از شام پیمانہ ام،
قضارا چناں اتفاق اوفتاد
شبے سرفروشد باندیشہ ام

کہ جنگ آور و شوخ و عیار بود
بر آتش دلِ خصم از وچوں کباب
ز پولاد و پیکانش آتش نجست
ز ہولش بشیراں در افتادہ شور
کہ عذرا بہر یک یک انداخته
کہ پیکان اور در سپر ہائے جفت
کہ خود و سرش را نہ در ہم مشت
بکشتن چہ کنجشک پیشش چہ مرد
امانش ندادے بہ تیغ آختن
فروردہ چنگال در مغز شیر
وگر گوہ بودے بکندے ز جاتے
گذر کردے از مرد و بر زین زدے
دوم در جہاں کس شنید آدمی
کہ بار است طبعان سرے داشتے
کہ عیشم دراں بقعہ روزی نبود
خوش آمد دراں خاک پاکم مقام
کشید آرزو مندے خانہ ام،
کہ بازم گذر در عراق اوفتاد
بدل بر گذشت آں ہنر پیشہ ام

۱۲۷
۱۲۸
۱۲۹
۱۳۰
۱۳۱
۱۳۲
۱۳۳
۱۳۴
۱۳۵
۱۳۶
۱۳۷
۱۳۸
۱۳۹
۱۴۰
۱۴۱
۱۴۲
۱۴۳
۱۴۴
۱۴۵
۱۴۶
۱۴۷
۱۴۸
۱۴۹
۱۵۰
۱۵۱
۱۵۲
۱۵۳
۱۵۴
۱۵۵
۱۵۶
۱۵۷
۱۵۸
۱۵۹
۱۶۰
۱۶۱
۱۶۲
۱۶۳
۱۶۴
۱۶۵
۱۶۶
۱۶۷
۱۶۸
۱۶۹
۱۷۰
۱۷۱
۱۷۲
۱۷۳
۱۷۴
۱۷۵
۱۷۶
۱۷۷
۱۷۸
۱۷۹
۱۸۰
۱۸۱
۱۸۲
۱۸۳
۱۸۴
۱۸۵
۱۸۶
۱۸۷
۱۸۸
۱۸۹
۱۹۰
۱۹۱
۱۹۲
۱۹۳
۱۹۴
۱۹۵
۱۹۶
۱۹۷
۱۹۸
۱۹۹
۲۰۰
۲۰۱
۲۰۲
۲۰۳
۲۰۴
۲۰۵
۲۰۶
۲۰۷
۲۰۸
۲۰۹
۲۱۰
۲۱۱
۲۱۲
۲۱۳
۲۱۴
۲۱۵
۲۱۶
۲۱۷
۲۱۸
۲۱۹
۲۲۰
۲۲۱
۲۲۲
۲۲۳
۲۲۴
۲۲۵
۲۲۶
۲۲۷
۲۲۸
۲۲۹
۲۳۰
۲۳۱
۲۳۲
۲۳۳
۲۳۴
۲۳۵
۲۳۶
۲۳۷
۲۳۸
۲۳۹
۲۴۰
۲۴۱
۲۴۲
۲۴۳
۲۴۴
۲۴۵
۲۴۶
۲۴۷
۲۴۸
۲۴۹
۲۵۰
۲۵۱
۲۵۲
۲۵۳
۲۵۴
۲۵۵
۲۵۶
۲۵۷
۲۵۸
۲۵۹
۲۶۰
۲۶۱
۲۶۲
۲۶۳
۲۶۴
۲۶۵
۲۶۶
۲۶۷
۲۶۸
۲۶۹
۲۷۰
۲۷۱
۲۷۲
۲۷۳
۲۷۴
۲۷۵
۲۷۶
۲۷۷
۲۷۸
۲۷۹
۲۸۰
۲۸۱
۲۸۲
۲۸۳
۲۸۴
۲۸۵
۲۸۶
۲۸۷
۲۸۸
۲۸۹
۲۹۰
۲۹۱
۲۹۲
۲۹۳
۲۹۴
۲۹۵
۲۹۶
۲۹۷
۲۹۸
۲۹۹
۳۰۰
۳۰۱
۳۰۲
۳۰۳
۳۰۴
۳۰۵
۳۰۶
۳۰۷
۳۰۸
۳۰۹
۳۱۰
۳۱۱
۳۱۲
۳۱۳
۳۱۴
۳۱۵
۳۱۶
۳۱۷
۳۱۸
۳۱۹
۳۲۰
۳۲۱
۳۲۲
۳۲۳
۳۲۴
۳۲۵
۳۲۶
۳۲۷
۳۲۸
۳۲۹
۳۳۰
۳۳۱
۳۳۲
۳۳۳
۳۳۴
۳۳۵
۳۳۶
۳۳۷
۳۳۸
۳۳۹
۳۴۰
۳۴۱
۳۴۲
۳۴۳
۳۴۴
۳۴۵
۳۴۶
۳۴۷
۳۴۸
۳۴۹
۳۵۰
۳۵۱
۳۵۲
۳۵۳
۳۵۴
۳۵۵
۳۵۶
۳۵۷
۳۵۸
۳۵۹
۳۶۰
۳۶۱
۳۶۲
۳۶۳
۳۶۴
۳۶۵
۳۶۶
۳۶۷
۳۶۸
۳۶۹
۳۷۰
۳۷۱
۳۷۲
۳۷۳
۳۷۴
۳۷۵
۳۷۶
۳۷۷
۳۷۸
۳۷۹
۳۸۰
۳۸۱
۳۸۲
۳۸۳
۳۸۴
۳۸۵
۳۸۶
۳۸۷
۳۸۸
۳۸۹
۳۹۰
۳۹۱
۳۹۲
۳۹۳
۳۹۴
۳۹۵
۳۹۶
۳۹۷
۳۹۸
۳۹۹
۴۰۰
۴۰۱
۴۰۲
۴۰۳
۴۰۴
۴۰۵
۴۰۶
۴۰۷
۴۰۸
۴۰۹
۴۱۰
۴۱۱
۴۱۲
۴۱۳
۴۱۴
۴۱۵
۴۱۶
۴۱۷
۴۱۸
۴۱۹
۴۲۰
۴۲۱
۴۲۲
۴۲۳
۴۲۴
۴۲۵
۴۲۶
۴۲۷
۴۲۸
۴۲۹
۴۳۰
۴۳۱
۴۳۲
۴۳۳
۴۳۴
۴۳۵
۴۳۶
۴۳۷
۴۳۸
۴۳۹
۴۴۰
۴۴۱
۴۴۲
۴۴۳
۴۴۴
۴۴۵
۴۴۶
۴۴۷
۴۴۸
۴۴۹
۴۵۰
۴۵۱
۴۵۲
۴۵۳
۴۵۴
۴۵۵
۴۵۶
۴۵۷
۴۵۸
۴۵۹
۴۶۰
۴۶۱
۴۶۲
۴۶۳
۴۶۴
۴۶۵
۴۶۶
۴۶۷
۴۶۸
۴۶۹
۴۷۰
۴۷۱
۴۷۲
۴۷۳
۴۷۴
۴۷۵
۴۷۶
۴۷۷
۴۷۸
۴۷۹
۴۸۰
۴۸۱
۴۸۲
۴۸۳
۴۸۴
۴۸۵
۴۸۶
۴۸۷
۴۸۸
۴۸۹
۴۹۰
۴۹۱
۴۹۲
۴۹۳
۴۹۴
۴۹۵
۴۹۶
۴۹۷
۴۹۸
۴۹۹
۵۰۰
۵۰۱
۵۰۲
۵۰۳
۵۰۴
۵۰۵
۵۰۶
۵۰۷
۵۰۸
۵۰۹
۵۱۰
۵۱۱
۵۱۲
۵۱۳
۵۱۴
۵۱۵
۵۱۶
۵۱۷
۵۱۸
۵۱۹
۵۲۰
۵۲۱
۵۲۲
۵۲۳
۵۲۴
۵۲۵
۵۲۶
۵۲۷
۵۲۸
۵۲۹
۵۳۰
۵۳۱
۵۳۲
۵۳۳
۵۳۴
۵۳۵
۵۳۶
۵۳۷
۵۳۸
۵۳۹
۵۴۰
۵۴۱
۵۴۲
۵۴۳
۵۴۴
۵۴۵
۵۴۶
۵۴۷
۵۴۸
۵۴۹
۵۵۰
۵۵۱
۵۵۲
۵۵۳
۵۵۴
۵۵۵
۵۵۶
۵۵۷
۵۵۸
۵۵۹
۵۶۰
۵۶۱
۵۶۲
۵۶۳
۵۶۴
۵۶۵
۵۶۶
۵۶۷
۵۶۸
۵۶۹
۵۷۰
۵۷۱
۵۷۲
۵۷۳
۵۷۴
۵۷۵
۵۷۶
۵۷۷
۵۷۸
۵۷۹
۵۸۰
۵۸۱
۵۸۲
۵۸۳
۵۸۴
۵۸۵
۵۸۶
۵۸۷
۵۸۸
۵۸۹
۵۹۰
۵۹۱
۵۹۲
۵۹۳
۵۹۴
۵۹۵
۵۹۶
۵۹۷
۵۹۸
۵۹۹
۶۰۰
۶۰۱
۶۰۲
۶۰۳
۶۰۴
۶۰۵
۶۰۶
۶۰۷
۶۰۸
۶۰۹
۶۱۰
۶۱۱
۶۱۲
۶۱۳
۶۱۴
۶۱۵
۶۱۶
۶۱۷
۶۱۸
۶۱۹
۶۲۰
۶۲۱
۶۲۲
۶۲۳
۶۲۴
۶۲۵
۶۲۶
۶۲۷
۶۲۸
۶۲۹
۶۳۰
۶۳۱
۶۳۲
۶۳۳
۶۳۴
۶۳۵
۶۳۶
۶۳۷
۶۳۸
۶۳۹
۶۴۰
۶۴۱
۶۴۲
۶۴۳
۶۴۴
۶۴۵
۶۴۶
۶۴۷
۶۴۸
۶۴۹
۶۵۰
۶۵۱
۶۵۲
۶۵۳
۶۵۴
۶۵۵
۶۵۶
۶۵۷
۶۵۸
۶۵۹
۶۶۰
۶۶۱
۶۶۲
۶۶۳
۶۶۴
۶۶۵
۶۶۶
۶۶۷
۶۶۸
۶۶۹
۶۷۰
۶۷۱
۶۷۲
۶۷۳
۶۷۴
۶۷۵
۶۷۶
۶۷۷
۶۷۸
۶۷۹
۶۸۰
۶۸۱
۶۸۲
۶۸۳
۶۸۴
۶۸۵
۶۸۶
۶۸۷
۶۸۸
۶۸۹
۶۹۰
۶۹۱
۶۹۲
۶۹۳
۶۹۴
۶۹۵
۶۹۶
۶۹۷
۶۹۸
۶۹۹
۷۰۰
۷۰۱
۷۰۲
۷۰۳
۷۰۴
۷۰۵
۷۰۶
۷۰۷
۷۰۸
۷۰۹
۷۱۰
۷۱۱
۷۱۲
۷۱۳
۷۱۴
۷۱۵
۷۱۶
۷۱۷
۷۱۸
۷۱۹
۷۲

لہ نمک ریش دیرینہ یعنی پرانے زخم ہرے ہو گئے۔ زری۔ جانب۔ جواں۔ یعنی اُس بہادر جوان کو بوڑھا دیکھا۔ خدنگ۔ یعنی اُس کا قد جو تیر کی طرح سیدھا تھا۔ ارغوان۔ یعنی اُس کا سرخ سفید رنگ۔ زیر۔

۱۴۸

بالوں کی سفیدی کی وجہ سے اس کا سر برف میں ڈھپا ہوا بہار معلوم ہوتا تھا۔ دوان۔ یعنی اس کی داڑھی بھی سفید ہو گئی تھی۔ برتافتہ۔ یعنی فلک نے اس کو مغلوب کر دیا تھا۔ چہ۔ کس چیز نے۔ لہ جب تتر۔ تار یوں کا حملہ۔ نیستان۔ یعنی

نیزوں کی کثرت کی وجہ سے میدان جنگ۔ نرسل۔

کا جنگل معلوم ہوتا تھا۔ علم۔ جھنڈا۔ چو آتش۔ یعنی سرخ۔ از کف۔ یہ نیزہ بازی کے نشان کا کمال ہے۔ لہ گرفتہ۔ یعنی تار نے میرے گرد حلقہ ڈال دیا۔ طریق۔ راستہ۔ جوشن۔ زرہ۔ گروہ۔ یعنی ان صفات کا ایک گروہ نمودار ہوا۔ درآہن۔

نمک ریش دیرینہ ام تازہ کرد
بدیدار دے زری سپاہاں شدم
جواں دیدم از گردش دہر سپر
چو کوہ سپیدش سر از برف موئے
فلک دست قوت برو یافتہ
بدر کردہ گیتی غرور از سرش
بدو گفتم اے سرور شیر گیر
بخندید کز روز جنگ تشر
زمین دیدم از نیزہ چوں نیستان
برائیک ختم گردیجا چو دود
من آم کہ چوں حملہ آوردے
ولے چوں نکر داختم یاوری
غنیمت شمر دم طریق گریز
چہ یاری کند مغر و جوشم
کلید ظفر چوں نباشد بدست
گروہ پلنگ افکن پسیل زور
ہماں دم کہ دیدیم گرد سپاہ
چو ابراسپ تازی برائیک ختم
دو لشکر بہم برزدند از کمسین

کہ بودم نمک خوردہ از دست مرد
بہر شش طلبگار و خواہاں شدم
خدنگش کماں ارغوانش زیر
دواں آتش از برف پیری بروئے
سر دست مردیش برتافتہ
سر ناتوانی بزانو برشش
چہ فرسودہ کردت چو رو بہاہ پیر
بدر کردم آں جنگجوی ز سر
گرفتہ علمہا چو آتش دراں،
چو دولت نباشد تہور چہ سود
برخ از کف انگشتی بردے
گرفتہ کردم چو انگشتی
کہ ناداں کند باقضا پنچہ تیز
چہ یاری نکر داختم و شتم
بباز و در فتح نتوان شکست
در آہن سر مرد و ستم ستور
زرہ جامہ کردیم و مغر کلاہ
چو بار اں پلا لک فروز ختم
تو گفتی زدند آسماں بر زمین

یعنی سر سے لیکر گھوڑوں کے سموں تک لوہے میں ڈھپے ہوئے۔ زرہ یعنی جنگ کے لئے تیار ہو گیا۔ پلا لک۔ جوہر دار تلوار۔ بہم برزدند۔ آپس میں بھڑکے۔ زدند آسماں بر زمین۔ یعنی قیامت برپا کر دی۔

لے تگرگ۔ اولاً۔ بصید ہزراں۔ یعنی درندہ شیروں کو شکار کرنے کے لئے۔ کمند یعنی کمندیں منہ کھولے ہوئے اڑ رہے بنی ہوئی تھیں۔ زمین۔
یعنی سیاہ گرد اور اس میں ستاروں کی طرح ۱۴۹ خود و تلوار کی چمک کی وجہ سے زمین آسمان بن گئی۔ کند اوراں۔ زور

آوراں۔ خفتاں۔ پشمن
چالیس تہوں والا کرتاجو
حفاظت کے لئے جنگ میں
پہنا جاتا تھا۔ چوماہی۔

بھلی کے بدن پر زہ کی
طرح کا جال ہوتا ہے۔
سپر یعنی جب قضا
خداوندی کا تیر چلتا ہے
تو کوئی ڈھال کام نہیں
کرتی ہے۔ آردیل۔ آؤ
باجان کے علا

میں ایک
مشہور شہر
ہے۔ بیلک۔

وہ تیر جس کی نوک ڈوٹا

ہوتی ہے۔ بیل۔ بیلچہ۔
پیکار ساز۔ جنگ باز۔
بہرام گور۔ مشہور بادشاہ۔
پہلوان بھی تھا۔ خام
گور۔ گور خرا کا کچا چڑا۔
خندگ۔ وہ درخت ہے
جس کی لکڑی کے تیر بنائے
جاتے ہیں۔ آرمند۔ یعنی کوئی
تیر بھی منہ کو چاک کر کے

بہر گوشہ بر خاست طوفان مرگ
کمند اڑدہائے دہن کردہ باز
چوانجم درو برقی شمشیر و خود
پیادہ سپر در سپر با فیتیم
چویازوئے توفیق یاری نکرد
کہ کیں آوری ز اختر تند بود
نیامد جز آغشتہ خفتاں بخوں،
کہ گفتم بدوزند سنداں تیر
قتادیم ہر دانہ در گوشہ
چوماہی کہ با جوشن افتد بشت
سپر پیش تیر قضا یح بود

حکایت

ہمی بگذا رانید بیلک ز بیل
جوانے جہان سوز پیکار ساز
کمندے بکفتش براز خام گور
کہ یک چوبہ بیرون نہ رفت از غم
نجم کمندش در آورد و برد
چو دزدانِ خونی بگردن بہ بست
سحر کہ پرستارے از خیمہ گفت

کیے آہنی پنخہ در آرد بیل
غذ پوشے آمد بکفتش فر از
پیر خاش جستن چو بہرام گور
بہ پنجاہ تیر خدکش بزد
دلاورد در آمد چو دستان گرد
بلشکر گہش بر در خیمہ دست
شب از غیرت و شرمساری خفت

آگے گنجا سکا۔ دستان۔ رستم کے باپ کا نام ہے۔ گور۔ پہلوان غم۔ حلقہ۔ برد۔ یعنی اس کو گرفتار کر کے لے گیا۔ دست۔ یعنی اس کے گردن سے باندھ
دیتے۔ جس طرح خونی چور کے باندھے جاتے ہیں۔ پرستار۔ خادم۔

سہ تو یعنی تو وہ ہے جو تیرے لیے کو چھید دے۔ اسیر۔ قیدی۔ روزِ اجل۔ موت کے دن۔ طعن۔ نیزہ بازی۔ تلوار بازی۔ حرب۔ جنگ۔ اقبیل۔ اقبال کا امالہ ہے۔ یعنی دبیر۔ نذر۔ یعنی زندہ بھی تیرے لئے۔ ۱۵۰۔ بیلچہ بنگیا۔ اجل۔ موت۔ پوچھن۔ زرہ۔ درخت۔

پہچا کر رہی ہے۔ لا۔ یعنی
تا جو عدد کے لئے آتا ہے
جیسے دوتا۔ پشت۔
پشتیان۔ سا طور۔
چھرا۔ ناساز خوردن۔
بد پرہیزی کرنا۔ کرد۔
ایک قبیلہ ہے جو چرواہا
ہے۔ ناحیت۔ جانب۔
سہ زرہ۔ ایک قسم کی
گھاس ہے۔ جس کے پتوں
سے مشک

کی
خوشبو
آتی ہے عجیب

یعنی اگر رات گزارے تو
مجھے تعجب ہوگا۔ نقل۔
کھانا۔ ماکول۔ غذا۔
رودہ۔ انتڑی۔ قضا
اتفاقاً۔ انہیں رفت۔
اس قصہ کو پہچانتے روستائی
دیہاتی۔ سقط۔ مردہ۔
علم کرد۔ یعنی اس کا سر
انگورستان میں نظر سے
بچنے کے لئے لٹکا دیا۔ ماکول
انگوروں کا مالی۔

لو کاہن بناوک بدوزی و تیر
شنیدم کہ میگفت و خون میگریست
من آنم کہ در شیوہ طعن و ضرب
چو بازوئے بخت قوی حال بود
کنوغم کہ در پیچہ اقبیل نیست
بروزِ اجل نیزہ جوشن درد
کرا تیغ قہر اجل در قفاست
ورسش بخت یا و بود دہر پشت
نہ دانا بسی اجل جاں بسرود

نذر پوش را چوں فتادی اسیر
ندانی کہ روزِ اجل کس نہ زلیست
برستم در آموزم آدابِ حرب
سبط رائے بیلم نذر می نمود
نذر پیش تیرم کم از بیل نیست
زیراہن بے اجل نگزدرد
برہنہ است اگر خوشن چند لاک
برہنہ نشاید بسا طور کشت
نہ ناداں بنا ساز خوردن برود

حکایت طیب و کرد

طیبے در اں ناحیت بود گفت
عجب دارم ارشب بیایاں برد
بہ از نقل ماکول ناسازگار
ہمہ عمر ناداں بر آید ہرچ
چہ سال ازین رفت زندہ است کرد

شبے کردے از درد پہلو نخفت
ازین دست کو برگ زر می خورد
کہ در سینہ پیکان تیر تار
گرافد بیک لقمہ در رودہ پیچ
قضار اطمیب اندراں شب برود

حکایت

علم کرد بر تاک بستان سرش
چنین گفت خداں بنا طور دشت

یکے روستائی سقط شد خرش
جہاں دیدہ پیرے بر و برگزشت

لہ صافی دل۔ سادہ دل۔ صوف۔ اون۔ تہیگاہ۔ پہلو۔ کیش۔ ایک

۱۵۲

جزیرہ۔ ہمسر زشت۔ بد صورت بیوی۔

رو۔ چہرہ۔ بیندای۔

نہ لیب۔ گلگونہ۔ غازہ۔

بسر۔ اندھی آنکھ کو

سر۔ لگا کر کوئی اچھا کر سکتا

ہے۔ بد رنگاں۔ بد اصل۔

دو زندگی۔ سینے کا کام

لہ فیلسوفان۔ فلسفہ

کے جاننے والے۔ نہ اند۔

یعنی تھوڑے شہد نہ

بنائے۔ سعی۔ کوشش

گم۔ ضائع۔

زنگ۔ آئینہ۔

پتھر سے آئینہ

نہیں بنتا۔ بید کے درخت

پر پھول نہیں آسکتا۔

زنگی۔ جشی جو سیاہ

ہوتا ہے۔ گراہ۔ حمام۔

ردی نگر۔ دلوٹ نہیں

سکتا۔ سپر۔ ڈھال۔

لہ گرس۔ گدھ زغن

جیل۔ کہ نبود۔ مشہو ہے

کہ گدھ سیکڑوں میل کی

چیز دیکھ لیتا ہے۔ ازیں۔

بر آورد صافی دل صوف پوش

کہ من دست قدرت ندارم هیچ

نکردند در دست من اختیار

چو طبل از تہیگاہ خالی خروش

بسر پنچہ دست قضا بر پیچ

کہ من خویشتن را کنم بختیار

حکایت

نکو گفت با ہمسر زشت خویش

پندائے گلگونہ بر روی زشت

بسر کہ بینا کند چشم کور

محالست دو زندگی از سگال

ندانند کردانگیں از زقوم

بسعی اندر و تربیت گم شود

ولیکن نباشد ز سنگ آئینہ

نہ زنگی بگرماہ گرد و سفید

بسر نیست مر بندہ راجز رضا

کیے مرد درویش در خاک کیش

چو دست قضا زشت رویت نو

کہ حاصل کند نیک بختی۔۔۔ بزور

نیاید نکو کاری از بدرگاں

ہمہ فیلسوفان یونان و روم

ز وحشی نیاید کہ مردم شود

تواں پاک کردن ز زنگ آئینہ

بکوشش نر وید گل از شلخ بید

چو ردی نگر و دزدنگ قضا

حکایت کرس و زغن

کہ نبود ز من دور بین تر کس

بیاتا چہ بینی بر اطراف و شت

بگرد از بلندی بہ پستی نگاہ

کہ یکدانہ گندم بہا مویں برست

چنین گفت پیش زغن کر لہ گسے

زغن گفت ازیں در نشاید گذشت

شنیدم کہ مقدار یک روزہ راہ

چنین گفت دیدم گرت باورست

یعنی اس دھمے کو آڑ مانا چاہیے۔ گرت باورست۔ اگر تجھے یقین آئے۔ ہامون۔ خشکی۔

۱۵۳
 اے۔ فراز۔ قید۔ رشتی۔ نداشت۔ اُس گدھ کو یہ محسوس نہ ہوا کہ
 در شیب۔ صبر۔ در شیب۔ یعنی دونوں زمین پر

ایک دانہ کھانے سے وہ
 پھنس جائے گا۔ نہ آہستہ
 ہر پیر میں موتی کا حمل
 نہیں بھرتا۔ دامن ختم۔
 دشمن کا جال۔ حذر با قدر
 تقدیر سے بچاؤ۔ تھ قضا
 یعنی اُس کی باریک میں
 آنکھ کو اندھا کر دیا۔ کنار
 کنارہ۔ غور۔ گھنڈ۔ نسوج
 وہ دشمن کپڑا جس میں خوات
 کی تصویریں
 نقش
 کی جاتی
 ہیں۔ زراف۔

۱۵
 زرافہ۔ معلم۔ زربفت
 کے تار اوپر سے نیچے کو اوڑھا
 کئے جاتے ہیں۔ اور اوپر
 معلم پیچ کر شاگرد کو ہدایات
 دیتا رہتا ہے جب تصویر
 کشی ہوتی ہے۔ لہذا بدیا
 نکر۔ سینہ وغیرہ یا مالدا

کہ زیدم۔ تیرا یہ کہنا بھی
 کہ مجھے زید نے مارا مرنے
 ستایا۔ ایک قسم کا فرک

ہے۔ خداوند ام۔ خالق۔ دم در کشد۔ باز رہے۔ قلم در کشد۔ مٹا دیتا ہے۔ بہ بند۔ روزی کا دروازہ بند کر دے۔ شکر کرے۔ اونٹ کا بچہ بچخت
 سو جا۔ جہار۔ ٹیکل۔ قطار۔ اونٹوں کی صف۔

زبالا نہا دند سر در شیب
 بر و بر بچید قیدے دراز
 کہ دہرا فگند دام در گردش
 نہ ہر بار شاطر زند بر ہدف
 چو بینائیے دام خصمت نبود
 نباشد حذر با قدر سود مسند
 قضا چشم باریک بینش بہ بست
 غور شناور نیاید بکار

زغن را نماں از تعجب شکیب
 چو کر گس بردانہ آمد فسران
 ندانست ازاں دانہ خوردنش
 نہ آہستہ در بود ہر صد و
 زغن گفت ازاں دانہ دیدن چہ سود
 شنیدم کہ میگفت و گردن بہ بند
 اجل چوں بخونش بر آورد دست
 در آبے کہ پیدا ندارد کنار

حکایت

چو عنقا بر آورد پیل و زراف
 کہ نقشش معلم زبالا نہ بست
 نگاریدہ دست تقدیر اوست
 کہ زیدم بیازد و عزم نخست
 نہ بینی و گر صورت زید و عمرو
 خدایش بروزی قلم در کشد
 اگر وے بہ بندد شاید کشاد

چہ خوش گفت شاگرد نسوج با و
 مرا صورتے بر نیاید ز دست
 گرت صورت حال بدیا نکوست
 دریں نوعے از شرک پوشیدہ
 گرت دیدہ بخش خداوند ام
 نہ پندارم اربندہ دم در کشد
 جہاں آفرینت کشایش دہاد

حکایت

پس از رفتن آخر زمانے بخت
 زید کے کسم بار کش در قطار

شکر کرے بامادرِ خویش گفت
 بگفت اربدست منستے جہار

لہ نا خدا۔ ملاحوں کا سردار۔ بست تجھے کافی ہے۔ بخار۔ کھانا مارہ۔ اخلاص نیت۔ خالص اللہ کے لئے۔ بيميز پوست۔ عبادت جس میں اخلاص نہ ہو محض چھلکا ہے۔ جو سیکار ہے۔ زنا ر جلیو۔ تیغ۔ آتش پرست۔ دلق۔

۱۵۴

وگرنا خدا جامہ بر خود دزد	قضا کشتی آنجا کہ خواہد برد
کہ بخشندہ پروردگار است و بس	مکن سعید یا دیدہ بر دست کس
کہ گروے براند بخواند کست	اگر حق پرستی ز در ہا بست
وگر نہ سر ناامیدی بخار	گراو نیکیخت کست سر برار

میں تجھے نصیحت کرتا ہوں کہ اپنی جوانمردی ظاہر نہ کر یعنی درویش نہ بنا پہنکر درویشی کا اظہار نہ کر جو مردی نمودی لیکن اگر ایسا کرتے ہی ہو تو پھر اس کی لاج رکھو۔ باندازہ لود۔ یعنی جتنا ہوتا ہی دکھاؤ۔ خجالت۔ شرمندگی عاریت۔ مانگے ہوئے کپڑے کوتھی۔ اگر تو بست قدر ہے۔ نقرہ۔ چاندی لکھ ناس تانبہ۔ آتشکھا اندلی پشیز۔ پیسہ۔ زرا ندودگاں۔ طبع کی چیزوں کو آگ پر تپا کر پرکھا جاتا ہے۔ تو اگر تو ہی طبع سازی کریگا۔ جہنم کی آگ میں تپیگا۔ بابا کوہی۔ پہاڑی قلندروں کا سرکار کہ ناموس ما۔ ریاکاری کے لئے۔ در اخلاص پرچ۔

گفتار اندر اخلاص و برکت آن ریا و آفت آن،

وگر نہ چہ آید ز بیمیز پوست	عبادت با اخلاص نیت نکوست
کہ در پوشی از بہر سپندار خلق	چہ ز نار مغ بر میانست چہ دلق
چو مردی نمودی مخنت مباحش	مکن گفتمت مردے خویش فاش
خجالت نہ دآنکہ بنمود و بود	باندازہ بود باید۔۔۔۔۔ نمود
بماند کہن جامہ در برشش	کہ چوں عاریت برکشند از سرش
کہ در چشم طفلان نمائی بلند	اگر کوہی پائے چوبیں مسند
تواں خرج کردن بر ناسناس	وگر نقرہ اندودہ باشد نحاس
کہ صراف وانا نکیر و بچیز	منہ جان من آب ز بر پشیز
پدید آید آنکہ کہ مس یازند	زرا ندودگاں را آتش برزند

حکایت

بمروے کہ ناموس راشب خفت	ندانی کہ بابائے کوہی چہ گفت
کہ نتوانی از خلق بر بست پیچ	برو جان بابا در اخلاص پیچ
ہنوز از تو نقش بروں دیدہ اند	کسانیکہ فعلت پسندیدہ اند

طبع سازی کریگا۔ جہنم کی آگ میں تپیگا۔ بابا کوہی۔ پہاڑی قلندروں کا سرکار کہ ناموس ما۔ ریاکاری کے لئے۔ در اخلاص پرچ۔

اخلاص پیدا کر۔ کہ نتوانی۔ مخلوق خدا سے تو کچھ فائدہ حاصل نہیں کر سکتا۔ فعلت۔ تیرا کام۔ نقش بروں۔ ظاہری نقش۔

چہ قدر آورد بندہ خور ویش
نشايد بدستال شدن در بهشت

کہ زیر قبادار داند ام پیس
کہ بازت رود چادر از روتے زشت

حکایت طفل روزہ دار

شنیدم کہ نابالغے روزہ داشت
ز کتابش آن روز سابق بسر
پدر دیدہ بوسید و مادر سرش
چو بروے گذر کرد یک نیمہ روز
بدل گفت اگر لقمہ چندے خورم
چو روئے پس در پدر بود و قوم
کہ داند چو در بند حق نیستی
پس ایں پیرزاں طفل نادان ترا
کلید در دوزخست آن نماز
اگر جز بحق می رود جادہ ات
نگو سیرت بے تکلف بروں
بنزدیک من شب رو راہ زن
یکے بر در خلق رنج آزمائے
ز عمر و لے پس حشیم اجرت مدار
نگویم تواند رسیدن بدوست

بصد محنت آورد روزے بچاشت
بزرگ آمدش طاعت از طفل خرد
فشانند بادام و زبر بر سرش
فتاد اندر و ز آتش محدہ سوز
چہ داند پدر غیب یا مادر م
نہاں خورد و پیدا بسر بروصوم
اگر بے وضو در نماز ایستی
کہ از بہر مردم بطاعت دراست
کہ در چشم مردم گزاری دراز
در آتش نشانند سجادہ ات
بہ از پار سائے خراب اندروں
بہ از فاسق پار ساپس رہن
چہ مزدش دہد در قیامت خدائے
چو در خانہ زید باشی بکار
دریں رہ جز آنکس کہ در ویش است

اور صبح غدو خال نمودار
ہو جائیں گے۔ نابالغ۔
بچہ۔ چاشت۔ یعنی چوتھا
دن۔ کتاب۔ مکتب سابق۔
پیشگی۔ طاعت۔ عبادت
لہ بادام و زبر۔ ان دونوں
کو بچھا اور کرتے تھے۔ نیمہ روز۔
دفعہ ہر۔ سوز۔ سوزش۔
چہ داند۔ یعنی ماں باپ کو
پیشہ چھپے کی بات کی کیا
خبر ہو سکیگی۔
رقی۔
توجہ۔
پیدا۔ بظاہر
صوم۔ روزہ۔ بند۔
خیال۔ آن بہر مردم۔ لوگوں
کو دکھانے کے لئے۔ کہ چشم
مردم۔ یعنی ریلے کے لئے۔
سجادہ۔ راستہ۔
سجادہ۔ مصلیٰ۔ خراب اندروں
بدباطن۔ شب رو۔ چور۔
رنج آزمائے تکلیف برداشت
کرنے والا۔ اجرت۔ مزدور
کار۔ یعنی خدمتگزاری۔
دریں رہ۔ راہ حق۔ درویش
اوست۔ اس کا بھکاری ہے۔

لے تو برہ - چونکہ تور او راست پر نہیں ہے اس لئے پھٹا ہوا ہے۔ گاؤں کے عصار۔ وہ بیل تلی نے جس کی آنکھوں پر پٹی باندھ رکھی ہو سائے دن چلنے کے بعد بھی ایک ہی جگہ پر ہے۔ محراب۔ قبلہ۔ اہل کوئے محلہ والے۔ گرت۔ یعنی اگر عبادت سے خدا مقصود نہیں

۱۵۶

تو برہ نہ زیر قبل واپسی
دواں تابشب شب ہم آنجا کہ
بکفرش گواہی دہند اہل کوئے
گرت در خدا نیست روئے نیاز
پرو کہ روزے دہد میوہ بار
ازیں بر کسے چوں تو محروم نیست
جوئے وقت خلش نیاید بچنگ
کہ ایں آب در زیر دارد و حل
چہ سود آب ناموس بر روئے کار
گرش با خدا در توانی فروخت
نویسنده داند کہ در نامہ حسیت
کہ میزان عدست و دیوان داد
بیدند و پیش در انباں نمود
کہ آں در حجابست و ایں در نظر
ازاں پریناں آسترداشتند
بروں خلک کن گودروں حشوباش
کہ از منکر امین ترم کز مرید
سراسر گدایان ایں در گہ اند
نشايد گرفتن در افتاده دست

رہ راست روتا بمنزل رسی
چو گاؤں کہ عصار حشیش بہ نسبت
کسے گرتا بد ز محراب روئے
تو ہم پشت بر قبلہ در نماز
درختیکہ بخش بود بر قرار
گرت تبیح اخلاص در بوم نیست
ہر آنکہ افگند تخم بر روئے سنگ
منہ آبروئے ریا را محسّل
چو در خفیہ بد با ششم و خاکسار
بروی وریا خرّہ سہلست درخت
چہ داند مردم کہ در جامہ کیست
چہ وزن آورد جائے انبان باد
مرائی کہ چندیں ورع مینمود
کنند آبرو پاکیزہ تر از آستر
بزرگاں فراغ از نظر داشتند
ور آوازہ خواہی در افکیم فاش
ببازی نگفت ایں سخن بایزید
کسانے کہ سلطان و شاہنشاہ اند
طمع در گد امر و معنی نہ بست

گرت۔ اگر اخلاص میدان
کوئے تم سے زیادہ کوئی
محروم قسمت دوسرے
ملے گا۔ دخل۔ آمدنی۔
آبروئے ریا۔ ریاکاری
سے جو آبرو حاصل ہو۔
وخل۔ کچھ۔ رومی کار۔
ظاہر۔ گرتش۔ اگر اس
خرقہ ریا کو خدا کے ہاتھ بھی
فروخت کر سکو۔ جائے۔

تھیلی۔ انبان
باد۔ ہوا
کامشیزہ
مرائی۔ ریاکار
آبرو۔ ابرا۔ نظر۔
یعنی ظاہر۔ پرینان۔ ایک
لشمن کپڑا ہے۔ فاش۔
ظاہر۔ بروں خلک کن۔ یعنی
ظاہر کو اچھا بنائے۔ حشو۔
بھراؤ۔ بایزید۔ بسطامی
منکر۔ یعنی جو بزرگی کا قائل
نہیں۔ مرید۔ چونکہ وہ
واقعہ ہے تو عبادت کا راز
فاش کر سکتے ہیں جو منور

شہرت کا باعث بن سکتے ہیں۔ ایں درگہ۔ درگاؤ خداوندی۔ طمع۔ یعنی بھیک منگوں سے امید لگانا یا کراہے وہ تو خود در ماندہ ہیں۔ کسی کی دستگیری کیا کر سکتے ہیں۔

۱۵۷
 ۱۔ آبتن جوہری تیرے اندر اگر جوہر ہے۔ چوری جب مقصود خدا ہے تو جبریل کو بھی عبادت کا پتہ نہ چلنا چاہیے۔ گوش گری۔ تومان
 ۲۔ قناعت۔ تھوڑے پر صبر کرنا زیادہ کی ہوس نہ کرنا۔ خبر کن۔ خبر کر دو۔ چوری پروری یعنی تن پروری دراصل تن کشی ہے۔

۱۔ سنگ گردان۔ جو پھر
 اپنی جگہ قائم نہ رہے۔ لاگز
 یعنی محروم کئے۔ انسانی
 سیرت وہ حاصل کر سکتا
 ہے۔ جو پہلے اپنے نفس کے
 کئے کو خاموش کر لے۔
 نہ خود۔ پاگل۔ خنک خوش
 نصیب۔ بدست آرد۔

۱۔ حاصل کرے۔ برو اختیار۔
 خدا کے بھید پر چل و نادانی
 کو ترجیح نہیں
 دیتے۔
 ۲۔ ظلمت
 نداند ز نور۔
 نور اور تاریکی میں امتیاز
 نہیں کرتے اُن کے نزدیک
 دیو کا دیدار اور حور کا رخا
 یکساں ہے۔ کہ چہ رازہ۔
 یعنی کنوئیں اودا است
 میں تجھے امتیاز نہ ہوا۔
 جزو باز۔ ریزا۔ یعنی ریح
 انسانی۔ آرز۔ حرص۔ گرش
 یعنی اگر روح کو قوت شہوانی
 سے چھڑایا۔ تو سدرۃ تک

کہ بچوں صدف سے خود دربری
 اگر جبریت نہ بیند رواست
 اگر گوش گیری چو پسند پدر
 مبادا کہ فردا پشیمان شوی،

ہماں بہ گرا آبتن جوہری
 چوروتے پرستیدنت در خداست
 تراپند سعدی بست لے پیر
 گرامروز گفتار مان شنوی،

باب ششم در قناعت

کہ بزخت روزی قناعت نکرد
 خبر کن حریص جہا نکرد را
 کہ بر سنگ گرداں نہ روید نبات
 کہ اورا چومی پروری میکشی،
 کہ تن پروراں از ہنر لاغند
 کہ اول سگ نفس خاموش کرد
 بریں بودن آئین ناخردا است
 بدست آرد از معرفت توشہ
 نکردند باطل برو اختیار
 چہ دیدار دیوش چہ رخسار حور
 کہ چہ رازہ باز نشناختی،
 کہ در شہریش بستہ سنگ آرز
 کنی رفت تا سدرۃ المنتہی

خدا را ندانست و طاعت نکرد
 قناعت تو نکرد کند مرد را
 سکونے بدست آرد آبے نبات
 میرود تن از مردورای و ہشی
 خردمند مردم ہنر پروراند
 کسے سیرت آدمی گوش کرد
 خور و خواب تنہا طریقی دواست
 تنک نیکیختہ کہ در گوشہ
 بر آناں کہ شد ستر حق آشکار
 ولیکن چو ظلمت نداند ز نور
 تو خود را از ازاں در چہ انداختی
 براوج فلک چوں پردہ جزو باز
 گرش دامن از چنگ شہوت رہا

پہنچ سکتی ہے۔ سدرہ بیر کا درخت اُس کو منتہی اس لئے کہا جاتا ہے کہ ملائکہ مدبرہ کی پرواز وہاں ختم ہے۔ اُس سے آگے جناب قدس میں صرف ملائکہ ہیہ جاسکتے ہیں۔

10A

کیا کچھ اور
زیادہ
ہے عیسیٰ
یعنی روح۔

جانا ہے۔ شانہ علی۔ باقی

کتابت

که رحمت بر اخلاقِ حجاج باد
که از من بنوعِ دشمنانده بود

مرا حلیہ شانه عاج داد
شنیدم کہ بارے سگم خواندہ بود

لے بیندا ختم۔ میں نے کنگھا پھینک کر کہا یہ ہڈی کسی دوسرے کتے کو دینا۔ پندار جب میں اپنا سر کہ کھالینے کا عادی ہوں تو مجھے طوے ولے کی سختی برداشت کرنے کی کیا ضرورت ہے۔

۱۵۹

بیندا ختم شانہ کیں استخواں
مپندار چوں سرکہ خود خورم
قناعت کن اے نفس براند کے
چرا پیش خسرو بخواہش روی
وگر خود پرستی شکم طبلہ کن

نمی بایدم دیگرم سگ مخواں
کہ جور خداوند حلوا برم،
کہ سلطان مور ویش بینی کیے،
چو یکسو نہادی طمع خسروی
در خانہ این و آل قبلہ کن

حکایت

یکے با طمع پیش خوارزم شاہ
چو دیدش بخدمت دوتا گشت ورا
پسر گفتش اے بابک ناجوئے
نگفتی کہ قبلہ است خاک حجاز
مہر طاعت نفس شہوت پرست
مہر اے برادر بفرمانش دست
قناعت سہرا فیر از دای مرد ہوش
طمع آبروئے تو اقسر بر نیت
چو سیراب خواہی شدن ز آب جوئے
مگر گزشتیم شکیبا شوی
بر و خواجہ کوتاہ کن دست از
کسے را کہ درج طمع در نوشت
توقع براند زہر مجلس است

شنیدم کہ شد بامداد پگاہ
دگر روئے بر خاک مالید و خواست
یکے مشکلست می پرسم بگوئے
چرا کردی امروز ازیں سو نماز
کہ ہر ساعتش قبلہ دیگرست
کہ ہر کس کہ فرماں بردارش برست
سہر پر طمع بر نیاید زد و شش
برائے دو جو دامن دیر بر نیت
چرا بریزی از بہر برف آبروئے
وگر نہ ضرورت بدر ہا شوی
چہی بایدت ز آستین دراز
نباید کس عبد و خادم نبشت
براں از خود شش تا نراند گشت

توقع۔ یعنی لہجہ کی وجہ سے تو مجلسوں میں دھکے کھا کھاتے تو لہجہ ہی کو دھکے دیتے۔

لے شکم طبلہ کن۔ پیٹ کا
طبلہ بجا کر ہر ایک کے
گھر کو قبلہ حاجات بنانا پھر
خوارزم شاہ۔ یعنی شہر خوارزم
کا بادشاہ۔ شد۔ گیا۔ دوتا
گشت۔ دوہرا ہو گیا۔
خواست۔ سوال کیا۔ بابک
بابا۔ نگفتی۔ تو نے کہا تھا۔

ازیں سو۔ یعنی بادشاہ کی
جانب طاعت۔ فرمان بردار

دست بفرماں
برون۔
اطاعت
کرنا۔ سہر

پر طمع۔ جس سر میں لاپنج
ہوتا ہے کبھی بلند نہیں ہوتا۔
لے تو آقا۔ وقار۔ در۔
یعنی وقار۔ تنعم۔ عیش پرستی
شکیبا۔ صابر۔ ز آستین

دراز۔ یعنی لباس فاخرہ۔
درج۔ ڈیہ۔ نباید۔ یعنی
عرضداشتوں کے نیچے حسب
دستور اپنے آپ کو خادم
اور بندہ سمجھنے کی کیا ضرورت

اے تب بخار شکر یعنی گلقدہ گفت۔ یعنی موت کی تلخی کسی کی ترش روی سے بہتر ہے۔ رد مرکہ کردن۔ ترش روی کرنا۔ کہ تکین تن۔ یعنی خواہشات جہاں کے تابع ہونے سے روح میں بے نوری پیدا ہوتی ہے۔ نفس امارہ۔ جو کہ برائیوں پر اکساتا ہے۔ عزیز۔ غالب۔ دیگر۔ اگر نفس امارہ کی خواہشات کو پورا کرتے رہو گے۔ دنیا سے بے مواد جاؤ گے۔ ۱۶۰ روز نیا فتن مصیبت کے وقت بعد تنگ۔ یعنی اگر ہر وقت بعد کو پر رکھو گے تو ذرا سی پریشانی میں آبرو کھو بیٹھو گے۔ پر خوارہ۔ یعنی بسیار خور کبھی بد مضمی سے مرتبہ بھی نہ کھانے کے غم سے۔ شکم بندہ۔

حکایت

کسے گفت شکر بخواہ از فلاں بہ از جور دے ترش بردم کہ رواج تکبر بردم سرکہ کرد کہ تکین تن نور جاں کاہدت اگر ہوشمندی عزیزش مدار زدوراں بے نامرادی بری مصیبت بود روز نایاستن جو وقت فراخی کنی معده تنگ و گردنیابد کشد بار عشم شکم پیش من تنگ بہتر کہ دل

یکے راتب آمد ز صاحب دلاں بگفت اے پسر تلختے مردم شکر عاقل از دست آنکس خورد مرد در پتے ہرچہ دل خواہدت کند مرد را نفس امارہ خوار و گر ہرچہ باشد مرادش خوری تنور شکم دمبدم تا فستن بہ تنگی بریزاندت روئے رنگ کشد مرد پر خوارہ بار شکم شکم بندہ بسیار بینی خجل

پیش من۔ میرے نزدیک کہ دل۔ یعنی اس دل سے جو معرفت سے خالی ہو۔ خالی پیش بہتر ہے۔ بقرہ۔ عراق کا مشہور شہر جس میں کھجوریں بکثرت ہوتی ہیں۔ رطب۔ تازہ کھجور۔ راستاں۔ صوفیاء خراماں۔ نخلستان۔ معده ابار۔ بسیار خور۔ پر خوار۔ ذیل شدر درخت۔ درخت پمڑ ٹھہر گیا۔ گردن۔ یعنی گردن کے بل گر پڑا۔ لت انبان۔ بسیار خود۔ مزق۔ ہم پر نہ بیچ۔

حکایت در مذلت بسیار خوردن

حدیثے کہ شیریں تراست از رطب گذشتیم بر طرف خراماں تاں زیر خوارے خویش پر خوار بود و زانجا بگردن در افتاد سخت لت انبان بد عاقبت خورد و مرد بگفتم مزق بانگ بر ما درشت

چہ آوردم از بصرہ دانی عجب تنے چند در خرقہ راستاں یکے در میاں معده انبار بود میاں بست مسکین و شد بر درخت نہ ہر بار خراماں تو او خورد و برد رئیس دہ آمد کہ ایں را کہ کشت

پیش من۔ میرے نزدیک کہ دل۔ یعنی اس دل سے جو معرفت سے خالی ہو۔ خالی پیش بہتر ہے۔ بقرہ۔ عراق کا مشہور شہر جس میں کھجوریں بکثرت ہوتی ہیں۔ رطب۔ تازہ کھجور۔ راستاں۔ صوفیاء خراماں۔ نخلستان۔ معده ابار۔ بسیار خور۔ پر خوار۔ ذیل شدر درخت۔ درخت پمڑ ٹھہر گیا۔ گردن۔ یعنی گردن کے بل گر پڑا۔ لت انبان۔ بسیار خود۔ مزق۔ ہم پر نہ بیچ۔

شدر درخت۔ درخت پمڑ ٹھہر گیا۔ گردن۔ یعنی گردن کے بل گر پڑا۔ لت انبان۔ بسیار خود۔ مزق۔ ہم پر نہ بیچ۔

۱۴۱
 ۱۴ شکم۔ اس کو اس کے پیٹ نے درخت سے کرایا۔ بودنگ دل جس کی آنتیں پھیلی ہوئی ہیں۔ وہ ہمیشہ رنجیدہ رہتا ہے۔ شکم بندہ۔
 پیٹ کا غلام۔ تلخ۔ ٹڈی کا پیٹ بہت بڑا ہوتا ہے۔ بدست آر۔ حاصل کر۔ بجاگ۔ مرنے کے بعد۔ شکم صوفی را۔ یعنی ایک

صوفی کے پاس صرف دو
دینار تھے۔ اُس نے دونوں
پیٹ اور شرمگاہ کی ضرورت
میں خرچ کر ڈالے نہفت۔
پوشیدہ۔ لے نشاط از
پشت رازدن۔ جماع کرنا
سماط۔ دسترخوان۔ آیین۔

پیٹ۔ وائے تھی۔ یعنی مکر
مادہ مغیرہ سے خالی نہ ہوئی
شہوت باقی ہے۔ لطیف۔
عدہ۔ بقہر

آورد۔
مجبور
کر دے۔ مچا۔

میدان۔ گلو۔ یعنی انسان
کا قول و فعل چچا تلامہونا
چاہئے۔ ۳۔ طبقری۔

ایک گاؤں کا نام ہے۔
مشتی خریدار۔ کہ
بستان خریدلو قیمت

جب ہوگی دیدینا۔ سر۔
اصل۔ تیرا۔ یعنی تو قرص
وصول کرنے میں صبر سے
کام نہ لے گا۔ لیکن میں فکر

بود تنگ دل رود گانے فراخ
شکم بنده نادر پرستد خدائے
بیایش کشد مور کو چک شکم
شکم پر نخواهد شد الا بخاک

دودینار ہمدردواں کرد و خرچ
چہ کردی بدیں ہر دودینار گفت
بدگیر شکم را کشیدم سہا ط
کہ ایں ہچناں پُر نشد و آں تہی
چو دیرت بدست او فتد خوشخوری
کہ خوابش بقہر آورد در کمند
چو میداں نہ بینی نہ گدار گوئے
از اندازہ بیروں وز اندازہ کم

چپ و راست گردید بر مشتری
که بستان و چوں دست یابی بد
جوابے کہ بر دل بیايد نوشت
ولیکن مرا باشد از نیشکر
چو باشد تقاضائے تلخ از پیش

شکم دامن اندر کشیدش ز شاخ
شکم بند دستت وز نخیر پاتے
سراسر شکم شد ملخ لا جرم
برواندرونے بدست آریاک

شکم صوفیہ رازبوں کرد و فرج
یکے گفتش از دوستاں در نہفت
بدینارے از پشت راندم نشاط
فرومایگی کردم و ابھی
غذا اگر لطیف است و گر سرسری
سرانگہ بیالیں نہند ہوشمند
مجال سخن تانیابی مگوئے
مگوی و منہ تا توانی قدم،

یکے نیشکر داشت در طبقری
بصاحب دے گفت در کنج ده
بگفت آن خردمند نیکو سرشت
ترا صبر بر من نباشد مگر
حلاوت ندارد و شکر در نیش

نہ خریدنے میں صابر ہوں۔ حلاوت۔ شیرینی۔ درپیش۔ اپنے گئے ہیں۔

۱۶۲

۱۶۲

جلد - نور دید دست -

یعنی آستین جڑھائی -

قبائش یعنی جب لنگر کا

کھانڈ لینے گیا تو قبائ بھی کھیلے

میں بھٹ گئی - اور ہاتھ

میں بھی چوٹ آئی - خوش

میگر لیت - بہت رویا

خود کردہ - یعنی اپنے کئے

کا کیا علاج - آرز - حرص -

من و خانہ - یعنی اس کے

بعد میں ہوں

اور کھر

اور

روٹی اور

پیاز - لہ جوینے - جو

کی ایک روٹی - گوش

داشتن - نظر رکھنا زال -

بڑھی - گشتہ ایام نہ سازگار

زمانہ - میدوید - اس

حالت میں دوڑ رہی تھی کہ

خون اس کی ہڈیوں سے

ٹپک رہا تھا - اگر جستم -

یعنی وہ بلی یہ کہہ رہی تھی -

من و موش - میں ہوں

گی اور چوہے اور بڑھیا کا ویران گھر یعنی اس ہی پر قناعت کروں گی -

حکایت

بہیرے فرستاد روشن ضمیر
کہ بر شاہ عالم ہزار آفریں
وزو خوب تر خرقة خویشتن
مکن بہر قالی زمین بوس کس،

امیر ختن جامہ از حریر
پوشید و بوسید دست فزین
چہ خوبست تشریف شاہ ختن
گر آزادہ بر زمین خسب و بس

حکایت

چو دیر کساں برگ و سازے ندا
برو طغے از خوان یغما بیار
کہ مقطوع روزی شود شرمناک
قبائش دریدند و دستش شکست
کہ اے نفس خود کردہ را چارہ حسیت
من و خانہ من بعد و نان و پیاز
بہ از میدہ بر خوان اہل کرم،
کہ بر سفرۂ دیگران داشت گوش

یکے نان خورش جز نیازے ندا
پراگندہ گفتش اے خاکسار
خواہ و مدار از کس اے خواجہ باک
قبائست و چابک نور دید دست
شنیدم کہ میگفت و خوش میگر لیت
بلا جوئے باشد گرفتار آرز
جوینے کہ از سعی باز و خورم
چہ دلتنگ خفت آں فرومایہ دوش

حکایت

کہ برگشتہ ایام و بد حال بود
غلامان حاکم زدندش بہ تیر
ہمگفت از ہول جاں میدوید
من و موش و ویرانہ پیرزن

یکے گربہ در خانہ زال بود
رواں شد بہماں سرانے امیر
چکاں خوش از استخوان میدوید
اگر جستم از دست ایں تیر زن

لہ زخم نمیش یعنی ٹپک کے زخم کے ہوتے ہوئے۔ دو شاب۔ شیرہ انگور۔ خرسند۔ خوش۔ بچے طفل یعنی بچہ کے دانت نکل آئے تھے ماں کا دودھ کافی نہ تھا۔ کہ سن۔ فکر کا بیان ہے۔ برگ۔ گوشہ۔ ۱۶۳

نیز د غسل جان من زخم نمیش
خداوند ازاں بندہ خرسند نیست

قناعت نکو تر بد و شاب خویش
کہ راضی بقسم خداوند نیست

حکایت مرد کوتاہ نظر وزن عالی ہمت

بچے طفل دندان بر آوردہ بود
کہ من نان و برگ از کجا آرمش
چو بیچارہ گفت این سخن پیش جہت
مخور ہول ابلیس تا جاں دہد
تواناست آخر خداوند زور
نگارندہ کودک اندر شکم
خداوند گارے کہ عبدے خرید
ترانیست آں تکبیر برگردگار
شنیدی کہ در روزگار قدیم
نہ پنداری آیں قول معقول نیست
چو طفل اندروں دارد از حرص پاک
خبر دہ بدرویش سلطان پرست
گدار اکند یکدم سیم سیر
مگہ بانی ملک و دولت بلاست
گدائے کہ بر خاطرش بند نیست

پدر سہر بفکرت فرو بردہ بود
مروت نباشد کہ بگذارمش
نگر تازن اورا چہ مردانہ گفت
ہماں کس کہ دندان دہناں دہد
کہ روزی رساند تو چندین مشور
نویسنده عمر و روز نیست ہم
بدار د فکیف آنکہ عبد آفرید
کہ مملوک را بر خداوند گار
شدے سنگ در دست ابدال سیم
چو قانع شدی سیم و سنگت یک نیست
چہ مشتے زرش پیش او چہ مشت خا
کہ سلطان ز درویش مسکین ترست
فریدوں بملک عجم نیم سیر
گدا پا دشاہ است و نامش گداہست
بہ از پا دشاہ ہے کہ خرسند نیست

دیتے ہیں روٹی بھی دے گا۔
لہ مشور۔ پریشان نہ
ہو۔ نگارندہ۔ جو ذات
ماں کے پیٹ میں بچہ کی
تصویر بناتی ہے وہی عمر
اور روزی مقرر کرتی ہے
فکیف پس کیونکر۔ ابدال
وہ اولیاء اللہ جن کے
ہاتھ میں نظام کائنات ہے
مشور۔ کہ تمام دنیا میں ستر
ہیں جن میں سے
چالیس
ملک شام
میں رہتے ہیں
ان میں سے جب کوئی مر جائے
ہے تو دوسرا اس کا بدل
بن جاتا ہے۔ آیں قول۔
یعنی ابدال کے ہاتھ میں
مٹی کا چاندی بن جانا۔
معقول نیست۔ سمجھ میں
آینوالی نہیں۔ چو قانع
شدی۔ اس بات کا صحیح
مطلب یہ ہے کہ اگر تجھ میں
قناعت آجائے پھر ترے

لے چاندی اور پتھر کی ایک حقیقت ہے۔ چو طفل۔ بچہ حرص سے خالی ہوتا ہے تو اس کے نزدیک سونے اور خاک کی تمثیلی یکساں ہے۔ نیم سیر۔ آدھا پیٹ بھرا۔ گدا بادشاہ۔ چونکہ بے فکر ہے۔ خرسند۔ خوش۔

یعنی دونوں کی رات کٹ
ہی جاتی ہے۔ اے تنگد۔

یعنی تو اس پر شکر کر کہ تجھ
میں دوسروں کو ستانے
کی طاقت ہی نہیں ہے۔

سہ ربا۔ سود۔ زربان
سیر مھی۔ ہم در نفس۔

اسی وقت۔ دگر۔ پھر۔ حشر و
نشر یعنی نکرین کا معاملہ۔

بدوزخ۔ یعنی سیر مھی سے
سیدھا دوزخ

میں جا کر
گرا۔
قامت۔ قد۔

کرد۔ بنایا۔ دسترس۔
قدرت۔ بس۔ اتنا ہی

گھر کافی ہے۔ طارم۔ بھلا۔
بگذاشتن۔ یعنی زندگی

گذاڑنے کے لئے۔ سہ
برآہ سیل۔ بہاؤ پر۔

کہ برہ کندی یعنی یہ عقل کی
بات نہیں کہ قافلہ راستہ

میں منزل بنا بیٹھے۔ فرو
خواست رفت۔ یعنی اس کا

آفتاب غروب کے قریب تھا۔ لیکن۔ یعنی ملک کا وارث ایک بزرگ کو بنادیا چونکہ خاندان میں اس کا کوئی جانشین نہ تھا۔

نخپند خوش روستائی و محفت

چو سیلاب خواب آمد و مرد برد

اگر پادشاہ است و گر پنبہ دوز

چو بینی تو نگر سر از کبر مست

نداری بجد اللہ آن دسترس

حکایت

ربا خوارے از زرد پلے فتاد

پسر چند روزے گریستن گرفت

بخواب اندر شش دید و پر سید حال

بلغت اے پسر قصہ بر من مخواں

حکایت

شنیدم کہ صاحب دے نی کمرد۔۔۔

کسے گفت میدانمت دسترس

چہ مخواہم از طارم افراشتن

مکن خانہ بر راہ سیل اے غلام

نہ از معرفت باشد و عقل مراے

حکایت

یکے سلطنت ران صاحب شکوہ

بشیخے دراں بقعہ کشور گذاشت

فرو خواست رفت آفتابش بکوہ

کہ در دودہ قائم مقلے نداشت

کے کو اس۔ نقارہ۔ خلوت۔ تنہائی۔ لشکر کشیدن گرفت۔ فتوحات کے لئے لشکر کشی شروع کر دی۔ سخت بازو۔ زور آور۔ رخصم۔ بہت سے دشمنوں
 مار ڈالا۔ پھر بھی کچھ لوگ باہم جمع ہو گئے۔ ۱۶۵ جہاں۔ یعنی اس کو سخت گھیرے میں لے لیا کہ وہ تیروں اور پتھروں کی بوچھاڑ

جو خلوت نشین کو اس دولت شنید
 پوپ و راست لشکر کشیدن گرفت
 پناں سخت بازو شد و تیز جنگ
 رخصم پر اگندہ خلقے بکشت
 پناں در حصارش کشیدند تنگ
 بر نیک مردے فرستاد کس
 ہمت مدد کن کہ شمشیر و تیر
 یو بشنید عابد بخندید و گفت
 رانست قارون نعمت پرست

دگر ذوق در گنج خلوت ندید
 دل پر دلاں زور میدان گرفت
 کہ با جنگ جویاں طلب کرد جنگ
 دگر جمع گشتند ہم رای و پشت
 کہ عاجز شد از تیر باران و سنگ
 کہ صعبم فروماندہ فریاد رس
 نہ در ہر و غائے بود دستگیر
 چرا نیم نانے خورد و نخت
 کہ گنج سلامت بکج اندرست

گفتار اندر صبر بر ناتوانی بامید بہروزی

کمالست در نفس مرد کریم
 پندار گر سفلہ قارون شود
 و گردن سیابد کرم پیشہ ناں
 سخاوت زمین است و سرمایہ زرع
 فدائے کہ از خاک مردم کنند
 نعمت نہادون بلندی جوئے
 بہ بخشندگی کوش کاب رواں
 گراز جاہ و دولت یفتد لستیم

گرش زر نہ باشد چہ نقصان و بیم
 کہ طبع لیمش دگر گوں شود
 نہادش تو تکر بود ہمچہ ناں
 بدہ کا صل خالی نماںد ز فزع
 عجب دارم ارم و رمی گم کنند
 کہ ناخوش کند آب استادہ جوئے
 بسیلش تفقد کند آسماں
 دگر بارہ نادر شود مستقیم

نہ۔ تفقد۔ ہربانی۔ لیم۔ یعنی اگر کسی کمینہ کی دولت جاتی رہے تو پھر اس کا کام بگڑ جاتا ہے۔

سے تنگ آگیا۔ کہ صعبم
 فروماندہ۔ میں سخت عاجز
 آگیا ہوں۔ بہت۔ توجہ
 باطنی چرا نیم نانے۔ یعنی
 مدد دہشی پر قناعت کر کے
 کیوں آرام سے نہ سویا۔
 ندانست۔ قارون نعمت
 پرست یہ نہ سمجھ سکا کہ عافیت
 گوشہ ی میں ہے۔ کجاست
 یعنی شریف انسان کی شرافت
 اس کا کمال ہے

اگر اس
 کے پاس
 پیسہ نہ ہو تو

کوئی مضائقہ نہیں رہے
 پندار۔ دولت مند ہو جانے
 سے طبیعت کا کمینہ پن نہ اٹل
 نہیں ہوتا۔ در نہیابد۔ نہ پائے
 نہاد۔ اصل۔ کا صل۔
 جب بڑا موجود ہے تو شاخ
 نکل ہی آئے گی۔ مردمی۔
 انسانیت۔ نعمت نہادون۔
 دولت کو جمع کرنا۔ کہ ناخوش
 یعنی روکا ہوا پانی سر طہا

144

لڑکا تھا۔ عجب۔ یعنی اس
 کا قد سرو کا سا تھا اور گھور
 سیب جیسی تو تعجب تھا کہ
 سرو پر سیب کیسے لگا۔
 زشونی۔ یعنی چونکہ اس کے
 حسن پر لوگ فریفتہ ہوتے
 تھے تو بڑے میاں نے سب
 سمجھا کہ لڑکے کا سرو منڈوا دیا
 موسیٰ ۱۰۔ استرہ۔ کہن۔ عمر۔

کوتم امید۔ بوڑھا دست
موسیٰ حضرت
موسیٰ کا
ہاتھ منور
ہو جاتا تھا۔

سُرتیزی - شرارت نیز استر سے
 کا سرا بھی تیز ہوتا ہے۔
 زبان برہاد۔ زبان
 کھولی۔ یعنی استر نے
 اپنا پھلکا نکالا۔ ۵۷
 بموتے چونکہ استر نے اس
 کے بال مونڈ کر اس کا حسن
 کم کر دیا اس سزا میں اس کا
 پھل اس کے پیٹ میں کر دیا
 یعنی بال مونڈنے کے بعد

شنیدم ز پیران شیریں سخن
 بے دیده شاهان و دوران و امر
 درخت کهن میوه تازه داشت
 عجب در زرخندان آں دلفریب
 ز شوخی و مردم خراشیدنش
 بموسی کهن عمر کوته امید
 ز سرتیزی آں آهین سنگ زاد
 بموتی که کرد از نکویشش کم
 چون گنگ از خجالت سر خور و نه
 یکے را که خاطر در و رفت بود
 کسے گفت جور آزمودی و درد
 زهرش بگرداں چو پروانه پشت

استرے کو بند کر دیا۔ چوچنگ۔ بال منڈیکے وقت اُس حسین کا سر شرمندگی کی وجہ سے جھکا ہوا تھا اور منڈے ہوئے بال سامنے پڑے تھے۔ چشمان۔ یعنی جس طرح کے اُس معشوق کی آنکھیں کسی سے مانوس نہیں ہوتیں اسی طرح یہ بھی دیوانہ مزاج ہے۔ مقرا ص۔ قنچی۔

ملہ تر دامنوں۔ فاسق لوگ۔ پسر۔ لڑکا خوش طبع اور خوبصورت ہونا چاہتے۔ باپ سے کہو کہ چالیس سال کی عمر کے بعد اس کے بال منڈوائے۔

بزرگاں۔ یعنی بزرگوں پر اگر کوئی مصیبت بھی آتی ہے تو وہ زائل ہو جاتی ہے اور وہ پھر اپنی اصل حالت پر آ جاتے ہیں تو

۱۶۶

ان کی مثال آفتاب کی

سی ہے جو غروب کے بعد پھر

اپنی چمک دمک کے ساتھ طلوع

ہوتا ہے اور شریروں کی

مثال چنگاری کی سی ہے جو

پانی میں پڑ کر بجھ جاتی ہے۔

ظلمت۔ تاریکی اور مصیبت

سے گھبرانا نہیں چاہئے اس

کے بعد ہی آب حیات اور

راحت میسر آتی ہے لہ

شب آستان۔

یعنی شب

کی تاریکی

کے پیٹے

ہی صبح کا نور نمودار ہوتا

ہے۔ اگر مصیبت درپیش

ہے تو اس میں ہی سے راحت

پیدا ہوگی۔ نہ در اسپ۔

یعنی یہ اشعار رزمیہ نہیں

میں بلکہ ان میں اصلاح

نفس سے متعلق مضامین

ہیں۔ چہ۔ یعنی اپنے نفس کا

قیدی اور دشمن کا قیدی

برابر ہے۔ عیاں۔ یعنی جو

کہ تر دامنوں را بود عہد سست

پدر گونچ پهلش بسیند از مویئے

نہ خاطر بمویئے در آوخت است

کہ موی اریفتد پروید و گر

گہ برگ ریزد گہ بر دہد

حسوداں چو اخلر در آب او فتند

بتدریج و اخلر بمیرد در آب

چہ دانی کہ آب حیات اندر است

نہ سعدی سفر کرد تا کام یافت

شب آستان است اسے برادر برو

بر آمد خروشش از ہوادار چست

پسر خوش منش باید و خور و سوتے

مراجاں بہر شش بر آیمخت است

چور و تے نکوداری اندہ مخور

نہ بیوستہ رز خوشہ تر دہد

بزرگاں چہ خور در حجاب او فتند

بروں آید از زیر ابر آفتاب

ظلمت مترس اے پسندیدہ دوست

نہ گیتی پس از جنبش آرام یافت

دل از بے مرادی بفکرت مسوز

باب ہفتم در تربیت

نہ در اسپ و میدان چو گان و گویئے

چہ در بند بیگار بیگانہ

بمردی زرستم گذشتند و سام

کہ با خویشتن بر نیائی سہمے

بگرز گراں مغز مردم مگوب

تو سلطان و دستور دانا خرد

دریں شہر کبر اند و سودای و آرز

سخن در صلاحیت و تدبیر و خویئے

چہ باد شمن نفس ہمنانہ

عناں باز بیچان نفس از حرام

کس از چونتود شمن ندارد غمے

تو خود را چو کودک ادب کن بچوب

وجود تو شہر سیت پر نیک و بد

ہمانا کہ دونان گردن فسر از

نفس کو حرام میں مبتلا ہونے سے روکے وہ بہادری میں رستم و سام سے بھی بڑھا ہوا ہے۔ لہٰذا کس از چونتو۔ یعنی جبکہ تو اس قدر کمزور ہے کہ اپنے

نفس پر بھی غالب نہیں آ سکتا تو تجھے تیرا دشمن کیا دیکھا۔ خود۔ یعنی روح۔ ہمانا۔ یعنی بکر اور حرص اس شہر کے کینے ہیں۔

سہ رضا و ورع۔ یعنی یہ دونوں اس شہر کے نیک نام اور شریف ہیں۔ ہوا کہ ہوس جیب کترے اور ڈاکو ہیں۔ سلطان۔ یعنی روح۔ چو خوں۔
یعنی یہ برائیاں خون کی طرح رگ و پے میں سمائی ہوئی ہیں۔ ستر۔ یعنی تجھے مغلوب کر دیں گے۔ تیز۔ جنگ۔ عس۔ چو کیدار۔

۱۶۸

رضا و ورع نیک نامانِ حُر
چو سلطان عنایت کند بابدان
ترا شہوت و حرص و کین و حسد
گرایں دشمنان تربیت یافتند
ہوا و ہوس را نماند ستیز
نہ بینی کہ شب دزد و او باش و خس
رئیسے کہ دشمن سیاست نہ کرد
نخواہم دریں نوع گفتن بسے

ہوا و ہوس رہزن و کیسہ بر
کجا ماند آسائش بخر و داں
چو خوں در رگ اند و جاں در حسد
سراز حکم و رائے تو بر تافتند
چو بنیند سر پنجه عقل تیز
نگردند جلے کہ گرد عس
ہم از دست دشمن ریاست نکرد
کہ حرفے بس ار کار بند و کسے

۱۔ سیاست تینہ۔
نوع۔ قسم۔ کار بند۔
عمل کیے۔ خوبختن داری۔
خود داری۔ چوکوہ۔ پیار
کی طرح اپنی جگہ نہ چھوٹے
زبان درکش۔ خاموش
وہ۔ قلم نیست۔ حساب
نہ ہوگا۔ صدق دار۔
یعنی جو عارفانِ خدا ہیں
ان کے منہ سے سب کی

طرح بجز موتی
کچھ باہر
نہیں آتا
فراوان سخن

یعنی جو زیادہ بولتا ہے
وہ کم سنتا ہے۔ نفس
بر نفس۔ دم بدم۔ کس۔
یعنی نا صحیح۔ ناساختہ۔
بے تامل۔ نینداختہ۔
نامقام۔ نشاید بریدن۔
قطع نہ کرنا چاہتے۔ تراڑ
غای۔ یہودہ گو۔ سخن۔
یعنی بات کہنا انسانی کما
ہے تو تو ناقص بات کرے

گفتار اندر فضیلت خاموشی و خلا و خوشن داری

اگر پائے در دامن آری چوکوہ
زباں درکش لے مرد بسیار دل
صدف وار گوہر شناسانِ راز
فراوان سخن باشد آگندہ گوش
چو خواہی کہ گوئی نفس بر نفس
نباید سخن گفت ناساختہ
تامل کنان در خطا و صواب
کمالست در نفس انساں سخن
کم آواز ہرگز نہ بینی خجل

سرت ز آسماں بگذرد در شکوہ
کہ فردا قلم نیست بر بے زباں،
دہن جز بلو لو نکردند باز،
نصیحت نگیرد مگر در خموش
خلاوت نیابی ز گفتار کس
نشايد بریدن نینداختہ
بہ از اثر خایان حاضر جواب
تو خود را بگفتار ناقص مکن
جوے مشک بہتر کہ بکتودہ گل

اپنے آپ کو ناقص نہ بنا۔ جوی مشک۔ یعنی جو برابر مشک مٹی کے ڈیرے بہتر ہے تو بہتر بات کہہ اگر ہم مختصر ہو۔

حذر کن ز نادان ده مردہ گوئے
صدانداختی تیر و ہر صد خطاست
چرا گوید آن چیز در خفیہ مرد
مکن پیش دیوار غیبت بسے
درون دلت شہر بنداست راز
ازاں مرد نادان ہاں دوختست

چودانا یکے گوی و پرودہ گوئے
اگر پوشندی یک انداز و راست
کہ گرفتاش گردد شود روئے زرد
بود کز پیش گوش دارد کسے
نگر تانہ پسند در شہر باز
کہ بیند کہ شمع از زباں سوختست

حکایت در حفظ اسرار

مکش باغلاماں یکے راز گفت
بسالے نیامد ز دل بردہاں
بفرمود جلاد را بسید ریغ
یکے ز اں میاں گفت وز نہار خوا
تو اول نہ بستی کہ سر چشمہ بود
تو پیدا مکن راز دل بر کسے
جو ہر بگنجینہ داراں سپار
سخن تانگوئی برود دست ہست
سخن دیو بند لیست در چاہ دل
تواں باز دادن رہ ترہ دیو
تو دانی کہ چوں دیو رفت از قفس

کہ ایں را نباید کس باز گفت
بیک روز شد منتشر در جہاں
کہ بردار سر ہائے ایناں بہ تیغ
مکش بندگاں کیں گنہ از تو خاست
چو سیلاب شدیش لیستن چہ سود
کہ او خود بگوید بر ہر کسے
ولے راز را خویشتن پاس دار
چو گفتہ شود یاد او بر تو دست
ببالائے کام و زبانش جہل
ولے باز نتواں گرفتن بریو
نیاید بہ لاحول کس باز پس

سو غلط تیر چلانے سے ایک
صیح تیر چلانا بہتر ہے۔ رو
نزد۔ مژمندہ غیبت۔
بدگوئی۔ بود۔ ہو سکتا ہے
کہ دیوار کے پیچھے سے کوئی
سن رہا ہو۔ شہر بند۔ قید
زباں یعنی شعلہ۔ مکش
مکش۔ ایک بادشاہ کا

نام ہے۔ کہ آیں۔ اس راز
کو تو کسی دوسرے سے نہ
کہنا۔ منتشر۔
پراگندہ۔
ایناں۔

وہ غلام جس نے
راز کہا تھا۔ نہار خواست۔
امان چاہی۔ گنہ از تو خاست۔
تو خود قصور وار ہے۔
سر چشمہ۔ چشم کی ابتداء۔
پیدا مکن۔ ظاہر نہ کر۔ بر۔
سامنے۔ گنجینہ دار۔
خزانچی۔ دست ہست۔
قدرت ہے۔ او بر تو دست۔
اب راز تجھ پر غالب ہے۔
اور تو مجبور ہے۔ سخن۔ یعنی

راز دل کو ایک دیو سمجھو چھارے دل کے کنوئیں میں بند ہے۔ ہذا اس کو تالو اور زبان پر نہ آنے دو۔ تو ان۔ یعنی نزدیک کو چھوڑ دینا تو آسان ہے
لیکن دوبارہ کسی تدبیر سے بندہ ہو سکیگا۔ قفس۔ پنجرہ۔ لاحول۔ یعنی منتر۔

سہ خوش۔ رستم کا گھوڑا۔ بند۔ رسی۔ نیاید۔ یعنی ایسا گھوڑا جو ستور ستروں سے بھی نہ بچند سکے۔ ایک پیر اس کو کھول سکتا ہے۔ آن۔ یعنی راز۔
بر ملا۔ علی الاعلان۔ بد آنش۔ قل الخیر فلا فاسکت یعنی (دانا کی بات کہو) ۱۷۰ ورنہ خاموش رہو۔ کی طرف اشارہ ہے۔

یکے طفل بردار د از خوش بند
مگوی آنکہ گر بر ملا او فستد
بدیقان ناداں چه خوش گفتن

حکایت سلامت جاہل در حجاب خاموشی

یکے خوب خلق و خلق پوش بود
خردمند مردم ز نزدیک و دور
تفکر شبے بادل خویش کرد
اگر من پسین سر بخود در برم
سخن گفت دشمن بد آنست و دوست
حضورش پریشان شد کار زشت
در آئینہ گر خویش تن دید ہے
چنین زشت از اں پردہ بردام
مجم آواز را باشد آوازہ تیز
ترا خامشی اے خداوند ہوش
اگر عالمی ہیبت خود منبر
ضمیر دل خویش منملے زو
ولیکن چو پیدا شود راز مرد
قلم بر سلطان چه نیکو نہفت

کہ در مصر کچھ خاموش بود
بگردش چو پروانہ جویان نور
کہ پوشیدہ زیر زبانت مرد
چه دانند مردم کہ دانشورم
کہ در مصر ناداں ترازوے بہوت
سفر کرد و بر طاق مسجد نبشت
بہ بیداشی پردہ ندیدے
کہ خود را نکور وئے پنداشتم
چو گفتی و رونق نمازت گریز
وقار است و ناہل را پردہ پوش
وگر عایمی پردہ خود مدر
کہ ہر گہ کہ خواہی توانی نمود
بکوشش نشاید نہاں باز کرد
کہ تا کار در بر سر نبودش نگفت

خلق۔ اخلاق۔ خلق پوش۔
خرقہ پوش۔ ملکہ بگردش۔
یعنی لوگ اس پر پروانہ و
ٹوٹے پڑتے تھے۔ تفکر کرد۔
سوچا۔ کہ پوشیدہ۔ یعنی
تامر و سخن نہ گفتہ باشند عیب
و ہنرش نہفتہ باشد۔ تر
تخود در برم۔ خاموش
رہوں گا۔ کہ در مصر۔
یعنی تمام مصر والے سمجھ گئے
کہ اُن سے

زیادہ
الحق ہے۔
حضور۔ دربار۔
طاق۔ محراب۔ در آئینہ۔
یعنی اگر میں اپنی حقیقت
سمجھ لیتا چہیں زشت۔
یعنی اپنی حماقت کے باوجود
ملکہ کم آواز۔ کم گو۔ آوازہ
شہرت۔ گریز یعنی پھراس
جلد نہ ہر۔ ترا۔ یعنی خاموشی
عقل مند کے لئے باعث وقار
اور بہت فائدہ کے لئے پردہ
پوش ہے۔ مدر۔ یعنی زیادہ

باتیں کر کے۔ ضمیر۔ پوشیدہ راز۔ کہ ہر گہ۔ یعنی راز ظاہر کرنا تو ہر وقت تیرے قبضہ میں ہے۔ نہاں باز کرد۔ دوبارہ پوشیدہ نہیں کیا جاسکتا۔ تر۔ راز۔
کہ تا کار۔ یعنی جب تک کہ قلم نہ بناؤ گے وہ صاف نہ لکھیگا۔

۱۷
۱۶

۱۷۔ بہائم چوپائے بخلق یعنی انسان عقل و گویائی کی وجہ سے مشہور ہے۔ تو طوطی کی طرح بت بنانہ بن۔ تاسزا۔ نامناسب۔ قفا خوردہ۔ طمانچہ کھا
عریاں۔ ننگا۔ خود پرست خود سر۔ چونچہ۔ غنچہ کی

بہا تم خموشند و گویا بشر
چو مردم سخن گفت باید بہوش
بنطق است و عقل آدمی زادہ فاش

پراگنده گوی از بهائم بستر
و گرنه شدن چوں بهائم حموش
چو طوطی سخن گوی و نادان مباش

حکایت

یکے ناسزا گفت در وقت جنگ
 قفا خورده عریان و گریانشست
 چو غنچه گرت بسته بودے دهن
 سراسیمہ گوید سخن پر گزاف
 نہ بینی کہ آتش زبانت و بس
 اگر بہت مرد از ہنر ہرہ ور
 اگر مشک خالص نداری مگوئے
 بسو گند گفتن کہ زر مغربی است
 بگویند ازین حرف گیراں ہزار
 روا باشد ار پو ستینم درند

گرمیاں دریدند وے را بچنگ
 جہان دیدہ گفتش اے خود پرست
 دریدہ ندیدے چو گل پیرہن
 چو طنبور بمیغز بسیار لاف
 بابے تو اں کشتش در نفس
 ہنر خود بگوید نہ صاحب ہنر
 گرت ہست خود فاش گرد دیوے
 چہ حاجت محکمے دیکوید کہ حیست
 کہ سعدی نہ اہلست و آمیزگار
 کہ طاقت ندارم کہ مغزم برند

کتابت

عصدا پر نیک رنجور بود
یکے پار سا گفتش از روی پند
قفس ہاتے مرغ سحر خواں شکست
نگہداشت بر طاقِ بستانسرایے

شکيب از نهاد پير دور بود
که بگذار مرغان و خشي زبند
که در بند ماند چو زندان شکست
يک نامور بلبل خوش سرائے

یعنی چڑیا خانہ کے جس قدر جنگلی پرندیں۔ سب کو آزاد کر دے تو خدا تجھ پر رحم کر کے تجھے مصیبت سے نجات دیدیگا۔ نفس۔ پنجرہ۔ مرغ۔ سحر خواں۔ صبح کو چہانے والی چڑیاں کہ در بند ماند۔ قید خانہ ٹوٹنے کے بعد کون قید میں رہ سکتا ہے۔ پستانسرای۔ پائیں باغ۔ خوش سرا۔ خوش الحان۔

چ لہ یلدا۔ سال کی سب سے بڑی رات۔ سیاہ۔ حبشی۔ فرو بردہ۔ یعنی اس کے ہونٹ چوس رہا تھا۔ اللیل یعنی لیلۃ النہار۔ رات دن کو ڈھانپتی ہے۔ یعنی حبشی رات کی مانند اور وہ لڑکی دن کی مانند تھی۔ لہ سنگ۔ یعنی اس حبشی کو مارنے کے لئے۔ کہ آئے۔ یعنی میں نے کہا۔ سپید۔

۱۷۳

حکایت در معنی راحت خاموشی و آفت بسیار سخنی

چنین گفت پیرے پسندیدہ ہوش
کہ در ہند رستم بکچے فسر از
در آغوش او دخترے چوں فستمر
چنان تنگش آوردہ اندر کنار
مرا امر معروف دامن گرفت
طلب کردم از پیش و پس چوب و سنگ
بہ تشنہ و دشنام آشوب زجر
شد آں ابر ناخوش زبالائے باغ
زلاحولم آں دیو ہیکل بجست
کہ اے زرق سجادۂ زرق پوش
مرا عمر بادل زکف رفتہ بود
کنوں بختہ شد لقمہ خام من
تظلم بر آورد و فریاد خواند
نماند از جواناں کسے دستگیر
کہ شرمش نیاید زہیری ہے
ہمی کرد فریاد و دامن بچنگ
بروں رفتم از جامہ دردم چو سیر

خوش آید سخنہائے پیراں بگوش
چہ دیدم چو یلدا سیاہ دراز
فرو بردہ دنیاں بلہاش در
کہ پنداری اللیل یعنی لیلۃ النہار
فضول آتشے گشت و درمن گرفت
کہ اے ناخدا ترس بے نام و ننگ
پسید از سیہ فرق کردم جو فجر
پدید آمد آں بیضہ از زیر زراغ
پیری بیکر اندر من آویخت دست
سیہ کار دنیا خریدن فروش
بریں شخص و جاں برے آشفتم بود
کہ گرمش بدر کردی از کام من
کہ شفقت بر افتاد و رحمت نماند
کہ بستانم داد ازیں مرد سیر
زدن دست در ستر ناخرے
مرا ماندہ سرد گر سیاں ز ننگ
کہ ترسیدم از زجر برنا و پیر

فرق۔ جدا۔ شد۔ وہ
حبشی ہٹ گیا۔ باغ۔
یعنی وہ لڑکی۔ آن بیضہ۔
یعنی وہ لڑکی جو اندھے کی
طرح صاف و شفاف تھی
زراغ۔ وہ حبشی جو کالے
کوٹے کی طرح تھا۔ زلاحولم۔
لاحول پڑھنے سے شیطان
بھاگتا ہے۔

زرق
سجادہ
یعنی تیرا مصلیٰ
بھی مگر اور تیرا لباس بھی
فریب ہے۔ دنیا خیر۔ تو
دنیا کا طالب ہے۔ کہ
شفقت۔ یعنی وہ لڑکی
کہنے لگی کہ دنیا میں اب رحمت
و شفقت کا مادہ نہ رہا۔
لہ نماند از جواناں۔ اور
لڑکی کہنے لگی کوئی مددگار
نوجوان ہے جو اس بڑھے
سے ظلم کا بدلہ دلا دے۔

کہ شرمش۔ یہ بڑھا ایسا بے شرم ہے کہ اس کا بڑھاپا بھی نامحرم پر ہاتھ ڈالنے سے نہ روک سکا۔ دامن بچنگ۔ یعنی میرا دامن پکڑ کر جو اس نے
یہ شور کیا تو شرم سے میری گردن جھک گئی۔ چو سیر۔ یعنی میں اپنے کپڑے چھوڑ کر اس کی طرح ننگا ہو کر بھاگا۔ برنا و پیر۔ جوانی و بوڑھا۔

لے کہ وردست او یعنی اس کی یہ نسبت کہ وہ مجھے کپڑے رہے اور رسوا ہوں۔ یہی بہتر تھا کہ میں کپڑے چھوڑ بھاگوں۔ پس از مدّتے۔
کچھ دنوں بعد وہ لڑکی میرے پاس سے گزری اور کہنے لگی تو مجھے جانتا ہے۔ ۱۶۴

برہنہ دواں رفتم از پیش زن۔۔۔
پس از مدّتے کرد بر من گذار
کہ من تو بہ کردم بدست تو بر
کے رانیا چنیں کار پیش
ازیں شغعت ایں پند برداشتم
گرت عقل و رایست تدبیر و ہوش

کہ دردست او جامہ بہتر کہ من
کہ میدانیم گنتمش زینہار
کہ گرد فصولے نگر دم و گر
کہ عاقل نشین پس کار خویش
دگر دیدہ نادیدہ انگاشتم
چو سعدی سخن گوی ورنہ خموش

اس بات سے تو یہ کی ہے
کہ کبھی غیر متعلق شخص سے جھگڑا
میں نہ پھنسوں گا۔ کہے را۔
خدا کرے کسی کو ایسے کام
سے سابقہ نہ پڑے۔ جس
میں اپنے انجام سے غافل
ہو جائے۔ شغعت۔ برائی
دگر۔ یعنی پھر دیکھ کر بھی انجان
بنجاتا ہوں۔ لے داؤد
طائی۔ شیخ ابوسلیمان بن

حکایت در فضیلت ستر پوشی

یکے پیش داؤد طائی نشست
قے آلودہ دستار و بیراہنش
چو فرخندہ خوی ایں حکایت شنید
زمانے بر آشفٹ و گفت آفریق
بروزاں مقام شنیعش بسیار
بہشتش بر آورچو مرداں کہ مست
نیوشندہ شد زین سخن تنگدل
نہ یار کہ فرماں نگیر و بگوش
زمانے بہ پیچید و درماں ندید
میاں بست و بے اختیارش بدوش
یکے طعنہ میزد کہ درویش ہیں

کہ دیدم فلاں صوفی افتادہ مست
گروہے سگاں حلقہ پیرا منش
ز گویندہ ابرو بہم در کشید
بکار آید امروز پار شفیق،
کہ در شرع نہی است و بر خرقة عار
عنان طریقت ندارد بدست
بفکرت فرورفت چوں خر بگل
نہ رغبت کہ مست اندر آرد بدوش
رہ سر کشیدن ز فرماں ندید
دراورد و شہرے بر عام جوش
زہے پارسائی و تقوی و دیں۔۔۔

نصیر وفات
مشہور
اولیاء کرام
میں سے ہیں۔ کہ عیدم یعنی
اور اس نے یہ کہا۔ گروہے
سگاں۔ کہتے آس کو گھیرے
ہوتے ہیں۔ فرخندہ خوی
مبارک عادت والا یعنی
حضرت داؤد۔ ابرو بہم
در کشید۔ ناراض ہوئے
مقام شنیع۔ برا مقام۔
یعنی میخانہ۔ کہ در شرع۔
یعنی اس کا یہ کام شرع

کے بھی خلاف ہے اور اس کے خرقة درویشی کے بھی۔ کہ مست۔ یعنی مدہوش کو طریقت پر قابو نہیں رہتا۔ ۱۷۳ نہ رغبت۔ اس پر بھی اس کا میلان
نہ تھا کہ شرابی کو کاندھے پر اٹھا کر لائے۔ و شہرے۔ یعنی تمام شہر اس پر امنڈ پڑا۔ زہے۔ یعنی ماشاء اللہ کیا نیکی اور تقویٰ ہے۔

لے گئے۔ یعنی کوئی یہ طعنہ دے رہا تھا۔ مرقع بسیکی۔ چوہہ شراب کی خاطر گروی کیلے۔ سیکی۔ مرکب ہے۔ یکے از کسے یعنی وہ شراب جس کو
 کجا جوش دے کر ایک تہائی کر لیا ہو۔ عربی میں ۱۷۵ اس ہی کو مثلث کہتے ہیں۔ حشام۔ تیز تلوار۔ سٹہ مرتز یعنی کسی بھائی کی تہائی

میں بھی آبروریزی نہ کرو
 ورنہ زمانہ کھلم کھلا تمہاری
 آبروریزی کرے گا۔ بد۔
 یعنی کسی بھلے بڑے کو تم
 برا نہ کہو۔ کہ بد مرد را۔
 یعنی برے کو برا کہا تو اس
 کو اپنا دشمن بنایا۔ بھلے کو
 برا کہا تو برا کیا۔ کہ در
 پوستین خود ست۔ یعنی

وہ اپنے ہی متعلق کہہ رہا
 ہے۔ بیان
 دلیل۔
 وزیں۔

یعنی اور اس
 عیب جو کی بدی عیاں ہے
 اور عیاں را چہ عیاں۔

اگر راست گوئی۔ یعنی اگر
 تو سچی بات کہہ رہا ہے لیکن
 پھر بھی وہ بری ہی تو ہے۔

سٹہ زبان کرد۔ یعنی کسی
 ایک بزرگ کے سامنے کسی
 کی غیبت میں زبان دراز

شروع کی۔ مراد گماں۔
 یعنی مجھے تو اپنے سے بد گماں
 ل

مرقع بسیکی گرو کردہ اند
 کہ ایں سرگرانست و آں نیمست
 بہ از شتعت شہر و جوش عوام
 بنا کام بردش بجائیکہ داشت
 بخندید طائی دگر روز و گفت
 کہ دہرت بریزد بشہر آبروئے

یکے صوفیاں ہیں کہ مے خوردہ اند
 اشارت کنایہ ایں را بدست
 بگردن براز جو ردشمن حشام
 بلا خورد روزے بخت گذاشت
 شب از شرمساری و فکر تخیفت
 مرتز آبروئے برادر بکوئے

حکایت

لگو اے جوان مرد صاحب خرد
 و گرنیکم دست بد میکنی
 چنین داں کہ در پوستین خود ست
 وزیں فعل بدی ترا بد عیاں
 اگر راست گوئی سخن ہم بدی

بد اندر حق مردم نیک و بد
 کہ بد مرد را خصم خود میکنی
 ترا ہر کہ گوید فلاں کس بدست
 کہ فعل فلاں را بساید عیاں
 بسد گفتن خلق چوں دم زدی

حکایت

بد و گفت دانستہ سرفراز
 مراد گماں در حق خود مکن،
 نخواہد بجاہ تو اندر فرزد

زبان کرد شخصے بغیبت دراز
 کہ یاد کساں پیش من بد مکن
 گرفتم ز تمکین او کم بود

حکایت

کہ دزدی بساماں ترا ز غیبت است
 شگفت آید ایں داستاںم بگوش

کسے گفت و پنداشتم طیبت است
 بد و گفتم اے یار آشفتم ہوش

نہ بنا۔ گرفت۔ میں یہ تسلیم کرتا ہوں کہ تیری عیب جوئی سے اس کا مرتبہ کم ہو جائیگا لیکن اس سے تیرا مرتبہ تو نہ بڑھے گا۔ و پنداشتم طیبت است مجھے یہ خیال
 ہوا کہ یہ مذاق کی بات ہے۔ کہ دزدی۔ یعنی اس نے کہا۔ سامان تر مفید تر۔ آشفتم ہوش۔ پریشان۔

سہ ناراستی۔ یعنی چوری۔ تہور۔ بہادری۔ دیوان۔ اعمال نامہ۔ چیزے خورد۔ کچھ فائدہ حاصل نہ کیا۔ نظامیہ۔ بغداد کا مشہور مدرسہ تھا جو نظام الملک طوسی وزیر سلطان سجنے جاری کیا تھا۔ ادرار۔ وظیفہ۔

۱۷۶

بناراستی درپہ بینی ہی
بلے گفت دزدان تہور کنند
ز غیبت چہ می خواہاں سادہ مرد
کہ دیواں سیہ کرد و چیزے خورد

حکایت

مرادر نظامیہ ادرار بود
مراسدا در گفتہ ام اے پر خورد
چون داد معنی دہم در حدیث
شنیدای سخن پیشواے ادب
حسودی پسندت نیاید زدوست
گراوراہ دوزخ گرفت از خسی

حکایت

کسے گفت حجاج خو خوارہ لیست
ترسد ہی ز آہ و فریاد خلق
جہاں دیدہ بیردیرستہ زاد
کزوداد مظلوم مسکین او
تو دست ازوے دروزگارش بداد
نہ پندار ازو بہرہ مند آدم
بدوزخ بردمکد برے را گناہ
و گر کس بغیبت پیش میدود

ابوالفتح ابن جوزی ۲
چون۔ جب میں کسی ہتھیار
پر بہتر تقریر کرتا ہوں یہ
اندرون غیبت یعنی فلا
غیبت کا مزاج۔ پیشوا

ادب۔ ابن جوزی ۲
حسودی۔ حسد کرنا۔ کہ
گفت۔ تجھ سے کس نے
کہا۔ خسی۔ کینگی۔ ازین
راہ دیگر۔ یعنی راہ غیبت

سنگ سیاہ
بارہ۔
یعنی پارہ
سنگ سیاہ

خدا یا۔ اے اللہ تو اس
سے مخلوق کا بدلہ لے لینا۔
سے دیرینہ زاد۔ پرانی
عمر کا۔ کزوداد۔ یعنی جلاج
سے تو مظلوم و مسکین کا
بدلہ لیا جائیگا۔ اور دوزخ
سے جلاج کے کینہ و بغض کا۔
کہ خود۔ زمانہ خود اس کو
ذلیل کر دے گا۔ نہ پندار
نہ جلاج کا غور مجھے پسند

نہ تیری غیبت مجھے پسند۔ دیوان۔ اعمال نامہ۔ پیش میدود۔ اس کے پیچھے دوڑ رہا ہے۔ مبادا۔ یعنی دونوں دوزخ میں جائیں گے۔

۱۷۷
 کیا تو اس نے جواب دیا۔ نہ حکمت۔ یعنی ایسا نہیں کہ مذاق تو حرام ہے اور غیبت جائز ہے۔ مذاقتے یعنی میں دائیں بائیں کو بھی

حکایت

شنیدم کہ از پارسیاں یکے
دگر پارسیانِ خلوت نشین
باخرنماند این حکایت نہفت
مدر پرده بریارِ شوریدہ حال

بطیبت بخندید باکود کے
بغیث فتادند در پوستیں
بصاحب نظر باز گفتند و گفت
نه طبیعت حرام است و غیبت حلال

کتابت

بطفلی درم رغبتِ روزہ خاست
یکے عابد از پارِ سایانِ کوئے
کہ بسم اللہ اَوّل بسنت بگوئے
پس آنکہ دہن شوی و بینی سہ بار
بستابہ دندانِ پیشین بمال
وزاں پے سہشت آب بر رگوزن
دگر دستہا تا بمرق بشوئے
دگر مسح سر بعد از اں غسلِ پائے
کس از من نداند دریں شیوہ بہ
شنید ایں سخن وہ خدائے قدیم
نہ مسواک در روزہ گفتی خطاست
وہاں گوزنا گفتنیہا نخست
کسے را کہ نام آمد اندر میاں

نذالستے چپ کد امست و راست
 ہمی شستن آنم ختم دست فروئے
 دوم نیت آور سوم کف بشوئے
 منا خربانگشت کو چاک بخار
 کہ نہیست در روزہ بعد از زوال
 ز رستنگہ موئے سرتا ذقن
 ز تسبیح و ذکر آنکہ دانی بگوئے
 ہمین است و خیمش بنام خدائے
 نہ بینی کہ فروت شہیر دہ
 بشورید و گفت اے خبیث زحیم
 بنی آدم مردہ خوردن رواست
 بشوئی کہ از خوردنہا بشست
 بنیکوتریں نام و نعتش بخواں ،

نہ جانتا تھا۔ گفت بشوی۔
 گٹوں تک ہاتھ دھو۔ منہ
 ناک کے ننھے۔ لہ انگشت
 کوچک۔ کن انگلی۔ بخار۔
 یعنی صاف کرلو۔ سبابہ۔
 شہادت کی انگلی کہ شہیت۔
 امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ
 کے مذہب میں ظہر کے بعد
 مسواک کرنا درست نہیں
 ہے۔ رستہ گاہ موئے سر۔
 یعنی پیشانی۔

یعنی پیشانی۔
۳۵
ختمش
بنام خدا۔ یعنی
وضو کے بعد کی دعا پر ختم
کرو۔ کس ازمن۔ یعنی اس
عابد نے شیخ سعدی کو وضو
کی تعلیم دینے کے بعد فخر یہ
یہ بھی کہا کہ مجھے بہتر ان مساکین
کو کوئی نہیں جانتا اور ہمارے
گاؤں کا یہ بوڑھا تو بالکل
بھسٹ گیا ہے اس کو کچھ
نہیں آتا جاتا۔ نہ مسواک۔
تو نے خود یہ بتایا ہے کہ رو

میں ظہر کے بعد مسواک درست نہیں۔ تو کیا انسانوں کا گوشت کھانا (غیبت کرنا) درست ہے۔ یہاں گو۔ یعنی جو شخص کھانے پینے کی چیزوں سے اپنے منہ کو صاف کرتا ہے اُس سے کہہ دو کہ پہلے اپنا منہ گندی باتوں سے صاف کرے۔

لہ چو ہموارہ۔ جب تم سب کو گدھ باتاؤ گے تو تمہیں کون انسان کہیگا۔ چناں۔ بیٹھ سجھو وہ بات کہو جو سامنے بھی کہہ سکو۔ دیدہ ناظر۔ یعنی انسان
نہ بے بصر۔ تو اندھا نہیں ہے۔ غیب دان۔ خدا تعالیٰ۔ نیاید۔ یعنی تمہیں تو اپنے کاموں سے شرم آنی چاہئے۔ یہ تو نہ ہونا چاہئے کہ

چو ہموارہ گوئی کہ مردم خرد
چناں گوے سیرت بکوی اندرم
وگر شرم از دیدہ ناظر است
نیاید ہی شرم از خویشتن

مبطلن کہ نامت چو مردم برند
کہ گفتن توانی بروی اندرم
نہ بے بصر غیب داں حاضر است
کز وفایغ و شرم داری زمن

حکایت

طریقت شناسان ثابت قدم
یکے زانمیاں غیبت آغاز کرد
کے گفتش اے یار شوریدہ
بگفت از پس چار دیوارِ خویش
چنین گفت درویش صادق نفس
کہ کافر ز پیکارش امین نشست

بخلوت نشستند چندے بہم
در ذکرِ بیچارہ باز کرد
تو ہرگز غزا کردہ در فرنگ
ہمہ عمر نہادہ ام پائے پیش
ندیدم چنین بخت برگشتہ کس
مسلمان ز جو زبانش نرسست

حکایت

چہ خوش گفت دیوانہ مرغزی
من ارنام مردم بزشتی برم
کہ دانند پروردگانِ خرد
رفیقہ کہ غائب شد اے نیکنام
یکے آنکہ مالش بباطل خورد
ہر آں کو برد نام مردم بعار
کہ اندر قفائے تو گوید ہماں

حدیثے کزاں لب بدنداں گزی
نگویم بجز غیبتِ مادرم
کہ طاعت ہماں بہ کہ مادر برد
دو چیز است ازو بر رفیقاں حرام
دوم آنکہ نامش بزشتی برند
تو چشم نکو گوئی ازوے مدار
کہ پیش تو گفت از پس مردماں

اپنے کاموں سے تمہیں کوئی
بحث نہ ہوا ورمیے کاہوں
سے شرم محسوس کرو۔
ثابت قدم۔ جس کا قدم
راہ مستقیم پر چلا ہوا ہو۔
شوریدہ رنگ۔ دیوانہ۔
تو ہرگز۔ تو نے کبھی نصاریٰ
سے جہاد کیلئے۔ چار دیوار۔
گھر۔ بخت برگشتہ۔ بد بخت۔
ایمن۔ بے غم۔ جو۔ یعنی
فیبت۔ نرسست۔
نہ چھوٹے
مرغزی۔
مرغز کا رہنے
والا۔ سہ من ارنام۔

اگر کسی کی غیبت کرنی ہے
تو ماں کی کرو۔ کہ دانتند۔
یعنی اس لئے کہ غیبت کرنے
والے نیکیاں اس کو
دروہی میں جس کی وہ غیبت
کرتا ہے تو بہتر ہے کہ تمہاری
نیکیاں ماں کے کام آئیں۔
اس لئے کہ وہ اس کی سب سے
زیادہ مستحق ہے۔ رفیق۔

دوست۔ رفیقان۔ یعنی غائب کے دوست۔ نامش بزشتی برند۔ اس کا برائی سے ذکر کریں۔ ہر آنکس۔ جو دوسروں کی تم سے برائیاں کرے اس سے
ہی بھلائی کی بھی توقع نہ رکھو۔

خوف۔ کہ خود میدرد یعنی جو کھلم کھلا گناہ کرے۔۔

زخو ضش۔ یعنی جب کہ وہ

خود گناہ کے گڑھے میں

گرہا ہے تو تو اس کی غوطہ

خوری میں گناہ نہ سمجھو۔

کر تر از وئے۔ بد معاملہ۔

سیستان۔ رستم کا

شہر۔ بقال۔ بنیہ کول۔

کھانا۔ او۔ اورا۔ خدایا۔

یعنی جب کہ

سیستانی

دن میں

جوری کرنے لگے

تو اب رات کے چوروں کی

کیا ضرورت رہی۔ صوفی

باصفا۔ یعنی پاک دل صوفی

از قفا۔ غائبانہ۔ سہ

ندائستہ بہتر۔ دشمن کی

بات نہ جانا ہی بہتر ہے۔

کسانیکہ۔ یعنی دشمن کا پیغام

تم تک پہنچانے والا۔ دشمن

سے بھی بدتر ہے۔ کہتے۔

دشمن کا پیغام تم تک پہنچا

کہ مشغول خود و زہا غافلست

کسے پیش من در جہا عاقلست

حکایت

چو زیں در گذشتی چہارم خطاست

کز و بردل خلق بسنی گزند

مگر خلق باشند از و بر حذر

کہ خود میدرد پردہ خوشتن

کہ اومی در افتد بگردن بچاہ

ز فعل بدش ہر چہ دانی بگوئے

سہ کس را شنیدم کہ غیبت روا

یکے پادشاہ ملا مت پسند

حلاست از و نقل کردن خبر

دوم پردہ بر بچیاے متن

ز خو ضش مداراے برادر گناہ

سوم کر تر از وئے ناراست گو

حکایت

بدر وازہ سیستان برگزشت

ز ماکول و طعمیکہ بایستش اوئے

بر آورد دزد سیمہ کاربانگ

کہ رہ میزند سیستانی بروز

شنیدم کہ دزدے در آمد ز دشت

چو چیزے خرید از بقال کوئے

بذروید بقال از ونیم دانگ

خدایا تو شب رو بائش بسوز

حکایت

ندانی فلانت چہ گفت از قفا

ندائستہ بہتر کہ دشمن چہ گفت

زدشمن ہمانا کہ دشمن ترند

جزاں کس کہ در دشمنی یار اوست

چناں کز شنیدن بلزد تنم

یکے گفت با صوفئے باصفا

بگفتا خموش اے برادر ز خفت

کسانیکہ پیغام دشمن برند

کسے قول دشمن نیار بدوست

نیارست دشمن جفا گفتنم

دوست نہ لائیگا بلکہ دشمن کا دوست ہی لائیگا۔ چناں۔ یعنی ایسی باتیں جنکو سنکر رزہ چڑھے۔

لے کہ مرفستہ خفتہ جو کہ چھپے ہوئے جھگڑے تجھ سے بیان کر کے مردہ قلعے اکھاڑ رہا ہے۔ سیہ چال۔ اندھا کنواں جس میں مجرموں کو باندھ کر ڈال دیتے۔ یہ یعنی فتنہ انگیزی سے موت بہتر ہے۔ ہیزم کش۔ لکڑ ہارا۔ فریدون۔ ۱۸۰۔ ایران کا مشہور بادشاہ جس نے صغاک کو قید کر لیا تھا عاملِ سفلیہ کینہ گورنر۔ رنج۔ یعنی ستا کر وصول کرتا ہے۔ توفیر۔ زیادتی۔ لے گزنت۔ یعنی تیرا عیا پر ظلم و ستم اللہ کے یہاں تو تیرے لئے نقصان دہ ہے ہی بادشاہ کے یہاں بھی اس کا انجام بہتر نہیں ہے۔ کہ ہر روز۔ یعنی اس نے جا کر بادشاہ کو یہ دعا دی۔

تو دشمن تری گاوری بردہاں
سخن چیں کند تازہ جنگِ قدیم
ازاں ہم نشیں تا توانی گریز
سیہ چال و مرداندر و بستر پائے
میانِ دو تن جنگ چوں آتشست

کہ دشمن چیں گفت اندر نہاں
بخشم آورد نیک مردِ سلیم
کہ مرفستہ خفتہ را گفت خیز
بہ از فتنہ از جائے بردن بجائے
سخن چیں بد بخت ہیزم کشست

حکایت

فریدوں وزیرے پسندیدہ داشت
رضائے حق اول نگہ داشتے
نہد عاملِ سفلیہ بر خلق۔۔۔ رنج
اگر جانبِ حق نداری نگاہ
یکے رفت پیشِ ملک بامداد
غرض مشنوا از من نصیحت پذیر
کس از خاص لشکر نماندست و عام
بشرطیکہ چوں شاہ گردن فراز
نخواہد ترا زندہ آں خود پرست
یکے سوتے دستور دولت پناہ
کہ در صورتِ دوستان پیش من
زمین پیشِ تختش بوسید و گفت
چنین خواہم اے نامور بادشاہ

کہ روشن دل و دور بین دیدہ داشت
دگر پاس فرمانِ شہ داشتے
کہ تدبیر ملکست و توفیر گنج
گزنت رساند ہم از یاد شاہ
کہ ہر روزت آسائیش و کام باد
ترا در نہاں دشمنست ایں وزیر
کہ سیم وزیر ازوے ندارد بواہ
بمیرد دہنداں زر و سیم باز
مبادا کہ نقدش نیاید بدست
بخشم سیاست نگہ کرد شاہ
بخطا چرائی بدانیش من
چو رسیدی اکنوں نشاید نہفت
کہ باشند خلقت ہمہ نیک خواہ

کویہ دعا دی۔
غرض
مشنو۔
یعنی میری یہ

گزارش غمندانہ نہیں ہے بلکہ مخلصانہ ہے۔ اس کو قبول کر لے۔ و ام تر من یعنی اس وزیر نے سب کو قرض دیا ہے لہٰذا بشرطیکہ اس شرط پر کہ وہ لوگ بادشاہ کے مرنے کے بعد قرض ادا کریں گے۔ نخواہد یعنی وہ وزیر تیرا مرنا چاہتا ہے۔ ورنہ اس کا قرض وصول نہ ہوگا۔

نہ ہوگا۔ بخشم سیاست یعنی غصہ کی آنکھ سے۔ در صورت۔ بظاہر۔ بخاطر۔ دل میں۔ نشاید نہفت۔ اب اصل معاملہ چھپانا مناسب نہیں ہے۔ خلقت مخلوق۔

۱۸۱

چومرگت بود و عده سیم من
نخواهی که مردم بصدق و نیاز
غنیمت شمارند مردان دعا
پسندید از و شهریار آنچه گفت
ز قدر و مکانیکه دستور داشت
ندیدم ز غماز سرگشته تر
ز نادانی و تیره رانی که اوست
کنند این و آن خوش دگر باره دل
میان دو کس آتش افروختن
چو سعدی کس ذوق خلوت چشید
بگو آنچه دانی سخن سودمند
که فردا پشیمان بر آرد خروش

بقاییش خواهندت از بیم من
سرت سبز خواهند و عمرت دراز
که جوشن بود پیش تیر بلا
بگاز رویش از تازگی بر شکفت
مکانش بیفزود و قدرش نکاشت
نگوین طالع و بخت برگشته تر
خلاف افکند در میان دو دوست
وے اندر میان کور بخت و خجل
نه عقلست و خود در میان سون
که از هر دو عالم زباں در کشید
و گریه پس رانید پسند
که آیا چرا حق نکردم بگوشش

حکایت

زنِ خوب فرماں برو پارِ سنا
 برو پنج نوبت بزن بر درت
 ہمہ روز اگر غم خوری غم مدار
 کرا خانہ آباد و ہنخانہ دوست
 چوستور باشد زنِ خوب روئے
 کسے برگرفت از جہاں کام دل

کندمرد درویش را پادشا
که یارِ موافق بود در برت
چو شب غمگسارت بود در کنار
خدا را بر حمت نظر سوئے اوست
بیدار او در بهشت سوئے
که یکدل بود باوئے آرام دل

عاکریں گے۔ نحو اسی کیا
 دو دوستوں میں دشمنی
 پیدا کر دیتا ہے لہ کتذ۔

یعنی یہ دونوں دوست
پھر مل جاتے ہیں۔ وہ چٹوڑ
بد بخت اور شرمندہ ہوتا
ہے۔ درمیاں سوختن۔

یعنی چغلیخو ر در میان میں
جلتا ہے۔ ہرگز عالم۔ تمام
دنیا۔ کہ آیا۔ کاش میں
حق بات سنا۔ خوب فرما کر

اطاعت شعار سپنج قوت
بزن - یعنی چور نہ
فقیر کو فرما
بیوی

مجانے سے
بادشاہی حاصل ہو گئی
نواس سے کہہ دو کہ وہ بچے
دروازہ پہنچو قہر نوبت

فانہ سے نقرارا بجوائے ۔
 اگلے ہفتہ روز۔ اگر دن بھر
 کے مصائب کے بعد رات کو
 پہلو میں غلگساری ہو تو

بھڑکیا پرواہ ہے۔ ہجارت۔
بیوی۔ چوتھو ستور۔ خوبصورت
ردہ پوشا بیوی کا دیدار۔
ام دل۔ بیوی۔

اگر یار سا۔ اگر بیوی نیک خلعت اور خوش گفتار ہے تو پھر خوب صورتی اور بد صورتی کی پروا نہ کرو۔ کہ خوب۔ از خوب صورت عیوب۔
یعنی بیوی کی بد صورتی۔ چو حلوا خورد۔ شور کے ہاتھ سے سر کہ بھی حلوا سمجھ کر ۱۸۲ کھلے نہ کہ حلوی کو ترش روئی کے ساتھ کھائے۔

نگہ در نکوئی وز شتی مکن
کہ آمیز گاری بہوشد عیوب
نہ حلوا خورد سر کہ اندودہ روئے
زن دیو سیمائے خوش طبع گوئے
ولیکن زن بد خدا یا پناہ
غنیمت شمار د خلاص از قفس
وگر نہ بسہ دل بہ بیچارگی
کہ در خانہ دیدن برابر و گرہ
کہ بانوئے زشتش بود در سرا
کہ بانگ زن ازوے بر آید بلند
وگر نہ تو در خانہ بنشین چو زن
سراویل تخلص در مرد پوش
بلائے سر خود نہ زن خواستی
از انبار گندم فرو شوئے دست
کہ با او دل و دست زن راست
در مرد گولاف مردی مزین
برو گوینہ پنچہ بر روئے مرد
چو بیروں شد از خانہ در گور باد
ثبات از خرد مندی ورائے نیست

اگر یار سا باشد و خوش سخن
زن خوش نش دل نشان تر کہ خوش
چو حلوا خورد سر کہ از دست شوئے
بر و از پری چہرہ زشت خوئے
دل آرام باشد زن نیک خواہ
چہ طوطی کلاغش بود، تمنفس
سر اندر جہاں نہ با واریگی
بزنندان قاضی گرفتار بہ
سفر عید باشد براں کہ خدائے
در خرمی بر سرائے بہ بند
چو زن راہ بازار گیرد بزن
اگر زن ندارد سوئے مرد گوش
زنے را کہ جہلست و ناراستی
چو در گیلہ بجو امانت شکست
براں بندہ حق نیکوی خواستست
چو در روئے بیگانہ خندید زن
زن شوخ چوں دست در قلیہ کرد
ز بیگانگاں چشم زن کور باد
چو بینی کہ زن پائے بر جلے نیست

بر و۔ خوب صورت بد مزاج
بیوی سے بد صورت خوش
مزاج بیوی بازی لیاقتی
ہے۔ کلاغ۔ کالا کوا۔
ہمنفس۔ یعنی دونوں ایک
پنچے میں بند ہوں۔ بنہ
دل۔ صبر کر۔ زنداں۔ گھر
میں بیوی کی ابرو کی شکن
دیکھنے سے تو حیلی نہ بہتر
ہے۔ بزن۔ یعنی ایسی بیوی
کی پٹائی کرو۔

چو زن۔ عورت
بن کر خانہ نشین
بن جاق۔ سراویل تخلص
اس بیوی کا مٹھری پا جا۔
سکہ در مرد پوش۔ مرد کو
پہنادو۔ نہ زن خواستی۔
تم نے بیوی سے نہیں بلکہ
بلائے جان سے رشتہ کیا
ہے۔ چو در گیلہ بجو۔ جب
تھوڑی چیز میں خیانت کرے
تو بڑی چیز میں اس پر اطمینان
نہ کرو۔ وگر۔ یعنی جب

تمہاری بیوی دوسرے مردوں سے ہنسی مذاق کرنے لگے تو اپنی مردانگی کی ڈینگیں نہ مارو۔ زن شوخ۔ جب عورت چٹوری ہو جائے تو اس
تا بیداری کی امید نہ رکھو۔ در گور باد۔ یعنی اس کی موت بہتر ہے۔ ثبات۔ بردباری۔

سلاہ ہنگ۔ مگر چھپو شائش۔ اس کو اجنبیوں ۱۸۳ سے پردہ میں رکھو اگر کہنا نہ ملے تو پھر تم میں اور اس میں کیا فرق ہے۔ زن

گریز از کفش در دہان ہنگ
پیوشائش از مرد بیگانہ روتے
زن خوب خوش طبع رنج است و با
چہ نغز آمد این یک سخن از دوتن
یکے گفت کس را زن بد مباد
زن نوکن اے دوست ہر نو بہار
تہی پائے رفتن از کفش تنگ
زناں شوخ و فرماندہ و سرکشند
کے را کہ بینی گرفتار زن
تو ہم جور بسی و بارش کشی

برفتن بہ از زندگانی بہ ننگ
و گرنش نو دچہ زن انگہ چہ شوتے
رہا کن زن زشت ناسازگار
کہ بودند سرگشتہ از دست زن
و گر گفت زن در جہاں خود مباد
کہ تقویم پاری نیاید بکار
بلا تے سفر بہ کہ در خانہ جنگ
ولیکن شنیدم کہ در بر خوشند
مکن سعدیا طعنہ برے مزن
اگر یک زماں در کنارش کشی

حکایت

جوانے زنا ساز گاریے جفت
گراں باری از دست این خصم چیر
بسختی بنہ گفتش اے خواجہ دل
بشب سنگ بالائی لے خانہ سو
چواز گلنے دیدہ باشی خوشی
درختے کہ پیوستہ بارش خوری

بر پیر مردے بنالید و گفت ،
چناں میرم کا سیا سنگ زیر
کس از صبر کردن نگرود خجل
چرا سنگ زیریں نباشی بروز
روا باشد اربار خارش کشی
تحمّل کن آنکہ کہ خارش خوری

گفتار در بیان تربیت اولاد

خوب۔ یعنی خوب صورت و
خوش طبع بیوی کا بھی شوہر
ہر ایک قسم کا بار ہے تو ہر
اگر وہ بد خو ہے تو اسے علیحدہ
کر دو۔ نغز عمدہ۔ سرگشتہ
پریشان۔ لے زن بد مباد
کسی کو بری بیوی نہ ملے۔
زن در جہاں خود۔ خدا
کرے دنیا میں کوئی عورت
ہی نہ رہے۔ نو بہار۔ شروع
سال۔ تقویم

۱۰۔ پاری۔
سال گذشتہ
کی خبری۔

تہی پائے۔ یعنی جو جوتی پر
میں کاٹے اس کا نہونا بہتر
در بر۔ یعنی شوہر کے پہلو میں۔
مکن۔ یعنی طعنہ زنی نہ کر دو۔
در کنارش کشی۔ اگر تم
بھی اسے پہلو میں لے لو گے
تو تم بھی اس کے گردیدہ ہو جا
گے۔ جفت۔ یعنی بیوی۔

خصم۔ مخالف۔ چیر۔ غائب۔
اسی سنگ زیر چکی کا
نچلا پاٹ۔ سنگ بالائی چکی کا
اوپر کا پاٹ۔ گلبن۔ پھولوں کی
ڈالی۔

بماند بجائے۔ تیرا نام باقی رہے۔ گئے۔ یعنی تیرا کوئی جانشین نہ ہوگا۔ بس

1

زنان محرمات گو فراتر نشین
که تا چشم بر همزنی خانه سوخت
پسر را خرد مندی آموز و رات
بمیری و از تو نماند کس
پسر چو پدر نازکش پرورد
گرش دوستداری بنارش مدار
به نیک و بدش وعده بیم کن
ز تو تیغ و تهدید استاد به
و گردست داری چو قارون بگنج
که باشد که نعمت نماند بدست
نگردد تپتی کیسه پیشه ور،
بغزت بگرداندش در دیار
کجا دست حاجت برد پیش کس
نه هامول نوشت منم دریا شکافت
خدا دادش اندر بزرگی صفا
بسی بر نیاید که فرماں دهد
نه بیند جفا بیند از روزگار
که چشمش نماند بدست کس
در گس غمش خورد و آواره کرد

پسر چوں زده بر گدشتش سنین
بر پنبه آتش نشاید فروخت
چو خواهی که نامت بماند بجائے
که گر عقل در الیش نباشد بے
بسا روزگار که سختی برد
خردمند و پرهیزگارش برار
بخردی درش زجر و تعلیم کن،
نوا موز را ذکر و تحسین و زه
بیا موز پرورده را دست رنج
مکن تکیه بر دستگا هیکه هست
بپایاں رسد کیسه سیم و زر
چه دانی که گردیدن روزگار
چو بر پیشته باشدش دسترس
ندانی که سعدی مکاں از چه یافت
بخردی بخورد از بزرگاں قفا
هر آنکس که گردن بفراں نهد
هر آن طفل کو جو را موزگار
پسر را نکودار و راحت رساں
هر آنکس که فرزند را عشم نخورد

کی بہت زیادہ سختی تھیلنی
 پڑتی ہے۔ بتاؤ سق مدار۔
 یعنی اولاد کی ناز پروری
 اس کے ساتھ دشمنی ہے۔
 زجر تہنہ بہ نیک و بدش
 یعنی اُسے پیار بھی کرو اور
 ڈراؤ بھی۔۔۔ ۱۰۰ نو آموز
 یعنی ابتدائی تعلیم میں بچے
 کو شاہاشی دینا مار پیٹ سے
 زیادہ مفید ہے۔ دست
 رنج۔ دستکار۔
 دست۔
 قدرت۔
 دستگاہ۔
 قدرت۔ کیسے۔ تھیلی غرت۔
 مسافت۔ برگزاندش۔
 کو مار مارا پھرائیگا۔
 مرتبہ۔ ۱۰ ہامون۔ جنگل۔
 دریا شگفتن۔ کشتی چلانا۔
 قفا چہت۔ صفا۔ رونق۔
 فرمان دہد۔ یعنی حاکم بنجائے
 آموزگار۔ استاد۔ کہ
 چشمش یعنی تاکہ وہ کسی
 دوسرے کا دست نگر نہ

بنے۔ فرزندِ رانمِ بخورد۔ اپنی خود اولاد کی فکر نہ کرے۔ یعنی دوسرے لوگ اس کی ضروریات پوری کریں گے اور اس کو آوارہ کر دیں گے۔

نگہدار از آئینہ نگار بدش
سیہ نامہ ترزاں محنت محواه
ازاں بے حمیت بساید گرخت
پسر کو میان قلندر نشست
درغش مخور بر ہلاک و تلف

کہ بد بخت بے رہ کند چوں خودش
کہ پیش از خطش روئے گرد سیا
کہ نامردیش آب مرداں برخت
پدر گوز خیرش فرو شوئے دست
کہ پیش از پدر مردہ بہ نا خلف

حکایت

شبہ دعوتے بود در کوتے من
چو آواز مطرب در آمد ز کوتے
پری سیکرے بود محبوب من
چرا با جواناں نیائی بجمع
شنیدم سہی قامت سیم تن
محاسن چو مرداں ندارم بدست

زہر جنس مردم درواجن
بگردوں شد آوازہ ہائی و ہوتے
بدو گفتم اے لعبت خوب من
کہ روشن کنی مجلس ما چو شمع
کہ میرفت و میگفت با خویشتن
نہ مردی بود پیش مرداں نشست

گفتار در استرازا صحبت مرداں

خرابت کند شاہ خانہ کن،
نشاید ہوس با خستن با گلے
چو خود را بہر مجلس شمع کرد
زن خوب خوش خویئے آراستہ
در دم چو غنچہ دے از وفا

برو خانہ آباد گرداں بزن،
کہ ہر بامدادش بود بلبلے
تو دیگر چو پروانہ گردش کرد
چہ ماند بنادان نو خاستہ
کہ از خندہ افتد چو گل در قفا

ذرا محبت کا اظہار کرو، اس کا غنچہ دل پھول کی طرح کھل جائیگا اور وہ تمھاری ہو جائیگی۔

آب مردان۔ یعنی باو ادلا
کی آبرو۔ قلندر۔ بے شرم
کہ پیش از پدر یعنی برسی
اولاد کا باپ کے سامنے مرجا
بہتر ہے۔ زہر جنس۔ یعنی
نیکہ بد۔ مطرب۔ گلے والے
ہائی و ہوتے۔ یعنی وجد کرنے
لگے۔ لعبت۔ کھلونا۔ بجمع۔
جمع میں۔ سہی۔ سیدھا۔
محاسن۔ یعنی دارمھی مرداں۔

یعنی دارمھی
دلے۔
خانہ کن۔
یعنی گھر کو بریلا
کرنے والا۔ بزن۔ یعنی شاد
کرے۔ با گلے یعنی وہ معشوق

جس کا ہر روز نایک نیا
شیدا کی پیدا ہو جائے۔
چو یعنی جو معشوق ہر محفل
کی شمع ہو تو اس کا پروانہ
نہ بن چہ ماند یعنی حسین و
خوش خلق عورت امر دے
بہتر ہے۔ نو خاستہ۔ امر دے۔
در دم۔ یعنی بیوی کے ساتھ

لے کودک۔ یعنی امرد۔ شنگ۔ شوخ۔ مقل۔ گول۔ غول۔ بھوت۔ ندرت۔ دال مفتوح اور تاسا کن ہے۔ لیکن ضرورت شری کی وجہ سے دال کو ساکن اور تاکو متحرک پڑھا جائیگا۔ سر۔ یعنی امرد دل کے عشق سے دماغ اور حبیب خالی ہو جاتی ہے۔ مکن۔

۱۸۶

نہ چوں کو دک۔ پیچ بر پیچ شنگ
مبیں دلفریبش چو حور بہشت
گرش پائے بوسی ندرت پاس
سراز مغزو دست از دم کن تہی
مکن بد بفرزند مردم نگاہ
کہ چوں مقل نتوان شکستن لبیک
کز اں روئے دیگر چو غولست ز
ورش خاکباشی نداند سپاس
چو خاطر بفرزند مردم دہی
کہ فرزند خویش بر آید تباہ

حکایت

دریں شہر بارے لسمم رسید
شبانگہ مگردست بردش لشیب
پری چہرہ ہرچہ اوقادش بدست
گوا کرد بر خود خدا و رسول
رحیل آمدش ہمدراں ہفتہ پیش
چو بیرون شد از گازروں یکدھیل
بر سیدیں قلہ را نام چہست
چنین گفتش از کارواں ہمدے
سیر ایکے بانگ برداشت سخت
نہ عقلست و نہ معرفت یک جوم
در شہوت نفس کافر بہ بند
چومر بندہ راہی پروری
وگر سیدش لب بدنداں گزد
کہ بازار گانے غلامے خرید
کہ سیمیں زرخ بود و خاطر فریب
بکیں در سر و مغز نادان شکست
کہ دیگر نگر دم بگرد فضول
دل افکار و سر بستہ و رویش
بہ پیش آمدش سنگلاخہ فہیل
کہ بسیار بیند عجب ہر کہ زلیست
مگر تنگ ترکان ندانی ہے
کہ دیگرہ رانی بیند از رخت
اگر من دگر تنگ ترکان روم،
وگر عاشقی لت خورد و سر بہ بند
بہیبت بر آرشش کزد بر خوری
دماغ خداوند گاری پزد،

اگر تم دوسروں کی اولاد
کو شہوت سے دیکھو گے
تو آخر تمہارے بھی اولاد
ہے۔ لے بازار گانے۔ یعنی
شیب۔ یعنی اس لڑکے کا
نچلا حصہ۔ زرخ۔ رخسار۔
خاطر۔ دل۔ پرچہ۔ یعنی
لڑکی کے ہاتھ جو بھی پڑا اس
اس سے تاجر کی خبر لی۔ گوا
کرد۔ خدا اور رسول کا

واسطہ۔ دیگر
کہا کہ پھر
کبھی ایسی
خراب حرکت

نہ کروں گا۔ رحیل۔ کوچ۔
زوی ریش۔ پٹنے کی وجہ سے
گازروں۔ فارس کا
مشہور شہر ہے۔ فہیل۔
خوفناک۔ قلہ۔ پہاڑ کی چوٹی
تنگ ترکان۔ یعنی اس جگہ
کا نام تنگ ترکان ہے۔
لے سیر۔ غلام۔ کہ دیگر
یعنی آگے نہ چل۔ تنگ ترکان
روم۔ یعنی غلام بازی

کروں۔ بہ بند۔ یعنی تاکہ رسوا نہ ہو۔ لت خورد۔ ڈٹے کھا۔ کزد بر خوری۔ یعنی جب غلام پر رعب قائم رکھو گے۔ تب ہی خدمت لے سکو گے۔ سید۔
آقا۔ لب بدنداں گزد۔ بوسے لے

۱۸۷

بہشتی۔ یعنی اردی بہشت
کے امینہ میں جو کہ بہار کا
موسم ہے جس قدر پتوں پر
خسبہ ہوتی ہے۔ بقراط۔

افلاطون کا استاد سکندر
کا وزیر اسکندر یہ کارہنہ
والا مشہور حکیم گئیں۔ یعنی
اس بیچارہ پر کیا مصیبت
پڑی۔ کہ ہرگز کبھی اس سے
کوئی لگنہ نہیں ہوا۔ ۳۵

ستاره - عاجز
خاطر فوسید
دلریا -
فرورفته -

یعنی اس کے عشق میں پھنس گیا ہے۔ گویا۔ یعنی مجھ سے نہ کہو کہ میں مجبور نہیں ہوں۔ اس لئے کہ میری آہ و بکا بے سبب نہیں ہے۔ نہ آں۔ یعنی حقیقتاً یہ معشوق دربارا نہیں ہے بلکہ اس کا بنانا والا دربارا ہے۔ صیت۔ آواز۔ ہرچہ گوئی رود۔ ہر بات نہیں چل سکتی۔

بود بنده نازنین مشت زن
توانی طمع کردنش در کتیب

کہ مایا کب انیم و صاحب نظر
کہ بر سفرہ حسرت خورد روزہ دا
کہ قفلست بر تنگ خرما و بند
کہ از کجندش ریسماں کوتہ است

بگر دیدش ز شورش عشقِ حال
 که شبِ نیم بر آرد بهشتی ورق
 پیر سید کین را چه افتاد کار
 کہ ہرگز خطائے ز دستش نخواست
 ز صحبت گریزاں ز مردم ستوہ^{۵۳}
 فرورفتہ پائے نظر در گلش
 بگرید کہ چند از ملامت خموش
 کہ فریادم از علتے دور نیست
 دل آں میر باید کہ این نقش بست
 کہن سال پروردہ پختہ رائے
 نہ باہر کسے ہرچہ گوئی رود،

غلام آبکش باید و خشت زن
نه هر جا که بینی خط و لفریب

گروہ نشینند با خوش پسر
زمن پسر فرسوده روزگار
از انا تخم خرمای خورده گو سپند
سرگاو و عصار از انا در گه است

یکے صورتے دید صاحب جمال
بر انداخت بیچارہ چنداں عرق
گذر کرد بقراط بروے سوار
کے نقشش این عابدِ پارس
رود روز و شب در بیابان فکوه
بر دست خاطر فریبے دلش
چو آید ز خلقش ملامت بگوشش
مگوی اربنا لم که معذور نیست
نه این نقش دل میر باید ز دست
شنید این سخن مرد کار آزمائے
بگفت ار چه صیت نکوئی رود

سہ نگارندہ یعنی خدا کی محض اسی امر حسین میں نقاشی ہے۔ کہ در صنیع یعنی خدائی صناعتی تو کچے اور بڑے سب ہی میں ہے تو کسی نوزائیدہ بچہ پر کیوں عاشق نہ ہوا۔ اہل یعنی اونٹن میں بھی صنعت گردگار موجود ہے چکل

۱۸۸

کہ شوریدہ را دل بیخار بود
کہ در صنیع دیدن چہ بالغ چہ خرد
کہ در خورویان چین و چکل
فروہشتہ بر عارضین دلفریب
چو در پردہ معشوق و در میخ ماہ
کہ دار دہس پردہ چندیں جمال
چو آتش در و روشنائی و سوز
کز آتش پاری در تپند

سہ نگارندہ را خود ہمیں نقش بود
چرا طفل یکروزہ ہوشش نبرد
محقق ہماں بیند اندر اہل
نقابست ہر سطر من زیر کتیب
معانیست در زیر حرف سیاہ
در اوقات سعدی نگجند ملال
مرا کیں سخنہاست مجلس فروز
نرخسم ز خصماں اگر بر طپند

ہیں۔ نقابست یعنی ۱
ہوستان کے شاہد معنی آفر
کے کلمے نقاب میں ستوریں۔
سہ در میخ ماہ یعنی جیسے
بدلی میں چاند۔ نرخم یعنی
اگر میرے مخالف میرے اشعار
کو دیکھ کر جلتے ہیں تو مجھے
کچھ رنج نہیں ہوتا۔ آتش
پاری یعنی ان اشعار کا
کاسوزنزدہ آگ جس کو

ز داشت

روشن

کیا نقاب

وہ مرصع جو

آتش کا پیش خیمہ ہوگا۔

سہ اگر در جہاں دنیا میں

دینا والوں کی زبان سے

وہی پنج سکتا ہے جو ان پر

اپنا دروازہ بند کر دے۔

اگر۔ اگر آسمان سے فرشتہ

بن کر بھی اترے گا۔ بداندیش

بدگو۔ نہ بد خشک۔ وہ عباد

جس میں سور عشق نہ ہو۔

بہل یعنی اہل دنیا کی پرتا

نہ کرو۔ ز غوغائے خلق یعنی وہ تو مخلوق میں پسند ہے خدا تک اس کی رسائی کہاں! بجائے یعنی منزل تک۔

گفتار در عدم التفات بر قول اہل دنیا

دراز خلق بر خویش تن بستہ است
اگر خود نمایدست اگر حق پرست
بدا من در آویزدت بدگماں
نشايد زبان بداندیش بست
کہ ایں زہد خشکست آخ ام ناں
بہل تا نگیزند خلقت بہیچ
گراہنا نگر و ندر اضی چہ باک
ز غوغائے خلقش بحق راہ نیست
کہ اول قدم پے غلط کردہ اند

اگر در جہاں از جہاں رستہ است
کس از دست جو رزبانہا نرست
اگر بر پری چوں ملک ز آسماں
بکوشش تو اں دجلہ را بنیش
فراہم نشینند تر دامنناں
تو روی از پرستیدن حق پیچ
چو راضی شد از بندہ یزدان پاک
بداندیش خلق از حق آگاہ نیست
ازاں رہ بجائے نیاوردہ اند

۱۸۹
یعنی ان دونوں میں اتنا ہی فرق ہے جتنا شیطان اور فرشتہ میں۔ پرداز دہی عیب جوئی چھوڑ کر اچھی بات میں نہیں لگتا۔ جام
گیتی نما جام جمشید جس کے ذریعہ ہفت اقلیم کے راز معلوم ہو جاتے تھے یعنی دل۔ خلوت۔ گوشہ نشینی۔ صحبت۔ جلوت۔ اس

خلوت گزیں۔ ۱۸ آمیزگار۔
جلوت پسند۔ عقیف۔

پاکدامن۔ بکاوند پوسٹ۔
یعنی اس کی کھال یہ کہہ کر
ادھیرتے ہیں۔ ادبار بخو۔

کامراں۔ صاحب رتبہ۔
دراید زبائے۔ رتبہ سے گرجا
فضلِ خدای یعنی اس کی

ذلت کو۔ کہ تاچند۔ یعنی
ادریہ نہیں گے۔ دون کینہ

دہر۔ زمانہ۔

۱۸
چوبیند۔

یعنی اگر تھیں

باکار دیکھیں گے۔ اگر دست

ہمت۔ یعنی تم بیکار ہو پختہ

خوار۔ جو دوسروں کا پکا

پکایا کھانیکا عادی ہو جائے

ناطق۔ یعنی اگر تم لوگوں سے

بات چیت جاری رکھو گے

تو تھیں ڈھولک بتائیں

گے۔ یا وہ۔ بکواس۔

گراوہ۔ حمام۔ تعنت۔

نظم۔ کہ مالش۔ یعنی اس

ازیں تابداں زاہر من تا سر و ش
نیردازد از حرف گیری بہ پسند
چہ دریا بد از جام گیتی نمائے
گزیناں بمر دی وحیلت رہی،
کہ پروائے صحبت ندارد بسے
ز مردم چناں میگزیزد کہ دیو
عقیفش ندانند و پرہیزگار
کہ فرعون اگر ہست در عالم است
بگویند از ادبار و بدبختی است
غنیمت شمارند و فضل خدائے
خوشی را بود در قفانا خوشی
سعادت بلندش کند پایہ
کہ دول پر و دستاں فرومایہ ہر
حرصیت شمارند و دنیا پرست
گدا پیشہ خوانند و بختہ کار
و گر خامشی نقشن گراوہ
کہ بیچارہ از بیم سر بر نہ کرد
گزیند از وکیں چہ دیوانگیست
کہ مالش مگر روزیہ دیگر است

دو کس بر حدیث گمارند گوش
یکے پند گیرد و گر ناپسند
فروماندہ در کنج تاریک جائے
مپندار اگر شیر اگر روہی
اگر کنج خلوت گزیند کسے
مذمت کنندش کہ ز رقت دیو
و گر خندہ روست و آئینہ زکا
غنی را بغیبت بکاوند پوسٹ
و گر مرد در ویش در سختی است
و گر کامرانے در آید زیائے
کہ تا چند ازیں جاہ گردن کشی
و گر تنگدستے تنک مایہ
بخایندش از کینہ دندان بزہر
چوبیند کارے بدست در دست
و گر دست ہمت بداری زکار
و گر ناطقی طبل پر یاوہ
تخل کنان را بخوانند مرد
و گر در سرش ہول مردانگیست
تعنت کنندش گرانک خور است

کی دولت اس کے نصیب میں نہیں ہے۔ دوسروں کے کام آئے گی۔

راہ خورش - خوراک - بے تکلف - یعنی سادگی - کہ بد بخت - بد بخت کے پاس

۱۹۰

بچوں زناں - عورتوں کی طرح بنا ٹھنڈا ہوتا ہے - سیاحت - سفر - مرد یعنی بزرگ - کہ نارفتہ - اور یہ طعنہ دیں گے - نہ جانتے سیاح - کہ سرگشتہ - یعنی یہ کہیں گے کہ اس کی تقدیر میں چکر ہے - حظو بہر - نصیبہ - عجب - کنوارا - کہی رنجد یعنی یہ خدا کی سرزمین پر بوجھ ہے - از دست دل - یعنی دل کے ہاتھوں پھنسا - نہ آرزو - یعنی ان لوگوں کی زبان سے نہ اچھا بچتا ہے نہ برا -

دل - یعنی دل کے ہاتھوں پھنسا - نہ آرزو - یعنی ان لوگوں کی زبان سے نہ اچھا بچتا ہے نہ برا -

غلّامے بمصر اندرم بندہ بود کہے گفت پیچ این سپر عقل و ہوش شبے بر زدم بانگ بروے در گرت بر کند خشم روزے ز جائے و گریہ دباری کنی از کہے سخی را باند ز گویند بس

غلّامے بمصر اندرم بندہ بود کہے گفت پیچ این سپر عقل و ہوش شبے بر زدم بانگ بروے در گرت بر کند خشم روزے ز جائے و گریہ دباری کنی از کہے سخی را باند ز گویند بس

یعنی نصیحت - کہ فردا یعنی اگر کوئی خرچ کرتے رہے تو کل کو آگے پیچھے ہاتھ دھرے پھر و گے - ستر پوشی کا کپڑا بھی نہ ملیگا -

شکم بندہ خوانند و تن پرورش کہ زینت بر اہل تمیز است عار کہ بد بخت زردار و از خود دیلغ تن خویش را کسوت خوش کند کہ خود را بیاراست بچوں زناں سفر کرد گانش خوانند مرد کہ امش ہنر باشد و رای و فن کہ سرگشتہ بخت برگشتہ اوست زمانہ نراندے ز شہر شہر کہ می رنجد از خفت و خیزش زمین بگردن در افتاد چوں خربہ گل نہ شاہد ز نامردم زشت گوئے

حکایت

کہ چشم از حیا در بر افگندہ بود ندارد بالاش بتعلیم گوش ہمو گفت مسکین بچورش بکشت سر اسیمہ خوانندت و خیرہ راتے بگویند غیرت ندارد بے کہ فردا دوست بود پیش و پس

غلّامے بمصر اندرم بندہ بود کہے گفت پیچ این سپر عقل و ہوش شبے بر زدم بانگ بروے در گرت بر کند خشم روزے ز جائے و گریہ دباری کنی از کہے سخی را باند ز گویند بس

۱۹۱

۱۔ تشنیع۔ یعنی طعن۔ کہ بچوں۔ یعنی یہ کہینہ بھی پنجاب کی طرح دولت جمع کر کے مرجائیگا۔ کہ یارو۔ یعنی کون بچ سکتا ہے جبکہ خدا اور رسول بھی نہ بچ سکے۔
 ۲۔ ابتاز۔ شریک۔ جفت۔ بیوی۔ ترسا۔ یعنی نصاریٰ جو کہ حضرت عیسیٰ کو خدا کا بیٹا کہتے ہیں۔ ۳۔ کہ درو عطا۔ یعنی بے جھکا اچھا عطا

تھا۔ خط عار ضمش۔ یعنی خوشنویس اور خوبصورت

تھا۔ وکے۔ یعنی اس میں کچھ سٹلاہٹ تھی۔ کہ دندان پیشیں۔ یعنی اُس واعظ کے

اگلے دانت نہیں ہیں اس۔۔۔ وجہ سے حروف کی ادائیگی

اچھی طرح نہیں ہوتی ہے۔

برآمد۔ یعنی میرے غصہ طمان سے لال پلا ہو گیا۔ ۴۔ روز یقین۔

قیامت کا دن۔

گرش۔ یعنی

اس سے کوئی غلطی ہو جائے

خردہ۔ عیب۔ خدا صفا۔

بھلی بات لے لو۔ ودع

ماگہ۔ اور بری بات سے

درگزر کرو۔ چہ در بند خاکی

تو کانٹوں میں کیوں الجھتا

گلہ ستہ بندے۔ زطاؤس۔

یعنی اُسے مور کے بڑے پیر

ہی نظر آئینگے اس کے حسین

پر نہ دکھائی پڑیں گے۔ آئینہ

تہ تشنیع خلقے گرفتار گشت

کہ دنیا رہا کرد و حسرت برد
 کہ پیغمبر از خبیث دشمن نرسست
 ندارد شنیدی کہ ترسا چہ گفت
 گرفتار اچارہ صبرست و بس

حکایت

کہ درو عطا چالاک و مردانہ بود
 خط عار ضمش خوشتر از خط دست
 ولے حرف ابجد نگفتے درست
 کہ دندان پیشیں ندارد فلاں
 کز جنس بیہودہ دیگر مگوئے
 ز چنداں ہنر چشم عقلت بہ لبست
 نہ بنید بدے مردم نیک بین
 گرش پائے عصمت بخیزد ز جائے
 بزرگاں چہ گفتند خدا صفا
 چہ در بند خاری تو گلہ ستہ بند
 نہ بنید ز طاؤس جز پائے زشت
 کہ نماید آئینہ تیرہ نیز
 نہ حرفے کہ انگشت بروے ہی

و گرفتار و خوشتر دار گشت

کہ بچوں پدر خواهد این سفلہ مرد
 کہ یار دیکج سلامت نشست
 خدا را کہ مانند و ابتاز و جفت
 رہائی نیابد کس از دست کس

جولنے ہنرمند فرزانه بود
 نگو نام و صاحب دل و حق پرست
 قوی در بلاغات و در نحو چست
 یکے را بگفتم ز صاحب دلاں
 برآمد ز سودائے من سر خروئے
 تو دروے ہماں عیب پیدی کہ
 یقین بشنوا ز من کہ روز یقین
 یکے را کہ علم است و تدبیر و راستے
 بیک خردہ پسند بروے جفا
 بود خار و گل با ہم اے ہوشمند
 کرا زشت خوئی بود در سرشت
 صفائی بدست آورے بے تمیز
 طریقے طلب کز عقوبت رہی

تیرہ۔ یعنی رنگ آلود آئینہ یعقوبت یعنی آخرت کی سزا۔ نہ حرفے۔ کسی کا ایک حرف نہ تلاش کرتا پھر جس پر تو انگشت نمائی کر سکے۔

لے کہ چشم یعنی اگر دوسروں کے عیب دیکھنے کی فکر میں لگے رہو گے تو اپنے

۱۹۲

عیب نہ دیکھ سکو گے۔ حد۔ سزا۔ تردا منم۔ ہم

خود گناہگار ہیں۔ خود را

بتا دے۔ یعنی اپنی برائیوں

کی تاویل کرے۔ پستی۔ مدد۔

آنکھ جب خود برائی چھوڑ دے

دروں با خدا۔ باطن کا حال

خدا کو معلوم ہے۔ عفت۔

پاکدامنی۔ لے کر۔ جھوٹ۔

حمال۔ برداشت کرنے والا۔

سود و زیاں۔ نفع و نقصان۔

سیرت۔ عادت۔ ستر۔ راز۔

نہ چشم۔ یعنی

مجھ میں

نیکوں کا

بدلہ تجھے

نہیں ملتا تو برائیوں کی

سزا تجھ سے کیوں بھگتوں

نکو کاری۔ یعنی خدا ایک نیک

کے بدلے دینا دیتا ہے۔

اندر گذر۔ یعنی جس کی ایک

نیک دیکھو اس کی دینا برائیوں

سے در گذر کرو۔ لے جہان

فضیلت۔ بزرگوں کی دنیا

زاندروں تباہ۔ بد باطنی کی

وجہ سے۔ زحمت۔ یعنی ارکان

شرعی کی زیادتی۔ حسد۔ یعنی حسد نے اسے اندھا کر دیا ہے۔ نہ مخلق را یعنی اچھے برے سب اللہ نے پیدا فرمائے ہیں۔ بخور۔ یعنی چھوٹی کی اچھائی سے

فائدہ اٹھاؤ ہر دین کی برائی کو نظر انداز کرو۔

منہ عیب خلق اسے فرومایہ پیش

چرا دامن آلودہ را حد زخم

نشايد کہ بر کس در شتی کنی

چو بدنا پسند آیدت خود مکن

من ارحم شناسم و گر خود نمائے

چو ظاہر بعفت بسیار استم

تو خاموش اگر من بہ ام یابدم

اگر سیرتم خوب و گر منکر است

نہ چشم از تو دارم بہ نیکی ثواب

نکو کاری از مردم نیک رائے

تو نیز اسے عجب ہر کر ایک ہنر

نہ یک عیب اورا بانگشت پیچ

چو دشمن کہ در شعر سعدی نگاہ

ندارد بصد نکتہ نغز گوشش

جز ایں علتش نیست کاں بپند

نہ مخلق را صنع باری سرشت

نہ ہر شتم و ابرو کہ بینی نکوست

کہ چشمت فرو دوز دار غیب خلیش

چو در خود شناسم کہ تردا منم

چو خود را بتاویل پستی کنی

پس آنکہ بہ سایہ گوید مکن

بروں با تو دارم دروں با خدا

تصرف مکن در کرتو را ستم

کہ حمال سود و زیان خودم

خدا یم بسر از تو دانا تر هست

کہ بنیم بجرم از تو چندیں عذاب

یکے را بدہ می نویسد خدائے

بہ بینی زدہ عیش اندر گذر

جہانے فضیلت برآور ہیچ

بنفرت کند ز اندرون تباہ

چو زحمت بہ پسند بر آرد خروش

حسد دیدہ نیک سنیش بکند

سیاہ و سفید آید و خوب و زشت

بخور پستہ مغز و بیند از پوست

باب ہشتم در منکر

شرعی کی زیادتی۔ حسد۔ یعنی حسد نے اسے اندھا کر دیا ہے۔ نہ مخلق را یعنی اچھے برے سب اللہ نے پیدا فرمائے ہیں۔ بخور۔ یعنی چھوٹی کی اچھائی سے فائدہ اٹھاؤ ہر دین کی برائی کو نظر انداز کرو۔

لہ جوئے شیر۔ دودھ کی ہنر۔ بالائے۔ قد۔ برکس۔ اس کی بغل میں یہ رکھا ہے۔

۱۹۴

پستان کی رگیں دل سے چلتی ہیں تو دودھ دراصل

خون دل ہے۔ خوش۔

یعنی ماں کا دودھ۔ خوش۔

یعنی بچہ۔ سطر۔ موٹا۔ برائے۔

لیپ دیتی ہے۔ دایہ۔ دودھ۔

پلانی۔ صبر۔ ایلوا۔ لہ۔

درتوبہ۔ طفل۔ راہ۔ راہ۔

توبہ واستغفار میں طفل۔

راہ ہے۔ صبر۔ یعنی نفس۔

کو شہوت سے روکنے سے۔

بتافت۔ یعنی ماں کا کہا۔

ثانا۔ آذر۔

آگ۔

بتافت۔

گرم ہو گیا۔

قہر۔ گہوارہ۔ عہد۔ یعنی۔

بچہ۔ زبردست۔ تو تیری۔

وجہ سے۔ نیروئے حال۔

موجودہ طاقت۔ مجال۔

طاقت۔ رنجہ۔ تو رنجیدہ تھا۔

قہر گور۔ قبر کا گڑھا۔ لہ۔

مور۔ چوٹی۔ گرم۔ کیرا۔

لہ۔ قبر۔ پیہ۔ چربی۔ چو۔

پوشیدہ چشمے۔ یعنی اگر تو۔

کسی نابینا کو دیکھے جسے کون۔

کنار و بر مادر۔۔۔۔۔ دلپذیر

درختیت بالائے جاں پرورش

نہ رکھائے پستان درون دست

بخونش فرو بردہ دندان چویش

چوباز و قوی کرد دندان سطر

چنان صبر از شیر خامش کند

تو نیز اسے کہ در توبہ طفل راہ

بہشت پستان در او جوئے شیر

ولد میوہ نازنین بر برکش

پس از بنگری شیر خون دست

سرشتہ در وہر خونخوار خویش

بر اندیش دایہ پستان بصبر

کہ پستان شیریں فرامش کند

بصبرت فراموش گرد گناہ

حکایت

جوانے سر از رائے مادر بتافت

چون بچارہ شد پیشش آورد ہمد

نہ گریان و در ماندہ بودی و حرد

نہ در مہد نیروئے حالت نبود

تو آنی کزاں یک لگس رنجہ

بحالے شوی باز در قہر گور

دگر دیدہ چوں بر فروزد چراغ

چو پوشیدہ چشمے بہ بسینی کہ را

تو گر شکر کردی کہ بادیدہ

معلم نیا موختت فہم و رائے

گرت منع کردے دل حق نیوش

دل در دمنش چو آذر بتافت

کہ اسے سست ہر فراموش عہد

کہ شہباز دست تو خواہم نبرد

لگس راندن از خود مجالت نبود

کہ امروز سالار سر پنجہ

کہ نتوانی از خویشتن دفع مود

چو کرم لحد خورد پیہ دماغ

ندانم ہی وقت رستن ز چاہ

و گرنہ تو ہم چشم پوشیدہ

سرشت ایں صفت در وجود خدا

حقت عین باطل نمودے بگوش

سے بچنے کا راستہ بھی نظر نہیں آتا تو تجھے اپنی آنکھوں پر خدا کا شکر ادا کرنا چاہیے۔ وگرنہ۔ اور اگر تو شکر ادا نہ کرے تو تو بھی اندھا ہے۔ سرشت۔

پیدا کی۔ نیوش۔ قبول کرنے والا۔ بگوش۔ یعنی معلوم ہوتا۔

گفتار اندر صنع باری در ترکیب خلقت انسان

ہر بین تائیک انگشت از چند بند
پس آشفتگی باشد و ابلی
تائل کن از بہر رفتار مرد
کہ بے گردش کعبہ زانو دپائے
ازاں سجدہ بر آدمی سخت نیست
دو صد ہرہ در یک گرساختست
رگت بر تنست اے پسندیدہ خجے
بصر در سر و فکر و رای و تمیز
بہائم بروی اندر افتادہ خوار
نگوں کردہ ایشان سر از بہر خور
نزد تر با چنیں سروری
ولیکن بدیں صورت دلپذیر
رہ راست باید نہ بالائے راست
ترا آنکہ چشم و دہن داد و گوش
گرفتہ کہ دشمن نکوبی بسنگ
خردمند طبعان مبت شناس

باقلیدس صنع در ہم فگند
کہ انگشت بر حرف صنعش نہی
کہ چند استخوان پے زد و وصل کرد
نشايد قدم بر گرفتن ز جاتے
کہ در صلب و ہرہ یک لخت نیست
کہ گل ہرہ چون تو بہر داختست
زمینے در و سیصد و شصت جوئے
جوارح بدل دل بدانش عزیز
تو بچوں الف بر قدمہا سوار
تو آری بعزت خویش پیش سر
کہ سر جز بطاعت فرو آوری
فرقتہ مشو صورت خوب گیر
کہ کافر ہم از روئے صلوٰت چو ما
اگر عاقلی در خلا فاش مگویش
مکن بارے از جہل باد و ست جنگ
بدوزند نعمت بر میخ سپاس

حکایت

بدوزند نعمت خدا کے انعام کو پائدار بناتے ہیں۔

ہڈیوں کو جوڑا۔ کعب۔

ٹخنہ۔ صلب۔ کمر۔ یک۔

لخت۔ ایک ٹکڑا۔ دو صد۔

یعنی بہت۔ گل ہرہ۔ جسم

خاکی۔ تلہ زمینے۔ یعنی جسم

زمین ہے اور اس میں گیس

نہیں ہیں۔ بصر۔ بینائی۔

جوارح۔ اعضاء۔ عزیز۔

باعزت۔ بہائم۔ چوبائے۔

تو بچوں الف۔ تیرا قد۔

سیدھا ہے۔

خور۔ یعنی

جانوروں

کو کھانے کے

لئے۔ سر جھکانا پڑتا ہے۔

سروری۔ سرداری۔ طاقت

یعنی خدا کی عبادت۔ تلہ

صورت خوب۔ یعنی اخلاق

پسندیدہ۔ بالائے۔ قد۔

از روئے صورت۔ بظاہر

خلا فاش۔ خدا کے برخلاف

گرفتہ۔ میں نے فرض کیا۔

دشمن۔ نفسِ امارہ۔ دوست

خدا۔ منت شناس۔ شکر گزار

لہ اہم۔ مشکیں گھوڑا۔ گردن۔ اس کی گردن کے جوڑ پر ہم برہم ہو گئے۔ چو

۱۹۶

پیش۔ یعنی اس کی گردن بھی ہاتھی کی سی ہو گئی۔

کہ جب سارا گھوڑے تب ہی
گردن گھوم سکے۔ پر شک۔
جراح۔ فیلسوف۔ دانشمند
حکیم۔ زیونان زمین۔ یعنی
سرزمین یونان کا باشندہ
سرش۔ یعنی اس کا سر گھومنے
لگا۔ وگروے۔ یعنی اگر
وہ طبیب نہ ملتا۔ زمین۔
اپاہج۔ آن۔ یعنی امیر۔
وے۔ یعنی حکیم۔ لہ نرم۔

آہستہ۔ دئی۔
کل۔ نہ۔
پیچیدے۔
یعنی میں اس

کی گردن ٹھیک نہ کر رہتا۔
نہ پیچیدے۔ یعنی اعراض
نہ کرتا۔ رہی۔ غلام۔ عود
سوز۔ انگلیشی۔ عطسہ۔
چھینک۔ کہ بود۔ یعنی پھر
اگر لگتی۔ کم یافتند۔ وہ
حکیم ان کو نہ ملا۔ پسی۔
پسین۔ سہ ہر گیتی فروز
یعنی برائے تست۔ بساط
بہار۔ یعنی سبز اگا تھا

نبرد آزمائے زاد ہم فتاد
چو پیش فرورفت گردن بتن
پزشکاں بماندند حیراں ریں
سرش باز پیچید و تن راست شد
دگر نوبت آمد بنزدیک شاہ
خردمند را سر فرو شد بشرم
اگر دے نہ پیچیدے گردنش
فرستاد تخی بدست رہی،
ملک را یکے عطسہ آمد زدود
بعذر از پیے مرد بشتافتند
مکن گردن از شکر منعم پیچ

گردن درش ہرہ برہم فتاد
نگشتے سرش تا نگشتے بدن
مگر فیلسوف نے زیوناں زمین
وگروے نبودے زمین خواست شد
نکرد آں فرومایہ دروے نگاہ
شنیدم کہ میرفت و میگفت نرم
نہ پیچیدے امروز روی از منش
کہ باید کہ بر عود سوزش نہی
سر و گردنش ہچیاں شد کہ بود
بجستند بسیار و کم یافتند
کہ روزے پسی سر بر آری پیچ

گفتار اندر نظر در صنع باری تعالیٰ

شب از بہر آسایش تست فروز
پہر از برائے تو فراش وار
اگر باد و برف است و باران و میخ
ہمہ کار داران فرماں برند
و گر تشنہ مانی ز سختی مجوشش
ز خاک آور در رنگ و بوئے طعام

مہ روشن و نہر گیتی فروز
ہمی گستر اند بساط بہار
و گر رعد چو گاہ ز ند برق تیغ
کہ تخم تو در خاک می پروزند
کہ سقائے ابر آبت آرد بدوش
تا شا کہ دیدہ و مغسزو کام

رعد چو گاہ زند۔ کرک ہوئی ہے۔ برق تیغ زند۔ بجلی جلتی ہے۔ کارداران۔ کارکنان۔ تخم تو۔ یعنی تیری غذا کے لئے۔ رنگ۔ جس سے آنکھ محفوظ ہوتی ہے
لوئے۔ جس سے دماغ معطر ہوتا ہے۔ طعام۔ جس سے منہ لذت اٹھاتا ہے۔

196

Marfat.com

نہ نڈاند مصیبت کے دلوں میں راحت کے آیام کی قدر ہوتی ہے۔ تنگ سال۔ ۱۹۸۰ قحط کا سال۔ سلیم۔ مار گزیدہ۔ بخت۔ یعنی صحت

مگر روزے افتد بسختی کشتی
چہ سہلست پیش خداوند مال
خداوند را شکر صحت بگفت
بشکرانہ با کند پویاں پیائے
توانا کند رحم بر ناتواں
ز و اما ندگاں پرس در آفتاب
چہ غم دارد از تشنگان ز رود
کہ یک چند بیچارہ در تب گداخت
کہ غلطی ز پہلو بہ پہلوئے راز
کہ رنجور داند دراز سے شب
چہ داند شب پاسباں چوں گشت

نڈاند کسے قدر روز خموشی
زمستان و درویش در تنگ سال
سلیم کہ یک چند نالاں بخت
چہ مردانہ رو باشی و تیز پائے
بہر کہن بر بہ بخشد جواں
چہ داند جیو نیاں قدر آب
عرب را کہ برد جلد باشد قعود
کسے قیمت تندرستی شناخت
ترا تیرہ شب کے نماید دراز
بر اندیش از آفتان و خیزان تب
بیانگ دہل خواجہ بیدار گشت

کے بعد سویا۔ بشکرانہ۔ یعنی
اپنی تیز روی کے شکر میں
آہستہ چلنے والوں کا
ساتھ دے۔ بہر کہن۔
یعنی جوان کو بوڑھے پر
کمزور کو طاقتور پر رحم کھانا
چاہئے۔ جیو نیاں۔ دریائے
جیون پر بسنے والے۔
آفتاب۔ دھوپ۔ قعود۔
نشست۔ ز رود۔ مکہ

کے راستہ
میں ایک
بے آب و
گیاہ میدان

حکایت سلطان طغرل باہندوئے پاسباں

شنیدم کہ طغرل شبے در خزاں
ز باریدن برف و باران و سیل
دش بروسے از رحمت آورد جو
دے منتظر باش بر طرف بام
دریں بود باد بہاری و زید
و شاقے پری چہرہ در خیل دشت

گذر کرد بر ہندوئے پاسباں
بلرزش در افتادہ ہچوں سہیل
کہ اینک قبا پو ستینم پوش
کہ بیروں فرستم بدست غلام
شہنشہ در ایوان شاہی خزید
کہ طبعش بد و اندکے میل دشت

کانام ہے۔ یک چند چند
روز۔ تیرہ شب۔ شب
تاریک کہ غلطی۔ تو لوٹ
رہا ہے۔ آفتان خیزاں۔
یعنی پریشان۔ دہل۔
نقارہ۔ پاسباں۔ چوکیدار
سلطان طغرل۔ بادشاہ کا
نام ہے۔ خزاں۔ پت جھڑ
کا موسم جو کہ ایران میں
سردی کے زمانہ میں ہوتا ہے

سیل۔ ہوا و سہیل۔ ایک ستارہ ہے جو ہمیشہ لزاں نظر آتا ہے۔ قبا پو ستینم۔ میری پوستین کی قبا۔ بام۔ بالا خانہ۔ خزید۔ گھس گیا۔ و شاق۔
سادہ روخیل جماعت۔

تماشا تے ٹکس چناں خوش فتا
قبا پوسیتنے گزشتش بگوش
مگر رنج سرا برو بس نبود
نگہ کن چو سلطان بغفلت بخت
مگر نیک بخت فراموش شد
تراشب بعیش و طرب می رود
فرورده سرکار وانی بدیگ
بدار آے خداوند زورق برآب
توقف کنید اے جوانان چست
تو خوش خفته در ہودج کارواں
چہ ہامون و کوہت چہ سنگ مال
ترا کوہ پیکر ہیون می برد
بآرام دل خفتگان در بنہ

حکایت

یکے را عس دست بر بستہ بود
بگوش آندش در شب تیرہ تنگ
شنید این سخن دزد مغلول گفت
برو شکر یزداں کن اے تنگ دست
مکن نالہ از بینوائی بسے

کہ ہندو سے مسکیں برقتش زیاد
ز بد بختیش در نیامد بدوش
کہ جو رسپر انتظارش فرود
کہ چوبک زلش بامداداں چہ گفت
چو دستت در آغوش آغوش شد
چہ دانی کہ بر ما چہ شب می رود
چہ از پا فرورفتگانش بریگ
کہ بیچارگان را گزشت از سر آب
کہ در کار و اند پیران مست
ہار شتر در کف سارواں
ز رہ پاس پس ماندگان پر حال
پیادہ چہ دانی کہ خوں می خورد
نہ داند حال شکم گرسنہ

ہمہ شب پریشان و دل خستہ بود
کہ شخصے ہمے نالہ از دست تنگ
تو بارے ز غم چند نالی بخت
کہ دستت عس تنگ بر ہم بست
چو بینی ز خود بے نوا تر کسے

لیکن پہننے سے محروم رہا۔
مگر رنج۔ یعنی ایک تو سہری
کی تکلیف تھی اب انتظار
کی بھی بڑھ گئی۔ چوبک
زن۔ پاسبان کا سردار۔
ایک لکڑی کے تختہ پر چوٹ
دیتا ہے تاکہ دوسرے پاسبان
بیدار ہو کر نقارے بجا دیں۔
لے نیک بخت۔ اس پاسبان
کا نام ہے۔ آغوش۔
بغل و معشوق۔

شب۔
در شب۔
بدیگ۔ یعنی

دیگ میں سر جھکائے منے
اڑا رہا ہو۔ ریگ۔ ریتا۔
بدار۔ ہرجا۔ زورق۔
چھوٹی کشتی۔ از سر آب۔
پانی سر سے گزر گیا ہے۔
کارواں۔ قافلہ۔ ہودج۔
کجاوہ۔ سارواں۔ سارواں۔
رماں۔ دل کی جمع۔ ریتا۔
ہیون۔ اونٹ۔ بنہ۔
قیامگاہ۔ شکم گرسنہ۔ بھوکا۔

بیٹ۔ عس۔ چوکیدار۔ دست تنگ۔ تنگ دستی۔ مغلول۔ پٹری و طوق۔ پڑا ہوا مجرم۔ ز غم چند نالی۔ اس غم کا بک تک نالہ و فریاد کرے گا۔
سو جا۔ بینوا۔ بے سامان۔

لہ دام۔ قرص۔ کسوت خام۔ کچے پڑے کا لباس۔ بد لگام۔ سرکش۔

نا پختہ۔ نا تجربہ کار۔ چاہ زنداں۔ قید کا کنواں۔

۲۰۰

حکایت

تن خویش را کسوت خام کرد
بگرما پختہ دریں زیر خام
یکے گفتش از چاہ زنداں خموش
کہ چوں مانہ خام بردست و پائے

برہنہ تنے یک درم و آم کرد
بنالید کلے طالع بد لگام
چونا پختہ آمد ز سختی بجوشش
بجای آورے خام شکر خدا سے

حکایت

بصورت جہود آمدش در نظر
بہ بخشید درویش پراہنہش
بہ بخشائے برمن چہ جلتے عطا سے
کہ آم کہ پنداشتی نیستم
بہ از نیک نام خراب اندروں
بہ از فاسق پارسا پیر من

یکے کرد بریار سائے۔۔۔ گذر
قفائے فرو کوفت برگردنش
نجل گفت کا پنے از من آمد خطا سے
بشکرانہ گفتا بہ شرنا یستم
نکو سیرت بے تکلف بروں
بزدیک من شب روراہ زن

حکایت

کہ مسکین ترا ز من بریں شت کیست
ز جور فلک چند نالی تو نیز
کہ آخر بنیر کساں خیر نہ

ز رہ باز پس ماندہ میگر لیت
خرے بار کش گفتش اے بے تمیز
بروشکر کن چوں بخیر نہ

حکایت

بمستورے خویش مغرور گشت
جواں سر بر آورد کلے پیر مرد

فقیہہ برافتادہ مستے گذشت
ز نخوت بد و التفاتے نکرد،

خام۔ نا تجربہ کار۔ خام
بردست و پا۔ مجرم کو کچی
چڑھی میں لپیٹ کر ماتھ
پاؤں باندھ کر کنویں میں
ڈال دیا جاتا تھا۔ جہود۔
یعنی وہ اُس درویش
کو یہودی سمجھا۔ لہ تھا۔
طمانچہ۔ بہ بخشید۔ درویش
نے اُس کو اپنا لباس دیدیا
بخشای۔ میری غلطی ہی

معاف کر دیتے
انعام کا
کیا موقع
ہے۔ بشکرانہ۔

یعنی درویش نے کہا کہ یہ
لباس بطور شکرانہ کے
دیر باہوں کوئی برائی
مقصود نہیں ہے۔ کہ
آم۔ میں وہ ہوں جو تو
نہ سمجھا۔ یعنی مسلمان ہو۔
شب رو چور فاسق
بدکار۔ ز رہ۔ یعنی
راستہ کا ہارا ہوا۔ خیر
بارکش۔ بوجھ میں لدا ہوا

ہو گا۔ چند نالی۔ کس قدر روئگا۔ بخر بر نہ گدھے پر سوار نہیں۔ لیکن گدھے کی طرح کسی کے نیچے بھی تو نہیں ہے۔ ستوری۔ پارٹائی۔ نخوت۔ تکبر۔

ہر و شکر کن چوں بنمت دری
یکے را کہ در بند بینی نمند
نہ آخر در امکان تقدیر هست
ترا آسماں خط بہ مسجد نبشت
بہ بندائے مسلمان بشکرانہ دست
نہ خود میرود ہر کہ جو بیان اوست
نگر تا قصا از کجا سیر کرد

کہ محرومی آید زمستبری
مبادا کہ ناگہ درافتی بہ بند
کہ فردا چو من باشی افتادہ مست
مزن طعنہ بردیرے در گنشت
کہ زنا مرغ بر میانست نہ لبست
بعنفش کشاں میبرد لطف دوست
کہ کوری بود تکیہ بر غیبر کرد

گفتار اندر نظر صاحب دلاں در حق نہ در اسباب

سرسشتست باری شفا در نبات
غسل خوش کند زندگان را مزاج
رق مانده را کہ جاں از بدن
یکے گزید پولاد بر مغز خورد
ز پیش خطر تا توانی گریز
دروں تا بود قابل شرب و اکل
خراب آنکہ این خانہ گردد تمام
مزاجت تر و خشک و گرمست و سرد
یکے زیں چو بردیرے یافت دست
اگر باد سرد نفس نگذرد

اگر شخص را ماندہ باشد حیات
ولے درد مردن ندارد علاج
برآمد چہ سود انگبین در دین
کسے گفت صندل بمالش بدرد
ولیکن مکن باقصا پنچہ تیز
بداں تازہ رویت و پاکیزہ شکل
کہ باہم نسا ز ندب طبع و طعم نام
مرکب ازیں چار طبع است مرد
ترا زوے عدل طبیعت شکست
تف سینه جاں در خروش آورد

جنیو۔ مخ۔ جو سس۔ عنق۔
گردن۔ لطف۔ دوست۔
توفیق الہی۔ از کجا سیر کرد۔
کہاں سے چلی ہے۔ غیر یعنی
غیر اللہ۔ نبات۔ جڑی بوٹی
حیات۔ زندگی۔ غسل۔
شہد۔ درد مردن۔ مرض
الموت۔ طے کہ جاں۔
یعنی جس کی روح نکل رہی
ہو۔ پولاد۔ فولاد۔ صندل

خوشبودار
لکڑی ہے
جس کے
پچس کر گھانے
سے درد سر جاتا رہتا ہے۔
زیش۔ یعنی خطہ مول نہ
لو۔ شرب و اکل۔ کھانا
پنا بدآں۔ اس کے سبب
اسے اس خانہ جسم بنا زند
یعنی کوئی غذا طبیعت کے
موافق نہ پڑے۔ مرکب۔
یعنی ان چاروں غلطوں سے
مزاج بنتا ہے۔ ترا زوے
عدل۔ یعنی جب کسی غلط کا

غلبہ ہو جاتا ہے۔ مزاج بگڑ جاتا ہے۔ اگر باد سرد یعنی اگر سانس کے ذریعہ سرد ہوا کی آمد و رفت نہ ہو تو دل کی حرارت بے چین کر دیتی ہے۔

لہ جو شد طعام یعنی کھانے کو یا ہرچیز کے۔ کار خام یعنی کام بگڑ جاتا ہے۔

۲۰۲

اینان چاروں غلطیں۔ کہ پیوستہ یعنی ہمیشہ

ان میں اعتدال نہیں رہ سکتا۔ خورش۔ خوراک۔ بحقیق۔ خدا کے حق کی قسم۔ کہ گردیدہ۔ یعنی خواہ کیسی ہی زحمت برداشت کرو۔ خود را بسیں۔ یعنی یہ سجدہ بھی اپنے بس کی بات نہ سمجھو۔ لہ گدا نیست۔ یعنی یہ ذکر و فکر گدائی ہے۔ اور گدا کو کسی طرح بھی مغرور

تن ناز نہیں را شود کار خام کہ پیوستہ با ہم نخواہند ساخت کہ لطف حق میدہد پرورش نہی حق شکرش نخواہی گذارد خدا را شنا گوی و خود را مبیس، گدا را نباید کہ باشد غرور نہ پیوستہ اقطاع او خوردہ

و گردیگ معدہ جو شد طعام در ایناں نہ بندد دل اہل شناخت توانایی تن مدال از خورشش بحقیق کہ گردیدہ بر تیغ و کار د جو روتے بخدمت نہی بر زمین گدا نیست تسبیح و ذکر و حضور گرفتہ کہ خود خدمتے کردہ

گفتار در سابقہ حکم ازل و توفیق خیر

نہ ہونا چاہیے۔ اقطاع۔ جاگیر۔ ارادت۔ ارادہ۔ سربہاد یعنی سجدہ کیا۔ گرا از حق۔ یعنی خدا توفیق نہ دے تو دوسرے کے ساتھ کوئی کیا بھلائی کر سکتا ہے۔ اقرار یعنی خدا کی توحید کا در معرفت۔ یعنی آنکو خدا کی معرفت کا دروازہ ہے۔ لہ کیت کے ترا۔ در۔ یعنی آنکھ۔ دریں۔ یعنی ہاتھ میں۔ دروے۔ یعنی سر میں

پس این بندہ بر آستان سرنہا کے از بندہ خیرے بغیرے رسد بہ بین تا زباں را کہ گفتار داد کہ بکشادہ بر آسمان وز میست گرایں در نکر دے بروئے تو باز دریں جو د بہناد و دروے سجد محالست کہ سر سجد آمدے کہ باشند صندوق دل را کلید کس از برتر دل کے خبر داشتے خبر کے رسیدے بسطان ہوش

نخست او ارادت بدل در نہاد گرا از حق نہ توفیق خیرے رسد زباں را چہ بینی کہ اقرار داد در معرفت دیدہ آدمیست کیت فہم بودے نشیب و فراز سر آورد دست از عدم در وجود و گرنہ کے از دست جو د آمدے حکمت زباں داد و گوش آفرید اگر نہ زباں قصہ برداشتے و گرنیتے سعی جاسوس گوش

کلید یعنی صندوق دل کی دونوں کھیاں یہاں کان کے ذریعہ بات دل میں اترتی ہے زبان کے ذریعہ دل کی بات ظاہر ہوتی ہے۔ جاسوس گوش یعنی کان دل کے لئے خبریں دیتا کرتا ہے۔ سلطان ہوش۔ دل۔

سہ سمیع۔ کان۔ دُراک معلومات حاصل کرنے والا۔ زسلطان سلطان۔ ایک دل سے دوسرے دل تک۔ برد یعنی ہماری عبادت کی مثال یہ ہے کہ جیسے شاہی مالی باغ کے پھل بادشاہ کے سامنے ۲۰۳ پیش کرتا ہے تو اس میں مالی کو فخر کرنے کا کیا موقع ہے۔ عالج۔ ہاتھی دانت۔

سومناٹ۔ جو ناگڈھ میں ایک بت خانہ تھا جس کو محمود غزنوی نے مسمار کر دیا تھا اب ہندوستان کے آزاد ہوجانے کے بعد بھارت سرکار نے اس کی دوبارہ تعمیر کا بندوبست کیلئے۔ منات۔ عرب کا مشہور بت رایاں۔ راجگاں۔ چگل۔ ترکستان کا ایک شہر ہے۔

جہاں کے حسین اور تیر انداز مشہور ہیں۔ چو سعدی یعنی جس طرح سعدی اپنے بت سنگدل سے وفا کا طالب ہے اسی طرح وہ اس بت سے تھے۔ جی۔ زندہ۔ جماد۔ بے جان۔ مٹے یعنی اس مندر کا پجاری۔ ورش۔ اگر اس کو کہہ رہا۔ ایک قسم کا گوند ہے جو مقناطیس کی طرح تیلے کو کھینچ لیتا ہے۔ تنگ چشم جو صحیح نظر نہ ڈال سکے معشوق

ترا سمیع دُراک دانستہ داد
ز سلطان سلطان خبر میسرند
ازاں درنگہ کن کہ تقدیر اوست
بہ تحفہ مہریم ز بستان شاہ

مرالفظ شیرین خوانستہ داد
مدام ایں دوچوں حاجباں برراند
چہ اندیشی از خود کہ فعلم نکوست
برد بوستاں بال بالیوان شاہ

حکایت سفر ہندوستان ضلالت بت پرستان

مرصع چو در جاہلیت منات
کہ صورت نہ بند ازاں خوبتر
بیدار ایں صورت بے رواں
چو سعدی وفازاں بت سنگدل
تضرع کناں پیش آں بے زباں
کہ جتے جمادے پرستد چرا
نکو گوی وہم حجرہ و یار بود
عجب دارم از کار ایں بقعہ من
مقید بچاہ ضلال اندر اند
ورش بگنی برنجیزد ز جاتے
وفا جستن از تنگ چشماں خطا ست
چو آتش شدا ز خشم و درمن گرفت
ندیدم دراں انجمن روئے خیر

بتے دیدم از عالج در سومناٹ
چناں صورتش بستہ تمثال گر
زہر ناجیت کار و انہا رواں
طمع کردہ رایان چین و چگل
زباں آوراں رفتہ از ہر مکان
فرماندم از کشف آں ماجرا
مٹے را کہ بامن سرو کار بود
نرمی پر سیدم اسے برہن
کہ مدہوش ایں ناتواں پیکر اند
نہ نیروئے دستش نہ رفتار پاتے
نہ بینی کہ چشمالش از کہر باست
بریں گفتم آں دوست دشمن گرفت
مغاں در خبر کرد و سپیران دیر

کو بھی اسی لئے کہتے ہیں کہ اپنے غزو کی وجہ سے کسی طرف آنکھ اٹھا کر نہیں دیکھتے دشمن گرفت۔ مجھے جھٹ گیا۔ پیران دیر۔ یعنی برہمن وغیرہ۔

وہ شخص ہے جس نے آتش
پرستی کو مذہبی صورت دی
اور سب سے پہلے آستا کتاب
لکھی اس کے بعد اس کی
تشریح میں اس نے ژند
کتاب لکھی اور پھر ژند کی شرح
پانژند لکھی یہی آتش پرستوں
کی کتب مقدسہ ہیں۔ لہ
ساکو۔ راہ رو۔ تودانی
تو کہ اس بساط شطرنج کا

وزیر ہے اس
سرزمین
کے بادشاہ
کا نصیحت گر ہے

تو اچھی طرح جانتا ہے کہ دیکھا
دیکھی کی عبادت گری ہے۔
اور ٹھنڈک اسی رو
کو حاصل ہوتی ہے جو حقیقت
آگاہ ہوتا ہے۔ دلیل بینی
راہ نما۔ وادار۔ آرنہ واد
یعنی منصف۔ ستہ بیژن
رستم کا بھانجہ جسکو مینزہ
عشق کی پاداش میں اس کے
باپ افراسیاب نے کنوئیں میں

چو اں راہ کج پیش شاں راست بود
کہ مردار چہ دانا و صاحب دلست
فروماندم از چارہ ہنجوں غریق،
چو بینی کہ جاہل بکیں اندرست
ہمیں برہمن راستو دم بلند
ہر انیز با نقش این بت خوش است
بدیع آیدم صورتش در نظر
کہ ساکوب این مسنزم عنقریب
تودانی کہ فرزین این رقعہ
عبادت بتقلید گمراہی است
چہ معنی است در صورت این صنم
برہمن ز شادی برا فروخت روے
سوالت صوابست و فعلت تبیل
جز این بت کہ ہر صبح ازینجا کہ ہست
و گر خواہی امشب ہم اینجا بباش
شب آنجا بودم بفرمان سپر
شبے ہنجوروزے قیامت دراز
کشیشان ہرگز نیاززدہ آب،
مگر کردہ بودم گناہے عظیم

رو راست در حشم شاں کج نمود
بنزدیک بیدانشاں جاہلست
بروں ازیدار اندیدم طریق
سلامت بہ تسلیم و لیں اندرست
کہ اے پیر تفسیر آستا و ژند
کہ شکلے خوش و صورتے دلکش است
ولیکن ز معنی ندارم خبر
بدازنیک نادر شناسد غریب
نصیحت گر شاہ این بقعہ
خنک رہوے را کہ آگاہی است
کہ اول پرستند گانش منم
پسندیدو گفت اے پسندیدہ گوے
بمنزل رسد ہر کہ جوید دلیل
برار دہیزدان دادار دست
کہ فردا شود سر این بر تو فاش
چو بیژن بچاہ بلاد را سیر
مغال گرد من بے وضو در نماز
بغلبا چو مردار در آفتاب
کہ بردن در آں شب عذاب

قید کر دیا تھا کشیش۔ مجوسی عالم یہاں برہمن مراد ہے۔ بغلبا۔ اُن کی بغلوں سے شرے مردار کی بو آ رہی تھی۔ آیم۔ دردناک۔

ہمہ شب دریں قیدِ غم مبتلا
کہ ناگہ دہل زن فرو کوفت کوس
خطیب سیہ پوشِ شب بخیلا
قدا آتشِ صبح در سوختہ
تو گفتی کہ در خطہ زنگبار
مغان تبہ رای ناست شستہ رو
کس از مرد در شہر و برزن مانند
من از غصہ رنجور و از خواب مست
یکبار ازینہا برآمد خروش
چو تہخانہ خالی شد از انجمن
کہ دالم ترا پیش مشکل نماند
جو دیدم کہ جہل اندر و محکم است
نیارستم از حق دگر پیچ گفت
چو بینی زبردست رازیر دست
زمانے بسا لوس گریاں شدم
بگریہ دل کافراں کرد میل
دویدند خدمت کنایاں سوتے من
شدم عذرگویاں بر شخص علاج
بتک رایک بوسہ دادم بدست

یکم دست بردل یکے برومعا
بخواند از قضاے برہمن خروس
بر آورد شمشیر روزانہ غلاف
یکدم جہانے شد فروختہ
ز یک گوشہ ناگہ درآمدتار
بدیر آمدند از در و دشت فکوتے
دراں بستکہ جلتے درزن مانند
کہ ناگہ نمائیل برداشت دست
تو گفتی کہ دریا درآمد بجوش
برہمن نگہ کرد خنداں بمن
حقیقت عیاں گشت و باطل مانند
خیال محال اندر و مدغم است
کہ حق ز اہل باطل بباید نہفت
نہ مردی بودی بچہ خود شکست
کہ من زانچہ گفتم پشیاں شدم
عجب نیست سنگ اربگرد و بیل
بعزت گرفتند بازوئے من
بکرستی زر کوفت بر تخت ساج
کہ لعنت بر و باد و بربت پرست

خطیب نے دن کی تلوار کو
سونت لیا۔ یعنی دن ہو گیا۔
تو گفتی۔ یعنی ملک حبش میں
نمائاری آگے ہیں شب کو
زنگبار اور دن کو نمائریوں
سے تشبیہ دی ہے۔ دیر
یعنی بت خانہ۔ برزن۔ کوچہ
درزن۔ سوئی لٹہ نمائیل۔
یعنی بت۔ خروس۔ آواز
انجمن۔ مجمع۔ عیاں۔ ظاہر
محکم مضبوط۔

۱۰

مدغم۔ داخل۔
کہ حق۔ یعنی
بروں کے سامنے بھلی بات
کہنے سے کیا فائدہ۔ چو بینی۔
یعنی کسی قوی کے ہاتھ تلے
ایسا ہاتھ دبا دیکھو۔
ساکوس۔ بکر۔ میل یعنی
میری طرف جھک گیا۔
عجب نیست۔ پہاڑ سے پتھر
بھی مل جاتا ہے۔ شخص علاج
ہاتھی دانت کا مجسمہ یعنی
بت۔ بکرسی۔ جو کہ کرسی پر

بٹھا ہوا تھا۔ ساج۔ سال۔ بتک۔ بت کی تصغیر۔ کہ لعنت۔ یعنی دل میں یہ کہا۔

مطراں۔ آتش پرست حاکم
مراد برہمن۔ مجاور یعنی ایک
برہمن ایک رسی پڑے میٹھا
ہے جو بت کے ہاتھ میں بندھا
ہے جس کو کھینچے سے بت ہاتھ
اٹھاتا ہے۔ چوداؤد۔ حضرت
داؤد کا معجزہ تھا کہ لوہا ان کے
ہاتھ میں موم ہو جاتا تھا۔
لہ رسیاں۔ رسی۔ کہ
شعنت بود۔ راز فاش ہونا

برایہ۔
نگوش
اس کو
اندھا کر کے

کنہ سعی مجھے مروا ڈالیں گے
دار۔ ہلاکت۔ مفسد۔ خرابی
کرنے والا۔ زہستش برآور۔
اس کو نیست نابود کر کے۔
آئی۔ تو آتی رکھیگا۔ اگر دست
یابد۔ اس کو موقع ملے گا۔
لہ پائے در پے منہ۔
برچھانہ کر جھپٹ یعنی وہی
برہمن۔ حدیث۔ بات۔۔
غوغلے۔ شور غل۔ بوم۔

بتقلید کافر شدم روز چند
چو دیدم کہ در دیر گشتم امیں
در دیر محکم بہ بستم شبے
نگہ کردم از زیر تخت وزیر
پس پردہ مطرانے آذر پرست
بفورم در اں حال معلوم شد
کہ ناچار چوں در کشد رسیماں
برہمن شد از روتے من شرمسار
بتنازید و من در پیش تا ختم
کہ دانستم از زندہ آں برہمن
پسند کہ از من بر آید و مار
چو از کار مفسد خبر یافتی
کہ گر زندہ اش مانی آں بے ہنر
و گر سر بخدمت نہد بر درت
فرمیدہ را پائے در پے منہ
تمامش بگشتم بسنگ آں خلیث
چو دیدم کہ غوغائے اینگختم
چو اندر نیستاش آتش زدی
نگمش بچہ مار مردم گزائے

برہمن شدم در مقالات زند
نگنخیم از خرمی در زمیں
دویدم چپ و راست چوں عقرب
یکے پردہ دیدم مکمل بزر
مجاور سر رسیماں نے بدست
چو داؤد کاہن بروموم شد
بر آرد صنم دست فریاد خواں
کہ شعت بود بجنبہ بروئے کار
نگوشش بچا ہے در انداختم
بماند کند سعی در خون من
مبادا کہ رازش کنم آشکار
زدستش بر آور چو دریافتی
خواہد ترا زندگانی۔۔۔ و گر
اگر دست یابد سر دست
چو رفتی و دیدی امانش مدہ
کہ از مردہ دیگر نیاید حدیث
رہا کردم آں بوم و بگرختم
ز شیراں پرہیز اگر بجزدی
چو گشتی در اں خانہ دیگر مپائے

سرزمین۔ یستان۔ یعنی شیر کے رہنے کی جھاڑی۔

۱۰۰ یا شوقی۔ تو نے چھڑا ہے۔ محلت۔ جگہ۔ گرم اونی۔ جلد گر پڑے گا۔ بجا بک تراز خود۔ اپنے سے زیادہ تیز سے۔ دامن بندناں بکیر۔ بھاگ جا۔
اوراق یعنی نصیحت کی کتابیں۔ بہند یعنی بجات کے علاقہ سے دہلی ولاہور پہنچا۔ رتخیز قیامت۔ تجیز۔ حجاز کا مالہ ہے۔ جزا مروذ۔

۲۰۷

چوزنبور خانہ بیسا شوقی
بجا بک تراز خود میدا از تیر
در اوراق سعدی چنین بندست
بہند آدم بعد از ازل رستخیز
ازاں جملہ تلخی کہ بر من گذشت
در اقبال تائید بویگر سعد
ز جور فلک داد خواہ آدم
دعا گوی این دولت مندہ وار
کہ مرہم نہادم نہ در خورد خویش
کے این شکر نعمت بجا آورم
فرج یافتم بعد از ازل بندہا
یکے آنکہ ہر گہ کہ دست نیاز
بیاد آید آں لعبت چہ نیم
بدام کہ دستے کہ برداشتم
نہ صاحب لال دست برکشند
در خیر بازہست و طاعت و لیک
ہمین است مانع کہ در بار گاہ
کلید قدر نیست در دست کس
پس لے مرد پویندہ بر راہ راست

گریز از محلت کہ گرم اونی
چو افتاد دامن بندناں بکیر
کہ چوں پائے دیوار کنڈی ماسیت
وز انجا براہ مین تا جہیز
دہام جزا مروذ شیریں نگشت
کہ مادر نر زاید چنو قبل و بعد
دریں سایہ گستر پناہ آدم
خدایا تو این سایہ پایندہ دار
کہ در خورد انعام و اکرام خویش
و گر پائے گرد و بخدمت سرم
ہنوزم بکوش است ازاں پندہا
بر آرم بدر گاہ دانائے راز
کنند خاک در چشم خود بنیم
بہ نیروئے خود بر نیفر اشتم
کہ سر رشته از غیب در می کشند
نہ ہر کس تو اناست بر فعل نیک
نشايد شدن جز بفرمان شاہ
تو اناست مطلق خداست و بس
ترا نیست منت خداوند راست

یعنی اب جبکہ شیراز میں
پہنچ کر شاہ اسلام کی تعریف
کر رہا ہوں۔ لے قبل و
بعد۔ پہلے اور پیچھے۔

داد خواہ۔ مظلوم۔ کہ مرہم
یعنی جس نے میرے زخم کے
شایان شان ہی نہیں بلکہ
اپنے انعام و اکرام کے
مطابق مرہم رکھا۔ و گر پائے
گرد۔ سر کے بل کھڑا ہو کر

اس کی خدمت
انجام دوں
فرج۔
مشادگی۔

بندہا۔ قیدی۔ ہنوزم۔
یعنی اس بت کے واقعہ سے
جو نصیحتیں حاصل ہوئی ہیں
وہ کان میں گونج رہی ہیں۔

دست نیاز یعنی دست
دعا۔ لے لعبت یعنی سونا
کابٹ۔ خود بینی۔ بکیر۔ بہ
نیروئے خود۔ یعنی دعا کے
لے ہاتھ اٹھانا یہ بھی اپنی طاقت

سے نہیں ہے بلکہ توفیق الہی
سے ہے۔ تو انا۔ قادر ہمیں است۔ یعنی قادر نہ ہو سکی وجہ یہ ہے کہ شاہی دربار میں بدولت اجازت داخل نامکن ہے۔ قدر۔ تقدیر۔ ترا نیست منت۔

جزا کوئی احسان نہیں ہے۔

سہ غیب۔ تقدیر۔ زنبور۔

یعنی شہد کی مکھی۔ ہماں
کس یعنی خدا کے تعالیٰ۔
ملک سلطنت۔ نخست۔

اقل۔ کہ دست۔ یعنی تھا
مقدیر کے ہاتھوں یہ سب کچھ
ہو رہا ہے۔ طریقت۔ یا
تصوف۔ سماط۔ دسترخوان
فرستی۔ شاید مرنے کے بعد
تو میرے لئے دعائے مغفرت
کے۔ واثق۔ بھروسہ
کرنے والا۔

بہقاؤ۔
یعنی بہت
مگر۔ شاید۔

برباد۔ یعنی چونکہ کوئی نیک
کام نہ کیا۔ ہم۔ یعنی دنیا میں
رہنے کے تو ڈھنگ کئے جانے
کی کوئی فکر نہ کی۔ مینو۔
عالم بالا۔ منازل۔ مرتبے۔
بصاعت۔ سرمایہ۔ بری۔
یعنی سودا خرید کر بیچا بیگا۔
شرمساری۔ چونکہ خریداری
کے لئے سرمایہ نہ ہو گا۔

اگندہ۔ یعنی سامان بے پڑ۔

زنجیر۔ اگر لین دین میں پچاس میں سے پانچ بھی گھٹ جائیں۔ پچاہ۔ یعنی عمر کا زیادہ حصہ۔ پچرور۔ یعنی جو تھوڑی عمر باقی ہے۔ فناں۔ شور و غل۔

چو در غیب نیکو نہادت سرشت
ز زنبور کرد این خلاوت پدید
چو خواهد کہ ملک تو ویراں کند
و گر باشدش بر تو بخشایش
تکبیر مکن بر رہ راستی
سخن سودمند است اگر بشنوی
مقلے بیابی گرت رہ دہند
ولیکن نباید کہ تنہا خوری
فرستی مگر رحمتے در پسیم

نیاید ز خوتے تو کردار زشت
ہماں کس کہ در مار زہر آفرید
نخست از تو خلقے پریشاں کند
رساند بخلق از تو آسایش
کہ دستت گرفتند و برخاستی
بمرداں رسی گر طریقت روی
کہ بر خوان عزت سماط نہند
ز درویش در ماندہ یاد آوری
کہ بر کردہ خویش واثق نیم

باب نہم در توبہ

بیالے کہ عمت بہفتاد رفت
ہمہ برگ بودن ہی ساختی
قیامت کہ بازار مینو نہند
بصاعت بچند انکہ آری بری
کہ بازار چند انکہ آگندہ تر
ز پنجه درم پنچ اگر کم شود
چو پنجاہ سالت بروں شد ز دست
اگر مردہ مسکین زباں داشتے

مگر خفتہ بودی کہ بر باد رفت
بتدبیر رفتن نپروا ختی
منازل باعمال نیکو دہند
و گر مفلسی شرمساری بری
تہید ست را دل پر اگندہ تر
دلت ریش سر پنجه غم شود
غنیمت شمر پنچ روزیکہ ہست
بفریاد و زاری فناں داشتے

زنجیر۔ اگر لین دین میں پچاس میں سے پانچ بھی گھٹ جائیں۔ پچاہ۔ یعنی عمر کا زیادہ حصہ۔ پچرور۔ یعنی جو تھوڑی عمر باقی ہے۔ فناں۔ شور و غل۔

کہ اسے یہ فعال کا بیان ہے۔ امکان قدرت

۲۰۹

ذکر یعنی خداوندی یاد آتش ختم ہو گیا۔ دسے چند۔ چند سانس طیب نعم نعمتوں

کہ اے زندہ چوں بہت امکان گفت
چو مارا بغفلت بشد روزگار

لب از دل چوں مردہ بر ہم محفت
تو بارے دے چند فرصت شمار

حکایت پیر مرد و تحسیر روزگار جوانی

شبے در جوانی و طیب نعم
چو بلبل سرایاں چو گل تازہ روئے
یہاں دیدہ پیرے زباں بر کنار
چو فندق زباں از سخن بستہ بود
جوانے فرارفت کالے پیر مرد
یکے سر بر آراز گریبان غنم
بر آورد سر سالخوردا ز نہفت
چو باد صبا برگشتاں وزد
چہد تا جو انست و سر سبز خوید
بہاراں کہ باد آورد بید مشک
نزدید مرا با جواناں چسید،
بقیہ اندرم جرّہ باز بے کہ بود
شمار بہت نوبت بریں خواں شست
چو بر سر شست از بزرگی غبار
مرا برف بارید بر بر۔۔۔ ز اغ

جواناں شستیم چندے بہم
ز شوخی در افگندہ اغفل بکوئے
زدور فلک لیل مویش نہا
نہ چوں مالبا از چندہ چوں بستہ بود
چہ در گنج حسرت نشینی بدرد
بآرام دل با جواناں بچشم
جوا بش نگر تا چہ پیرانہ گفت
چمیدن درخت جواں راسزد
شکستہ شود چوں بزرردی رسید
بریزد درخت جواں برگ خشک
کہ بر عارضم صبح پسیری وید
دمادم سر رشته خواهد درود
کہ ما از تنعم بشستیم دست
دگر چشم عیش جواں مدار
نشايد چو بلبل تماشا تے باغ

کی خوشی بہم یکجا سرایاں۔
گلے ہوئے غفل۔ شور۔
لیل مویش نہا۔ یعنی اس
کے کالے بال سفید ہو گئے
تھے۔ فندق۔ ایک قسم کا
پھل ہے جو گول اور سرخ
ہوتا ہے سر انگشت کو اس
سے تشبیہ دیجاتی ہے۔

جوانے فرارفت۔ ایک
جوان نے آگے بڑھ کر کہا۔

یکے۔ تھوڑی

دیر کے لئے
لے بہم۔

پہل قدمی کر۔

ساختورہ۔ بوڑھا۔ پیرانہ۔

بزرگانہ جواں راسزد۔

یعنی باد صبا کے جھونکوں سے

نوجوان درخت کا جھوننا

مناسب ہے۔ بخوید۔ سبز چو

زرردی۔ یعنی پکنے کے بعد۔

بہاراں۔ یعنی موسم بہار

میں نیا درخت پرانے پتے

گرادیتا ہے۔ عارض۔ یہ خا

لے بقید اندرم۔ میرے

اندراک باز (روح) بقید ہے جو پروان کے لئے برابر اپنا پھندا کرتا رہا ہے۔ شمار است۔ یعنی جوان زندگی پر اب تمھاری باری ہے ہم تو کھا کر ہاتھ دھو چکے

از بزرگی غبار۔ یعنی سفیدی۔ مرا۔ یعنی کالے بال سفید ہو گئے۔

لہ کند جلوہ یعنی صاحب جمال طاؤس کو جلوہ دکھانا مناسب ہے بال بچا ہوا

باز کیا جلوہ دکھائیگا۔ مراغلہ میری پیداوار

عزت و مال کٹنے کے قریب لگتی
تھارا سبزہ عمر ابھی نو آغاز
ہے۔ مرا تکیہ یعنی اب جبکہ
لاٹھی کے سہارے چلتا ہوں
زندگی کا سہارا ڈھونڈتا
غلط ہے۔ کہ پیران۔ بوڑھے
تو دوسرے کے ہاتھ کا سہارا
لیتے ہیں لہ گل سرخ یعنی
میرا چہرہ اگلاب جیسا خالص
سونے کی طرح زرد ہو گیا۔

آفتاب جب
زرد ہو جاتا
ہے تو غروب
ہو جاتا ہے۔

لہ کند جلوہ طاؤس صاحب جمال
مراغلہ تنگ اندر آمد درو
کستان مارا طراوت گذشت
مرا تکیہ جان پدر بر عصا ست
مسلّم جوان راست بر پلے حبست
گل سرخ رویم نگر زرناب
ہوس بختن از کودک ناتمام
مرا می بساید چو طفلان گریست
تکو گفت لقماں کہ نازیستن
ہم از بامداں در کلبہ بست
جوان تارساند سیاہی بنور

چہ میخوای از باز بر کندہ بال
شمارا کنوں میدمد سبزہ نو
کہ گلدستہ بند چو پیر مردہ گشت
در تکیہ بر زندگانی خطا ست
کہ پیراں بر نداستعانت بدست
فرورفت چوں زرد شد آفتاب
چناں زشت نبود کہ از پیر خام
ز شرم گناہاں نہ طفلانہ زیست
بہ از سالہا بر خطا زیستن
بہ از سود و سرمایہ دادن زیست
بر دیر مسکین سیاہی بگور

حکایت

کہن سالے آمد بنزد طبیب
کہ دستم برگ بر نہ انے نیک راتے
بداں ماند این قامت خفتہ ام
بدو گفت دست از جہاں برگسل
اگر در جوانی زدی دست پائے
چو دوران عمر از پهل برگذشت
نشاط آنکہ از من رمیدن گرفت

ز نالیدش تا بمر دم قریب
کہ یایم ہی بر نیاید زیاتے
کہ گوئی بگل در فرورفتہ ام
کہ پایت قیامت بر آید ز گل
در ایام پیری بہش باش پڑاتے
مرن دست و پا کابت از سر گذرے
کہ شام سپیدہ دمیدن گرفت

مرا می بساید۔ اب تو گناہوں
پرچوں کی طرح رونے کا وقت
ہے۔ نہ کہ بچوں کی سی زندگی
گذارے گا۔ کلبہ۔ دوکان۔
بر از سود۔ جس نفع میں سرمایہ
تباہ ہو۔ اس سے تو دوکان
بند کر کے بیٹھ جانا بہتر ہے۔
جوان تارساند یعنی جب
تک جوان بوڑھا ہوگا بوڑھا
اپنا جسم قبر میں لے جائیگا۔

کہ دستم برگ یعنی اپنا ہاتھ میری نبض پر رکھ خفتہ بست۔ کہ گوئی یہ معلوم ہوتا ہے کہ میں دلدل میں پھنسا ہوا ہوں۔ کہ پایت۔ یعنی اس دلدل سے
قیامت ہی میں پیر نکلیگا۔ زدی دست و پا۔ ہوو لعب میں رہا ہے۔ نشاط جوش جوانی۔ کہ شام۔ یعنی جب سے بال سفید ہونے شروع ہوتے۔

اند - پیدا نہیں ہوئے ہیں
فصل - زمانہ درختا افسوس
برق یماں - یعنی برق عموماً
بے بادل ہوتی ہے - آں
پوشم - یعنی پہننے کھانے کی
فکر - غم دیں - آخرت کا
غم - آموزگار معلم - شذر و زرگار
زمانہ ختم ہو گیا - طاعت -
عبادت - امروز - یعنی ہوا
فراغ دل - بے فکری -
گوئے بزن -

باز جیت
لو -
کہ ہر روز -

یعنی جوانی کے دنوں کی عبادت
برٹھاپے کی شب قدر کی عبادت
کی برابر ہے - بر باد پائے -
یعنی جوانی کا زور - قدر -
پیالہ - بہار - قیمت - درست
یعنی سالم پیالہ - باز بست -
دوہارہ جوڑنا جیون - بلخ
کا مشہور دریا - دست پائے
بزن - تیرنے کی کوشش کر

کہ دور ہو س بازی آمد بسر
کہ سبزی بخواید و مید از گلم
گذشتیم بر خاک بسیار کس
سیا بند و بر خاک ما بگذرند
بلہو و لعب زندگانی برفت
کہ بگذشت بر ما چو برق یماں
پیردا ختم تا غم دین خورم
ز حق دور ماندیم و غافل شدیم
کہ کارے نکر دیم و شذر و زرگار

بباید ہو س کردن از سر بیدر
بسبزی کجا تازہ گردد و دلم
تفریح کناں در ہوا و ہو س
کسانیکہ دیگر بغیب اندر اند
دریغا کہ فصل جوانی برفت
دریغا چناں روح پرور زمان
ز سودائے آں پوشم و این خورم
دریغا کہ مشغول باطل شدیم
چہ خوش گفت با گودک آموزگار

گفتار اندر غنیمت شمردن قوت جوانی پیش از ضعف پیری

کہ فردا جوانی نیاید ز پیر
چو میداں فراخت گوئے بزن
بدانستم اکنون کہ در با ختم
کہ ہر روزے ازوے شب قدر بود
تو میر و کہ بر باد پائے سوار
نیاورد و خواہد بہلے درست
طریقے ندارد و بجز باز بست
چو افتاد ہم دست و پائے بزن

جوانا رو طاعت امروز گیر
فراغ دلت بہست نیروتے تن
من این روز را قدر نشنا ختم
قضا روزگارے زمن در ربود
چہ کوشش کند پیر خریزیر بار
شکستہ قدر گریہ بند نہ چیت
کنون کو فتاد و لغفلت زدست
کہ گفتت بجیوں در انداز تن

۲۱۲
 لے آئے پاک۔ یعنی جوانی کی عبادت تیمم۔ یعنی بوڑھاپے کی عبادت۔ گرو۔ سبقت
 افتان و خیزان برو۔ یعنی گرتا پڑتا چلا چلا۔

از نشستن بخیز یعنی بیٹھا
 نہ رہ کچھ چلنے کی کوشش
 کر۔ ادراک پیش از فوت۔

بات بے قابو ہونے سے پہلے
 سمجھ جانا۔ شبہ یعنی فیدہ
 جنگل میں نیند نے مجھے باندھ
 کر ڈال دیا۔ یعنی میں سو گیا۔

فیدہ۔ ایک جنگل یا قلعہ کا نام
 ہے۔ لے کر دل۔ یعنی قافلہ
 کی روانگی کے بعد تو نے مرنے
 کی سوچی ہے۔

خواب
 نوشین۔
 میٹھی نیند۔

رحل۔ کوچ کے رسی
 در سبیل۔ راستہ میں قافلہ
 کے ساتھ کب لگ سکو گے۔

طبل شتر۔ قافلہ کا نقارہ۔
 اول کار رواں۔ جو کہ نقارہ
 کی آواز سنتے ہی چل پڑا تھا

دہل زن۔ نقارچی۔ برہ
 خفتگان۔ جو لوگ راستہ
 میں سوئے پڑے ہیں جب

تک وہ نیند سے سر اٹھائیں

بغلقت بدادی زد دست آئے پا
 چو از چابکال درد ویدن گرد
 گراں باد پیا یاں برفتند تیز

شبہ خواہم اندر سیاہان فید
 شتر بانے آمد بہول و ستیز
 مگر دل نہادی بگردن ز پس
 مرا بچو تو خواب خوش در دست
 تو کر خواب نوشین بیانگ رحل
 فرو کوفت طبل شتر سارواں
 خنک ہو شیاران فرخندہ بخت
 برہ خفتگان تا بر آرند سر
 سبق برد رہو کہ برخاست زود
 چو شیبہ در آمد بروئے شباب
 من آں روز بر کندم از عمر امید
 دروغا کہ بگذشت عمر عزیز
 گذشت آنچه در ناصوابی گذشت
 کنوں وقت تخمست اگر پروری

چہ چارہ کنوں جز تیمم بخاک
 نبردی ہم افتان و خیزان برو
 تو بیدست و پاتے از نشستن بخیز

فرو بست پاتے دویدن بقید
 زمام شتر بر سرم زد کہ خیز
 کہ بر می نخیزی بیانگ جرس
 ولیکن بیاباں بہ پیش اندر دست
 نخیزی دگر کے رسی در سبیل
 بمنزل رسید اول کارواں
 کہ پیش از دہل زن بسازند رخت
 نہ بیند رہ رفتگان را اثر
 پس از نقل بیدار بودن چہ سو
 شبت روز شد دیدہ بر کن خواب
 کہ افتادم اندر سیاہی سپید
 بخواید گذشت ایں دم چند نیز
 وزیں نیز دم در نیابی گذشت
 گرامیداری کہ خرمن بری

گے جانیا لوں کا نشان بھی باقی نہ رہ گیا۔ نقل یعنی قافلہ کی روانگی۔ لے شیبہ۔ بوڑھاپا۔ شباب۔ جوانی۔ بر کن۔ بیدار ہو جا۔ بر کندم۔ توڑ لی۔
 سیاہی سفید یعنی سیاہ بالوں میں سفیدی نمودار ہو گئی۔ ناصوابی غلطی۔ وزیں۔ اگر اب بھی ہوش ہے کام نہ لو گے یہ وقت بھی گزر جائیگا۔

نہ وہ نہ دار۔ کوئی وجہ نہیں کہ چشمت یعنی

۲۱۳

آنکھوں کو قبر کے کپڑوں نے نہیں کھایا ہے۔ مایہ۔ سرمایہ۔ محمود۔ نفع۔ نہ وقتیکہ۔

یعنی جس وقت پانی سر سے
گذر جائیگا ہاتھ پیر مانے سے
بھی کوئی فائدہ نہ ہوگا۔۔

بہار۔ یعنی خوف خدا سے۔

عذر سے یہاں یعنی گناہوں

سے معذرت کرے۔ رواں۔

جان۔ لے کہ فردا بگیرد یعنی

قیامت میں زبان پکڑی جائے

گی۔ کہ سیرغ۔ یعنی اگر توبہ

روح ہے تو اس کی کوئی

قیمت نہیں ہے۔

عزیز است

قابل قدر

ہے۔ والوقت

سیف یعنی زمانہ عمر کے لئے

تلوار کا کام کرتا ہے۔ رگ

جاں۔ شہرگ مذ دست شما۔

یعنی تمہاری اس نوہ گری

کی وجہ سے۔ دریکہ کفن یعنی

اگر قابو ہوتا تو مردہ کفن پھاڑ

کر کہتا۔ کہ چندیں یعنی مرد

یہ کہتا ہے۔ سامان سفر

مرگ خویش۔ یعنی اپنی موت

کو تو بھولے ہوئے ہے جی میری

کہ وجہ ندارد بحسرت نشست
کنوں کن کہ چشمت خورد دست مول
چہ سودا فتداں را کہ سرمایہ خورد
نہ وقتے کہ سیلاب از سر گذشت
زباں دردہاں است عدلے بیا
نہ ہموارہ گرد زباں دردہاں
کہ فردا بگیرد تیرسد زیہول،
کہ بے مرغ قیمت ندارد نفس
کہ فرصت عزیز است والوقت سیف

بشہر قیامت مرو تنگ دست
گرت چشم عقلست تدبیر گور
بمایہ تو اں اے پیر سود کرد
کنوں کوش کاآب از کمر در گذشت
کنونت کہ چشمست اشکے بہار
نہ پیوستہ باشد رواں در بدن
زدانتدگان بشنوا مروز قول
غنیمت شمارایں گرامی نفس
مکن عمر ضائع بافسوس و حیف

حکایت

دگر کس برکش گریباں درید
چو فریاد وزاری رسیدش بگوش
گرش دست بودے دیدے کفن
کہ رونے دو پیش از تو کردم بیسج
کہ مرگ منت نا تو اں کرد و ریش
نہ بروے کہ بر خود بسوزد دیش
چہ نالی کہ پاک آمد و پاک رفت
کہ ننگ است ناپاک رفتن بجاک
نہ وقتے کہ سر شتر بردت زد دست

قضا زندہ را رگ جاں برید
چنین گفت بیندہ تیز ہوش
زدست شامردہ بر خویشتن
کہ چندیں ز تیمار و دردم پیچ
فراموش کردی مگر مرگ خویش
مبصر چو بر مردہ ریزد گلش
ز ہجران طفلے کہ در خاک رفت
تو پاک آمدی بر خذر باش و پاک
کنوں بایدا یمرغ را پاتے لبست

موت پر اس قدر رنج و غم کر رہا ہے۔ ریزد گلش۔ مردہ کو ٹپا دیتا ہے۔ پاک۔ بے گناہ۔ ناپاک۔ یعنی گناہگار۔

سہ نشستی۔ تو نے دوسروں کی جانشینی کی اب دوسرے تیری کریں گے۔ الّا کفن۔ یعنی اس دنیا سے کفن کے سوا کچھ نہ لیا سکے گا۔ خروخش۔ گود خرو۔ چنڈاں۔ اسی وقت تک۔ سالخورده۔ پرانا۔ گردگاں۔ اخروٹ۔ دی۔ کل گذشتہ۔ فردا۔ کل آئندہ۔ ہمیں یکفیس۔

نشستی بجائے دگر کس بسے	نشید بجائے تو دیگر کسے
اگر ہلوانی و گر تیغ زن	خواہی بدر بردن الّا کفن،
خروخش اگر بگسلاند کند،	چو در ریگ ماند شود پستے بند
ترا نیز چنڈاں بود دست زور	کہ پایت زفت است در ریگ گور
منہ دل بریں سالخورده مکان	کہ گنبد نپاید پرو گردگاں،
چو دے رفت فردا نیاید بدست	حساب از ہمیں یکفیس کن کہ ہست

جو وقت موجود ہے۔ فرقت
مرگیا۔ کفن کرد۔ یعنی ریشم
کفن پیکر وہ ایسا معلوم
ہونے لگا جیسا کہ ریشم کا
مردہ پیکر ریشم کے کونے میں
سہ دھڑ۔ سرداب۔ قبر کا
گنبد۔ حریریں۔ ریشمین۔
برقہ۔ ریشم کا کپڑا اپنے
اوپر ریشم تنکے ہے۔ جب
ریشم نکالنا ہوتا ہے تو گرم
پانی میں ریشم
کے کویوں
کو بھگو دیا
جاتا ہے۔ جس
سے ریشم کا کپڑا مر جاتا ہے۔
اور دھاگا پھول جاتا ہے
تب اس کو یسے سے دھاگا
اتار لیتے ہیں۔ باب۔ ایک
قسم کا سانپ ہے۔ بے ما۔ ہمار
مرنے کے بعد۔ سہ تیر۔
بیساکھ کا ہینہ۔ دی۔
ماگھ۔ اردی بہشت۔
جیٹھ کا ہینہ۔ خشت۔ قبر کی
مٹی سے لوگ اینٹیں بناتے ہیں

حکایت

فرورفت جم رایکے نازنین	کفن کر دیوں کر مش ابریشمین،
بدختمہ در آمد پس از چند روز	کہ بروے بگرید بزاری و سوز
چو پوسیدہ دیدش حریریں کفن	بفکرت چنین گفت با خویش تن
من از کرم بر کندہ بودم بزور	بکندند از و باز کرمان گور
دو بیتیم جگر کرد روزے کباب	کہ میگفت گویندہ بار باب
دریغا کہ بے مابے روزگار	بروید گل و بشکفد لالہ زار
بسے تیر و دے ماہ و اردی بہشت	بر آید کہ ما خاک باشیم و خشت

حکایت

یکے یار سا سیرت حق پرست	قنادش یکے خشت زریں بدست
سر ہو شمشادش چناں خیرہ کرد	کہ سودا دل روشن تیرہ کرد
ہمہ شب در اندیشہ کیں گنج و مال	در و تازیم رہ نیا بد زوال
دگر قامت عجزم از بہر خواست	نباید بر کس دوتا کرد راست

مرنے کے بعد۔ سہ تیر۔
بیساکھ کا ہینہ۔ دی۔
ماگھ۔ اردی بہشت۔
جیٹھ کا ہینہ۔ خشت۔ قبر کی
مٹی سے لوگ اینٹیں بناتے ہیں

گے۔ قنادش۔ یعنی ایک سونے کی اینٹ اس کے ہاتھ لگ گئی خیرہ حیران۔ تیرہ۔ تاریک۔ درو۔ یعنی در و زوال راہ نہیابد۔ دگر۔ یعنی مجھے اب کسی کے اعزاز اور خوشامدی کی ضرورت نہیں ہے۔ دوتا۔ دوسری۔

سرا تے کم پائے پستش رخام
یکے حجره خالص از پتے دوستان
بفرسودم از رقعہ بر رقعہ دوخت
و گر زیر دستاں پرندم خورش
بسختی بکشت این ند بستم
خیالش خرف کرد و کالیوہ رنگ
فراغ مناجات و رازش نماید
بصحر ابر آمد سر از عشوہ مست
یکے بر سر گور گل می سرشت
باندیشہ در خود فرو رفت پیر
چہ بندی دریں خشت زریں دست
طع رانہ چنداں دہانست باز
بدار اے فرومایہ زین خشتہ دست
تو غافل در اندیشہ سود و مال
پریں خاک چنداں صبا بگذرد
غبار ہوا چشم عقلت بدوخت
بلکن سرمہ غفلت از چشم پاک

درختان سقفتش ہمہ عود خام
در حجرہ اندر سرا بوستان
تفت دیکراں چشم و مغرم بسوخت
براحت دہم روح را پرورش
روم زیں سپس عبقری گستم
بمغزش فرو برد خرچنگ چنگ
خور و خواب و ذکر و نمازش نماید
کہ جائے نبودش قرار و شست
کہ حاصل کند ز اں گل گور خشت
کہ اے نفس کوتہ نظر پند گیر
کہ یک روز خشتے کند از گلست
کہ بازش نشیند بیک لقمہ از
کہ جیوں نشاید بیک خشت بست
کہ سرمایہ عمر شد پائمال
کہ ہر ذرہ از ما بجائے برد
سموم ہو س کشت عمر بسوخت
کہ فردا شوی سرمہ در زیر خاک

حکایتِ عداوت در میان دو شخص

مطبخ کی گرمی۔ پرندم۔ یعنی
میرا کھانا پکائیں گے۔ ند
بستر۔ کبل کا بستر۔ عبقری
یعنی قیمتی کپڑا۔ خرف۔ بہکا
ہوا۔ کالیوہ۔ دیوانہ۔
خرچنگ۔ کیڑا۔ فراغ۔ صفت
مناجات۔ یعنی اللہ سے ہمکلامی
راز۔ یعنی اللہ کے ساتھ راز و
نیاز۔ عود۔ خود و خواب۔
یعنی ذکر و نماز کو چھوڑ کر کھانے
سونے میں لگ
گیا۔ عشوہ
ناز انداز۔
نشت۔
یعنی بیٹھا۔ گل می سرشت۔
مٹی گوندھ رہا تھا۔ خشت۔
اینٹ۔ کوتہ نظر۔ ناقبت
اندیش۔ خشت زریں۔
سونے کی اینٹ۔ خشتے
کند۔ یعنی تیری قبر کی مٹی سے
بھی لوگ ہنسیں بنائیں گے۔
کہ بازش۔ یعنی لاپرواہی کا منہ
ایسا نہیں ہے کہ اس کی حرص
ایک لقمہ سے مٹ سکے خشتہ۔

وہی سونے کی اینٹ۔ عداوت۔ یعنی حسد کا دیا۔ کہ ہر ذرہ یعنی قبر کے ذرہ کو غبار کر دی۔ غبار ہوا۔ ہوا و ہوس کی دھول نے آنکھوں کو اندھا کر دیا۔
سموم۔ بو کشت۔ کھیتی۔ سرمہ۔ یعنی ریزہ ریزہ۔ خاک۔ یعنی قبر۔

لہ پلنگ چیتا جس کی کینہ وری مشہور ہے۔ رماں۔ یعنی نفرت کرنے والا۔

کہ برہمزد۔ یعنی ایک کو دوسرے کے ساتھ ایک

آسمان کے نیچے رہنا گوارہ نہ تھا۔ اجل۔ موت۔ عیش۔ شکر عیش۔ زندگی۔

دروں۔ دل۔ شبستان۔ شب خانہ۔ دراندودہ۔

یعنی جس کا دروازہ نہ تھا۔ زرا ندودہ جس پر سونے کا پانی پھرا ہوا تھا لہ کے تختہ۔ یعنی اس کی قبر کا ایک تختہ اکھاڑا۔ تاجور۔

صاحب تاج۔ مفاک۔ گرٹھا۔ طلعمہ۔ خوراک۔

تاراج۔ لوٹ مار۔ ہلال۔ یعنی اس کا چودھویں رات کے چاند جیسا مکھڑا زرد ہو کر ہلال جیسا ہو گیا تھا۔

خلال۔ دانت کرینے کا تنکا بند۔ جوڑ۔ از گریہ گل۔ یعنی اس کے رونے سے مٹی تر ہو گئی۔ نبشت۔ یعنی برائے نوشتن۔

فرمود۔ کہ دہر۔ زمانہ۔ جیسے۔ بہت۔ کلمے۔ یعنی

میانِ دو تن دشمنی بود و جنگ
ز دیدار ہم تا بحدے رماں
یکے را اجل در سر آورد جیش
بد اندیش وے را دروں شاد
شبستانِ گورش در اندودہ دید
ز روئے عداوت بازوئے زور
سر تا جور دیدش اندر مفاک
وجودش گرفتار زندانِ گور
ز دورِ فلک بدر رویش ہلال
کف دست و سر نیچہ زور مند
چنانش بر رحمت آمد ز دل
پیشماں شد از کردہ خوتے زشت
مکن شادمانی بمرگ کسے
شنید این سخن عارف ہوشیا
عجب گر تو رحمت نیاری برو
تن ما شود نیز روزے چنان
مگر در دل دوست رحم آیدم
بجائے رسد کار سردیر زود
ز دم تیشہ یک روز بر تلِ خاک

سر از کبر بر یکدگر چوں پلنگ
کہ برہمزد و تنگ آمدے آسمان
سر آمد بر ورور و زکاران عیش
بگورش پس از مدتے برگزشت
کہ وقتے سرالیش زرا ندودہ دید
یکے تختہ بر کندش از روئے گور
دو چشم جہاں بنیش آگندہ خاک
تنش طعمہ کرم و تاراج مور
ز جورِ زماں سر و قدش خلال
جدا کردہ ایام بندش ز بند
کہ بسرشت بر خاک از گریہ گل
بفرمود بر سنگ گورش نبشت
کہ دہرت پس ازوے مانند بسے
بنالید کلمے۔۔۔ قادرِ کردگار
کہ بگریست دشمن بزاری برو
کہ بروے بسوزد دل دشمنان
چو بیند کہ دشمن بخشاید م
کہ گوئی درو دیدہ ہرگز نبود
بگوش آدم نالہ درد ناک

اور کہا۔ برو۔ یعنی تجھ سے یہ بعید ہے کہ جس مردہ کو دشمن بھی دیکھ کر رو پڑے تجھ اس پر رحم نہ آئے۔ دوست یعنی اللہ تعالیٰ۔ دیر زود۔ یعنی یادیر سے یا جلدی سے۔ تل۔ ٹیلہ۔

۱۵۰ کہ چشم یعنی اس ٹیکہ کے نیچے کوئی مدفون ہے۔ غم۔ ارادہ۔ گرفت مگر مجھے یاد پڑتا ہے کہ شاید میں ایک قافلہ کے ساتھ چلا۔ بادو گرد یعنی آندھی تیرہ۔ تاریک۔ دخترخانہ۔ گھر میں پرورش یافتہ۔ لڑکی۔ معجز۔ اور حنی۔ نازتیں۔ چہرہ خوبصورت۔ کہ شوریدہ یعنی میری محبت میں

۲۱۷

کہ زہار اگر مردی آہستہ تر کہ چشم و بنا گوش و رولست و سر

حکایت پدر و دختر

شبے خفته بودم بعزم سفر
برآمد یکے سہمگیں بادو گرد
برہ بریکے دخترخانہ بود
پدر گفتش اے نازنین چہر من
نچندان نشیند دریں دیدہ گرد
ترا نفس رعنا چو سرکش ستود
اجل ناگہت بگلاند رکیب

پے کاروانے گرفتہ مگر
کہ بر چشم مردم جہاں تیرہ گرد
بمعجز غبار از پدر میزدود
کہ شوریدہ داری دل از ہر من
کہ باز شش بمعجز تو پاں پاک گرد
دواں میبرد تا بسر شیب گور
عناں باز نتواں گرفت از شیب

موعظہ و پند

خبر داری از استخوان قفس
چو مرغ از قفس رفت و گشت قید
نگہدار فرصت کہ عالم دلیست
سکندر کہ بر عالمے حکم داشت
میتسرت بودش کز و عالمے
برفتند و ہر کس درودا پنچہ کشت
چرا دل بریں کاروانگہ نہسیم

کہ جان تو مرغست و نامش نفس
و گرہ نگر دلبسی تو صید
دے پیش دانا بہ از عالمیست
دراں دم کہ بگذشت و عالم گذشت
ستاند و ہلت دہندش دم
نماند بجز نام نیک و زشت
کہ یاراں برفتند و ما بر رہیم

دیدیں۔ دروا پنچہ کشت۔ جو بویا وہی کاٹا۔ زشت۔ یعنی اچھے یا برے نام کے سوا کچھ نہ رہیگا۔ کاروانگہ۔ دنیا۔ برہسیم۔ ہم جا رہے ہیں۔

کیوں دل پریشان کرتی ہے
نچندان۔ کیا قبر میں پہنچ کر
ان آنکھوں میں اس قدر
مٹی نہیں بھرتی ہے جس کو
کوئی بھی صاف نہ کر سکے گا۔
۱۵۰ ترا نفس رعنا۔ یہ متکبر
نفس سرکش گھوڑے کی طرح
ہے جو قبر کے گڑھے کی طرف
دوڑنے لگے چلا جا رہا ہے
رکیب۔ رکاب۔ نشیب۔
گڑھا۔ استخوان
قفس۔

یعنی جسم
کہ جان۔ یعنی

تیری جان ایک چڑیا ہے
جس کو نفس کہتے ہیں۔ دگر
رہ۔ پھر وہ چڑیا اس پنچے
میں نہ آئے گی۔ دے پیش
دانا۔ عقلمند کے نزدیک ٹھوٹا
وقت بھی جو یاد خدا میں
گذرے جہاں سے بہتر ہے۔
۱۵۰ بگذشت۔ مر گیا۔ عالمے
ستاند۔ یعنی جہاں کے بڑے
اس کو مرنے سے تھوڑی ہلت

اسے پس ازما۔ ہمارے بعد۔ دل آرام۔ معشوق۔ کنشست۔ یعنی جس سے بھی اس نے دوستی کی پھر اس سے منہ موڑ لیا ہے۔ قیامت۔ یعنی مرنے کے بعد بس قیامت میں اٹھنا ہے۔ ہر از جیب غفلت۔ یعنی غفلت سے سر اٹھالو۔ ۲۱۸

پس ازما ہمیں گل دہد بوستاں
دل اندر دل آرام دنیا بست
چو در خاکدان لحد خفت مرد
سہرا ز جیب غفلت بر آور کنوں
نہ چوں خواہی آمد بشیر از در
پس اسے خاکسار گنہ عنقریب
بر آں از دو سر چشمہ دیدہ جوئے

نشینند بایکد گردوستاں
کہ کنشست با کس کہ دل پرکنند
قیامت بپیشاندا از روی گرد
کہ فردا نماںد بحسرت نگوں
سہروتن بشونی ز گرد سفر
سفر گرد خواہی بشہر غریب
دلارایشہ دانی از خود بشوئے

یعنی جیب انسان سفر سے
شہر میں داخل ہوتا ہے تو
نہادھو لیتا ہے اسے شہر
غریب۔ یعنی گور غریباں۔
برآں۔ لہذا تمہارا فرض ہے
کہ آنکھوں کے آنسوؤں سے
گناہ کا گرد و غبار دھو ڈالو
طفولیت بچپن۔ زعہد۔
یعنی باپ کے زمانہ کی ایک بات
بچپن یاد آگئی۔ لوح۔ تختی۔

حکایت در عالم طفولیت

زعہد پدر یادم آید ہے
کہ در خریدیم لوح و دفتر خرید
بدر کرد ناگہ یکے مشتری
چون شناسدا انگشتی طفل خرد
تو ہم قیمت عمر شناختی
قیامت کہ نیکاں برا علی رسند
ترا خود ماند سہرا ز ننگ پیش
بر آور ز کار بدان شرم دار
دراں روز کز فعل پرسند و قول
بجائے کہ دہشت خورند انبیا

کہ باران رحمت برو ہر دے
ز بہر یکے خاتم زر خرید
بخملتے از دستم انگشتی
بشیرنی ازوے تو انسد برد
کہ در عیش شیریں بر انداختی
ز قعر ثریا بر ثریا رسند
کہ گردت بر آید عملہائے خویش
کہ در روی نیکاں شوی شرمسار
اولوالعزم راتن بلرزد ز ہول
تو عذر گنہ را چہ داری بیا

دفعہ یعنی کتاب
خاتم۔
انگوٹھی۔
بدر کرد۔ یعنی
ایک آدمی ایک بھور کالا ہوا
دیکر میرے ہاتھ سے انگوٹھی
انار لی۔ اسے بشیرنی
یعنی مٹھائی کالا پچ دیکر اس
سے لیا سکتی ہے۔ قعر۔ گہرائی۔
ثریٰ۔ دنیا کی مٹی۔ ثریا۔
پردیں۔ گردت۔ یعنی تیرے
اعمال گھیر لیں گے۔ درو۔
نیکاں۔ یعنی قیامت میں
نیکوں کے سامنے۔ روز۔

قیامت۔ اولوالعزم۔ یعنی وہ رسول جن کی شریعت پہلے احکام کے لئے ناسخ ہے۔ تو عذر تو کیا عذر کریگا۔

۲۱۹
 اے عورت سے بھی بدتر و درمہوجا عنصری سلطان
 محمود کا ملک الشعراء۔ چو از راستی یعنی جب راستی چھوڑ دے کجی پیدا ہو جاتے گی
 اے زنان۔ یعنی پابند شرع عورتیں بے شرع مردوں سے بازی لجائیں گی۔ عذر سے معین یعنی حصن کی حالت جس میں ان کو نماز معاف ہے۔ روئے کم زرن۔

زن لئے کہ طاعت بر غمت برند
 ترا شرم ناید ز مردیے خویش
 زناں را بعد رے معین کہ بہت
 تو بعد یکسو شینی چو زن،
 مرا خود چہ باشد زباں آوری
 مرا خود میں اے عجب درمیاں
 چو از راستی بگذری خم بود
 بنا زو طرب نفس پروردہ گیر
 یکے بچہ گرگ می پرورید
 چو بر پہلوئے جاں سپردن بخت
 تو دشمن چسپس نازیں پروری
 نہ ابلیس در حق با طعنہ زد
 فغاں از بدیہا کہ در نفس بہت
 چو ملعون پسند اندیش قہر ما
 کجا سر بر آرم ازیں عار و تنگ
 نظر دوست نادر کست سوگو تو
 گرت دوست باید کز و بر خوری
 بسیم سیرہ تا چہ خواہی خسرید
 روادار داز دوست بیگانگی،

ز مردان ناپارسا بگذرند
 کہ باشد زناں را قبول از تو پیش
 ز طاعت بدارند کہ گاہ دست
 رو اے کم زرن لاف مردی مز
 چنین گفت شاہ سخن عنصری
 ببین تا چہ گفتند پیشینیاں
 چہ مردی بود کز زرنے کم بود
 بایام دشمن قوی کردہ گیر
 چو پروردہ شد خواجہ برسم درید
 جہان دیدہ بر سرش رفت و گفت
 ندانی کہ ناچار ز خمیش خوری
 کزیناں نیاید بجز کار بد
 کہ ترسم شود ظن ابلیس راست
 خدایش بر انداخت از بہر ما
 کہ با او بصلیم و با حق بجنگ
 چو در روتے دشمن بود روئے تو
 نباید کہ فرمان دشمن بری
 کہ خواہی دل از ہر یوسف برید
 کہ دشمن کزیند بہم خانگی

بنا زو طرب۔ یعنی خواہشا
 پوری کر کے نفس کو پائو گے
 اور زندگی کے چند دن میں
 اپنے نفس کو جو کہ دشمن ہے
 قوی کر دے تو اس کی مثال
 یہ ہے کہ یکے۔ ایک شخص نے
 بھڑیے کا بچہ پالا اس نے
 بڑے ہو کر خود پالنے والے
 کو بھڑا دکھایا۔ چو بر پہلو۔
 یعنی جب وہ بھڑیے کے
 بچہ کا پالنے والا
 موت کے
 بستر پر
 پڑا تھا تو ایک
 تجربہ کار نے اس سے کہا
 تو دشمن۔ تو نے دشمن کو
 نازوں سے پالا۔ نہ ابلیس۔
 شیطان نے ہمیں طعنہ دیا
 تھا کہ ان سے کوئی بھلا کام
 نہ ہو گا۔ کہ ترسم۔ اب مجھے
 ڈر ہے کہ ابلیس کا وہ
 خیال صحیح ثابت نہ ہو جائے۔
 قہر ما۔ ہماری ذلت۔ بر۔
 انداخت۔ یعنی بہشت سے

باو۔ یعنی شیطان سے ہماری صلح اور خدا سے جنگ ہے۔ نظر دوست۔ یعنی دوست تیری طرف کیا نظر کر سکتا ہے جب تو اس کے دشمن سے ہمساز ہے۔
 کزہر خوری۔ اس سے فائدہ اٹھائے۔ بسیم سیرہ۔ کھوٹی چاندی کہ خواہی جبکہ تیرا دل یوسف کی محبت سے وابستہ نہیں ہے۔ ہم خانگی۔ گھر کا شریک۔

۲۲۰ تو وہ پھر کب قدم دھرتا ہے ستیزہ جنگ دشمن

ندانی کہ کمتر نہد دوست یارے چو یلیند کہ دشمن بود در سر آئے

حکایت

یکے برد با پادشاہے ستیز گرفتار در دست آں کیست تو از اگر دوست بر خود نیاز دے تو از دوست گر عاقلی بر مگرد بتاجور دشمن بدر دشمن پوست تو بادوست یکدل شود یک سخن نہ پندارم این زشت نامی نکوست بد دشمن سپردش کہ خوش بریز ہمگفت با خود بزاری و سوز کے از دست دشمن جفا بردے کہ دشمن نیار دنگہ در تو کرد رفیقے کہ بر خود نیاز در دوست کہ خود بیخ دشمن بر آید زین، بخشودے دشمن آزار دوست

حکایت

یکے مال مردم بہ تلبیس خورد چنین گفت ابلیس اندر رہے ترا بانست از نہاں آشستی در لغیت فرمودہ دیوزشت رواداری از جہل و ناباکیت طریقے بدست آروصلحے بجوئے کہ یک لحظہ صورت نہ بند اماں و گردست قوت نداری بکار و گرفت از اندازہ بیروں بدی چو بر خاست لعنت بر ابلیس کرد کہ ہرگز ندیدم چنین ابلہے چرا تیغ پیکار برداشتی کہ دست ملک بر تو خواہد نشست کہ پا کاں نویسند ناباکیت شفیعے برانگیز و عذرے بگوئے چو پیمانہ پر شد بدور زمناں چو بیچارگاں دست زاری برار چو گفتی کہ بدرفت نیک آمدی

یعنی جلاد۔ توڑ۔ از توڑیدن یعنی کشیدن۔ دوست۔ یعنی بادشاہ۔ بر مگرد یعنی نہ۔ بتا یعنی دشمن اس کوستانا ہے جو دوست سے نہ بنے رکھے۔ یک سخن۔ یعنی متفق۔ بن۔ چڑ۔ زشت نامی بدنامی۔ دشمن۔ شیطان۔ دوست۔ خدا۔ تلبیس۔ کروزپ۔ برخاست۔

یعنی کروزپ۔ کوئے۔ ابلہ۔ بیوقوف۔

نہاں۔ پوشیدہ۔ تیغ۔ پیکار۔ یعنی لعنت۔ فرمودہ دیو یعنی وہ کام جن کے کرنے کا تجھے شیطان نے حکم دیا ہے۔ ملک۔ یعنی کرانا کا تین۔ ناباکی۔ بے خونی۔ شفیع۔ سفارش کرنے والا۔ لحظہ۔ تھوڑا سا وقت۔ چو پیمانہ پر شد۔ یعنی مرنے کا وقت آگیا۔

دست زاری۔ توبہ کا ہاتھ۔ بدرفت۔ یعنی توبہ کہ مجھ سے برائی ہو گئی ہے۔ نیک آمدی۔ یہ تیرا بہتر کام ہے۔

ورایت نماںد شفیع آر پیش	کے را کہ ہست بروی از تو بیش
بقہر ابراند خدای از درم	روان بزرگان شفیع آورم

حکایت

ہمی یادم آید ز عہد صغیر بازیچہ مشغول مردم شدم بر آوردم از ہنول و دہشت خروش کہ اے شوخ چشم آخرت چند بار بہ تنہا ندانند شدن طفل خسرو تو ہم طفل راہی بسی اے فقیر مکن با فرومایہ مردم نشست بفراک پاکان دل آویز چنگ مریداں بقوت ز طفلان کم اند بیاموز رفتار از اں طفل خرد ز زنجیر ناپارسیاں برست اگر حاجت داری ایں حلقہ گیر برو خوشہ چین باش سعدی ^{صفت}	کہ عیدے بروں آدم با پدر در آشوب خلق از پدرم شدم پدر ناگہانم بالید گوشش بگفتم کہ دستم ز دامن مدار کہ مشکل بود راہ نادیدہ برد برو دامن نیک مرداں بگیر چو کردی ز ہیبت فرو شوی دست کہ عارف ندارد ز در پوزہ تنگ مشائخ چو دیوار مستحکم اند کہ چوں استعانت بدیوار برد کہ در حلقہ پارسایاں نشست کہ سلطاناں ازین در ندارد گزیر کہ گردآوری خرمن معرفت
--	---

حکایت مست خرمن سوز

یکے غلہ مرداد مہ تودہ کرد	ز تیمار دے خاطر آسودہ کرد
---------------------------	---------------------------

فریاد۔ مالید گوش کان
یعنی کہ دستم یعنی میرا
دامن نہ چھوڑ۔ شدن۔
یعنی چلا۔ طفل راہی۔ تو
بھی طفل راہ ہے۔ نیک
مردان۔ اہل اللہ ہیبت
عزت۔ فتراک۔ شکاری
تھیلا۔ در پوزہ۔ گدائی۔
مرید۔ یعنی راہ طریقت پر
چانے کا ارادہ کرنے والا۔
مشائخ۔

بزرگ۔
مستحکم۔
مضبوط۔

استعانت۔ مدد۔ زنجیر۔
یعنی پھندا۔ حلقہ۔ مجلس۔
کہ سلطان۔ یعنی بادشاہ
بھی فقرا کے دروازے کے
محتاج ہیں۔ صفت۔ مانند۔
معرفت۔ علم و دانائی۔
خرمن سوز۔ غلہ کے ڈھیر
میں آگ لگانے والا۔ مرداد

مہ۔ بھادوں کا مہینہ
تیمار دے۔ یعنی ماگھ کے
مہینہ میں غلہ کی فکر سے مطمئن ہو گیا۔

۲۲۳ خولش - فرزند خرم خود یعنی عمر - شد ختم ہوئی - فصاحت - رسوائی - ملکہ کن۔

یعنی نیکنامی کے خرم کو تبا
نہ کر۔ تخم دین ورز و داد۔
یعنی دینداری اور انصاف
کی تخم ریزی کرو۔ نیکخان۔
یعنی سعادتمند وہی ہے جو
دوسرے کو دیکھ کر نصیحت
حاصل کرے۔ عقوبت ہزا۔
عفو۔ معافی۔ فعال زیر
چوب۔ پٹائی کے وقت کی
برخ و پکار۔ شرم۔ سر خود
را۔ نجل۔ شرمندہ
۳۵ منکر۔
برائی۔

نیک محضر۔

بارکت عرق کردہ روے۔
یعنی پیشانی پر پسینہ آیا ہوا۔
روشن رواں۔ روشن
ضمیر۔ شورید۔ چیخا۔ حق حاضر
خدا نے تعالیٰ دیکھا ہے تو
اُس سے نہ شرم۔ نیاسائی۔
تجھ بجز خدا کے کسی سے فائدہ
نہیں پہنچ سکتا۔ چنان شرم
دار۔ جس طرح اپنے اور
بیگانے سے شرم لے ہو خدا

نگوں بخت کالیوہ خرم لبسخت
کہ یک جوز خرم نماندش بدست
یکے گفت پروردہ خولش را
بدیوانگی خرم خود مسوز
تو آئی کہ در خرم آتش ندی
پس از خرم خویشتن سوختن
مدہ خرم نیکنامی بساد
از نیکبختاں بگیرند پسند
کہ سودے ندارد فعال زیر چوب
کہ فردا نماند نجل در برت

حکایت

گذر کرد بروے نکو محضرے
کہ آیا نجل گشتم از شیخ کوئے
برو بر لبشورید و گفت لے جواں
کہ حق حاضر و شرم داری زمن
برو جانب حق نگہدار و بس
کہ شرمت زیر گانگاست و خولش

حکایت

بدامان یوسف در آویخت دست

شبے مست شد و آتش بر فروخت
دگر روز در خوشہ چیدن نشست
جو سرگشته دیدند درویش را
نخواہی کہ گردی چنین تیرہ روز
گراز دست عمت شد اندر بدی
فصاحت بود خرم اند و ختن
ملک جان من تخم دین ورز و داد
جو برگشته بختے در افتد بہ بند
تو پیش از عقوبت در عفو کوب
بر آراز گریبان غفلت سرت

یکے متفق بود بر منکرے
نشست از خجالت عرق کردہ روے
شنید این سخن پر روشن رواں
نیاید ہی شرمت از خویشتن
نیاسائی از جانب ہیچ کس
چنان شرم دار از خداوند خولش

زینچا چو گشت از منے عشق مست

شراؤ۔ زینچا۔ عنیز مصر کی بیوی جو حضرت یوسف پر عاشق تھی۔

پر بھیڑ یا مسلط ہو گیا تھا۔

بتے داشت یعنی زلیخا اپنے

سنگ مرمر کے بت کی صبح

و شام پوجا کرتی تھی۔ درآن

لحظہ یعنی جس وقت زلیخا نے

حضرت یوسف کا دامن پکڑا

تو اُس بت کے منہ پر کھڑا

ڈال دیا تاکہ وہ اس برائی

کو نہ دیکھ سکے۔ بسر۔ یعنی

حضرت یوسف نے اپنا سر

پیٹ لیا۔

درائے۔

بجھتے

مشغول ہو جا

سنداں دلی۔ سخت دلی۔

سہ بندے۔ کوئی فکر۔

جوسے۔ یعنی آنسوؤں کی

نہر۔ برگرد۔ واپس ہو

درروئے۔ سامنے۔ سنگ۔

یعنی بت۔ کف پیتلی۔ تلف۔

برباد۔ زرد روئی۔ شرمندہ

فردا۔ موت کے وقت پلیدی

پاخانہ۔ پوشیدہ۔ بجا

ملی ہمیشہ اپنا گود بادی ہے

سہ فتہ دیدہ۔ نگاہیں پڑیں۔ آتی۔

بھگڑا غلام۔ باز گرد۔ وہ غلام کوٹ آئے۔

برستیز بھگڑا کر۔ گزیر۔ چارہ۔ گزیر۔ بجاؤ۔

منشور گرد کتاب۔ اعلان

کا اعلان کر دیا جلے۔ ہم بد نکرد۔ چونکہ توبہ سے اس کے گناہ معاف ہو جاتیں گے۔

چٹاں دیو شہوت رضا دادہ بود

بتے داشت بانوئے مصر از رخام

در اں لحظہ روش بیوشید و سر

غم آلودہ یوسف بکنجے نشست

زلیخا دودستش بپوسید و پلے

بسنداں دلی روئے درہم مکش

رواں گشتش از دیدہ برچہرہ جئے

تو در روئے سنگے شدی شرمسار

چہ سودار پشیمانی آید بکف

شراب از پے سر خروئی خورد

بعد راوری خواہش امروز کن

کہ چوں گرگ در یوسف افتادہ بود

برو معتکف بامدان و شام

مبادا کہ زشت آیدش در نظر

بسر بر ز نفس ستمگارہ دست

کہ اے سست پیمان و سرکش در آئے

بہ بندے پریشاں مکن وقت خوش

کہ برگرد و ناپاکی از من مجوئے

مرا شرم ناید ز پروردگار

چو سرمایہ عمر کردی تلف

وزو عاقبت زرد روئی بر بند

کہ فردا نماند محال سخن

حکایت

چو زشتش نماید پوشد بجا

نترسی کہ بروئے فتہ دیدہ

کہ در خواجہ آبق شود چند گاہ

بزنجیر و بندش نیارند باز

کہ ازوے گزیرت بود یا گزیر

نہ وقتے کہ منشور گرد کتاب

کہ پیش از قیامت غم خود بخورد

پلیدی کند گریہ بر جائے پاک

تو آزادی از نا پسندیدہ

بر اندیش از اں بندہ پر گناہ

اگر باز گردد بصدق و نیاز

بکیں آوری با کسے برستیز

کنوں کرد باید عمل را حساب

کسے گریہ بد کرد ہم بد نکرد

سہ فتہ دیدہ۔ نگاہیں پڑیں۔ آتی۔ بھگڑا غلام۔ باز گرد۔ وہ غلام کوٹ آئے۔ برستیز بھگڑا کر۔ گزیر۔ چارہ۔ گزیر۔ بجاؤ۔ منشور گرد کتاب۔ اعلان کا اعلان کر دیا جلے۔ ہم بد نکرد۔ چونکہ توبہ سے اس کے گناہ معاف ہو جاتیں گے۔

یعنی اس دم دنیا میں۔
غریب۔ مسافر۔ سواد۔
جس ملک حبش کے رہا
دکھ چھوڑا۔ پائے بند۔

قیدی۔ بیچ۔ سامان سفر
چومرغ از قفس۔ جس طرح
پرندہ موقع پا کر بچے سے
بھاگتا ہے۔ شب روند۔
چور ہیں۔ لہ چور کس۔
یعنی جب تو سب پر ظلم کرے
جہاں شخہ۔

بادشاہ۔
مترس از
امیر۔ کسی قیدی
کو دیکھ کر نہ ڈر۔ عامل۔
تحصیل دار۔ دیوانیاں۔
دفتری عفت۔ پاکدامنی۔
نیر۔ پوشیدہ۔ بجائے۔
یعنی اگر بہتر خدمت بجالایا
ہو۔ بندہ وار۔ خادمانہ۔

کند۔ سست۔ جاندار۔
ایک بڑا فوجی عہدہ تھا۔
خریدگی۔ گدھے کو ایہ پر
چلانا۔ لہ قدم پیش نہ۔

یعنی خدمت گزاری میں۔ زرد کتری۔ وہ نہ تو درندہ سے بھی کتر ہے۔ چوگاں۔ پولو کھیلنے کا ڈنڈا۔ دامغاں۔ ایک ملک ہے۔ طبل۔ ڈھول۔

بیقراری۔ پٹنے کی وجہ سے شخہ۔ داروغہاں مراد خدا ہے۔

شود روشن آئینہ دل باہ
کہ روز قیامت ترسی ز کس

حکایت

دل از دہر فارغ سر از عیش خوش
تنے چند مسکین برو پائے بند
بیاباں گرفتہ چومرغ از قفس
نصیحت نگیرند و حق نشنوند
ترا اگر جہاں شخہ گیر و چہ غم
بترس از خدای و مترس از امیر
نیزدیشد از رفیع دیوانیاں
زبان حسابش نگرود و دلیر
نیزدیشم از دشمن تیرہ راتے
عزیزش بدارد خداوندگار
ز جان داری افتد بخرسندی
کہ گر بازمانی زرد کتری

حکایت

بزد تا چو طبلش برآمد فغاں
برو پار سائے گذر کرد و گفت
گناہ آبرویش نبردے بروز

گرا آئینہ از آہ گرد و سیاه
بترس از گناہان خویش این نفس

غریب آدم در سواد حبش
برہ بریکے دکھ دیدم بلند
بیچ سفر کردم اندر نفس
یکے گفت کیں بندیاں شب و ند
چو بر کس نماں ز دست ستم
نکو نام را کس نگیرد اسیر
نیاورد عامل غش اندر میاں
و گر عفتش را فریبست زیر
چو خدمت پسندیدہ آرم بجائے
اگر بندہ کوشش کند بندہ وار
و گر کند رایست در بندگی
قدم پیش نہ کر ملک بگدزی

یکے را بچوگاں شبہ دامغاں
شب از بیقراری نیارست خفت
بشب گر بردے بر شخہ سوز

۱۰ درگہ یعنی درگاہ خداوندی۔ اگر ہوشمندی یعنی اگر کچھ عقل ہے تو دن کے گناہوں کی رات کو اللہ سے معافی چاہ لیا کرو۔

۲۲۶

از نیست ہست۔ یعنی جس نے عدم سے تجھے موجود کیا۔ نگیرد دست۔ تیری دست گیری نہ کرے۔ آب حشر۔ آنسو۔ سیل مند۔ آنسو۔ گریز یعنی جو اپنے گناہوں کے ڈر سے روتا رہے۔ صنعا۔ یمن کا پلے تخت۔ قضا۔ یعنی جب کبھی کوئی حشر یوسف جیسا بچہ پیدا ہوا ہے تو حضرت یونس کی طرح اس کو قبر کی مچھلی کے پیٹ میں جانا پڑا ہے۔

۱۰۔ کو قبر کی مچھلی کے پیٹ میں جانا پڑا ہے۔ ۱۱۔ دریں باغ۔ دنیا میں جو کوئی سر و بلند پیدا ہوا ہے موت کے جھونکے اس کو مڑے اکھاڑ ڈالا ہے۔ ۱۲۔ عجب نیست۔ اگر مٹی سے پھول لگتے ہیں تو کیا عجب ہے بہت سے گلبدن مٹی کے نیچے دفن ہیں۔ ۱۳۔ برآند ختم۔ یعنی قبر کا پتھر اکھاڑ کر اس کو دیکھا۔ گردید رنگ۔ رنگ بدل گیا۔ تغیر۔ یعنی مدہوشی۔ بگوشش۔ یعنی اس کی زبان حال سے سنا۔ روشنائی۔ یعنی نیک اعمال کی روشنی۔ کارکن۔ یعنی باغبان۔

کسے روز محشر نگر دو نخل، اگر ہوشمندی زداور بخواہ
ہنوز اس سر صلح داری چہ بیم لطیف کہ آوریست از نیست ہست
اگر بندہ دست حاجت برآر نیامد بریں در کسے عذر خواہ
نریز خدا آبروئے کسے کہ شبہا بذر کہ بر دسوز دل
شب تو بہ تقصیر روز گناہ در عذر خواہاں نہ بستد کریم
عجب گر بیتی نگیرد دست و گر شمسار آب حشرت بیمار
کہ سیل ندامت شستش گناہ کہ ریزد گناہ آب حشر پیش بسے

حکایت

بصنعا درم طفلی اندر گذشت قضا نقش یوسف جمالے نگر دو
دریں باغ سروے نیامد بلند عجب نیست بر خاک اگر گل شکفت
بدل گفتم اے رنگ مرداں بمیر ز سودا و آشفتگی بر قدش
زہولم دراں جلتے تاریک و تنگ جو باز آدم زراں تغیر بہوشش
گرت وحشت آمد ز تاریک جاتے شب گور خواہی منور چو روز
تن کارکن می بلرز ز زتب مبادا کہ نخلش نیار در طب

چلویم کز اہم چہ بر سر گذشت کہ ماہی گورش چو یوسف نخورد کہ باد اجل بخش از بن نکند کہ چندیں گل اندام در خاک خفت کہ کودک و دیاک و آلودہ پیر بر آند ختم سنگے از مرقدش بشورید حال و گردید رنگ ز فرزند لبندم آمد بگوشش ہشش باس و باروشنائی در آتے ازینجا چراغ عمل بر فروز مبادا کہ نخلش نیار در طب

آپ کا فرمان طبع بہت لالچی نیفٹانہ۔ بدوں ہوتے۔ برآں خورد پھل وہ کھائے گا جس نے پودا لگایا۔ بیا۔ اسے مخاطب آجا۔ دستے۔ یعنی دھلکے لئے۔ زنگ۔ قہر کی مٹی سے۔ کبے برگ۔ یعنی خزاں

۲۲۷

گروہ فراواں طبع ظن برند
برآں خورد سعدی کہ بیخے نشاند

کہ گندم نیفشاندہ خرمن برند
کسے برد خرمن کہ تخے فشاند

باب دہم در مناجات

بیاتا برآرم دستے ز دل
بفصل خزاں در نہ بینی درخت
برآرد ہی دستہائے نیاز
مپندار ازیں در کہ ہرگز نہ بست
ہمہ طاعت آرند و مسکین نیاز
چو شاخ برہنہ برآرم دست
خداوند گارا نظر کن بجود
گناہ آید از بندہ خاکسار
کریم برزق تو پروردہ ایم
گدا چوں کرم بیند و لطف و ناز
چو مارا بدنیا تو کردی عزیز
عزیزی و خواری تو بخشی و بس
خدا یا بعزت کہ خوارم مکن
مسلط مکن چوں منی بر سرم
بکیتی تبرزیں نہ باشد بدے

کہ نتوان برآورد فردا ز گل
کہ بے برگ ماند ز سہرے سخت
ز رحمت نکرد و تہید ست باز
کہ نوید گردد برآوردہ دست
بیاتا بدرگاہ مسکین نواز
کہ بے برگ ازیں پیش نتوان شست
کہ جرم آید از بندگاں در وجود
بامید عفو خداوند گار
بانعام و لطف تو خو کردہ ایم
نکرد ز دزدن مال بخشندہ باز
بعقبی ہمیں چشم واریم نیز
عزیز تو خواری نہ بیند ز کس
بذل گنہ شرمسارم مکن،
زدست تو بہر عقوقت برم
جفا بردن از دست بچوں خود

اٹھاتے ہوئے اپنی سرسری
کے لئے دعا کرتی ہیں تب
پتے آتے ہیں۔ یہ در کہ ہرگز
نہ بست۔ یعنی جو ضرورت مند
کے لئے کبھی بند نہیں ہوتا۔
برآوردہ است۔ جو دعا
کے لئے ہاتھ اٹھاتے ہوئے
ہے۔ ہمہ طاعت آرند و مسکین
بارگاہ خداوندی میں دعا
کرتے ہیں۔ کہ بے برگ

اب بدو عمل
کے بیٹھنا
مناسب
نہیں ہے جرم
خطا۔ گناہ آید۔ انسان خدا
کی مغفرت کے سہارے گناہ
کر بیٹھتا ہے۔ خو کردہ ایم۔
یعنی ہمیں تیری عنایتوں
اور مہربانیوں کی عادت
پڑ گئی ہے۔ نہ نکرد۔
یعنی پھر سائل دینے والے کا بچھا
نہیں چھوڑتا۔ عزیز۔ صاحب
عزت۔ عقبی۔ آخرت۔ عزیز
تو یعنی جس کو تو نے عزت دی

اس کی کبھی ذلت نہیں ہوتی۔ بعزت۔ اپنی عزت کے صدقہ۔ چوں منی۔ یعنی مجھ جیسے ہی انسان کا مجھے محتاج نہ بنا۔ زدست تو۔ تو خود سزا دے لے۔ باز دست
بچوں خود سے۔ یعنی اپنے جیسے انسان کے ہاتھوں ذلیل ہو۔

لے زروئے تو تیرے سامنے۔ اگر تاج بخشی یعنی اگر تونے تاج عنایت فرمایا تو میں سر بلند ہو جاؤں گا۔ تو اگر بلند کر دے گا تو پھر کوئی پست نہ کر سکے گا۔
تم می بلرزو۔ میرا جسم کا پتہ لگتا ہے۔ میفلن۔ تو مجھے نہ گرا نا ورنہ پھر کوئی دشگیری نہ کر سکیگا۔ نثار د۔ تیرے استاد کے سوا میرے

۲۲۸

دگر شرمسارم مکن پیش کس	مرا شرمساری زروئے تو بس
سپہم بود کستریں پایہ	گرم بر سر افت ز تو سایہ
تو بردار تا کس نسیند از دم	اگر تاج بخشی سرافراز دم

حکایت

مناجات شوریدہ در حرم	شسم می بلرزو چو یاد آورم
میفلن کہ دستم نگیرد کسے	کہ میگفت با حق بزاری بسے
ندارد بجز آستانت سرم	بلطفم بخواں یا براں از دم
فروماندہ بانفس امارہ ایم	تو دانی کہ مسکین و بیچارہ ایم
کہ عقیقش تواند گرفتن عنال	نمی تازد این نفس سرکش چنال
نسب و پلنگاں نیاید ز مور	کہ بانفس و شیطان برآید بزور
وزیر دشمنانم نیلے بدہ	مردان راہت کہ راہے بدہ
باوصاف بے مثل فرماندیت	خدایا بذات خداوندیت
مکہ قون یثرب علیہ السلام	بلبیک حجاج بیت الحرام
کہ مرد و غارا شمارند زن	بتسکیر مردان شمشیر زن
بصدق جوانان نوخاستہ	بطاعات پیران آراستہ
زننگ دو گفتن بفریاد رس	کہ مارا دراں ورطہ یک نفس
کہ بے طاعتاں را شفاعت کنند	امیدست از اناں کہ طاعت کنند
وگر زلتے رفت معذور دار	بپاکاں کز آلاشتم دور دار
ز شرم گنہ دیدہ بر پشت پا	بہ پیران پشت از عبادت دوتا

سرکے لئے کوئی جگہ نہیں ہے
اب تو مجھے بلائے یا بھگائے
تجھے اختیار ہے۔ ۷۵
نفس امارہ۔ جو انسان کو
برائی پر آمادہ کرتا ہے۔ جی
نثار د۔ اس نفس سرکش کی
بھاگ اس درجہ کی نہیں ہے
کہ عقل اس کی باگیں سنبھال
سکے کہ بانفس نفس و
شیطان کے مقابلہ میں کوئی
شخص محض
اپنی طاقت
سے نہیں
جیت سکتا۔

مردان راہت۔ تجھے اپنے
اولیاء کی قسم۔ دشمنان۔
نفس و شیطان۔ خدایا۔ یہ
چاروں شتر قسم ہیں جو اب قسم
پانچواں شتر ہے۔ لبیک۔
یعنی اللہ اکبر اللہ اکبر لا الہ الا
اللہ واللہ اکبر اللہ اکبر واللہ
الحمد۔ پڑھنا جس کو حاجی
باوا بلند پڑھتے رہتے ہیں
۷۵ مکہ قون یثرب۔ انحضرت

صلی اللہ علیہ وسلم جو کہ مدینہ میں آرام فرما ہیں۔ تسکیر۔ یعنی جہاد کے وقت غازیوں کا اللہ اکبر کہنا۔ آراستہ۔ یعنی زیور و خیریت سے۔ ورطہ۔ اندھیرا گڑھا۔
یک نفس۔ یعنی دم نزع۔ دو گفتن۔ یعنی شرک۔ بپاکاں۔ بزرگوں کے طفیل پشت از عبادت دوتا۔ جو عبادت میں ہر وقت مکر و دھوکا کئے ہوئے ہے۔

کہ چشم مجھے نیک بختی کا چہرہ دکھا۔ شہادت یعنی مرتے وقت کل شہادت یقین یعنی ریمان کا سوخ۔ دست کوتاہ دار۔ قادر نہ بنا۔ نادیدنی۔ وہ جن کا دیکھنا جائز نہیں ہے ہوا۔ محبت۔ ۲۲۹

یعنی نور معرفت کی شمعیں۔

بدست یعنی مجھ پر ایک

ایک نگہ گرم ڈال دے تاکہ

بہتر بن جاؤں۔ ۳۰ التفات

توجہ۔ مراگ گیری یعنی میرے

اعمال کے بدلے انصاف تو

میری گرفت کرے گا۔ عفو۔

تیری شان غفاری کا یہ وعدہ

نہ تھا۔ کہ صورت نہ بند۔

دوسرے دروازے کی

کوئی صورت

نہیں ہے۔

دربرویم

مبند۔ توبہ کا

دروازہ مجھ پر بند نہ فرما۔

ترد امنی۔ گنہگاری۔ غنی۔

بے نیاز۔ مگر مواخذہ نہ

فرما۔ ترم۔ ہربانی۔ چرا۔

یعنی میں اپنی ناطقہ پر کیوں

ربخ کروں۔ جبکہ میری پناہ

توقی ہے۔ ۳۱ عہد یعنی

الست کا عہد۔ چہ زور۔

یعنی تقدیر کے خلاف کچھ نہیں

ہو سکتا۔ ہمہ ہرچہ کردم حضرت

۳۲ حکمت۔

زبانم بوقت شہادت بند
زبد کردم دست کوتاہ دار
مدہ دست برنا پسندیدہ ام
وجود و عدم در ظلام یکست
کہ جز در شفاعت نہ بیند
گدار از شاہ التفاتے بس است
بنالم کہ عفو نہ ایں وعدہ داد
کہ صورت نہ بند در دیگرم
کنون کا دم در برویم مبند
مگر عجز پیش آورم کاے غنی
غنی را ترسم بود بر فقیر
اگر من ضعیف پناہم قویست
چہ زور آورد با قضا دست جہد
ہمیں نکتہ بس عذر تقصیر ما
چہ قوت کنند با خدائی خودی
کہ حکمت چنین میسر و دبر سرم

کہ چشم ز روئے سعادت بند
چراغ اقیسہم فرا راہ دار
بگرداں ز نادیدنی دیدہ ام
من آل ذرہ ام در ہوائے تو نیست
ز خورشید لطف شعاعے بس
بدے را نگہ کن کہ بہتر کس است
مرا اگر بگیری بانصاف و داد
خدا یا بذلت مراں از درم
ور از جہل غائب شدم روز چند
چہ عذر آرم از تنگ تر دامن
فقیرم بجرم گناہم بکسیر
چرا باید از ضعیف عالم گریست
خدا یا بغفلت شکستیم عہد
چہ بر خیزد از دست تدبیر ما
ہمہ ہرچہ کردم تو بر ہم زدی
نہ من سر ز حکمت بدر میسرم

حکایت

جوابے گفتش کہ حیراں بماند
کہ عیلم شماری کہ بد کردہ ام

سیر چر دے را کسے زشت خواند
نہ من صورت خویش خود کردہ ام

علی کرم اللہ وجہہ فرمایا تھا کہ ارادوں کے فتح ہونے سے ہی میں نے خدا کو پہچانا۔ چہ قوت۔ انسان کی خدائی ارادہ کے سامنے کیا حقیقت ہے۔ کہ حکمت۔ یعنی تیرا فیصلہ ہی میرے لئے یہ تھا۔ سیر چر دہ۔ کالا۔ کہ بد کردہ ام یعنی میری بُری صورت اپنی بنائی ہوئی نہیں ہے۔

سلہ نہ آخر۔ اچھے یا بُرے نقش و نگار بنا میرا کام نہیں ہے۔ آزام۔ میرے

۲۳۰

لے جو کچھ ازل میں لکھا گیا تھا اُس سے گھٹ بڑھ

نہیں سکتا۔ قادرِ نِم۔ قادر
تیری ذات ہے میں کس شمار
قطار میں ہوں۔ زیر۔

یعنی ذات و صفات باری
کی سیر۔ یاری۔ مدد۔ لے
گوشتاہ دست۔ مفلس۔ کہ
شب۔ یعنی رات کو توبہ

کی صبح کو توڑ ڈالی۔ پیمان
ما۔ یعنی وہ توبہ جو ہماری
طرف سے ہے۔ بحقت۔

تجھے اپنے حق کی
قسم۔
بنوت۔
تجھے اپنے نور

کی قسم۔ نار۔ یعنی جہنم۔
روئے درخاک رفت۔
یعنی میں ذلیل ہو گیا۔

رحمت۔ رحمت خداوندی۔
نیاید غبار۔ دھول دھل
جاتی ہے مملکت۔ یعنی

بارگاہِ خداوندی۔ جاہ۔
مرتبہ۔ لے ضمیر۔ دل۔
منع۔ آتش پرست۔ برو۔
بروئے خود۔ نکوہیدہ کیش۔

ترا با من از زشت رویم چه کار
از اتم کہ بر سر بشتی ز پیش
تو دانائی آخر کہ قادر نسیم،
گرم رہنمائی رسیدم بخیر
جہاں آفرین گر نہ یاری کند

نہ آخر منم زشت و زیبانگار
نہ کم کردم اے بندہ پرور نہ پیش
توانائے مطلق توئی من کسیم
و گر کم کنی باز ماندم ز سیر
کجا بندہ پر سہیزگاری کند

حکایت

چہ خوش گفت درویش کو تباہ دست
گر او توبہ بخشد بماند درست
بحقت کہ چشم ز باطل بدوز
ز مسکینیم روئے در خاک رفت
تو یک نوبت اے ابر رحمت بیار
ز جرم دریں مملکت جاہ نیست
تو دانی ضمیر زباں بستگاں

کہ شب توبہ کرد و سحر گم شکست
کہ پیمان ما بے ثباتست و دست
بنورت کہ فردا بنارم مسوز
غبارِ گناہم برا فلاح رفت
کہ در پیش باران نیاید غبار
ولیکن بملک دگر راہ نیست
تو مرہم نہی بر دل خستگاں

حکایت

منے در بروی از جہاں بستہ بود
پس از چند سال آں نکوہیدہ کیش
پاتے بت اندر بامید خیر
کہ در ماندہ ام دست گیرے صنم
بزارید در خد متش بار ہا

بتے را بخدمت میاں بستہ بود
قضا حالتے صعبش آورد پیش
بنالید بیچارہ بر خاک دیر،
بجاں آدم رحم کن بر تنم
کہ سچیش بسا مان نشد کار ہا

نا پسندیدہ مذہب والا۔ قضا۔ یعنی تقدیر الہی سے۔ صعب۔ دشوار۔ دیر۔ تھانہ۔ صنم۔ بت۔ کہ سچیش۔ یعنی اُس کی مصیبت کچھ بھی حل نہ ہوتی۔

کے لئے چوں کہ کس طرح جہات بڑے کام بگس یعنی اپنے اوپر سے مکھی بھی نہیں اڑا سکتا۔ پائے بندِ ضلال۔ گمراہ۔ برآر۔ یعنی حاجت روائی کر۔
ہنوز ازبت یعنی ابھی اُس بت کی پرستش کی وجہ سے اُس کا ہرہ آلودہ خاکِ معصیت ہی تھا۔ یزدان پاک۔ خدائے تعالیٰ۔
دریں خیرہ شد۔ یعنی اُسے

۲۳۱

بتے چوں برآر دہمات کس
برآشفت کاے پائے بندِ ضلال
ہمے کہ درپیش دارم برآر
ہنوز ازبت آلودہ رویش بنجاک
حقائق شناسے دریں خیرہ شد
کہ سرگشتہ دون یزدان پرست
دل از کفر و دست از جنایت
فرورفتہ خاطر دریں مشککش
کہ پیش صنم پیر ناقص عقول
گرازدگرے ما شود نسب زرد
دل اندر صمد بایکے دوست
محالست اگر سر بریں در نہی
خدایا مقصّر بکار آمدیم

کہ نتواند از خود براندن مگس
بباطل پرستید مت چند سال
وگرنہ بخواہم ز پروردگار
کہ کامش برآورد یزدان پاک
سر وقت صافی برو تیرہ شد
ہنوز شش سر از خم بجانہ مست
خدایش برآورد کاے کہ حُبت
کہ پیغمے آمد بگوشش دلش
بسے گفت قوشش نیامد قبول
پس آنکہ چہ فرق از صنم تا صمد
کہ عاجز تر اند از صنم ہر کہ ہست
کہ باز آیدت دست حاجت ہی
گنہگار و امیدوار آمدیم

حکایت مست موزن

شنیدم کہ مستے ز تابِ نبید
بنالید برآستان کرم
موزن گریباں گرفتش کہ ہیں،
چہ شائستہ کردی کہ خواہی بہشت

بمقصوۃ مسجدے در دوید
کہ یارب بفردوسِ اعلیٰ برم
سگ و مسجدے فارغ از عقل و دین
نمی زبیدت ناز بار و تے زشت

جیرانی ہوئی۔ سر وقت۔
یعنی اُس بزرگ کے اوقاف
مکدر ہو گئے۔ یزدان پرست
یعنی مجوسی۔ مجوس کے عقیدے
کے مطابق دو خدا ہیں ایک
یزدان جو خیر کا خالق ہے۔
دوسرا اہرمین جو شر کا
خالق ہے۔ جنایت۔ یعنی
گناہ۔ کہ پیغام۔ یعنی اس کے
دل کے کان نے

سنائے۔
ناقص عقول۔
پاک۔ نیامد۔

قبول یعنی بت اُس کی بات
نہ سن سکا۔ رد۔ انکار۔
چہ فرق از صنم تا صمد۔ پھر
خدا اور بت ہیں کیا فرق ہے
سر بریں در نہی۔ یعنی درگاہ
خداوندی میں سر جھکاؤ۔
مقصّر۔ کوتاہی کرنے والا۔
سکھ تاب۔ گرمی۔ نبید۔
یعنی شراب۔ مقصودہ۔
مسجد کا حجرہ۔ برم۔ یعنی

مجھے جنت کے بلند ترین مقام میں جگہ دیدے ہیں۔ خبردار۔ سگ و مسجد۔ تجھ کو مسجد سے کیا واسطہ۔ فارغ از عقل و دین۔ بے دین بے عقل۔ چہ شائستہ
کروی۔ کیا نیک کام کیلئے۔

لہ پیر یعنی مسجد کا مؤذن۔ عجب داری۔ تجھے اس پر تعجب ہے کہ کوئی گنہگار خدا سے امیدوار بنے حق دستگیر۔ خدا دستگیری کرنے والا ہے۔ یہی شرم دارم مجھے شرم آتی ہے کہ اپنے گناہوں کو خدا کی رحمت سے زیادہ سمجھوں گے۔
 جس شخص کے گرنے کا سبب بڑھاپا ہو وہ بدون

۲۳۲

کہ مستم بدار از من اینخواہ دست
 کہ باشد گنہگارے امیدوار
 در توبہ باز است و حق دستگیر
 کہ خواہم گنہ پیش عفو عظیم
 چو دستش نگیرد و غیب ز جہانے
 خدایا بفضلت تو ام دستگیر
 فروماندگی و گناہم بخشش
 بنا بخردی شہرہ گردانم
 کہ تو پردہ پوشی و ما پردہ در
 تو بایندہ در پردہ و پردہ پوش
 خداوند گاراں قلم در کشند
 نماز گرفتارے اندر وجود
 بدوزخ فرست و ترازو مجواہ
 و گر بگنی برنگسیرد کسم
 کہ گیرد چو تورستگاری دہی
 ندانم کد اماں دہندم طریقی
 کہ از دست من جز کژی برنخاست
 کہ حق شرم دار دزموئے سپید
 کہ شرم نمی آید از خویشستن

بگفت این سخن پیر و بکرست مست
 عجب داری از لطف پروردگار
 ترامی نگویم کہ عذرہ پذیر
 ہی شرم دارم ز لطف کریم
 کسے را کہ پیری در آرد زیارے
 من آم ز پاری اندر افتادہ پیر
 نگویم بزرگی و جاہم بخشش
 اگر بارے اندک زل داندم
 تو بینا و ما خائف از یکدگر
 بر آوردہ مردم ز بیرون خروش
 بنا دانی از بندگاں سرکشند
 اگر جرم بخشی بمقدار جود
 و گر خشم گیری بقدر گناہ
 گرم دستگیری بجائے رسم
 کہ زور آورد گر نہ یاری دہی
 دو خواہند بودن بمحشر فریق
 عجب گر بود راہم از دست راست
 دلم مسید ہد وقت و قتل امید
 عجب دارم از شرم دار دزمن

سہارے پھر کھڑا نہیں ہو سکا
 میں بڑھاپے میں گرا ہوں خدا
 تو میری دستگیری فرما۔ آم
 دستگیر میری دستگیری
 فرما۔ فروماندگی یعنی عباد
 میں کوتاہی۔ اگر بارے۔
 اگر کسی دوست کو میرا تھوڑا
 سا گناہ بھی معلوم ہو جاتا
 ہے تو وہ مجھے بے عقل مشہور
 کر دیتا ہے۔ لہ خائف از
 یکدگر۔ ہم ایک

دوسرے
 سے ڈرتے
 ہیں۔ ز بیرون

یعنی انسان تو گنہگار کے
 ساتھ بھی نہیں ہوتا پھر بھی
 اُس کے گناہوں کو مشہور
 کر دیتا ہے۔ بنا دانی۔ یعنی
 انسان اپنی نادانی کی وجہ
 سے کمزوروں کے عیوب تو
 ظاہر کرتے ہیں اور طاقتور
 سے درگزر کرتے ہیں۔ اگر
 جرم بخشی۔ اگر تو اپنی رحمت
 کے اندازہ سے معافی سے تو بھر

کوئی مجرم باقی نہیں رہ سکتا و گر خشم گیری۔ اور اگر ہمارے گناہوں کے اندازہ سے تو غصہ فرمائے تو پھر ترازو کی بھی کوئی ضرورت نہیں۔ گناہ اس قدر ہیں
 کہ فوراً دفعہ میں داخل فرما دے۔ کہ زور آورد۔ کون اپنی طاقت کا مظاہرہ کر سکتا ہے لہ یاری۔ مدد۔ کہ گیرد۔ کون گرفتار کر سکتا ہے۔ ندانم کد اماں یعنی
 مجھے معلوم نہیں کہ کارکنان قضا و قدر ان دونوں فریقوں میں سے کس کا راستہ مجھے دکھائیں گے عجب۔ اگر مجھے اصحاب الیمین کی مدد عنایت کی گئی تو تعجب ہی؟

نہ یوسف کہ چندیں بلا دید و بند گنہ عفو کرد آل یعقوب را بگردار بدشاں مقتید نکرد زلطفت ہی چشم داریم نیز	چو حکمش رواں گشت و قدرش بلند کہ معنی بود صورت خوب را بصناعات مزجات شاں رد نکرد بدیں بے بصناعت بخش اے عزیز
--	--

بصناعت نیا وردم الا امید
خدایا ز عفو مکن نا امید

عہ در بعضی از نسخہ ہا میں دو بیت نیز هست۔

کس از من سبہ نامہ تر، دیدہ نیست جز این کا عتماد بہاری تست	کہ ہیمچ فعال پسندیدہ نیست امیدم بآسزگاری تست
--	---

تاریخ تصنیف "بوستان"

بروز ہمایوں بسال سعید ز ششصد فزوں بود پنجاہ و پنج ۵۶۵۵	بتاریخ فرخ میان دو عید کہ پُر در شد این نام بردار گنج (سعدی)
--	--

مدیری کتب خانہ - پوسٹ بکس نمبر ۱۲۰۶ - آرام باغ - کراچی - ۱

۱۵ نہ یوسف یعنی بیشک

یوسف علیہ السلام نے بہت

مصیبتیں جھیلیں - حکمش رواں

گشت یعنی وہ حاکم مصر بنے

آل یعقوب یعنی حضرت یوسف

کے بھائی - کہ معنی بود یعنی

حسن ظاہری کے ساتھ حسن

معنوی ضرور ہوتا ہے - بصا

بصناعت کی جمع

پونجی - مزجا

تھوڑی -

بے بصاعت -

بے سرمایہ - عزیز - خدائے

تعالیٰ - بصناعت میرا سر

صرف امید ہے - عفو -

یعنی گناہوں سے معافی -

لشہ المنة کہ در سلخ ماہ

ج ۱۳۴۳ ۱۴۴۳ھ یوم دو شنبہ

از تسوید این حاشیہ

فارغ شدم -

سجاد حسین -

چگل - ترکستان کا مشہور شہر۔	آگ سلگائیں۔	خالیسک - ہتھوڑا۔	خلال - کنایہ از باریک۔	ابن نعیر مشہور ولی۔
جس کے حسین مشہور ہیں۔	جرز - حفاظت۔	خام - چمڑا۔	خندہ زیر لبی - مسکراہٹ۔	دجلہ - بغداد کا دریا۔
چٹو - مخفہ چون او۔	حرب - جنگ کا زار۔	خامش - مخفہ خاموش۔	خوان - بیغا و خوان کرم۔	دخمہ - پارسیوں کا قبرستان۔
چتر - حلقہ۔	حرون - سرکش گھوڑا۔	خیبر - خبردار۔	عام و متر خوان۔	دختر خانہ - کنواری لڑکی۔
چندلا - بمعنی چندتا۔	حربا - گرگٹ۔	خجل - شرمندہ و نامد۔	خواجہ - بعث و نشر۔	دخت - ترخیم دختر۔
چوبہ - تیر۔	حسیب - حساب۔	خدیوہ - خداوند و پادشاہ۔	محمد مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم۔	دود - چارپایہ درندہ۔
چوبک زن - نقارچی۔	خسود - بدخواہ۔	خدم - نوکر چاکر۔	خوان گاہ - لنگر خانہ۔	دریای خون - یعنی دریائے جوشن۔
چہر - مخفہ چہرہ۔	حسک - گھگھو۔	خد - زخار۔	خوشیدن - خشک کرنا۔	دریغ - افسوس۔
چہ - مخفہ چاہ۔	حسام - تلوار۔	خرد - ریزہ - ریزہ۔	خون خردن - غم کھانا۔	دور مکملوں - بیش بہا موتی۔
باب حائے خطی۔		خرمن - انبار غلہ۔	خور - آفتاب و ہر آسمان۔	درپای اقلندرن - بیکار کردہ۔
		خرابات - شراب خانہ۔	خوید - کچے جو کا چارا۔	درشت - سخت۔
حامل وحی - جبریل۔	حضر - خدمت سفر۔	خرقہ - گدڑی۔	خوارزم - ترکستان کا مشہور شہر۔	در خورد - لائق سزا دار۔
حانوت - دکان۔	خطب - ایندھن۔	خردل - رائی۔	خوص - پانی میں گھسنا۔	درنگ - تاخیر۔
حالی - فوٹا۔	حکیم - مضبوط - دانا۔	خرزمرہ - کینز۔	خیر - نیکی۔	در گل فروماندن - عاجز ہونا۔
حاتم - مشہور آفاق سخی و	حلہ - لباس فاخرہ۔	خرمہرہ - کوڑی۔	خیل - گھوڑے۔	درست - بمعنی اشرفی و غیر ناپا۔
جواں مرد۔	حلقوم - گلا۔	خروس - مرغ۔	خیرہ روئے - سرکش - شغ۔	در رزق زدن - روزی کنا۔
جبل - رسی۔	حلقہ برد زدن۔	خرچنگ - کیکڑا۔	خیرہ بیجا۔	در راج - چکور۔
جبوب - جمع جب - دانہ۔	دروازا کھلوانا۔	خسرو - نوشیروان کا پوتا۔	باب دال مہملہ	
حجاج بن یوسف ثقفی۔	حلقہ درگوش مطیع و فرمانبردار۔	خساست - کمینگی۔		
عبدالملک کا مشہور نظام گو۔	ختم - گرابہ۔	خشت - نیزہ۔	دارا - پادشاہ۔	درج - نامہ و کتاب۔
حجاج - جمع حاج - حاجی۔	ختم - کبوتر۔	خشم - غصہ و غضب۔	دامی - طلبگار۔	دردن - سوئی۔
حجاز - عرب کا وہ علاقہ جس میں مکہ و مدینہ واقع ہیں۔	حمل - بہت بوجھ اٹھانیوالا۔	خضم - دشمن۔	دارالسلام - بہشت۔	دسترس - قدرت۔
حجت - دلیل۔	حی - اللہ کا نام ہے۔	خفرق - بد صورت۔	داور - حاکم عادل مراد خدا۔	دستار بند - عالم۔
حجیر - مالہ حجاز۔	حیف - ظلم و افسوس۔	خفتان - ایک مٹی کی لباس ہے۔	دادخواہ - فریادی۔	دست در خون داشتن - قتل کی کوشش کرنا۔
حدی - اونٹوں کا گانا۔	باب خائے معجم		دائگ - درم کا چھڑا۔	دست برب گرقن - خاموش۔
حرفہ - پیشہ۔	خاصان - اولیاء و انبیاء۔	خلاف - اچھا جانشین۔	دام - وحشی جانور غیر درندہ۔	دست یافتن - قابو پانا۔
حراق - کپڑا وغیرہ جس سے	خائن العین - دزدیدہ نگاہ۔	خلاص - چھٹکارا۔	جیسے ہرن۔	دست داشتن - معاف کرنا۔

سالموس۔ کروفرب۔ ساکین۔ قح و بیالہ۔ ساطور۔ مکار و بزرگ۔ سارواں۔ سابان۔ ساج۔ سال۔ سبیل۔ راستہ۔ سبق بردن۔ پیش دستی کرنا۔ سبو۔ گھڑا۔ سبوت۔ موچہ۔ سبیل کردن۔ وقف کرنا۔ سبابہ۔ انگشت شہادت۔ سباح۔ تیراکی۔ سپاہاں۔ فارس کا ایک شہر۔ ستیزندہ جنگ جو۔ سجل۔ قبائ۔ سخن سنج۔ شاعر۔ سرشت۔ طبیعت۔ سرتافتن۔ نافرمانی کرنا۔ سرگشتہ۔ سرگردان۔ سرسبز۔ سرخروئی۔ سہر۔ خیال۔ سرچنبہ۔ ظالم و زبردست۔ سروش۔ فرشتہ غیب۔ سرآمد۔ سردار۔ سر بر خط نہاد۔ اطاعت کرنا۔ سر برزدن۔ ٹکنا۔ سر صاحبان۔ خطیب مسجد۔ سراویل کچی۔ سری پا جامہ۔	سفرہ۔ دسترخوان۔ سفال۔ مٹی کا برتن۔ سقلاب۔ روم کا خطہ۔ سقمونید۔ دوا کا نام۔ سقط۔ بیہودہ۔ سقف۔ چھت۔ سقائی نیل۔ ابر۔ سکالیدن۔ اندیشہ کرنا۔ سلیم۔ سالم۔ سنگم۔ سیرمی۔ سمن۔ چنبلی۔ سمک۔ مچھلی۔ سمر۔ کہانی۔ سمرقند۔ توران کا شہر۔ سماط۔ دسترخوان۔ سنگ ترازو۔ باٹ۔ سنگلاخ۔ سخت زمین۔ سوفار۔ تیر کی نوک۔ سودا۔ دیوانگی۔ سوغوار۔ غمگین۔ سومنا۔ گجرات کا مشہور تھکانہ۔ سیمرغ۔ عقاب۔ سیپال۔ تارک کا آب کھانا۔ سیکی۔ شراب مثلث۔ سیستان۔ رستم پہلو کا شہر۔ سیہ۔ غلام۔ سیاحت۔ سیر۔ سیر۔ لہسن۔	باب شین منقوطہ شاہ لشکر۔ سردار فوج۔ شاپور۔ وہ عالم و نقاش جس نے خسرو شیریں کا وصال کرنا شاطر۔ چالاک۔ شانہ۔ کنگھی۔ شب زندہ دار۔ شب بیدار۔ شبان۔ چرواہا۔ شاہد۔ معشوق و گواہ۔ شبلی۔ مشہور بزرگ ہیں۔ شب رو۔ چور۔ شبستان۔ خانہ شب باشی۔ شخ۔ مخف شلخ۔ شغال۔ گیدڑ۔ شغاد۔ رستم کا بھائی۔ شقائق۔ گل لالہ۔ شکیب۔ صبر۔ شکوہ۔ دبدبہ۔ شکر لب۔ خوش آواز۔ شگفت۔ عجب و نادر۔ شل۔ پانچ۔ شمشاد۔ ایک درخت ہے۔ شذعت۔ برائی۔ شنک۔ شوخ۔ شور بر آمدن۔ عاجز کر دینا۔ شور طرب۔ غلبہ خوشی۔ شورہ بوم۔ زمین ناقص و کمین	شوریدہ۔ مستانہ۔ شہر بار۔ حاکم۔ شہر بند۔ قید خانہ۔ شیر و یہ۔ خسرو پرویز کا لڑکا شید۔ مکر۔ شیاد۔ مکار۔ شیوہ۔ طور۔ باب صاد جملہ صائم الدہر۔ ہمیشہ روزہ رکھنے والا صاحب خبر۔ اچھی۔ صدر۔ بالائشیں۔ صدف۔ سپی۔ صلاب۔ بلاوا۔ صلب۔ پشت۔ صلب۔ سخت۔ صم۔ ہرے۔ صنعا۔ تخت گاہ یمن۔ صنوبر۔ سر و کوہی۔ صنع۔ کاریگری۔ سنم۔ یعنی بت و معشوق صنعان ایک بزرگ کا نام صنوبر جو ہر اخیل قیامت میں پھولیں گے۔ صنوم۔ روزہ۔ صیت۔ نیک شہرت۔ باب ضاد معجم عارض۔ رخسار۔ عاصی۔ نافرمان۔	ضراعت۔ عاجزی۔ ضعف۔ دو چندان۔ ضلال۔ گمراہی۔ ضیف۔ جہان۔ باب طای جملہ طاعت۔ عبادت۔ طامات۔ مشیخت کی باتیں۔ طارم۔ بام و سقف۔ طل۔ نقارہ۔ طبقری۔ گانوں کا نام ہے۔ طرب۔ مستی۔ طریف۔ نادر۔ طزل۔ بادشاہ کا نام ہے۔ طلعت۔ دیدار۔ طلسم۔ خزانہ کابوت۔ طنین۔ ایکھی کے پر کی آواز۔ طیرہ۔ غصہ۔ باب طای معجم ظفر۔ فنیابی۔ ظل۔ سایہ۔ ظن۔ گمان۔ ظہر۔ دایہ۔ باب عین جملہ عارض۔ رخسار۔ عاصی۔ نافرمان۔
--	---	---	--	--

عامی - جاہل - علاج - ہاتھی دانت - عمبری - قیمتی - عتیبہ - املا عتاب - عذاب الحریق - جہنم کا عذاب - عرین - خیر کی کھجور - عقوبت - عذاب - عنکبوت - مڑی -	قامت - قد و بالا - قحبہ - بدکار - قدوم - آنا - قفا - گدھی - قلم زن - منشی - قوس قزح دھنک کمان - قیاس - اندازہ -	گردگان - اخروٹ - گڑوم - بچھو - گیلم - کمل - گلغام - گلزنگ - گو - مخف گائے - گواہ - مخف گواہ - گویال - گڑاہنی - گیتی - عالم -	مخفل نام و رنگ - قیامت - محک - کسوٹی - مخلص - دوست بے ریا - مدح - تعریف - مدام - ہمیشہ و شراب - مدبر - واضع قانون - مدبر - بد بخت - مدین - نام شہر - مرکب - سواری - مرغزار - سبزہ زار - مرغ سحر - بلبل و قمری وغیرہ - مرفوع - بلند - مرانی - ریاکار و مکار - مرقع - خرقدہ - مرفق - کہنی - مرغز - نام موضع - مرحبا - آفرین و شاباش - مرد - ایران کا ایک شہر ہے - مرصع - جڑاؤ - مستغنی - بے پروا - مشکبر - مغرور - مستسفی - صاحب مرض - مستجاب - مقبول - مسماہ - کیل - مسلم - درست - مسلطہ - غالب - مشرف - صاحب دیوان - مشت زن - پہلوان -	محفل نام و رنگ - قیامت - محک - کسوٹی - مخلص - دوست بے ریا - مدح - تعریف - مدام - ہمیشہ و شراب - مدبر - واضع قانون - مدبر - بد بخت - مدین - نام شہر - مرکب - سواری - مرغزار - سبزہ زار - مرغ سحر - بلبل و قمری وغیرہ - مرفوع - بلند - مرانی - ریاکار و مکار - مرقع - خرقدہ - مرفق - کہنی - مرغز - نام موضع - مرحبا - آفرین و شاباش - مرد - ایران کا ایک شہر ہے - مرصع - جڑاؤ - مستغنی - بے پروا - مشکبر - مغرور - مستسفی - صاحب مرض - مستجاب - مقبول - مسماہ - کیل - مسلم - درست - مسلطہ - غالب - مشرف - صاحب دیوان - مشت زن - پہلوان -	گردگان - اخروٹ - گڑوم - بچھو - گیلم - کمل - گلغام - گلزنگ - گو - مخف گائے - گواہ - مخف گواہ - گویال - گڑاہنی - گیتی - عالم -	باب کاوت تازی کاخ - محل - کارداں - مراد عاقل - کبک - چکور - کتف - کاڈھا - کرو بیاں - ملائکہ مقرب - کعب - ٹخنہ - کنار - بقل - کنشت - بت خانہ - کوس - نقارہ - کہتر - جھوٹا - کلیہ وکیل - پیمانہ -	باب غین معجمہ غازی - ٹٹ - غریق - ڈوبا ہوا - غزا - جنگ - غش - خیانت - غلطاق - کرتا - غول - بھوت -	باب فا فانیز - ایک قسم کا حلوا ہے - فاریاب - ترکستان کا ایک شہر - فرسنگ - تین میل - فرس - گھوڑا - فروع - روشنی - قرخ - مبارک - فرسودہ روزگار - تجربہ کار - گرم رانڈن - جلدی کرنا - گرمابہ و گرمابوہ - حمام - گردباش - گول تکیہ - گردان - شجاع و قوی -	باب قاف قاف - پہاڑ ہے -
---	---	---	---	---	---	--	--	--	----------------------------

<p>یثرب۔ نام مدینہ منورہ۔ ید۔ دست۔ یدین۔ ہر دوست۔ یزک۔ قراول پیشرو لنگر۔ یعنا۔ لوٹ۔ یک سوارہ۔ تنہا۔ یکرہ۔ تمام۔ یکسر۔ تمام۔ یکراں تو سن۔ اکیل گھوڑا۔ یل۔ پہلوان۔ یلدا۔ شب تاریک۔ یمن۔ نام ملک۔ یمان۔ ملک یمن۔ یم۔ دریا۔ یوس۔ نام نبی علیہ السلام۔ یوز۔ چیتا۔ یہودا۔ حضرت یوسفؑ کا بڑا بھائی۔ یہود۔ ایک قوم ہے۔</p>	<p>ہمایوں مبارک۔ ہمانا۔ تحقیق۔ ہمت۔ قصد ارادہ۔ ہمتا۔ ہمزاد نظیر۔ ہمای۔ ایک فرضی پرندہ۔ ہمباز۔ شریک۔ ہم کاسہ۔ دوست۔ ہمخانہ۔ زوجہ۔ ہٹول۔ خون۔ ہوشمند۔ صاحب ہوش۔ ہودج۔ مربع فوج عمارت۔ ہیکل۔ جسم صورت۔ ہیبت۔ خوف۔ ہیجا۔ جنگ۔ ہیرم۔ ایندھن۔ ہیہات۔ افسوس۔ ہیٹون۔ اونٹ گھوڑا۔ ہین۔ کلمہ تنبیہ و زجر۔</p>	<p>باب واو</p> <p>واوی صحرا۔ جنگل۔ وام۔ قرض۔ واتق۔ استوار۔ وجود۔ ہستی۔ وعل۔ کچڑ۔ وحش۔ بدخشاں میں ایک شہر۔ ورطہ۔ بھنور۔ ورا۔ خلق۔ ورزیدن عمل کرنا۔ اختیار کرنا۔ ورع۔ تقویٰ۔ وسواس۔ اندیشہ۔ وشتاق۔ خدمت گار۔ وغا۔ جنگ۔ وقود۔ ایندھن۔ وقید۔ "۔</p>	<p>باب ہائے ہوز</p> <p>ہامون۔ جنگل۔ ہاتف۔ فرشتہ غیبی۔ ہاروغ۔ نیند۔ ہرمز۔ ز شیرداں کا رنگا۔ ہرم۔ بوڑھا۔ ہراس۔ خون۔ ہزیمت۔ شکست۔ ہیسان۔ برسات کا ایک مہینہ۔ ہش۔ مخف ہوش۔</p>	<p>نخست۔ اول آغاز۔ نخچر۔ شکار۔ نرہ دیو۔ دیوخت زبردست۔ نزع رواں۔ جان کنی۔ نزی۔ جہانی۔ نزار۔ لاغر۔ نژاد۔ نسل واصل۔ نسق۔ روش۔ نسخہ۔ نوشتہ و کتابت۔ نصیر۔ مددگار۔ نطق گویائی۔ نظامیہ۔ مدرسہ نظامیہ۔ نفر۔ خوب و نادر۔ نفر۔ نالہ و فریاد۔ نفس۔ راس۔ نگون۔ اونڈھا۔ نمط۔ طریقہ و طور۔ نوشیں۔ شیریں۔ نوم۔ نیند۔</p>	<p>منجلی۔ روشن اور کشادہ۔ مناجات۔ دعا۔ استعا۔ منار۔ ناک کے نچنے۔ موبد۔ حکیم دانشمند۔ موش کور۔ چھوٹا۔ موسیٰ۔ استرہ۔ مہان۔ بڑے۔ مہتر۔ سردار۔ مہد۔ گہوارہ۔ مہیل۔ ہولناک۔ مہرہ پشت کر کا جوڑ۔ میان دو عید۔ ماہ ذیقعد۔ میخ۔ ابرو سحاب۔ مینو۔ بہشت۔</p>	<p>باب نون</p> <p>ناظر۔ جاسوس و ہرکارہ۔ ناز۔ صند۔ نیاز۔ ناحیت۔ جانب۔ ناور۔ جنگ و کارزار۔ ناگفتہ دان۔ عالم الغیب۔ نالہ۔ آواز سوز دل۔ ناح۔ آوازِ نوحہ۔ ناطور۔ نگہبان زراعت و باغ۔ ناموس۔ عزت۔ ناخلف۔ ناشایستہ۔ نبیز۔ شراب۔ نحاس۔ پتل۔</p>
--	---	--	---	--	---	--

علمی و دینی مطبوعات

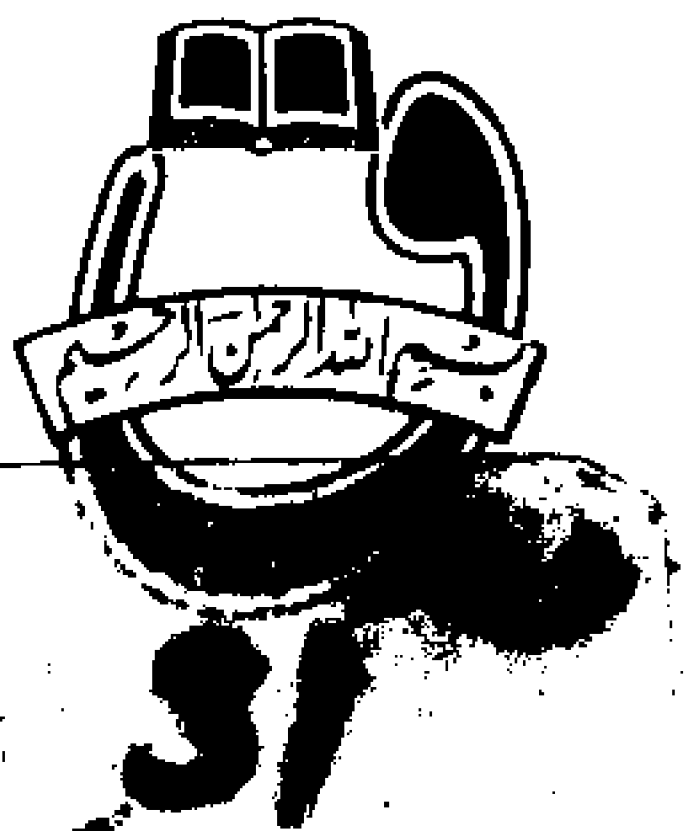
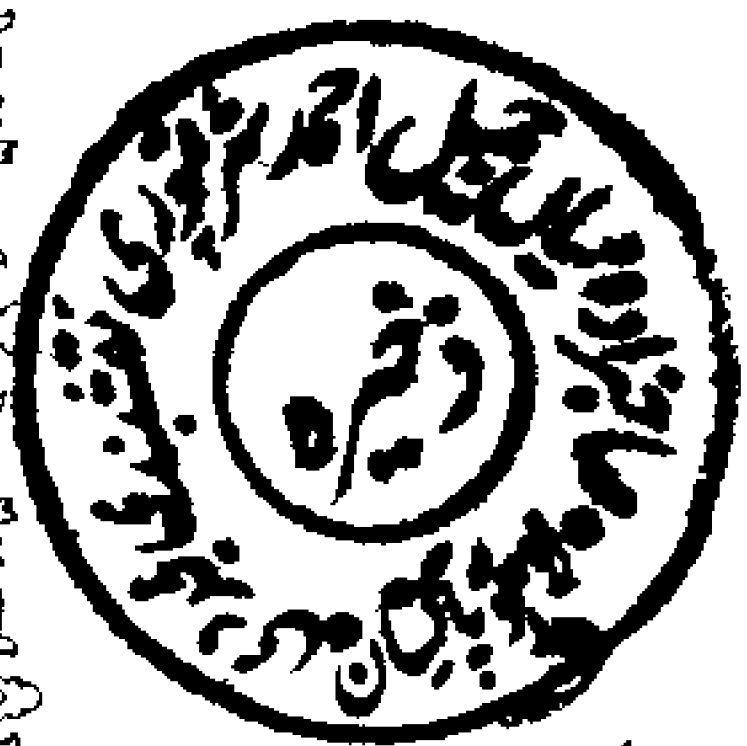
قرآن مجید مترجم شیخ الہند کلاں سائز	۱۲۰/-	تفسیر جلالین کلاں (عربی) مجلد	۱۲۰/-	تفسیر ابن کثیر اردو۔ کامل ۵ جلد مجلد	۸۰/-
ازالۃ الخفاء مترجم کامل درم جلد گزینہ ثانی	۲۸۰/-	صحیح بخاری عربی کامل ۲ جلد گزینہ مجلد	۲۸۰/-	تحفہ اشاعہ شریعہ اردو مجلد	۲۰/-
امام ابو حنیفہ اور ان کے ناقدین مجلد	۲۰/-	صحیح مسلم عربی کامل ۲ جلد گزینہ مجلد	۲۲۰/-	موطا امام مالک مترجم۔ کامل مجلد	۲۰/-
تہذیب العقائد ترجمہ و شرح عقائد نسفی	۱۲/-	سنن النسائی عربی۔ کامل مجلد	۱۲۲/-	تفسیر حقانی۔ کامل در ۵ جلد مجلد	۵۰/-
توضیح التہذیب شرح شرح التہذیب	۱۸/-	مشکوٰۃ شریف عربی	۱۸/-	ترمذی شریف مترجم۔ کامل ۲ جلد مجلد	۸۰/-
سلعۃ العربیہ فی توضیح شرح النجاشی (اردو)	۶/-	موطا امام محمد۔ عربی۔ گزینہ مجلد	۸۰/-	بلوغ المرام۔ مترجم مجلد گزینہ ڈائی دار	۴۵/-
کتاب العلوة: امام احمد بن حنبل (اردو)	۱۲/-	المعارف: ابن قتیبہ (عربی) مجلد	۶۰/-	علوم القرآن۔ صبحی صالح۔ اردو۔ مجلد	۵۰/-
محکمہ شعبہ الایمان (اردو)	۸/-	المجلد (المجلد فی الاحکام العدلیۃ) عربی مجلد	۶۰/-	علوم الحدیث۔ صبحی صالح۔ اردو۔ مجلد	۵۰/-
المعلقات السبع مترجم: قاضی سجاد حسین	۱۲/-	شرح الفقہ الاکبر: ابوالمنشی۔ عربی	۸/-	جنت کی کنجی	۱۰/۵۰
اسباب زوال امت: امیر شکیب ارسلان	۶/-	خلاصہ کیدانی۔ (عربی فارسی) گزینہ	۲/۵۰	دوزخ کا کھٹکا	۱۰/۵۰
ریاض الصالحین (مترجم) درسی۔ ۴۴ ابواب	۱۲/-	کافیہ مع حل ترکیب	۲۰/-	جنت کا منظر	۳۶/-
نماز مترجم (عکسی)۔ گزینہ	۳/-	الرسالۃ المستطرفہ: الثانی (عربی) مجلد	۲۴/-	داستان یوسف	۸/۵۰
بوستان محشی ۱۸/- مترجم	۲۴/-	الفوائد البہیہ فی تراجم الحنفیہ (عربی) مجلد	۸۰/-	حکایات اولیاء مجلد	۲۲/۵۰
گلستان محشی ۱۸/- مترجم	۲۲/-	حاشیہ الطحطاوی علی مراۃ الانوار۔ مجلد	۱۰۰/-	حیات الصحابہؓ۔ کامل ۲ جلد مجلد	۱۴۴/-
بہار بوستان (اردو شرح بوستان)	۳۲/-	مفید الطالبین	۳۲/-	شرح مائتہ عامل مترجم	۱۲/-
بہارستان (اردو شرح گلستان)	۲۴/-	زاد الطالبین (عربی محشی)	۶/-	ارشاد الصرف	۱۲/-
پند نامہ عطار فارسی ۵/- مترجم	۶/-	مجموعہ نحو میر۔ محشی	۱۰/-	تذکرہ مصنفین درس نظامی	۳۲/-
پنج کتاب فارسی مجلد	۸/-	کافیہ (عربی) محشی	۱۶/-	علم الصیغہ	۸/-
عزیز المبتدی اردو ترجمہ میزان الصرف	۴/-	العقیدۃ الطحاویہ	۱/-	کیمیائے سعادت اردو مجلد	۵۴/-
علم الصرف اولین و آخرین کامل	۴/-	مرقات مع المرات (منطق) گزینہ عکسی	۴/-	امام ابن ماجہ اور علم حدیث مجلد	۴۸/-
صرف بہائی	۳/-	میزان الصرف	۲/-	اصطلاحات الفنون مع تذکرہ المؤلفین	۴۰/-
فارسی بول چال (درمہ فارسی)	۳/-	ہدایہ اولین۔ گزینہ۔ مجلد	۱۰۰/-	عالم برزخ۔ (پلاٹک کور)	۲۴/-
ہدیہ صغیر اردو شرح نحو میر	۱۲/-	ہدایہ اخیرین۔ گزینہ۔ مجلد	۱۱۰/-	قصص القرآن۔ مکمل ۳ جلد مجلد	۱۲۰/-
الفوز الکبیر عربی ۱۶/- اردو ترجمہ	۱۰/-	ہدایۃ النجوم۔ گزینہ	۱۲/-	مسلمان خاوند و مسلمان بیوی	۱۰/۵۰
نور الایضاح عربی ۲۰/- اردو ترجمہ و شرح	۲۲/۵۰	نزهۃ الخواطر الجزء الثامن (تذکرۃ العلماء)	۱۰۰/-	حیات امام احمد بن حنبل؟ مجلد	۵۰/-
عربی کا معلم۔ کامل ۴ حصے	۳۸/-	نفوۃ العرب	۳۶/-	اسلامی مذاہب مجلد	۲۴/-

شیدی کتب خانہ۔ پوسٹ بکس نمبر ۱۲۰۶۔ آرام باغ۔ کراچی ۷

علمی و دینی مطبوعات

قرآن مجید مترجم شیخ الہند کلاں سائز	۱۲۰/-	تفسیر جلالین کلاں (عربی) مجلد	۱۲۰/-	تفسیر ابن کثیر اردو۔ کامل ۵ جلد مجلد	۸۰/-
ازالۃ الخفاء مترجم کامل درم جلد گزینہ ثانی	۲۸۰/-	صحیح بخاری عربی کامل ۲ جلد گزینہ مجلد	۲۸۰/-	تحفہ اشاعہ شریعہ اردو مجلد	۲۰/-
امام ابو حنیفہ اور ان کے ناقدین مجلد	۲۰/-	صحیح مسلم عربی کامل ۲ جلد گزینہ مجلد	۲۲۰/-	موطا امام مالک مترجم۔ کامل مجلد	۲۰/-
تہذیب العقائد ترجمہ و شرح عقائد نسفی	۱۲/-	سنن النسائی عربی۔ کامل مجلد	۱۲۲/-	تفسیر حقانی۔ کامل در ۵ جلد مجلد	۲۵۰/-
توضیح التہذیب شرح شرح التہذیب	۱۸/-	مشکوٰۃ شریف عربی	زیر طبع	ترمذی شریف مترجم۔ کامل ۲ جلد مجلد	۸۰/-
سلعۃ العربیہ فی توضیح شرح النجاشی (اردو)	۶/-	موطا امام محمد۔ عربی۔ گزینہ مجلد	۸۰/-	بلوغ المرام۔ مترجم مجلد گزینہ ڈائی دار	۲۵/-
کتاب العلوة: امام احمد بن حنبل (اردو)	۱۲/-	المعارف: ابن قتیبہ (عربی) مجلد	۶۰/-	علوم القرآن۔ صبحی صالح۔ اردو۔ مجلد	۵۰/-
محکمہ شعبہ الایمان (اردو)	۸/-	المجلد (المجلد فی الاحکام العدلیۃ) عربی مجلد	۶۰/-	علوم الحدیث۔ صبحی صالح۔ اردو۔ مجلد	۵۰/-
المعلقات السبع مترجم: قاضی سجاد حسین	۱۲/-	شرح الفقہ الاکبر: ابوالمنشی۔ عربی	۸/-	جنت کی کنجی	۱۰/۵۰
اسباب زوال امت: امیر شکیب ارسلان	۶/-	خلاصہ کیدانی۔ (عربی فارسی) گزینہ	۲/۵۰	دوزخ کا کھٹکا	۱۰/۵۰
ریاض الصالحین (مترجم) درسی۔ ۴۴ ابواب	۱۲/-	کافیہ مع حل ترکیب	۲۰/-	جنت کا منظر	۳۶/-
نماز مترجم (عکسی)۔ گزینہ	۳/-	الرسالۃ المستطرفہ: الثانی (عربی) مجلد	۲۴/-	داستان یوسف	۸/۵۰
بوستان محشی ۱۸/- مترجم	۲۴/-	الفوائد البہیہ فی تراجم الحنفیہ (عربی) مجلد	۸۰/-	حکایات اولیاء مجلد	۲۲/۵۰
گلستان محشی ۱۸/- مترجم	۲۲/-	حاشیہ الطحطاوی علی مراۃ الانوار۔ مجلد	۱۰۰/-	حیات الصحابہؓ۔ کامل ۲ جلد مجلد	۱۴۴/-
بہار بوستان (اردو شرح بوستان)	۳۲/-	مفید الطالبین	۳۲/-	شرح مائتہ عامل مترجم	۱۲/-
بہارستان (اردو شرح گلستان)	۲۴/-	زاد الطالبین (عربی محشی)	۶/-	ارشاد الصرف	۱۲/-
پند نامہ عطار فارسی ۵/- مترجم	۶/-	مجموعہ نحو میر۔ محشی	۱۰/-	تذکرہ مصنفین درس نظامی	۳۲/-
پنج کتاب فارسی مجلد	۸/-	کافیہ (عربی) محشی	۱۶/-	علم الصیغہ	۸/-
عزیز المبتدی اردو ترجمہ میزان الصرف	۴/-	العقیدۃ الطحاویہ	۱/-	کیمیائے سعادت اردو مجلد	۵۴/-
علم الصرف اولین و آخرین کامل	۴/-	مرقات مع المرات (منطق) گزینہ عکسی	۴/-	امام ابن ماجہ اور علم حدیث مجلد	۲۸/-
صرف بہائی	۳/-	میزان الصرف	۲/-	اصطلاحات الفنون مع تذکرہ المؤلفین	۲۰/-
فارسی بول چال (درمہ فارسی)	۳/-	ہدایہ اولین۔ گزینہ۔ مجلد	۱۰۰/-	عالم برزخ۔ (پلاٹک کور)	۲۴/-
ہدیہ صغیر اردو شرح نحو میر	۱۲/-	ہدایہ اخیرین۔ گزینہ۔ مجلد	۱۱۰/-	قصص القرآن۔ مکمل ۳ جلد مجلد	۱۲۰/-
الفوز الکبیر عربی ۱۶/- اردو ترجمہ	۱۰/-	ہدایۃ النجوم۔ گزینہ	۱۲/-	مسلمان خاوند و مسلمان بیوی	۱۰/۵۰
نور الایضاح عربی ۲۰/- اردو ترجمہ و شرح	۲۲/۵۰	نزهۃ الخواطر الجزء الثامن (تذکرۃ العلماء)	۱۰۰/-	حیات امام احمد بن حنبل؟	۵۰/-
عربی کا معلم۔ کامل ۴ حصے	۳۸/-	نفوۃ العرب	۳۶/-	اسلامی مذاہب	۲۲/-

شیدی کتب خانہ۔ پوسٹ بکس نمبر ۱۲۰۶۔ آرام باغ۔ کراچی ۷

پستالِ سعد

معِ فرہنگ

بہ تحشیہ مولانا قاضی سجاد حسین صنا

ناشر

قدیمی کتب خانہ

مقابل آرام باغ کراچی ۱۱